

કાવ્ય માધુર્ય.

—

દિ. ગ. અંબારિયા.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૨૪૩૩ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ કાવ્યમાયુષ્ય

વિષય ૪- ૧૨૧

કાવ્યમાધુર્ય.

એટલે

આધુનિક (ઇ. સ. ૧૮૮૫ થી ૧૯૦૬ સુધીના સમ-
યમાંના) લેખકોના કાવ્યોમાંથી ઉત્તમ
કાવ્યોનો સંગ્રહ.

(સક્ષિપ્ત માર્ગદર્શક ટિપ્પણ તથા લઘુ શબ્દકોષ સહિત)

સંગ્રહ કરનાર

હિન્નતલાલ ગણેશભાઈ અબ્દુલરિયા. એમ એ, એલએલ બી.

Poetry gives treasures 'more golden than gold,'
leading us in higher and healthier ways than those
of the world, and interpreting to us the lessons of
nature

F T Palgrave.

મુખ્ય એજન્ટસ—એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

મુબઈ

વિ સવત ૧૯૮૧

ઈ સ ૧૯૨૫.

હિન્નત રૂા ૨-૮-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અ.ન.દા.વા.દ. ૧૨૪૪૩
ગુજરાતી ગ્રંથોપસાધક સંગ્રહ
૬-૧૨૧

મુદ્રક—બાલવજી પીતાબર ઠક્કર, લેડી નોર્થકાટ હિલ્ડ આર્કાનેજ
દ. એન સેલર પ્રેસ, ૭૭-૭૯, ચોપાદી રોડ,
મુંબઈ, નં. ૭.

પ્રેકટ કરનાર

હિમ્મતલાલ ગણેશજી અબરિયા,
ભૂલેશ્વર મારકીટ, કાલબાદેવી, મુંબઈ
(સર્વ હકક સ્વાધીન)

પહેલી આવૃત્તિ, ૧૯૦૩.
બીજી આવૃત્તિ, ૧૯૦૬.

રી છપાઈ ૧૯૧૦, ૧૯૧૬, ૧૯૨૦ બાન્ધુઆરી,
તથા સપ્ટેમ્બર, અન ૧૯૨૫

અર્પણ.

ગુજરાતી સાહિત્ય તરફતે હૃદયે કંઈક ઓછું કરી તેના
ગુપ્ત ભાગમાંથી કંઈ કંઈ, જગતના પ્રકાશમાં લાવવાની નમ્ર
વિનંતિ માથે મારા હૃદયે—ગુર્જર ગ્રાન્થુએટોને સપ્રેમ
અર્પણ કરું છું

સવત ૧૯૬૦

હિ. ગ. અબરિયા

પ્રસ્તાવના.

આ સંગ્રહનો જે સ્વીકાર થયો છે તે ઉપરથી પહેલી આવૃત્તિ વખતે રખાયેલી આશા સારે અંશે પૂર્ણ થયાનો સતોષ થાય, અને તે જાતની પ્રવૃત્તિ આગળ વધારવા પ્રેરણા મળે એ સ્વાભાવિક છે. ઈ સ ૧૮૮૫ થી ઈ સ ૧૯૦૯ સુધીની જે સમય મર્યાદામાં રહી આ સંગ્રહનું સ્વરૂપ સાચવી રાખવામાં આવ્યું છે તે સમય પછી પણ એટલા બધા નવા કાવ્યો રચાયા ચૂક્યા છે કે હવે કા તો આ સંગ્રહને મોટો કરવો જોઈએ અગર તેની અનુપૂર્તિ તરીકે બીજો સંગ્રહ તૈયાર કરવો જોઈએ આ સબધમાં ઈ સ ૧૯૧૬ ની આવૃત્તિ વખતે જે ધોરણ પસંદ કરવામાં આવ્યું છે તે ધોરણનેજ વળગી રહી, સર્વપ્રિય થઈ પડેલા સંગ્રહના સ્વરૂપને બદલાવવાના કરતા, અનુપૂર્તિ રૂપે બીજો સંગ્રહ ઇલાયદી રીતેજ તૈયાર કરવો એ વધારે યોગ્ય માન્યું છે તે અનુસાર ઈ સ ૧૯૦૯ પછી પ્રકટ થયેલા અગર લખાયેલા કાવ્યોમાંથી પસંદગી કરી ‘કાવ્ય માધુર્ય-અનુપૂર્તિ’ ગુજરાતને ચરણે ધરવા વિચાર થઈ ચૂક્યો છે તે વિચાર જલદી અમલમાં મૂકવાની અનુકૂળતા પ્રભુ આપો એવી પ્રાર્થના છે પ્રભુ ઇચ્છા હશે તો સવત ૧૯૮૨ ના પ્રારંભમાંજ અનુપૂર્તિ તૈયાર થઈ જશે.

આ આવૃત્તિ છાપવામાં કે એન સેલર પ્રેસના ઉત્સાહી કાર્ય-વાહકોએ અને મેસર્સ એન એમ ત્રિપાઠીની કંપનીએ હંમેશા પ્રમાણે સહલાવપૂર્વક મદદ કરી છે તેમના ઉપકાર જાહેર રીતે માનવાની આવશ્યક કરજા બળવતા આનંદ થાય છે.

આહિ પુસ્તકો છાપાવનારાઓને જેવી અગત કાળજી રાખવી પડે છે તેવી કાળજી કેટલાક અનિવાર્ય કારણોને લીધે રાખી શકાય એમ નહોતું તેવા સમયમાં રા. રામપ્રસાદ બક્ષીએ જે દેખરેખનું કામ ઉપાડી ન લીધું હોત તો આ આવૃત્તિને પ્રકટ થવામાં કેટલો વધારે વિલંબ થાત એ કહી શકાતું નથી તે વખતસરની મદદ માટે રા. બક્ષીનો તથા સોપેલું કામ શ્રમ લઈને જલદી પાર પાડવામાં રાખેલી કાળજી માટે રા. શશુલાલ બેચરલાલ દવેનો ઉપકાર થયો છે.

“ પ્રભુ કૃપા ”, લક્ષ્મીનગર,
 મુ. સાન્તાક્રુઝ, મુ.બઈ
 સવત ૧૯૮૧ શ્રાવણ સુદ ૧
 તા ૨૧ જુલાઈ ૧૯૨૫.

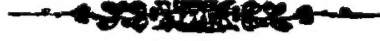
હિ. ગ. અ. જરિયા.

૧૯૧૬ની આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તક તરફ ગુજરાતી પ્રાન્તનો સહુલાવ એટલો સતોષકારક છે કે તેને ફરી છપાવવાનો પ્રસંગ થોડે થોડે અતરે મળ્યા કરે છે હમણા ફરી છપાવવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે એક પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થયો કે તેના સ્વરૂપમા ફેરફાર કરી, વર્ષોના વહેના સાથે ગુજરાતી કવિતામા ભજેલા નવા પ્રવાહોમાથી નવી નવી પ્રસાદી ઉમેરવી કે નહિ ? તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવામા એક જ વિચારને વળગી રહ્યા, અને તે એ કે પરિચિત પુસ્તકના સ્વરૂપમા વારંવાર ફેરફાર કરવાથી તેના વાચક અને પ્રશ્નક મડળને દર વખતે નવી આવૃત્તિ લેવાની ફરજ પડે છે અને એમ પણ અને કે એકવાર રચિકર થયુ તેમા ફેરફાર થવાથી કદાચ માઠી અસર પણ થાય તેથી ઉત્તમ એજ કે રચિકર નીવડેલુ સ્વરૂપ જ કાયમ રાખવુ અને નવા ઉમેરા માટે નવી પ્રવૃત્તિને અવકાશ રહેવા દેવા એ વિચાર પ્રમાણે આ સંગ્રહની ખીજ આવૃત્તિ વખતનુ તેનુ જ સ્વરૂપ હતુ તેજ લગભગ કાયમ રાખ્યુ છે, એકાદ એ ફેરફાર બહુ સ્વરૂપ ફેરવી નાખનારા નહિ મનાય એવી આશા રાખી છે

કવિતાના ટુકા અવલોકનમા, સક્ષિપ્ત ટીપ્પણુમા, અને શબ્દકાષમા થોડાક ફેરફાર-આવશ્યક હતા તેટલા-કર્તા છે, પરંતુ ઘણે ભાગે ઉપરનું ધોરણુજ રાખવામા આગ્યુ છે

પ્રથમ આવૃત્તિની પ્રસ્તાવનામાંથી થોડુંક પ્રરીથો.

સ્વલિખિત પુસ્તકમાં લેખના ઉદ્દેશ તથા હેતુ જણાવવા પૂરતી તક હોય તોપણ પ્રસ્તાવનાના એ બોલ કહેવાની રીત સર્વમાન્ય યર્થ પડી છે, તો પછી જેને અન્યના લેખનો સંગ્રહ કરવાનો હોય તેને તો તે પ્રયાસના પ્રયોજન તથા પ્રારભ વિષે પ્રસ્તાવ લખવો પડે એ આવશ્યક છે

લખાણ વખતે જાણ છે, પણ જીદગીની અવધિ વધતી નથી, એટલે સર્વને બધું વાચી જવા અવકાશ રહે જ નહિ, તેથી સારા લેખકોના લેખોમાંથી રસમય ચુટણી કરી એકત્ર સંગ્રહ કરવાનો પ્રયાસ થયો. પ્રચલિત થયો છે, અન્ય દેશોમાં તેમ આ દેશમાં પણ ગૂંતા ભક્ત કવિઓના પદ, આખ્યાન વગેરે ધણી છપાયા છે તેમાંથી ‘શામળ સતસર્પ’ ‘કાવ્યનિમજ્જન’ વગેરે ચુટણી થઈને પણ છપાયા છે લગભગ એ વીંશી થયા તદ્દન નવી જાતની કવિતા ગુજરાતીમાં લખાતા લાગી છે તેના વાચકો થોડા હોઈ વધારવાના હેતુથી પુસ્તક રૂપે કે અન્યથા છપાયેલી કે નહિ છપાયેલી કવિતાઓમાંથી યથાશક્તિ ચુટણી કરવાનું કામ ધણી વખત થયા અનેક વાચકોના મનમાં ઘોળાવું હતું- તે ઈચ્છા પરિપૂર્ણ કરવાને મને તક મળી તેથી કૃતાર્થ થયો છું

ગુજરાતી ભાષાઓમાંથી જે ભણેલાઓ વિદેશી કવિઓના કાવ્યથી મોહિત થાય છે તેવામાંથી ધણી તો ગુજરાતી કવિતા માટે તદ્દન બેદર-કર જ માલમ પડે છે આ ચુટણી તેવાઓ માટે ખાસ થયેલી છે.

*

*

*

જ્યારે મારા આ પ્રયાસ વિષે બીજાઓએ જાણ્યું ત્યારે તેઓએ અંગ્રેજી જોડતી ટૂંકરી જેવું આ પુસ્તક થશે એવી આશા બતાવી પરંતુ

અધે અરે તેમ થવું આ સમયે સભવતું નથી અગ્રેજી કવિયોની જન-
સમાજને પિછાન હતી, તેની કદર થયેલી હતી, તેના કેટલાક કાવ્યખંડો
અહુજ લોકપ્રિય થઈ સર્વવ્યાપી જેવા થયા હતા તેવા અધાને ભેગા કરવાનું
કામ-લોકપ્રિય થયેલામાથી ક્યા સર્વને સરખી રીતે ગ્રાહ્ય અને પ્રિય થશે
એટલુંજ જોવાનું કામ ગોડડન ટ્રેઝરીના સગ્રહ કરનારનું હતું અહિં
સ્થિતિ તેથી જુદી છે લેખકોની જનસમાજને પિછાન નથી-તેમની કદર
નથી-અહાર પડેલ પુસ્તકો થોડા છે-ને તેની કવિતાના વાચકો પણ ગણ્યા
ગાણ્યાજ છે તેથી આ સગ્રહ કરનારનો ઝંઝડ ઉદ્દેશ કવિની ઓળખ આપ-
વાનો, ગુજરાતી કવિતામા દાખલ થયેલ નવીન રસ બતાવવાનો, કવિતાને
લોકપ્રિય કરવાનો અને ભણેલાઓને ગુજરાતી માટે ચર્ચા ગયેલો તિન્નકાર
ઝંઝડ દૂર કરવાનો છે

*

*

*

ઝહેવાની જરૂરિયાત નથી કે આમા જે છે તે અધુ ખીજનુંજ છે
ટિપ્પણુ વગેરેમા પણ જ્યાં સુધી ખીજના વિચાર ને ખીજની મદદ મળી શકેલ
છે ત્યાં સુધી પોતાપણુ બુસાડવાનું યોગ્ય લાગ્યું જ નથી તોપણુ
ઝહેતું જોઈએ કે તેને માટે જવાબદારી મારી પોતાની છે

પોતાના લેખો છપાવવાની પરવાનગી આપવા માટે સર્વ લેખકોનો
ઉપકાર થયો છે પ્રોફેસર બળવતરાય કટયાણુરાય ઠાકોરે પોતાના
વ્યવસાયો વખતમાથી પણ અવગણ મેળવી વારંવાર જે સૂચના અને
ઉપદેશ આપેલ છે તે ખાતર તેમનો સવિશેષ ઉપકાર થયો છે.
રા રા રણજીતરામ વાવાભાઈ, જેની સાથે આ પ્રસંગને લઈનેજ મારે
પ્રથમ પિછાન માત્ર પત્રથીજ થયેલી છે, તેમણે પણ અનન્ય સહાય
આપી છે તે માટે તેમનો તથા રા રા નરસિંહરાવ હરિલાલ ધ્રુવ,
રા ગ રમણભાઈ, રા રા મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ વિગેરેએ કરી
દીધેલી સરળતા ખાતર તેમનો પણ ઉપકાર થયો છે

તે ઉપરાત મારા રત્નેશી અને સખધી રા રા સાડરલાલ મોતી-
લાલ, બી એ, રા રા રતિલાલ મગનલાલ અતાશુડી, બી એ, રા
રા જ-મશકર મહાશકર શુચ (લલિત,) તથા રા રા પ્રભુલાલ છોટાલાલ
શુચ, તેઓએ વખતો વખત આપેલ ઉમગલર સહાય માટે તેમને
ઉપકાર થયો છે

પોષ, સવત ૧૯૬૦

ગોડળ-ઢાઠિયાવાડ

}

અનુક્રમણિકા

કાવ્ય	પૃષ્ઠ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
અગતિ ગમન .	૧૨૭	ઉષા ...	૧૮
અતિશાન ..	૨૪૩	ઉડી રજની ..	૮૦
અનન કુદડી ...	૭૮	એડ અમળાની વિન તિ .	૧૧૨
અલાનોર્મિ ...	૧૫૬	એક આગિયાને	૧૦૨
અમર આશા ..	૮૪	એક ધરૂણ ...	૧૯૪
અમારા પીગ્રન	૧૨૨	એક ધા ..	૧૨૦
અમે ...	૧૨૩	એક ચિત્ર ...	૬
અમો મન્તાન ...	૧૧૦	એક ચિત્રદર્શન	૩૭
અનરણુ ...	૨	એક પત્ર ...	૧૨૪
અવમાન ...	૨૬૧	એડ મહાત્માનુ અમરણુ	૨૪૭
અત્રુપ્રભાવ ..	૧૮૪	એડ સેનાપતિનુ મધ્ય રાત્રિયે	
અચિત્ર ને ચિત્ર પ્રેમ	૧૫૦	ચિતન ..	૮૧
અસ્વસ્થ ગૃહિણી ..	૨૪૭	એકાત ...	૧૦૭
અહાલેડ .	૨૫૭	ઓ હૃદયરવ રેલાવનારા	૩
આડાશ	૫૨	કલમ કરનાર વનમાળીના	
આત્મબોધ ...	૧૦૮	ઉદ્ગાર -	૨૬૦
આપની યાદો ...	૧૬૬	કલાપીને વિજ્ઞાપના .	૨૪૯
આરોહણુ .	૨૭	કલાપીને સમ્બોધન	૨૫૦
આલેક ..	૨૫૧	કલ્પના ને કર્તુરીમૃગ	૧૨૭
આશાદેવીનુ ગાન .	૮૭	કવિ નર્મદનુ મંદિર ..	૨૪૮
આશા પખીકુ	૮૫	કિસ્મત ...	૧૦૩
આસ્વાદોર્મિ . .	૨૫૪	કુમુદસુન્દરીનો પત્ર ...	૧૨૧
ઉત્તરા ને અભિમન્યુ ...	૨૧૫		

કાવ્ય		પૃષ્ઠ	કાવ્ય		પૃષ્ઠ
કૃતક્ષતા	...	૯૮	દિવ્ય રથ		૧૪૬
કોઝલ ગાન		૬૯	દિવ્ય સુન્દરીઓની ગંભી		૬૪
કોઝલાને		૬૭	દેવયાની		૨૧૯
ક્યમ ના મોહુ		૧૪૧	ધણુ		૨૨
ગિરનારને ચરણે	...	૩૨	નદા	...	૫૧
ગોપિડા		૨૧	નાયકનુ પ્રાયશ્ચિત્ત	.	૧૬૮
ગ્રામ્ય માતા		૯૫	નિદોષ બાળ	...	૭૨
ચક્રવાક મિથુન		૨૩૨	૫ ખીડાને	...	૬૭
ચક્રવાકી		૯૦	૫ ખેર ' જા જન ઉડી		૭૪
ચંદ્ર	...	૬૦	૫ શ્રાતાપ	...	૧૯૦
ચંદ્રને એક પ્રશ્ન		૫૯	પ્રભાતની વાદળોને	.	૧૯
ચંદ્રિડા વિભૂતિ		૫૮	પ્રભુમય જીવન		૨૫૫
ચાલ સખિ ! ઉડિયે	.	૧૦૪	પ્રાથના (રૈનાડ)		૧૭૯
ચિત્ર સસાર		૮૩	પ્રાથના (પ્રભો,)		૨૫૮
ચેતન	.	૧૯૫	પ્રિયતમની ઉકિત		૧૪૧
જન્મભૂમિનુ જયમગ્ન		૧૨૫	પ્રેમ અને સત્કાર		૧૨૬
ટેકરાઓમા એક સાઝને			પ્રેમવિદાસ		૧૩૩
સમય		૮૧	પ્રેમસ્વરૂપ	૧૪૯
તન્કાળ મહિમા	...	૧૧૯	પ્રેમીની મૂર્તિપૂજા		૧૩૮
તુલસી		૧૯૮	પ્રેમી હૃદયની વાછના		૧૪૦
		૧૭૪	પ્રેયસી લીલા		૧૩૭
ત્યાગ	.	૧૦૩	કુલના સાથે રમત		૭૩
ત્રિખંડ ત્રિવેણી		૧૬	કૌયસાગર	...	૩૬
થોડક છેટે મળતી ચિતા		૧૯૨	બન્ધો હુ પ્રેમનો બદો		૧૪૩
દિવ્ય મંદિર તથા લેખ		૧૯૬	મારજો પુકાર		૨૫૨

કાવ્ય	પૃષ્ઠ	કાવ્ય.	પૃષ્ઠ
ખાહુક	૨૦૭	લાવણ્યમયી	૧૧૬
બોધ	૧૦૯	વદાય	૧૭૧
ભણુકારા	૯૩	વધામણી	૧૬૯
ભરત વીર-જાગૃતિ	૧૧૮	વનવર્ણન	૨૭
મગ્ન કયા જે ?	૧૦૦	વરવૃક્ષ અમે	૧૪૬
મહુલી	૨૧૧	વર્ણવર્ણન	૩૯
મણિમય મેથી	૯૪	વસનગીત	૭૫
મધ્યગત્રિયે કાવ્ય	૭૦	વસત વિજય	૧૬૧
મન પખીને	૧૪૫	વિજરાળ વીર કેસરી	૧૧૪
મહેમાનોને	૨૫૯	વિક્રમ મૃગ	૧૮૨
મગળાચરણ	૧	વિધવા બેન બાબાને	૧૮૦
માનસ સર	૯૨	વિનય ગાન	૮
માળીને ઉપાવલ	૧૭૮	વિપ્રયોગ	૧૭૨
મૃગશીને	૧૮૫	વીણાને આવાહન	૭
મત્યુવશ મૃગ	૧૮૬	વીણાનો મૃગ	૧૫૨
મેધને	૪૬	વીરાગના	૧૧૧
મેમાનને વિનતિ	૨૫૮	વૃષ્ટિ	૪૩
મહારા મયૂરને	૧૮૩	જ્ઞાનાઓને ઉપદેશ	૧૯૩
ચુદ્ધ સંગીત	૧૧૦	ગિટારને	૧૯૦
રમણીયતાજ્ઞાન શોક	૭૯	શ્રાવણી અમાસ	૫૪
રાત્રિ	૫૭	સખા પ્રત્યે ઉક્તિ	૧૯૬
રાત્રિ વર્ણન અને મધુગદાશર્ષન	૫૮	સમુદાય બે ભિન્ન રાત્રિયોનું દર્શન	૫૬
રેખાશન્યતા	૧૭૬	સરસ્વતીને	૯૧
લાગટ હેલી ઉવડતી		સરિત્સંગમ	૧૯૧
વખતની ગ્યતા	૪૪	સરાગ	૨૬

કાવ્ય	પૃષ્ઠ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
સર્ગદર્શન . .	૪૬	સ્મરણાબલિ	૨૪૬
સહસ્રલિંગ તળાવના કાઠા		સ્વપ્ન વાટિકા ...	૧૭૩
ઉપરથી પાટણુ ...	૧૦	સ્વર્ગીય ગાન	૫
સયોગબંધ્ય રતિ .	૧૩૪	સ્વર્ગીય સંગીત	૧૬૭
સાગર અને શશી ...	૨૫	હિન્દુ ઐતિહાસિક	
સારસી	૧૫૭	સિંહાવલોકન . .	૧૧
સ્નેહનિદાન	૧૩૧	હુ છુ શ કર	૧૭૬
સ્નેહનુ સ્વપ્ન	૨૨૪		

ગુજરાતી કવિતાના વિકાસનું દુકામાં અવલોકન.

ગુજરાતની ભાષાની ઉત્પત્તિ અને તેના ઇતિહાસ વિષે જોઈએ તેટલું હજી લખાયું નથી કમભાગ્યે જે બણેલાઓ તે કામ સાથે લેવાને અધિકૃત ગણાય તેમથી ધણા તો તેને માટે લેશ માત્ર પછી દરકાર રાખતા ન હોય તેવું લાગે છે પરંતુ વીશમી સદીનો ઉત્સાહક પવન તેની સાથે કંઈક નવીન જુસ્સો લાવ્યો હોય એમ લાગે છે, જેને પરિણામે કંઈ નવો આવેશ ગુજરાતી ભાષાઓમાં રેડાયો હોય તેમ તે ઉપેક્ષિત વિષય તરફ આજ કાલ વિશેષ ભાવ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, આશ્ના છે કે તે વિજ્ઞાન ક્ષેત્રની શોધમાં હળવે હળવે વધારે મુસાફરો નીકળી પડશે

આજ સુધીમાં તે વિષય તરફ પ્રયાણ તદ્દન નથી થયું એમ નથી કવિશ્રી નર્મદાશ કરે કરેલી શરૂઆત અનેક રીતે જારી રહી છે ખરી બૃહતકાવ્યદોહનમાં અપાયેલા કવિજીવનો, તથા પ્રાચીન કાવ્ય માળાના અકમાના અથવિવેચન તથા કવિચરિત્રો ઉપરાંત જુદી જુદી સભાઓમાં વચાયેલા નિબંધો તથા માસિકોમાં આવેલા લખાણો ધણા થયા છે અને હજી થતા જાય છે, તો પછી હજી સુધી તે વિષય પર એકે સ્વતંત્ર સપૂર્ણ અથ લખાયેલો માલમ પડતો નથી

• અગ્રજીમાં *Milestones of Gujarati Literature*, નામના એક સ્વતંત્ર ગ્રંથ રા. રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીએ ઈ.સ. ૧૯૧૫ માં પ્રગટ કર્યો છે તોપણ ગુજરાતી માટે તો ઉપરની ટીકા હજી જોવાને તેવીજ છે, જે કે પહેલી, ત્રીજી અને પાંચમી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખોના ભાષણો, અને પરિષદ નિમિત્તે લખાયેલા કોઈ કોઈ નિબંધો કાંઈક વિશેષ પ્રકારે આપનારા પ્રગટ થયા છે ખરા ‘સાહિત્ય પ્રવેશિકા’ નામે એક લઘુ ગ્રંથ આ લેખક તરફથી પ્રગટ થયેલ છે તેમ જ હું મો. ઝવેરી દ્વારા અંગ્રેજી પુસ્તકનું ભાષાતર પછી થયું છે

આ કાવ્યમગ્રહને સીધી રીતે તેના કશા ઉપાદ્ધાતની આવશ્યકતા છે જ નહિ, તમ સમ્રહ કરનારનો ઉદ્દેશ પણ અહીંયા તે સખધે વિસ્તારથી લખવાનો નથી. તોપણ આપણી ભાષા કેળવતા કેળવતા કેનાં ને કેટલા રૂપ રંગ બદલતી ચાલી, તથા તેની કવિતામાં પણ કેવી નવીન મીઠાન અને નવુ સૌરભ ઉદ્ભવ પામતા ગયા તે બતાવવુ એવો ડહડ હેતુ છે અને તેમ કરવા જતા જરાતરા સિદ્ધા પ્રલોકન કરવુ ખડે તો તેમાં અતિ મિત્તારનો દોષ આરોપવામાં નહિ આવે એવી આશા છે.

ઝોગણુસમી સુની શરૂઆત સુની તો કવિતા અને ભાષા બન્નેનો ઇતિહાસ છલે અશે સરખા છે, કારણ ભાષામાં કવિતા સિવાય બીજી કશું લખાતું નહિ ત પછી ભાષામાં અનેક જાતના લખાણો વધ્યા, તો પણ અહીંયા તો કવિતા સમયે જ મોલવાનું હોય માત્ર કવિ અને કવિની ભાષા વિષે જ દુકામાં બોલનાર રહેશે.

બહુ લખાણ પિના ઇષ્ટ હેતુ બર લાવના માટે પ્રારબ્ધી તે આજ મુધીના વખતના ચાર ભાગ પાડવા યોગ્ય લાગ્યા છે તે અઢેક ભાગને તે તે સમયના વિગિષ્ટ કવિનો યુગ એવું નામ આપ્યું છે. ૧ નરસિંહ મહતાનો, ૨ પ્રેમાનંદનો ૩ નમદાશકર તથા દત્તપત રામનો, અને ૪ નનીન યુગ આપણી ભાષાના આઘ કવિ* નરસિંહ મહેતો ગણાય છે.

તે પહેલા કવિતા નહિ થતી હોય તેમ માનવાને કશું પ્રમણ નથી પ્રત્યુત, ભાલણુ કવિ તેની પણ પહેલા થઇ ગયા એમ નિદિત છે, છતાં આઘ કવિ નરસિંહ મહેતો જ ગણાય છે.

ભાલણુની કવિતામાંનો મુખ્ય ભાગ ભાષાતર કે રૂપાતરનો છે.

* આઘ કવિ નરસિંહ મહેતો ગણાય છે અને ગણાશે જ પરંતુ તેની પહેલા થયેલામાંથી કાંઈ નહીં હળવે હળવે બહાર આવતા જાય છે.

તેણે કાદમ્બરીનું ભાષાતર કર્યું છે વચ્ચેના ગાળામાં સંસ્કૃત પુસ્તકો વિષે એટલું બધું અજ્ઞાન વ્યાપી રહ્યું હતું કે કાદમ્બરીના ભાષાતરના એક લહિયાએ કાદમ્બરીને બદલે કાદમ્બરીની વાર્તા એમ લખેલું છે ભાલણે દશમસ્કંધ, નળાખ્યાન વગેરે લખેલા છે અને રામ કૃષ્ણ વિષે છુટક પદો પણ લખ્યા છે 'ભાલણ પ્રભુ રઘુનાથ'વાળાં કેટલાક છુટક પદો પ્રચલિત પણ રહ્યા છે પણ એકદરે જોતા ભાલણના લખાણ સમસ્ત પ્રગમમાં બહુ ટકી રહ્યા નહોતા તેનું એક સારું પર્ણિણામ એ આવેલું છે કે ભાલણના વખતની ભાષા વણે ભાગે મળી સ્વરૂપે જળવાઈ ગઈ છે હાલના સમયમાં અગ્રેજી ત્રથોના અનુકરણ દરનાર વિદ્વાનોના લેખની જેવી સ્થિતિ છે તેવી જ તેની કવિતાની પણ હતી

નરસિંહ મહેતાએ તો પોતાના હૃદયના સ્વયંભૂ વિચારો જ પદ્યમાં બહાર કાઢ્યા—જગત્કર્તાના મહિમાના ગુણુમાં જ તે મસ્ત હતા તેની કવિતામાં ભકિત અને રસ ભજોના હોઈ તે જનવૃદ્ધમાં એટલી મધી પ્રસરી રહી છે કે નવા સુધારાના ઝળહળતા તેજના આડગ અમ્મારમાં પણ તેની કવિતાનો પ્રકાશ જરા પણ ઝાખો પડ્યો નથી, એટલું જ નહિ પણ વિદ્વાનો ને સાદારોની સાથે ઇતર વર્ગમાં પણ તેની પિછાન અને કદર સારી પેઠે થવા જ, કરે છે તે ધર્માત્મા મહાપુરૂષના પદોમાં ભકિતભાવના સંપૂર્ણપણા સાથે હૃદયની અંતરભાવનાનો ઉદ્ગમ એવી ચિંતાકર્ષક નીતે થયેલ છે કે વાચનારનું હૃદય સમાન સ્વરનો રણકાર ઝીલી વઈ તન્મય બને છે આ હૃદયના ગાનની સાથે ભાષાની સર્વજનની સરળતા અને મોહભરી મીઠાશ ભળવાથી તે પદો વાચકને વાંચતાવેત જ સચોટ હૃદયસર કરે છે

તેનું જીવન ઇશ્વરપરાયણ જ હતું જ્ઞાત, જાત, સર્ગાસબધી, રીત રિવાજ તથા માણસોએ કરેલા ભાગ વિભાગની ગણનાને તેના હિંદર હૃદયમાં સ્થાન હતું જ નહિ તેને તો 'સખી ભૂમિ ગોપાલકી'

અને વસુધૈવ કુટુમ્બક હતું, તથા જ્યાં ઇશ્વરના સ્મરણ કીર્તન થતા તે જ સ્થળ તેને મન બાળખી રીતે રહેવા લાયક હતું તેના સરકારી હૃદયમાં ઇશ્વરભક્તિમાં ખસેલ પહોંચાડનાર સર્વ વસ્તુ જીવ્યની પેઠે સાબતી અને પોતાની પત્નીને સ્વર્ગલોકમાં વાસ થતા 'બહુ થયુ ભાગી જ જાળ, હેતે બજથુ શ્રી ગોપાળ' એવા શબ્દો નીકળ્યાનું સર્વ કાંઈને વિદ્ધિત છે આ મહાત્માના ગુણસંઘનું વિવેચન કરવાનું આ સ્થાન નથી—ઐહિક જીવનની અસરતાનું તથા અસારના વિકટ રસ્તાઓનું તેનું જ્ઞાન, તેમણી સફળતાથી પસાર થવા માટે આપેલો ભોધ, ભક્તિની સાધેલી ઉત્તમતા, અને ખાસ પ્રેમભક્તિમાં તેની તન્મયતા, અને આ બધા સાથે 'જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ ચિન્થ્યો નહિ' ઇત્યાદિ પદોમાં જતાવેલી જ્ઞાનની પરા ક્રોટિ, તથા પોતાના અનન્ય જીવનથી પામર પ્રાણીઓને આપેલું એક અત્યુત્તમ દષ્ટાંત આ અને એવા ખીજા અનેક ગુણોનું વિશિષ્ટ વિવેચન અતિ ઇષ્ટ છે ખરૂં, પણ અહિં તો તે પ્રસંગ અસ્થાને હોઈ માત્ર તેની કવિતા વિષે જ બે બોલ કહેવાનું રહે છે તેની કવિતા ગુજરાતી ભાષામાં—અર્વાચીન ગુજરાતી ભાષામાં—જીનામાં જીની અને સર્વ કાળે સર્વને અતિ પ્રિય થાય તેવી છે નરસિંહ મહેતા આપણા આઘ કવિ છે અને ખીજા દેશના આઘ કવિઓની માફક તેની કવિતા સરળ છતાં મહીર અર્થવાળી, હૃદયના ઉદ્ગારોને સચોટ રીતે કહાડનારી, ધણાજ સાદા પણ ઉત્તમ અલકારોથી શણગારાયેલી અને અનતકાળ સુધી ટકશે તેની છાપ સજ્જડ રીતે પાડનારી છે

મહેતાના વખતમાં માન પામતી ભાષા સંસ્કૃત ને હિંદી હતી. તોપણ તેને તો ખીજાના માન કે વખાણની કશી પરવા નહિ હોવાથી તેણે તો સ્વભાષામાં જ પોતાના ઇષ્ટદેવનાં ગુણકીર્તન ગાયા કર્યાં પોતાના જ સંતોષને માટે હોઈ તેની કવિતા અમુક અર્થે સ્વાનુભવથી જ લખાયેલી છે અને તેથી તેમાં હૃદયની ખરી લાગણી ઠેકાણે ઠેકાણે ઉજળતી ઉભરાતી માલમ પડે છે,

નરસિંહ મહેતાનો હેતુ વાલ્મીકિની પેઠે કંઈ લખવાનો હતો જ નહિ—તેણે તો ભકિતરસમા મગ્ન રહી, મસ્ત થઈ, માથું, ગાતાં ગાતાં અજાણતા પણ ઉત્તમ કાર્ય આરબ્યું, અને ગુજરાતી ભાષાના આઠ કવિનું પદ મેળવ્યું.

કાઠિયાવાડ જે ખરી રીતે જ નવી અને જુની કવિતાના આઠ* કવિ ઉત્પન્ન કરવાનું અભિમાન ધરાવે છે ત્યાં જ્યારે મહેતા ભકિતની ધુનમા મગ્ન રહ્યા હતા ત્યારે શ્વશ્ર્વાતમા ખીજી જગ્યાએ, પણ પાછળથી તો કાઠિયાવાડમા ગિરિધરના ગુણનાં જ્ઞાન કરતા મીરાબાઈ ગિરિધારીના સ્વરૂપમા તન્મયતાને પામવા અપૂર્વ મનોબળથી મગ્ન રહ્યા હતા. મીરાબાઈના પદો ધણા ખરા હિંદીમા છે અને કેટલાક ગુજરાતીમા પણ છે.

નરસિંહ મહેતાના પદોમા સેવકની અને પૂજારીની સેવ્ય તથા પૂજ્ય તરફ હોય તેવી ખરી લાગણી દેખાઈ આવે છે, ત્યારે મીરાબાઈના પદોમા તેથી પણ એક ડગલુ આગળ લરાયું છે. પોતે સ્ત્રી હોઈ, કૃષ્ણને વરેલી હોઈ, પતિપત્ની વચ્ચે જે અનન્ય સંબંધ બધાઈ રહે છે તેવા સંબંધનાં જ્ઞાન તેના પદોમા થયાં છે. પતિ-પત્નીના જીવનની અભિજ્ઞતાથી જે એકબીજાં ગાઠ તે વચ્ચે બધાઈ રહે છે તેવી ગાઠ ખીજી એક સંબંધથી બધાતી નથી, અને તેવીજ રીતે મીરાબાઈનાં પદોમાં જે પ્રેમ, જે એકલ, જે ભકિત અને જે રસ વ્યાપી રહ્યો છે તે ખીજી પુરૂષ ભકતોમા ભાગ્યેજ મળી શકે છે. અલખત, પુરૂષો જ્યારે ગાય છે ત્યારે ખરા ભાવથી હિંદુગર પામતા ખરા ઉભરા ધણા જ અસરકારક બની રહે છે, તોપણ સ્ત્રીની કામજતા અને સ્ત્રીની મોહભરી નરમાશની તેમાં કંઈક અલગ જોડ રહે છે જ. મીરાબાઈના પદોમાં આ કામજતા અને હૃદયમાં તીવ્ર પેઠે સંયોગ અસર કરે તેવું મોહક સામર્થ્ય સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યું છે. 'પ્રેમની

* જુની કવિતાના આઠ કવિ નરસિંહ મહેતા તથા 'જુનીને નવી વચ્ચેના પૂજના જેવા' દલપતરામ બંનેને જન્મ આપવાનું જ્ઞાન કાઠિયાવાડને છે.

પ્રેમની પ્રેમનીરે' 'કાતુડો ન જાણે મોરી પ્રીત,' 'સત્યભામાતુ રસણુ' ઇત્યાદિ પદો જેણે જેણે સાંભળ્યા હશે તેને તો આ ભકતઆર્ષના ઉભરાતા ભાવ અને તેના જોમભર્યા ગાનનો અનુભવ થયો હશે.

પ્રથમ યુગના આ બે મહાન લેખકો હતા બીજામંથી ભાણજીની કૃતિ હળવે હળવે પ્રકાશમાં આવતી જાય છે શૌધ્ધિઓને પરિણામે બીજા પણ જાણુમાં આવતા જશે પરંતુ તેમના સ્વર આ બેના ધોષમાં વિલીન થઈ ગયા છે અને સાંભળનારને કાને તો માત્ર આ બે 'ધ્વનિઓ જ પડી રહ્યા છે આ યુગ ભકિતનો હતો ભાકિત શુદ્ધ, નિસ્વાર્થી અને હૃદયના ખરા ઉમળકાથી ઉઠી નીકળેલી રતી, તથા કામળ, અસરકાંક, અને પરવશ કરી નાખે તેટલી બધી મોહકતાથી ભરેલી ભાષામાં, સરળ અને સ્વભાવજન્ય નિર્મળતાથી ઉભરાતી બાનીમાં, અને ફળવણી કે કળાના ચાતુર્ય વિનાની, પણ ઉત્તમ ગુણથી ભરેલી શૈલીમાં આવીભાવ પામી હતી.

પ્રથમ યુગના બે ભકતો પછી અનેક ભકતોએ જુદા જુદા ભાગમાં પોતપોતાના ઇષ્ટદેવના સ્તોત્રો ગાયા કર્યા અને દ્વિતીય યુગ ધીમે ધીમે એકાંત ભકિતમાં તે દેવના અદ્ભુત પ્રસાદમનુ વર્ણન તથા તેના ગુણનું વિસ્તારથી કથન થવા લાગ્યા આમ આખ્યાનનું રૂપ દાખલ થવા પામ્યું જ્યારે તેમ થયું ત્યારે લખાણમાં કંઈક કળા આવવા લાગી, કંઈક શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની આકાંક્ષા થઈ અને કંઈક સ્વાર્થ પણ જળવા લાગ્યો.

લગભગ દોઢ મૈકા સુધી આવા પ્રયાસ થયા કર્યા ભાષાની સુધારણા ખાતર અથવા તો તેને ફળવવા માટે કે તેમાં લખાણો વધારી રસકસવાળી કરવા માટે આ પ્રયાસો થતા ન હતા હજી વિદ્વાનોની ભાષા તો સરૂત જ ગણાતી હતી, અને કવિતા હિંદી ભાષામાં જ થાય એવી માન્યતા સર્વોત્કૃષ્ટ હતી પરંતુ ભકિત માટે તો મોલાતી ભાષા જ વધારે માન્ય હતી, તેથી જુદે જુદે રૂપે હરિગુણકીર્તન તો તેમાં જ થયા કર્યા.

ધણી વખત સુધી આમ ચાલ્યા પછી પ્રેમાનંદના વખતમાં ભાષા માટે લાગણી ઉત્પન્ન થઈ કવિતા માટે હિંદી, તથા ધર્મવિષય આગ્રહાનો માટે સમૃદ્ધ જ, એવી જે માન્યતા થઈ પડી હતી તે પ્રેમાનંદના સ્વભાષાભિમાની હૃદયને ગમ્ય નહિ અને ભાષાની કેળવણી માટે તેમાં નવી પદ્ધતિ નવો ગ્ન તથા નવું જ્ઞાન ભરવા માટે તેણે પ્રયાસ શરૂ કર્યા પોતાના શિષ્યોમાંથી જુદા જુદાને જુદી જુદી ગીતની કવિતા રચવાનું કામ સોંપ્યું અને આવી રીતે દરેક ભાષાના સહુજો લેવા માટે મરણ પર્વનત ખર્ચ જગરથી તેણે શ્રમ લીધા ક્યો પરિણામ એ આવ્યું કે નિરાળી ભકિત માટે જ શુભાતીમાં કાવતા થતી, તે ઉપરાંત હવે બીજા વિષયો પણ ચર્ચાવા લાગ્યા પ્રેમાનંદના આગ્રહને તથા 'કાવ્યો ભાષાના ઉત્કર્ષ' માટે કરાયેલા અમિત પ્રયાસના પ્રત્યક્ષ નમુના છે

પ્રથમ ભકિતભાવ કેમળતાર્થ, દીનપણ્ય, એવંભાવથી પ્રદર્શિત થતો અને તેથી ભાષા પણ કેમળ હૃદયના ઉદ્દગારોને નમ્રતાથી જણાવનાર તથા સ્વમતેપાર્થે જ પ્રેરાયેલી હતી પરંતુ હવે ભકિત સાથે આગ્રહાનો જલ્દા તેથી તેમાં દશાવાતા અનેક રસ અને અનેક ભાવ ભાષામાં દાખલ થયા શગર, વીર, કડાણ તથા કોઈ કોઈ કડાણે હાગ્ય અને રોદ્ર એ બધા રસો કેળવાના લાગ્યા અને તેની ભાષામાં પણ તેવા સુધારા વધારાને લાંબે નવા શબ્દો દાખલ થતા ગયા તેમાં બહો ભાગે સરકૂન ને થોડે ભાગે હિંદી તથા ફારસી શબ્દોનો પણ ઉમેશ થયો પહેલા, પદો, લખનાર યા ગાનાર મટેજ, અને બહુ તો સમાનશુદ્ધી ભક્તિને માટે લખાતા પણ હવે આગ્રહાનો, બીજા માટે લખાતા લાગ્યા ત્રોતાજનને રસ ઉત્પન્ન કરાવવો, તેઓને આનંદ આપવો, આનંદ સાથે જ્ઞાન આપવું, જ્ઞાન સાથે ભાષા તરફ પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરાવવી

૧ તેના નામથી પસાર થતા નાટકો ખરેખર તેના રૂપ છે એમ માની શકાય નથી જ્યાં સુધી ચોગ્ય પુરાવો મળે નહિ ત્યાં સુધી માત્ર તેના નામથી પ્રગટ થયા માટે તેના એમ માની લેવાની જરૂર લાગતી નથી

વગેરે વગેરે હેતુ પ્રધાન ગણાવા લાગ્યા, પરંતુ એકદર જોતાં હજી જનસમાજ અશિક્ષિત અને અસ હોય તેમને રજન કરવાનું ધ્યાનમાં રાખતાં વખતે યોગ્યતા તરફ લક્ષ રહેતું નહિ અને પ્રેમાનંદના લખાણમાં પણ કોઈ કોઈ ઠેકાણે અસ્થિકર અતિશયોક્તિ મળી આવે છે.

પહેલાં યુગમાં છુટક છુટક પદો અથવા તો ન્હાના ન્હાના પ્રસંગોનાં ટુકડાં વર્ણનો લખાતા હતા તેને બદલે હવે સ્વલ્પવાળાં મોટા આખ્યાનો રચાવા લાગ્યાં એ નો કહેવાય ગયું છે. આવા આખ્યાનના લખનાગ્રંથોમાં પ્રેમાનંદ પ્રથમ અને ઉત્તમ સ્થાને મિરાજે છે, પરંતુ આખ્યાનો ઉપરાંત પ્રેમાનંદે કાવ્યો પણ લખેલા છે. કાવ્યો ગુજરાતી ભાષામાં વર્ણન યાત્ર્ય તથા રચનાવેદગ્રંથ દાખલ કરવા માટે તથા આખ્યાનો, જનસમાજને માટે લખાયેલા હોય છે તેની કવિતામાં જુદા જુદા રસોની જમાવટ સારી થયેલી છે, એટલું જ નહિ પણ તે લખવા માટે તેણે ખરા જીગરથી અભ્યાસ કર્યો હોય એમ દેખાય આવે છે. તેનો ભાષા ઉપરનો કાણુ ખરેખર અજબ જ હતો તેણે જો કે પોતાના લેખોના વસ્તુ, સરકૃત ઉપરથી લીધેલા છે, તોપણ પ્રસંગ અને સમયને અનુકૂળ સુધારાવધારા કરી, ભાષામાં હમેશાં માટે રહે એવા લેખો દાખલ કર્યા છે અલબત્ત, આજની સુધરેલી નજરથી અને કુળવાપલી રસદૃષ્ટિથી જોતાં તેમાં કાંઈ કાંઈ ન્યાયિકતા ભામે એ સ્વાભાવિક છે, પણ આપણે ભુલી જવું ન જોઈએ કે લેખકને તે જ સમયમાં લખતા હોય તેની અસર એટલી બધી થાય છે કે તેનાં સરકારી હૃદય પણ તેની સત્તાથી ન્યાય થઈ શકતા નથી અને તેથી તેવા લેખકોની કદર કરતાં તે સમયની સ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈ, તેવે વખતે તેઓ કેવું કરી શક્યા તે જ જોવું જોઈએ, અને પોતાના સમયના જનસમાજને તે એટલા સુધારી શક્યા હોય તેના પ્રમાણમાં તેઓના જીવનસાક્ષ્યની કિંમત કરવી જોઈએ. આવી રીતે જોતાં પ્રેમાનંદની કવિતાએ ગુજરાતના મોટા ભાગને મોહથી સાંકળી લીધો હતો તે બાજીએ છીએ ત્યારે જ તેની

કવિતામાં રહેલી અસરનું આપણને યથોચિત જ્ઞાન થાય છે જેવા શ્રાતાઓ માટે તે લખતા હોય તેવાજ વિચાર, તેવીજ શૈલી, તેવીજ ભાષા અને તેવાજ રસ કવિતામાં દાખલ કરતા જ્યારે આપણે તેને જોઈએ ત્યારે તેની કલમની સર્વશક્તિમતાનું આપણને જ્ઞાન થાય છે, અને ત્યારેજ તેની ખરી ઉત્તાદીની આપણને ખાત્રી થાય છે

આવી રીતે સર્વ જાતના લેખોમાં સફળ પ્રયાસ કરી કવિતામાં તેણે સુધારો તથા વધારો કર્યો દરેક જાતના રસને સ્થાન આપવા સાથે જુદી જુદી જાતની શૈલી પણ દાખલ કરી—સસાર વ્યવહારના જુદા જુદા પ્રસંગો લઈ તેને સમજાવવા તથા તેમાંથી બોધ લેવાનું ઉત્તમ કાર્ય કવિતાદ્વારા બળવ્યું ભાષા માટે અભિમાન ઉત્પન્ન કરાવ્યું, વિદ્વાનોએ તણ દીધેલી યુર્જરી મિરાતે અનેક રત્નોથી વિભૂષિત કરી, સર્વનું લક્ષ તે તરફ ખેંચ્યું, અને આવી રીતે ભાષાની અને દેશની એક ઉત્તમમાં ઉત્તમ સેવા બળવી પોતાનો જન્મ સફળ કર્યો

જ્યારે પ્રેમાનંદ, આવી રીતે વિદ્વાનો તથા મધ્યમ વર્ગને કાવ્ય અને આખ્યાન લખી, ભાષા તરફ ભાવ અને જ્ઞાન તરફ પ્રયાસ કરાવતા હતા ત્યારે શામળભટ્ટ તદ્દન અજ્ઞાન લોકોમાં પોતાની વાર્તાઓ સંભળાવી કવિતાને પ્રસાદ આપતા હતા માત્ર હરિના નામ સાથેજ કવિતાની વ્યક્તિ થઈ હતી તેમાંથી કાંઈ કાંઈ ન્હાનાસુના લેખક જરાતરા વિચલન તો કર્યું હતું, પરંતુ તે રસ્તો મુકી ધીટ રીતે ખીજે રસ્તે ચઢવાનું સામર્થ્ય તો શામળભટ્ટજી દાખવ્યું હતું પ્રેમાનંદે આખ્યાન માટે વસ્તુઓ પુરાણોમાંથી લીધેલ ને તેથી ધર્મ સાથે તેને સંબંધ હતો શામળભટ્ટ તો વસ્તુ પણ મરજીમાં આવે ત્યાંથી લેવાની શરૂઆત કરી વાર્તામાં દાખલ કરવા પડતા ભાવના અને રસના ચિત્રો પાડવા માટે તેણે ઠેકઠેકાણેથી યોગ્ય શબ્દોની સુઠણી કરી યુજરાતી ભાષાને અમૂલ્ય શબ્દભંડોળ આપ્યો છે

તેની કાવતામાં અકકલની ઝીણવટ અને વ્યાવહારિક નીતિના પ્રયોગોનું સમાધાન કરવાના પ્રયાસ માનુષ પડે છે સામાન્ય વર્ગની અકકલ હુશિયારી ચકાસવા તથા કેળવવા શમશ્યાઓ ખુબી ભરેલી રીતે દાખલ કરેલ છે તેની કવિતામાં ઉપદેશ તથા વ્યાવહારિક ચતુરાઈ સમાયેલા છે અને ઉપદેશાત્મક કવિતાની શરૂઆત કદાચ અશ્વે તેણે કરી એમ કહિયે તો ખોટું નહિ કહેવાય તેની નાર્તાઓ 'સર્વાનુભવસિક' કહી શકાય ખરી, પણ હાલ 'સર્વાનુભવસિક' કવિતામાં જે જે ગુણોના સમાવેશ થાય છે તેવા ગુણોના તેની કવિતામાં આશા રાખવી એ વસતની મનહર ખુબીની આશા શીતળ ગિરિશરમાં ભળી જોવા છે

આમ જ્યાં પ્રેમાનંદે કવિતા માટે ભક્તિને રૂપાંતર આપી આખ્યાન રૂપે લખી અને શામળે તેને માટે તદ્દન નવું જ ક્ષેત્ર શોધી કાઢ્યું ત્યારે અખાએ જ્ઞાનને પણ કવિતામાં ઉતાર્યું અખાનો ઉદ્દેશ કવિતા લખવાનો નહિ એટલું જ નહિ પણ પોતાના કવિ નામ અપાય તે પણ તેને યોગ્ય લાગતું નહિ પોતાના વિચાર દર્શાવવાને હજી સુધી ખીજે એક ન્તો ખુદ્દો હતો નહિ, તેથી તત્કાલ જ વિષય પણ કવિતામાં જ ઉતાર્યો ગદ્ય લખાણની શરૂઆત થઈ હાત તો તે ગદ્ય લખતો જ નહિ તેની કવિતા પણ કવિતા કરતા ગદ્ય લેખને વધારે મળતી આવે છે લખાવટ દુકી સંક્ષિપ્ત અને ગૂઢ એ તથા તેમાં ખીજની ટીકા એટલી બધી તીક્ષ્ણતાથી ચર્ચેલી છે કે તે ઇશ્વર અસર એકદમ કરે છે તેના શબ્દો કહ્યેન પેઠે સદાને માટે ભાષામાં ધર કરી રહ્યા છે વેદાંતના પારિભાષિક શબ્દો તેણે દાખલ કર્યા છે તથા હૃદયમાં ઝાઝો અર્થ સમાઈ જાય તેવી સંકુચિત પણ સચોટ શૈલી એ તેની કવિતાનું વિશિષ્ટ લક્ષણ થઈ રહ્યું છે

આ ત્રણ મુખ્ય લેખકોની એકત્ર થયેલી અસર સામટી કરીએ તો તેને ગુજરાતી કવિતાના વિકાસને ખીજે યુગ કહી શકાય

આ ખીજના યુગમાં કવિતાનું ક્ષેત્ર વિસ્તારિત થયું, ભાષામાં

શબ્દભંડોળ વધે, વિષયોનું બાહુલ્ય સ્વીકારાયું, તથા ત્રેતાબ્રજને જ્ઞાન આપવા તેમ જ રજન કરવાના આશયનો અગીકાર થયો. ભાષાને ફળવી બીજા ભાષાઓ સાથે સરખામણીમાં પાછી ન પડે તેવી તેને કરવાની અભિમાન વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઈ, સહેતુક પ્રયાસ થવા લાગ્યા, અને ભાષોદ્ધારનું કામ ઉત્ક્રાંતી, ઉત્સાહથી અને ઉદ્યમથી થવા લાગ્યું. પરંતુ તે ખળભળાટ જગાડનાર મહાન આત્માઓ સસારમાંથી મુક્તિ પામતાં ધણા કાળ સુધી સમર્થ પુરૂષની ખોટ રહી લખાણો તો વધે જતા હતા પણ તે બધામાં અનુકરણ અને પુનરુક્તિ જ થયા કરતી થઈ ગયેલ ત્રણ મહા સમર્થ લેખકોથી આગળ કોઈ વધી શક્યું નહિ અને પ્રેમાનંદ તથા અખાતા અનુયાયીઓ, ગુરૂના વચનનો વિસ્તાર કરવામાં અથવા તો અનુકરણ કરવામાં જ મગ્ન રહેતા.

આવી રીતે કવિતાની સરિતા રસજળતી રસજળતી પ્રારભમાં કામળ, કર્ણપ્રિય, મધુરા ઝંકારથી દિશાઓને ભરી દેતી, વખતે ખારામાં કે રણમાં ઉંડી ઉતરી અદૃશ્ય થતી, વળી પાછી વહેને વધારતી આવેજ અને પ્રકૃતિમાં ફેર કરતી કેટલોક વખત વહેતી વહેતી પાછી અદૃશ્ય જેવી થઈ ગઈ.

જળહળતી નવીનતાના તેજ વિનાના અધિકારમાં કોઈ કોઈ તારો, જરા બહાર પડતા ચળકાટથી ચમકારા કરતો, પણ ચિરસ્થાયી નામના પામ્યા વિના, તે થોડી વારમાં ખરી પડતો.

કેટલોક સમય આમ વિત્યા પછી ઓગણીસમી સદીની શરૂઆતમાં દયારામ થયા અને તેણે કવિતામાં કાંઈ નવો જુરસો, નવો આદેશ નવો રસ અને નવું જોશ ઉમેર્યાં તેનું લખાણ હરિકીર્તનનું જ હતું, તોપણ તેના કીર્તનમાં ફળવણીનો પટ લાગ્યો હતો. ગુજરાતી ભાષાને અને કવિતાને આટઆટલા વખત થયા જે ફળવણી મળી હતી, તે ફળવણીની છાયા દયારામની કવિતામાં દેખાઈ આવે છે તેની ગરબીઓ અને તેના મીઠા. (દયારામ પોતાના પદને

‘કુડવા’ નહિં પણ ‘મીઠા’ કહે છે તે) હૃદયના જાનની ઉડી જાય પાડી રહે છે તેની કવિતા ઝડપુરાજ વસતના ઉત્સાહક સમીરની પેઠે વાચકના મનને રસથી સિંચી ઉદ્દીપ્ત કરે તેવી છે. ‘રંગીલા છંદલ, ફાંકડા, લાલાજી કવિ’ની કવિતા વિદ્વાતાભરી, રસભરી અને કેટલેક ઠેકાણે તો ફાંકડી અને રંગીલી જ છે. ઝોમણીસમી સદીમાં પ્રવર્તવાના નવા યુગની કેમ જાણે આગમ વાણી હોય તેવી તેની કવિતા, પાછળથી થયેલી વિદેશી કવિતાની અસર વિનાની પણ આગળ થયેલા સર્વ સુધારાવધારાની જાપથી અકાયેલી છે.

આજ સુધી દેશમાં ખળભળાટવાળો મામલો જન્મ્યા કરતો ઉદર પોપણુ અને જનમાલના રક્ષણની ચિંતા હૃદયને ચીમળ ત્રીજો યુગ વતી, અને તેથી કવિતાના વિષયમાં જેવો ઉત્સાહ હોવો જોઈએ તેવો હતો નહિ પરંતુ ઝોમણીસમી સદીની સ્વચ્છાતથી દેશની સ્થિતિ ફરી મધ હતી મુસલમાનોના ધર્મના જીરુસાથી કરતર ચતા હુમલાઓ અટક્યા હતા, મરાઠાઓના ધનલોભથી દોરાતા સિંપાઇઓનો ત્રાસ બંધ થયો હતો, અને દેશમાં સર્વત્ર શાંતિ અને સુખની શીળી છાંય પ્રસરી રહી હતી તદ્દન જૂદી જ જાતના લોકો-વિચારે ને આચારે જૂદા, વિદ્યામાં અને જ્ઞાનમાં જૂદા, રીતરિવાજો અને ધારાધોરણોમાં જૂદા, અને ધર્મ, સંસાર તથા વ્યવહારની જાનનામાં પણ તદ્દન જૂદા જ લોકો-ગુજરાતમાં સર્વોપરિ થયા હતા.

આ સધિમાં ઈ સ ૧૮૨૦ માં કવિશ્રી દલપતરામનો અને ઈ સ ૧૮૩૩ માં કવિશ્રી નર્મદાશ કરનો જન્મ થયો હતો.

નવા પ્રવર્તેલા યુગમાં તે બે મહાન વ્યક્તિઓએ દેશ સુધારણા માટે ખરા જીગૃહી અને અડગ ધીરજથી મહાભારત પ્રયાસ કરેલ છે. દેશની ફરી ગયેલી સ્થિતિ જોઈ તેમાં સફળ થવા માટે ગુર્જર પ્રજાને કયો માર્ગ સરળ અને લાભકારક થશે તે દીર્ઘ દૃષ્ટિથી બનેલો વિચારુ હતો બનેલો ઉદ્દેશ એક જ હતો — ભાષાસાહિત્યની કેળવણી

વધારી દેશનો રંગ ફેરવેલો અને નવા રાજકર્તાઓના નવા સમયમાં જરૂર લાગે તેવા નવા સુધારાવધારા કરી દેશને બીજાની સાથે ટકકર ઝીલે તેવા કરવેલો, તે હેતુની સિદ્ધિ માટે એક જ્ઞાત બુદ્ધિથી અવલોકન કરી, બ્યવહારોપયોગી બોધ લેવાનું વિનવી, સામાના મનને મળીરતાથી અસર કરી શ્રેતાઓના મનના વિકાસ પર તથા તેમની પવિત્રતાપર લક્ષ લગાડી, ગુજરાતને સુખકર, જ્ઞાત અને સમયોચિત રસ્તો લેવા બોધ આપેલો છે, ત્યારે બીજાએ તો તદ્દન નવી જ રીત ગ્રહણ કરી છે અગ્રેજી તનમનાટ તેની રજેરમમાં બ્યાપી રહેલો છે સ્પાર્ટામાં જન્મેલ બાળમાં જેમ શૌર્ય, હિમ્મત અને જુસ્સો એ સ્વભાવથી જ ઉદ્ભવતા, તેમ આ કવિને પણ અગ્રેજી પુસ્તકોનો નવો સહવાસ થયાથી તેનામાં તેનો જ જુસ્સો રેડાયો હતો, અગ્રેજી ભાષાના જ્ઞાનથી, તેના વિજ્ઞાન સાહિત્યભંડારમાં પ્રવેશ મળ્યાથી, અને અગ્રેજોના આવેશ તથા જુસ્સાનાં ચિત્રો વાચવાથી તેના હૃદયમાં કંઈ અનેરો ક્ષોભ બ્યાપી રહ્યો હતો, અને જેમ અગ્રેજો જ્યાં જ્યાં ત્યાં પોતાપણ ધુસાડવાના અભિલાષી—આમ્રહી—હોય છે તેમ આ કવિએ પણ પોતાના જ હૃદયને ઉભારાવી, પોતાપણ બધામાં રેડવા સમર્થ પ્રયત્ન કરેલ છે

આ બે મહાન કવિવરોએ ગુજરાતી ભાષાને અને કવિતાને તદ્દન નવું જ સ્વરૂપ આપ્યું છે દલપતરામ ‘જુની ને નવી ‘રકુલ’ વચ્ચેની સયોગી કડી’ જેવા છે, તેનામાં જુના કવિઓની અસર દેખીતી છે અને બીજા બધા કરતા શ્રામળની છાયા પૂરેપૂરી છે તેની લેખન શૈલી હિન્દીને અનુસરતી છે તેઓ તે ભાષાના પણ સારા વિદ્વાન હતા. અને તે ભાષાની ઝડઝમક, શબ્દરચનાનું સૌંદર્ય, અને લેખ પ્રવાહની ઝપટ એ એનામાં વિશિષ્ટપણે દેખાઈ આવે છે આ સાથે અગ્રેજ સરદારો સાથે સારી પિછાન હોઈ, વિદેશી રીતરિવાજ, હુમરકળા, નીતિશાસ્ત્ર, સ સારશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર આદિ વિષયો તથા તેમની રહેણીકરણી વચ્ચે જાણવાનો તેમને લાભ મળેલો હતો. આમ તેમનામાં જુના નવા તત્ત્વોનું યોગ્ય સંમીલન થયેલું હતું અને

તેની કવિતામાં તેની અસર સપૂર્ણપણે માલમ પડે છે. આથી ઉલટું નર્મદાશકરમાં જીના કોષ્ટ કવિની જાણ પશુ વિશિષ્ટપણે માલમ પડતી નથી. અલગત, શામળની પેઠે વાર્તાઓ લખવા તેમણે પ્રયાસ કરેલ છે. ખરો, તોપણ તેમની લખાવટમાં તો તદ્દન નવીનતાજ દેખાઈ આવે છે. જેમ શામળે વાર્તા લખવાની શરૂઆત કરી ગુજરાતી કવિતાને માટે વિશાળ ક્ષેત્ર આપ્યું તેમ કવિશ્રી નર્મદાશકરે પણ તદ્દન નવજન ક્ષેત્ર ખતાવી, તેના વાસેલા દરવાજા ઉઘાડ્યા અને તેમાં પોતે પણ થોડું ધણું પુખ્ત થયા. તેની કવિતામાં અધેય નવું નવું લાગશે જે વિચાર, જે રીત, જે જીવન, જે ઉત્સાહ, જે રંગ, અને જે ઉમંગ ગુજરાતી ભાષાઓમાં આગળ કદી પણ જણાયેલા નહિ. તે તેણે જગાડ્યા, લલિત્યને માટે નવા રસ્તા ખતાવ્યા, અને આખા ગુજરાતમાં નવીન જાનના વિચાર, આચાર અને આવેશ રેડવા, મરણ પર્થત, સચોટ ભાષામાં તેણે લખ્યાં કયું.

આપણે આદિ ગુજરાતી કવિતા વિષે યત્નિચિત્ કહેવાનું હોય, કવિશ્રી નર્મદાશકરે ગુજરાતમાં શા ૫ નવા તત્ત્વો દાખલ કર્યા તે વિષે વિવેચન કરી લખાણ કરવાની આવશ્યકતા નહીં. પણ મન વાચકને એટલું તો માલમ હશેજ કે આ જમાનામાં જે જે નવા વિચારો, સાહિત્યમાં કે સંસારમાં, દ્રષ્ટિગોચર થાય છે તે ગદ્યાને પ્રથમ જન્મ આપનાર તેજ કવિ હતા.

કવિશ્રી નર્મદાશકરે જ્યારે પદ્ય અને ગદ્ય બંનેમાં લખી પોતાના વિચારોને ધીટપણે બહાર કાઢ્યા ત્યારે કવિશ્રી દલપતરામે ધણે ભાગે કવિતાનેજ પોતાના વિચારનું વાહન કરી ગદ્યમાં લખના જેવા નિમણે પણ તેણે કવિતામાં લખ્યા, તેની કવિતામાં એવું તો સામર્થ્ય હતું કે લક્ષ્ય કદી ચુકતીજ નહિ. ગમે તેવો સામાન્ય વિષય હોય તો પણ સર્વ સમજી શકે ને કદર કરી શકે તેવી રીતે તે કવિ તે વિષયને આશ્ચર્યકારક રીતે કવિતામાં ઉતારતા તેણે કવિતાને અધાય ઉમંગે વાંચી શકે તેવું, ધણજ સરળ, સુલભ અને વ્યવહારકુશળ રૂપ આપ્યું.

છે તેની કવિતામાં આવેશનો ઉન્માદ કે લખાવટની આજુબાજી તીવ્રતાના ચિન્હ રરખા પણ મળે તેમ નથી શાંતિથી, વિવેકથી, અસરકારક રીતે સુબોધ આપવામાં તેણે કશી કચાશ રાખી નથી તે પોતાને માટેજ લખતા નથી, પણ સાબળનારને માટે લખે છે— અમુક હંતુ તરફ લક્ષ રાખી લખે છે સામાની સમજની કાટિ જાણી લઈ, તેને જરાક ઉચે લેવા, ગમત સાથે જરાક બોધ આપી વધારે સારો કરવા, તથા અમુક સ્થિતિએ મુકી પોનાના સર્વ વિચારો તેને રંગે રંગે ઉતારી દેવાને પ્રયત્ન કરે છે અને તેમાં તે બહુધા સફળ થાય છે ક્ષોભ કરવો કે ઉચલપાચલ કરવી, કે બીજાના મનને અરુચિ લાગે તેવું બોતવું એ તેને મન પાપ છે તેનો ઉદ્દેશ—

“પ્રીત ધરે પરચ્છપદે, વળી નીતિ ધરે સુધરે નર નારી,
તેમ જ જેમ વહેમ તજે, વળી સ પ જો સમજી સુખકારી,
સર્વ પ્રકાર સુખપ્રદ થાય સ્વદેશ તણી સુધરે સ્થિતિ સારી,
પુસ્તક એજ પ્રયોજનથી રચવા રચના ચિત વાત વિચારી”

આવો છે, અને તે તેણે વણી સફળતાથી, સાધ્યો છે જન-સમાજને કંઈક ઉચે લાગવામાં, વહેમ દૂર કરી સત્યનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવવામાં મનુષ્ય જાતિના પ્રસંગે પ્રસંગે બદલાતા સ્વરૂપની પિછાન આપવામાં, તથા અનેક નવાં જ્ઞાસેના મૂળતરવોનું જ્ઞાન સરળતાથી સહેલાઈથી, અને રસભરી રીતે આપવામાં તેણે ખરેખર દેશની ઉત્તમો તમ સેવા બજાવી છે અને કવિતાને સરળ, શુદ્ધ, અડઅડકવાળી, અને અર્થચાતુર્યવાળી મનાવી છે

આમ જ્યારે દલપતરામની કવિતા જનવૃદ્ધને ઉચે લેનારી છે, ત્યારે નર્મદાશ કરની કવિતા કંઈક સારા અને સુધરેલા કહેવાતા દેશીએ આજળ ઉચ્ચતર આશયો ખડા કરનારી છે દલપતરામ શ્રોતા પર લક્ષ રાખી લખતા, જ્યારે નર્મદાશ કર પોતાની જ લાગણી દર્શાવવા લખતા તેનું સાંભળવા તેના જેવા થઈ રહેવું જોઈએ, તેની કાટિએ

પહોચવું જોઈએ, અને તેના રસ સાથે મળવું જોઈએ તેના ઉદ્દેશો, મહા કાર્ય માટે પ્રવૃત્ત થયેલા ઉન્નત હૃદયના આવેશભર્યા વચનો છે સામાની લાગણીની તેને ઝાઝી દરકાર નથી તે પોતે તો પોતાને જે ખરૂં લાગ્યું તે જણાવવામાં જ પોતાનું કર્તવ્ય માને છે સ્વતંત્રતા, શૌર્ય, પ્રેમ અને દેશાભિમાનથી તેનું હૃદય ઉભરાઈ ગયું છે, અને ઉઠેલા મગજમાંથી શાંતિની વાણી નીકળવી એ અસંભવિત જ છે ગુજરાતી બાઈઓના હૃદયના વિચારોને ટકારો મારી બહાર આણે છે ને તેને માટે જોઈતા જીરવો તે રડે છે

નર્મદાશ્વકરે તદ્દન નવું જ ક્ષેત્ર શોધી કહાડ્યું અંગ્રેજી વિદ્યાનો લાભ તેણે ખીજીને સારી પેઠે આપ્યો અંગ્રેજી કવિતાના છુટક છુટક કાવ્યખંડોનું ભાષાંતર કરી તેનો રસ પણ ઉતારવા પ્રયત્નો કર્યા વિદેશી કવિ તથા કવિતાનું અધ્યયન, દેશની બદલાયેલી સ્થિતિ, અને પોતાની નૈસર્ગિક સ્વતંત્ર ને શુદ્ધ વૃત્તિ એ ત્રણેનો લાભ લઈ તેણે ગુજરાતી કવિતાની એક નવી જ “રફૂલ” સ્થાપી

દલપતરામની શૈલીનું અનુકરણ કરનારા પણ ઘણા થયા છે તેઓમાં સમયોચિત્યના અભાવને લીધે તથા ભણેલાઓ જ્ઞાનમાં, વિચારમાં અને વૃત્તિમાં વધી ગયેલ હોવાને લીધે તે સાદી, સરળ, સ્પષ્ટારજની અને તત્ક્ષણ જ વિનોદદાયિની શૈલીવાળી રફૂલ, હાલમાં પોતાની મૂળ સ્થિતિ જળવી શકી નથી

આ યોગજીસમી સદીની શરૂઆતમાં દયારામ, તથા ખીજી ને ત્રીજી પચ્ચીશીમાં નર્મદાશ્વકરને દલપતરામ, એ ત્રણ મોટા કવિઓ થયા અને નર્મદાશ્વકરે ને દલપતરામે ગુજરાતી કવિતાને તદ્દન નવું જ રૂપ આપ્યું

આ યુગને ત્રીજે યુગ કહી શકાય તેમાં પ્રેમાનંદ તથા શામળના પ્રવાસથી કેળવણી પામેલી બાપા વધારે કેળવાઈ કવિતામાં માધુર્ય, રચના આતુર્ય, તથા સરળ અને મનમતી બાની અને જીરવો

સૌયનો ઉકળાટ દેશદાઝની લાગણી, હૃદયની વૃત્તિઓને સચેતન કરી ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરનાર તનમનાટ એ નર્મદાશ્વ કરે જગાવ્યા કલ્પના એ કવિતાનું જીવન છે એમ મનાવા લાગ્યું, અક્કલ હુશિયારીના હૃદયદ પ્રત્નોત્તર, ધર્મ આખ્યાનના ગાણા તથા જે કાર્મ મવાય તે કવિતા એવી માન્યતામાં ફેર થયો, અને કવિતાના ખરા સ્વરૂપના જ્ઞાન તરફ પ્રયાણ થવા લાગ્યું 'કવિતા' કહિયે કલ્પના જનમનર જન ગણ્યુ'—એમ કવિતાની વ્યાખ્યા આપનાર દલપતરામભા ઉચી જાતની કલ્પનાના ખરા તરવો દષ્ટિ-જોયર થતાં નથી અર્થાતર-ન્યાસ, ઉપમા, રૂપક કે એવા અલકારોને માત્ર બંધેસતા આણવા તેને આજની દુનિયાં 'કવિતા' નહિ કહે

આ યુગમાં, ત્યારે, જે નવીનતા દાખલ થઈ તે કલ્પનાની જાગૃતિની—કલ્પના એ જ કવિતાનું જીવન છે એવી માન્યતાની-હતી તેની સાથે સાથે રસવૃત્તિ કેળવાઈ, તરંગવૃત્તિને જન્મ મળ્યો અને સ્ખલિતપ્રયુક્ત કે અર્થસમસ્યાના કરતા શબ્દની સરળ તથા અસરકારક મિલાવટ, અર્થનું ગૌરવ અને વૃત્તિઓની રસિકતા તરફ વધારે વલણ થયું.

આ ઉપરાંત બીજો ફેર કવિતાની રચનાનો થયો અગાઉ જે પદો લખાતાં તે કશ્વરના ગુણનાં જ્ઞાન ખાતર અથવા તો ઓષ ખાતર જ તે સિવાય તો મોટા આખ્યાનો કે કાવ્યો લખાતા હવે અમુક લાગણી કે અમુક પ્રસંગનું સુંદર સંપર્ક જ્ઞાન આવી જાય તેવા ન્હાના ન્હાના લેખો વધ્યા

વળી, પહેલાં સંગીતવિદ્યાના રાગરાગણીઓમાં કવિતા થતી ન હતી, પ્રભાતીમાં, દાળ કે દેશીમાં જ કવિતા લખાતી તેમાં ફેર થયો અને જુદે જુદે પ્રસંગે શોભે તેવા જુદા જુદા રાગોમાં લખાણ શરૂ થયું, તથા હૃદય પશુ વધારે લખાવા લાગ્યા આ યુગમાં સંગીતની મીઠાશ જો કે જોષએ તેવી દાખલ થઈ ન હતી તેપણુ તે તરફ વલણ થવા લાગ્યું હતું

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે વિકાસ પામતી કવિતા જ્યારે નર્મદાશકર તથા દલપતરામના હાથમા આવી ત્યારે તેના સ્વરૂપમા ને સૈદ્ધર્થમા, તેની કળામા ને છટામા, તેની શૈલીમા ને બાનીમા તથા તેના હેતુમા ને લક્ષમા, એક તરફનો ફેરફાર થઇ ગયો આથી પણ વધારે ફેરફાર થવાનો તેને માટે બાકી હતો નર્મદાશકરે અંગ્રેજીના જુરસો ને જોમ એ ગુણો બતાવ્યા હતા, પણ તેનો ઉચ્ચ વર્ણનશક્તિની, મોહક તરંગ વૃત્તિની, તથા રસભરી સુદરતાની છાપ તે સંપૂર્ણપણે પાડી શક્યા નથી નવા પ્રવર્તેલા યુગમા અંગ્રેજીનો અભ્યાસ વધ્યો હતો, અને અંગ્રેજી સાહિત્યના શિક્ષણે સંસ્કૃત સાહિત્યનો પણ ઉદ્ધાર કર્યો હતો તથા ફારસી ભાષાના સાહિત્ય સાથે પણ ગુજરાતી ભાષાઓની પિછાન વધારી હતી આમ નર્મદાશકરે ગજવી મૂકેલ ગુજરાતમા નવો વા વાતો હતો વિદ્યા વધી, જ્ઞાન વધ્યું માણસોના મનનો વિકાસ જુદી તરફનો થવા લાગ્યો પરંતુ એક સાથે જુદી જુદી જાતના જ્ઞાનનો પ્રચાર થતા, વાચન વધી ગયું અને ખજાણાટ થઈ રહ્યા, પણ પરિણામમા સતતપ્રવાહી ધોન વહી શક્યો નહિ, તોપણ ભિન્ન ભિન્ન રસે પરિપૂર્ણ ગેવા મીઠા ઝરણા વહેવા મળ્યા ખરા

આગળીસમી સદીની છેલ્લી પચ્ચીસીમા આ પ્રમાણે અનેક સાક્ષરો પોતાના હૃદયના ઉદ્ભારો કાઢી ગયા હતા, અને ભાષાને નવન યુગ વિચારને શૈલીને અને વિષયોને નવું રૂપ આપી રહ્યા હતા જેમ કોઈ બાળક આશ્ચર્યથી પ્રકાશતે ચહેરે પોતાને મળેલા નવા રમકડાની ભાગફેડ કરી રહે તેમ આ નવા યુગમા ગુર્જર ભાષાના નવા સાક્ષરો પણ ભાષા પર પડેલા નીન પ્રકાશથી મોહિત થઈ, જેને જેમ રૂચે તેમ તેને નવે રૂપે ધટાવવા લાગ્યા

એ વખતે ધણે અંશે અંગ્રેજીની ને સંસ્કૃતની, તથા થોડે અંશે ફારસીની અસર થઇ છે કવિતામા વિચાર અને વસ્તુ, અંગ્રેજી

* કયા રાગો ક્યારે ક્યારે હાખલ થયા તેનો ઇતિહાસ ખરેખર આન હાખલ થઈ પડે.

કવિયૌથી સૂચિત થયેલ છે, તથા શબ્દો ને રચના ધણા સસ્કૃતમાથી અને યોગ્ય દ્વારસીમાથી લેવામાં આવેલ છે

તેની અસર તરીકે પહેલાં તો ભાષાતરો થવા લાગ્યાં અંગ્રેજી-માથી છુટક છુટક કાવ્યખંડોનાં થયાં છે, તથા સસ્કૃતમાથી તો નાટકો ને કાવ્યો આવે આખા ગુજરાતીમાં ભાષાતર પામ્યા છે તે બધામાં સ્વ મણિભાઈ નજીભાઈ તથા સા શ્રી કેશવ હર્ષદ ધ્રુવના ભાષાતરો હમેશાંને માટે ઉત્તમ સ્થાને વિરાજી રહે તેવાં છે * દ્વારસીની ગઝલો ને તે દ્વારા તેના શબ્દો ધણા દાખલ થઈ ગયા છે, પણ તેના ભાષા તરો તો માત્ર એક જ જોઈ જ કરવાનું શરૂ કર્યું હતું

સામાની આતર જ કવિતા લખી એ ઉદ્દેશ હવે ફરી મળેલો હતો કવિતામાં તો પોતાની લાગણી, પોતાના જીવન, પોતાના ઉન્નત વિચાર અને પોતાના હૃદયના ભાવ જ દર્શાવવા જોઈએ એમ મનાના લાગ્યું જે કવિતામાં હૃદયનો ઉભરો વધારે જોરદાર, વધારે પ્રમાણિક અને વધારે અસરકારક હોય તેજ કવિતા ઉત્તમ નર્મદાશ કરે આ સિદ્ધાંત દાખલ કર્યો અને તેના પગીના યુગમાં તો તે જ વિચારની કેળવણી થઈ છે

દલપતરામની શિક્ષણદાયક કવિતામાં જેવું કવિત્વ હતું તેવું કવિત્વ ત્યાર પછી થનારામાં ન રહ્યું—તેણે કવિતાને બોધ આપનારી—સીધી રીતે ઉપદેશ આપનારી અને અમ નહિ ને આમ કરતું એમ ગુરૂ પેઠે કહેનારી કરી હતી દલપતરામમાં કલાચાતુર્ય હતું, રચનાવૈદગ્ધ્ય હતું, ઉચ્ચમાઠ હતો અને તેથી તે જેવા તેવા પ્રસંગો પર પણ કવિતા લખી, વિનોદે વાચી શકાય તેવું રૂપ તેને આપી શકતા પરંતુ તે રીતિમાં આગળ વધતા કવિતા માત્ર બીજાના ગુણ ગાવાને કે બીજાને સજી કરવાને પણ લખાય એવો વિચાર દાખલ થયો ને તેથી તેની

* સ્વ કલાભાઈ ધનસ્થામના ભાષાતર પણ મૂળ જ થયેલો યોગ્ય જરૂરી રાખે તેવા અને હસ્યપ્રેરક છે

સ્કુલવાળાઓ તો હવે માત્ર જોડકણાં કરનારા જ ગણાઈ રહ્યા છે પરંતુ નર્મદાશાકરની સ્કુલનો પાથો નવીન યુગની નવીન રીતિ પર બંધાયો હતો. અંગ્રેજી સાહિત્યનો પટ તેને લાગેલો હતો અને ભાવિ રૂપનું દર્શન તે કરી શક્યા હતા, તેથી તેની સ્કુલ વધી, અને કવિતામાં કલ્પના, તરંગરૂપિતા, નસ અને નિર્દોષ વિલાસ લાખલ થયા.

આમ ફરેલા રૂપમાં જે જે લખનારાઓ થયા તે બધા વિદ્વાન જ છે તેઓએ પદ્ધતિસર શિક્ષણ લઈ અંગ્રેજી તથા સંસ્કૃત કે ફારસીનો સાવધાન અભ્યાસ કરેલો છે, અને તે તે ભાષામાં કવિઓની કદર કરેલ છે પરંતુ આ નવીન યુગના વિદ્વાન લખનારાઓનું લખાણ જોતા તેમને કવિ કહેવા કે કેમ એ મોટો સવાલ થઈ પડે છે આ સવાલ આજ કાલ સર્વ હૃદયમાં ઉઠે છે કલાપી પોતાના પત્રમાં તે વાત ચર્ચે છે અને કવિના આવશ્યક ગુણોનું સ્પષ્ટ કથન કરતા લખે છે કે “કવિતા અવશ્ય કળા સાથે જ હોય, જે કળા હાલ અત્ર નથી. “કવિ’ અને કવિતા લખનાર’ એ જુદાજ પ્રાણીઓ છે હૃદયના “અશુભ સવ પ્રકારે ઉત્તેજનને પાત્ર છે, પરંતુ એ હૃદયનાં અશુભ નેટલાં “વધારે ઉદાર હોય નેટલાં કવિતામાં ગણવાને વિશેષ પાત્ર થાય *** “કવિ, કાવ છે કેમકે ઉદાર છે હાલ અત્ર કવિતા નથી કેમકે “હાલ અહિં ઔદાય’ નથી હું આમ કહું છું ત્યારે આપ કદાચ “અમકશો, પણ આપ જાણી શકશો કે કેન્દ્રી કે બ્લેક હાલ અહિં “જન્મના નથી આપણી હાલની સારામાં સારી કવિતા શુ સંસ્કૃત કે “યુરોપના કવિઓ જે ત્રીજા વર્ષના કવિઓ ગણાય છે તેની સાથે “મુકી શકાય તેવી છે!” (લલિતને પત્ર, તા ૨૮-૨-૯૮) તેને છેવટનો નિર્ણય તાજેતરમાં સાક્ષર લેખકોને “રસિક” નામ આપ્યાથી કરાયો છે તે વાસ્તવિક છે એરીસ્ટોટલ કહે છે કે ‘A man is virtuous when virtue is a continuous activity’ તેમ જોણે કવિતાને જ પોતાનું જીવન સમર્પણ કરેલ છે તેને જ કવિ કહેવામાં આવે તો તો હાલના લેખકોમાંથી કોઈને ‘કવિ’ ઉપનામ આપવું ઠીક

ન લાગે તોપણ 'તેથી કાંઈએ નાઉમેદ થવાની જરૂર નથી' જે માણસ એક સારી લીટી લખી શક્યો છે તેને વધારે લખવાનો હક્ક મળી જ ગયો છે' (ડા.પી, લલિતને પત્ર, તા ૨૮-૨-૬૮) અને આપણે પણ તે જ નિર્ણય સ્વીકારી આ નવી જાગૃતિમાં ફેલા ફેલા તરવો લાગ્યા છે તેનું ચત્કિચિત્ત અવલોકન * કરિયે

ઉપર કહ્યું તેમ † હાલની કવિતામાં ત્રણ અસર મુખ્યત્વે કરીને દેખાય છે તેમાંથી અગ્રેણ કવિતાની પ્રતિચ્છાયા પાડવામાં અત્યાર સુધીમાં પ્રથમ પદ સા શ્રી નરસિંહરાવને આપવું જોઈએ 'કુસુમમાળા'માં અગ્રેણ કવિઓના છુટા છુટા નહ'ના નહાતા કાવ્યોનાં અસલ હાથ પડી રહેલી છે મૃદ્ધિવર્ણનમાં નવીનતા ઉમેરાય છે અને આજ સુધી નહિ અપાયેલા એવા સુદર અને તદ્રુપ ચિત્રો પાડવામાં આવ્યા છે પુરાણમાંથી પ્રસંગ લઈ પોતાની સમર્થ કલમથી રસમય વાર્તાઓ લખાઈ છે અને તે બધામાં પણ અગ્રેણ ખડકાવ્યોની હાથ તલાકાર માલમ પડે છે 'કુસુમમાળા'ના કાવ્યોમાં વિલાસ, વિનાદ, હર્ષ અને સતોષ છવાઈ રહ્યા છે અને 'ચદા' જેવાં રમતીયાળ કાવ્યોનો દિલચસ્પદ તરંગવૃત્તિ સર્વ વાચકને મોહ પમાડે છે ત્યાર પછીના 'હૃદયવીણા'માં હૃદયને કશું ભાવથી આર્દ્ર કરી નાખે તેવા પ્રસંગો ધણા છે તેમાં કદપના ઉચ્ચગામી થયેલી છે, તરંગવૃત્તિનું વિલાસીપણુ મધુ છે, અને 'કુસુમમાળા' માં વ્યાપી રહેલ સુખવાદ ખસી ગયો છે, પણ તેને આટે ગભીરતા આવી ગઈ છે 'કુલની સાથે રમત' માં જણાવેલ કુખવાદ 'હૃદયવીણા' માં કંઈક પ્રધાનપણે જમ્યો છે અને 'દિવ્ય-ગાયકગણ' અને 'કવિહૃદય' સિવાયના બીજા ધણાખરા બધા કાવ્યો

* જેઓ હજી લખે છે તેઓ સખધે છેવટનો નિર્ણય આપવો એ અશક્ય છે તોપણ જે જે સંપૂર્ણપણે પ્રકાશમાં આવ્યું છે, તેનું વલણ તપાસી પગબદ થયેલી નવી પ્રવૃત્તિનું નિરીક્ષણ કરવું એ ઇષ્ટ લાગતા આદિ તેમ જુલું છે.
† કહેવું જોઈએ કે હાલમાં પણ કવિતાની 'એ રક્ત' પ્રચલિત છે તેમાંથી એક જ સુલની કવિતાનો અહિં સમ્રદ થયો છે

મા થોડે ધણે અમે લાગણીનો વિષાદ, સાંસારિક સ્થિતિનો ખેદ અને
ઐહિક સુખ સાથે પણ બળી રહેલ દુ ખવાદની માન્યતા માલમ પડે છે

જો કે સા શ્રી નરસિંહરાવ તરફથી કુસુમમાળા તથા હૃદયવીણા
ઉપરાંત આપણા કાવ્યપુસ્તક બહારમાં બીજી કાંઈ *કાવ્ય નથી તોપણ
તેટલાથી પણ આપણને તે કાવ્યના લખનારની કવિત્વશક્તિ વિષે ઉંચો
મત આપ્યા વગર ચાલે તેમ નથી તેના લેખો અરેખર નવીનતાથી જ
ભરેલા છે શબ્દો પણ નવા, રચના પણ નવી, લેખનપદ્ધતિ પણ
નવી, ભાવનું આલેખન પણ નવીજ તરફનું આમ તે કવિતામાં
બધું નવું જ નવું માલમ પડે છે નર્મદાશકરે જે નવો યુગ પ્રવર્તાવવા
ચત્ન કરેલ તેનો પુષ્પકાળ હોય એમ ધારી શકાય તેવી આ કવિતાઓ
છે સૃષ્ટિના બુદ્ધા બુદ્ધા પદાર્થો અને તેની રચના પર દ્રષ્ટિ પડતાં સરકારી
હૃદયમાં બાવોમિ* ઉછળવા લાગે છે અને તે બાવોને યથાર્થત રીતે,
મૂળ સ્વરૂપમાં, આકર્ષક રીતે જણાવવા તેમાં જ કવિતાનું સામર્થ્ય* રહેલું

નવીન તેજના પ્રકારમાં નહિ અન્યલ એવો અંક સમુદાય આ નવીન
શુભમાં કવિતા ગાદી રહ્યા છે તેની નોંધ લેવાનું પણ ચુકવું જોઈએ નહિ
'સુધારા'ના નામથી ઓળખાતા ધર્મ, નીતિ અને રીતિમાં ચાલેલા વિપર્યયથી
અલમ રહી એક વર્ગ એવો નીમળ્યો છે કે તે હિંદુ ધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતોનું
અનુરૂપ પૂર્ણ ભાવથી અને વિવેકથી કર્યા કરે છે આ વર્ગ એક સાધક
અધિકારી વર્ગને નામે પ્રસિદ્ધ છે તેના મૂળ રચાપક શ્રી મહાનૃસિંહાચાર્ય હતા
અને હાલ તેના લખનારામાં રા પંડાલાલ, રા નમીનદાસ સઘવી, તથા રા
કૌશિકામ વિદ્યારામ છે તેમની કવિતાઓમાં જો કાંઈ નવીનતા પેસવા પામી
હોય તો તે રાજરાગણીની છે, અને તે તો એટલું સુધી કે વેદાંતના ગ્રંથો
વિષયને નાટ્યના રાગમાં ઉતારેલ દેખાય છે વિષયની પસંદગીમાં નહિ પણ
શૈલીમાં, વિષયની હકેલમાં, વિચારોની સરણીમાં તથા લખવાની છામાં, આ
વર્ગ કવિ દલપતરામની રકુલને જળવી રહ્યો હોય એવું લાગે છે

* "નૃપુરજકાર" નામનો ત્રીજો સંગ્રહ અને ત્યારપછી 'સ્મરણસહિતા'
નામનું કાવ્ય એ બે પુસ્તકો તેમના તરફથી શુભરાતને મળ્યા છે

છે. પોતાના હૃદયના આદેશનનો ખીજને અનુભવ કરાવવો તેટલું જ નહિ પણ એવા પરમ આનંદ આપનારાં આદેશનનો વાંચનાર પણ ભોક્તા થાય એ કવિનું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ. ન્હાના ન્હાના કાવ્યખંડોમાં આવા આદેશનનો આધાર સરળ છે અને જેય પદ્યમધ ઉપર પણ રહે છે, અને ભાવોમિનાં નતનને અનુકૂળ પડી જાય તેવા છે અને પ્રસંગાનુસાર રાગમદ્ધ પદ્યમધ દાખલ કરી સર્વ રીતે સમર્થ અને મોહક કાવ્યખંડો લખવામાં હજી સુધી આ લેખક જેટલો જય કામ્યે મેળવ્યો નથી એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિનો દોષ નહિ આવે એવી ખાતરી છે.

અગ્રેજી અસર જે થોડે ધણે અશી તો હાલના સર્વ લેખકોમાં વ્યાપી ગઈ છે, તે જ્યારે સા શ્રી નરસિંહરાવમાં વિશિષ્ટપણે દર્શ્યમાન થાય છે ત્યારે સા શ્રી ગોવર્ધનરામમાં અગ્રેજી અસર સાથે સંસ્કૃત કાવ્યોના સરકાર પણ ભળ્યા છે. સંસ્કૃત કાવ્યો તથા નાટકોના વિશિષ્ટ અધ્યયનથી વિચારની પ્રોત્થતા, અર્થાંતુ ગૌરવ, અને શૈલીની ભવ્યતા તેમાં આવી રહેલા છે. જગત વણુ ન ઉચા પ્રકારનું છે અને તેમાં યોગ્યતા અત પ્રવાહ સવેગ વહી રહ્યો છે એકાંત વિનોદ આપવાનો કે તરંગવૃત્તિના ઉર્ણુનેથી કલ્પનામય સૃષ્ટિમાં જ વાચકને પ્રવાસ કરાવવાનો પ્રયાસ થયેલ નથી, પરંતુ સત્યની શોધ, સ્વરૂપનું વણું અને આનંદપ્રદ વણુંનો સાથે ઉપદેશનું દાન એ ઉદ્દેશ બહુધા રખાયેલો છે.

આમ એકે અગ્રેજી ને બીજાએ સંસ્કૃત સાહિત્યના ભંડારમાંથી કેવી રીતે લાભ લેવો તે બતાવ્યું છે, તેમ ફારસી ગઝલો દાખલ કરી ગતાલું. સા શ્રી મણિલાલભાઈએ ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ ઉમેરો કરેલો છે.

તેમણે કવિતા ધણી થોડી લખી છે અને લખેલીમાંની ધણી ખરી બધી આત્મજ્ઞાન સળધતી જ છે, તોપણ રાગગણીમાં અને સર્વથી ગર્વાઈ કાઢે તેવી ગઝલોમાં તે કવિતાઓ લખાયેલી હોવાને લીધે ‘આંખ ભરે’ શુ થાય,’ ‘અંસુડાં મારા લુવે’ ‘હિડી જા તુ ગાફિલ ગાઝરા,’ ‘દુઃખ રસભર મોરે દિલ ખામ રહી’ જેટલી ગવાતી સાબળિયે છીએ તેટલી ભાવ્યે જ નવી કવિતામાંથી બીજી કામ ગવાતી હશે તેની ગરબી, તેની ભજનની ધુનની

કવિતા, ને તેની અમર આશા તેનાં થોડાં (અથા મળી ૫૦ થી ૬૦) જાણે વધારે થતાં હોય તો) કાવ્યોમાંથી પણ લગભગ અથા બહુ જ સારી રીતે પ્રસરેલા છે તેના બે કારણો છે એક તો તેનું જેયત્વ અને બીજું તેનો વિષય મૂળ વિષય જોકે આત્મજ્ઞાનનો જ છે તોપણ દ્વિઅર્થી ભાવના હોવાથી કેટલાક પહેલી સટે ભૂલ ખાઈ વાંચે, સાલજે ને લેખકની સરળતા ને મોહકતામાં પછી ફસાઈ જાય આવી રીતે તેની કવિતા પ્રસરી ને પ્રસરવા સાથે ગઝલનો પણ ફેલાવ થયો. ફારસી ગઝલોમાં ફારસી શબ્દો દાખલ કરી ગઝલોનો જુરસો ને તેની મસ્તી કાયમ રાખેલ છે

સા મહિલાલે 'આત્મનિમજ્જન' ઉપરાંત 'કાંતા' નામનું સ્વતંત્ર નાટક લખ્યું છે, જેમાની કવિતા, કવિતા તરીકે તો ઉચી યોગ્યતા ધરાવે છે આ ઉપરાંત માલતીમાધવ તથા ઉત્તરરામચરિતનાં ભાષાંતર પણ તેઓએ કરેલ છે સંસ્કૃતની મળ જો કેાઈ ભાષાંતરે સંખ્યાગ જળજી રાખેલ હોય તો તે આ જ છે એમ ખુશીથી કહી શકાય તેવું છે 'જય જય મરવી ગુજરાત' એ લાવણીના અનુકરણથી એવી સુદર કવિતાઓ લખાઈ છે કે તે લાવણીને હવે મહિલાઈની અગર તો ઉત્તરરામચરિતની લાવણી, એનું નામ મળી ચૂક્યું છે

ફારસી ભાષાની ગઝલ તથા જોષતા શબ્દો દાખલ કરવાનું કામ સા મહિલાલે કયું છે, પણ તે ભાષાની ખરી મીઠાશ અને તેની મસ્તી-જે અગ્રેજી કે સંસ્કૃતમાં મળી શકે જ નહિ તે દાખલ કરવામાં સ્વર્ગસ્થ ન રા' બાલાશ કરે બહુ લાગ લીધો છે

તેણે પશ્ચાત કાવ્યોનાં ભાષાંતરનું કામ આરંભ્યું હતું પશ્ચાત-માંથી પ્રસંગો ને વસ્તુ ઉપરાંત ગઝલો પણ દાખલ થઈ હતી, ને તેની સાથે અનેક નવા શબ્દો પણ દાખલ થયા હતા, પરંતુ હજુ સુધી તેના ભાષાંતરનું કોઈએ વિચાર્યું નહોતું તે કામ તેઓએ લીધું, પરંતુ કમલાબે તે કામ તેની સાથેજ અવસાન પામ્યું રા બાલાશ કરનું લખાણ ઘણું થોડું છે ને તે પણ હાલમાં મળી શકે તેવું નથી પણ જેના વાંચવામાં હૃન્નિમિત્તપદ્ધતી આવેલ હશે તે તો જાણતા

જ હશે કે ફારસી ગઝલની મીઠાશ, તેની મસ્તી, અને તેની તન્મયતા, તેના લેખમા કેટલે સપૂર્ણપણે દાખલ થઈ ગયા હતાં હાલમાં સરકૂતનો આગ્રહ વધતાં પસંદની કદર ગઈ છે ને એનો અભ્યાસ પણ મદ પડી ગયો છે તોપણ એ સમર્થ પુરુષોએ દાખલ કરેલ અસર રહી ગઈ છે, અને સર્વ લેખકોમા કંઈ ને કંઈ અસર તેના સરકાર ચોટી ગયા છે

આ ચાર લેખકો ઉપરાંત ગયા જમાનામાં થઈ ગયેલા લેખકોમાંથી રા હરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ, રા બીમરાવ તથા સ્વ ભોળા નાથભાઈની પણ નોંધ લેવી જોઈએ રા હરિલાલ ધ્રુવે પોતાની કવિતાનો સમૂહ ‘કુબ્જિહાર’ નામનાં પુસ્તકમાં કરેલો છે રા હરિલાલની લેખનપદ્ધતિ કાંઈ આરજ તરેહની હતી તેની વિચાર દર્શાવવાની શૈલી, શબ્દોની ચુટણી અને રચનાની ખુબી કાંઈ વિચિત્ર રીતનાં જ ને જ્યાં કાંઈ ઉંડો વિચાર કે નવો ભાવ ન હોય ત્યાં તો તેનું લખાણ કાંઈ બહુ અસર કરે કે નવું લાગે તેવું માલમ પડતું નથી, પણ જ્યાં કાંઈ નવું જ હોય છે ત્યાં તો તેની વિચિત્રતામાંથી જ કાંઈ અજબ પ્રદેશ ઉઘાડો થઈ જાય છે, તેના વિલાસ તો કાંઈ અદ્ભુત નૃત્ય કરતો માલમ પડે છે, તેના જીવસાના ઉછાળા પણ અનુપમ જોરથી મારપછાડ કરી રહે છે અને તેના વિચારો એક પછી એક એમ નવા ને નવાં જ ક્ષેત્રમાં ફેરી જાય છે સ્થાયી ઉદ્દીપ્ત કરે તેવા લેખ પણ તેણે લખેલા છે જો કે તેના અધ્યય લેખોમાં ઉચ્ચ ગુણો સર્વને માલમ ન પડે તોપણ તેની કવિતામાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે ઝળહળતો પ્રકાશ કે ઉકળતો જીવસો કે અનુભવવાળા વિચારો દ્રષ્ટિગ્રાસ્ય થાય છે એમા તો ના પડાય તેવું નથી

પણ સ્વ શ્રી હરિલાલનો પોતાનો, લેખો કરતાં ગુજરાતી કવિતા ઉપર ખીજી જાતનો ઉપકાર થયો છે, અને તે એ કે ‘ચદ્ર’ ના તત્ત્વીય તરીકે તેઓએ અનેક નવા લેખકને જન્મ આપ્યો હતો લેખકો તરફ સંસ્માર, નવા લખનારાને જોઈએ તેવું યોગ્ય ઉત્તેજન, સરકારી

જણાતા હોય તેવાને પ્રથ સામર્થ્ય નિમત્રણ અને નવાનવાને ગુજરાત કવિતા તરફ દોરવાના ઉપાયો પણ તેઓએ ધણા યોજેલા હતા. જો કે એમ કહેવાય છે કે હાલમાં ગુજરાતી કવિતામાં નવા ત્રિચાર કે નવો જુસ્સો કે નવું જીવન લામતુ નથી, તેથી તેને ઉત્તેજન આપવા જેવું જ નથી, તોપણ એટલું તો કહેવું જોઈશે જ કે શરૂઆતમાંથી બધા મુશ્કેલી દેખાતા નથી નાનપણમાંથી હજારે હજારે કેળવાતાં મોટાપ આવે છે ને તેવી કેળવણી કે ઉત્તેજન ન હોય તો કોઈ દિવસ ભવિષ્યમાં સારાની આશા રખાય જ નહિ. રા હરિલાલ આ વાત સારી પેઠે જાણતા અને તે પ્રમાણે વર્તતા. તેમણે વાવેલાં બીજનાં કષ્ટકે ફળ આજે દેખાત, પણ કમભાગ્યે બીજે કોઈ તેવો ઉત્તેજન આપનાર નીવડ્યો નહિ અને તેથી તે વખતના નવા લખનારામાંથી ધણાએ હરિલાલભાઈના અવસાન સાથે પોતાની કલમ પણ છોડી દીધી એટલે તેના અમના ફળ આપણે જોઈ શકતા નથી. તોપણ તેમણે કરેલા પ્રયત્ન તેટલા માટે ભૂતવા જોઈએ નહિ.

સ્વ ભોળાનાથ ભાષના નામથી કોષ્ટકજ ગુજરાતી-ભણેલો ગુજરાતી-અજાણ્યો હશે તેમની ઈશ્વર પ્રાર્થનામાળા એવા ઉંચા ભક્તિ-કાવ્યોથી ગુથાયેલ છે કે જે કોઈ ભાવિક તે નાચે તે પ્રથમ વાચીને જ તેના ભક્તિભાવથી માનચકિત થઈ તેનો હમેશ્વરનો વાચક બની જાય છે.

સંસ્કૃત મહાકાવ્યના સારા અનુકરણ તરીકે ઇન્દ્રજીતવધ કાવ્યની નોંધ લેવી ઘટે છે. રા દોલતરામ કૃપારામ પડ્યાનું તે કાવ્ય, સંસ્કૃત પદ્ધતિને અનુસરતું છે અને એક અભ્યાસ કરના લાયક કાવ્યગ્રંથ તરીકે ભાષાસાહિત્યના વિદ્યાર્થીઓએ જોઈ જવા જેવો તે ગ્રંથ છે. તે લેખકનો સુમનગુરુજી નામનો એક કાવ્યસંગ્રહ વાચકોમાં પ્રિય થઈ પડેલો છે.

ઉપર કહેલી ત્રણ ભાષામાંથી પૃથક પૃથક અસર નવીન રીતે થઈ અને ત્યારપછી થોડે વખતે તે અસરથી રસભોગ થયેલ હૃદય-માંથી ગુજાર ભાષામાં નવાં નવાં સ્વરૂપના ચિન્હો દેખાવા લાગ્યા.

૧૯ મી સદીના છેલ્લા દશકામાં છુટક છુટક કાવ્યોનાં લખાણુ વધ્યાં યોપાનિયાઓ-માસિક ને ત્રિમાસિક સાહિત્યની કેળવણીને અર્થે વધવા લાગ્યા અને તેમાં કવિતાના લેખો પણ વધતા ગયા માસિક મારફત લખાતી કવિતાના લેખકોમાં 'કાંત' 'કલાપી' 'મકરંદ' 'સેહેની' 'પ્રેમભક્તિ' 'લલિત' 'સુમત' એઓના નામ વિશિષ્ટ-પણે ગણાવા લાગ્યાં તેમાં કાંતે' કવિતામાં કુમળી સરળતા અને મોઢક માધુર્ય ખતાવ્યા તેના કાવ્યોમાં પ્રધાન ગુણ સંગીતની મોઢકારી મીઠાશનો છે સૈકાના પ્રારંભમાં દયારામે જે મીઠાશ દાખલ કરી હતી તે મીઠાશ પાછી તે જ સૈકાના અંતમાં સપૂર્ણ સ્વરૂપમાં પ્રકાશી નીકળી સખલનકુદનનો લેશ માત્ર પણ અનુભવ થયા વિના તેનાં સંગીતના મધુર ધ્વનિથી પ્રમોદ પામી, ઉંચા આકાશમાં નિરકુશ્ક વિહાર કરતી તેની માદૃવહારી મીઠી મળ અનુભવતા જણે આપણે પણ ઉડીએ છીએ અને ધડીબર તો સસારની કર્કશતાને વિસારે પારીએ છીએ

આમ જ્યારે 'કાંતે' કવિતામાં સંગીતની મધુરતાને ખીલવી છે— પકવી છે, ત્યારે 'કલાપી' એ લાગણીને કેળવી છે તેનું નરમ કોમળ અને ઉદાર દિલ લાગણીઓથી સહજ વારમાં આદિલિત થાય છે અને તે લાગણીઓ સરળ અને સ્વચ્છ શૈલીમાં ઉદ્ગાર પામે છે જુદા જુદા પ્રસંગોથી હૃદયમાં થતા ખળભળાટનો અભ્યાસ થયો છે સસારમાં અનુભવાતી લાગણીઓને સત્ત્વપણે જાણવામાં આ ઉદ્ગારો બહુ સહાયકારક થઈ પડે તેવા છે, જે જે પ્રસંગો શોધાયા છે તે બધાને સપૂર્ણ સ્વાનુભવથી, પરમ કૌશલથી અને સાર્થક કળાવિધાનથી વર્ણવવામાં આવ્યા છે તે વર્ણનમાં તન્મયતા અને તેજ એવા માલમ પડે છે કે વાચક પણ તે જ અનુભવનો આસ્વાદ લેતા મડી જાય છે તે લેખકનાં કાવ્યો હમણાં જ પ્રકાશમાં આવ્યાં છે અને આશા છે કે જે પ્રેમયુગ્મેટ બાઈઓ ગુજરાતી કવિતા નીરસ અથવા તો કટાણા બનેલી ગણતા હશે તેનું પણ ચિત્ત એ 'ફેકારવ' ખેંચશે *

* કલાપીની શૈક્ષણિકતા હવે તો સિદ્ધ થઈ ચુકી છે

પ્રારભમાં ‘સેહેની’ નામે લખનાર ગ્રેફેસર મલવતરાય કલ્યાણુ રાય ઠાકોરના લખાણુ આ બન્ને વ્યક્તિથી ભિન્ન પદ્ધતિનાં જ છે તેમના લખાણુમાં કુદરતવર્ણનના આમેલુપ રસભર્યા ચિત્રો અને તેટલા સંક્ષિપ્ત શબ્દોમાં પણ સુદર રીતે પાડવામાં આવ્યા છે વાણીની મિઠાશ કરતા શૈલીની મિતાક્ષરતા તથા સચોટતા તરફ વધારે વલણુ છે, વિચારો ગૂઢ રહસ્યભેદક તથા ‘તલરપશી’ છે પણ તત્ત્વજ્ઞાન કે સત્યશોધનના પટથી તે અસ્પૃષ્ટ છે તેના કાવ્યોમાં કલ્પનાના ઉર્ચન સાથે વિચારનું સમેલન એવું થયું છે કે પહેલી વાર વાંચતા તો તે કેટલાકને અચમ્બજ લાગે છે પરંતુ જરા પ્રયાસ કરી તેના વિચારમાં તદુપ થયા પછી તેની શ્રેષ્ઠતા પામી શકાય છે અને કાવ્યકળાનું સાધન અધ્યયન થયેલું માલમ પડે છે તેમના લખાણુ ઘણા થોડા છે, પણ જે લખાયું છે તે બધું વણે લાગે સંપૂર્ણતાથી અક્ષિત છે વિચારને બહુ જ ટુકામાં, ન આલે તેટલા જ શબ્દોથી બનાવવાના પ્રયાસમાં કેટલીક વાગ સરળતાનો ભોગ અપાય છે ખરો, પણ તેથી કાવ્યોમાં કોઈ જાતની અશુદ્ધિ કે અપૂર્ણતાનો આરોપ થઈ શકે તેવું નથી

‘મકરદ’ ના ઉપનામથી લખનાર સુવિખ્યાત મહીપતરામભાઈના વિદ્વાન ચિરંજીવીના લખાણુ પણ ઉપર જણાવેલા વિદ્વાન રસિક લેખકો- માથી ગ સેહેનીનાં લખાણુને કાઠક વધારે મળતા આવે છે, અલગત તેથી તેના જેવા જ છે એમ કહેવાનો ઉદ્દેશ નથી, કારણુ તેમનું પણ વ્યક્તિત્વ સ્પષ્ટ જ છે પરંતુ રિષય, વિચાર અને વર્ણન પરત્વે બીજાના કરતાં રા. સેહેનીના કાવ્યોના જેવા લાગે છે માત્ર તેમની શૈલી એટલી બધી સંક્ષિપ્ત નહિ હોઈ વધારે સહેલાઈથી અમજી શકાય છે, તેની લખાવટ શુદ્ધ અને રસભરી હોવા સાથે સરળ અને સુખ્ય છે લખાણુમાં લાગણીની છાપ કાઠક વધારે પડેલી છે અને બીજા બધા કરતા ઇશ્વરગુણગાનમાં વધારે પ્રવૃત્તિ લાગે છે

‘પ્રેમભક્તિ’ નામે લખનાર કવિશ્રી દલપતરામના કવિપુત્રની કવિતા બધાથી કાઈ ન્યારી જ પ્રતિની છે હૃદયનું નિખાલસપણું અને

શક્તિનું વિલાસોપણ તેનામાં પહે પહે દ્રષ્ટિગોચર થાય છે, પરંતુ તેની કલ્પનાના બ્રમણો એટલા ઉંચાં ને દૂરતાં છે કે સહવાસ વગર તેની સાથે ઉડવું ભારે થઈ પડે છે તેની લખાવટમાં કોમળતા, સહનયતા અને મધુરતાનું સાર સમિશ્રણ થયું છે, તથા કવિત્વના ઉબમાળાં આશાભર્યા ચિન્હો દેખાઈ આવે છે તેની કવિતા માટે કેળવાયેલા વર્ગમાં પણ ભારે મતભેદ ફેલાઈ રહ્યા છે કે સાક તેના લેખોને ‘નીરસ’ કહેવા સુધી પણ હિમ્મત ધરે છે તોપણ સાક્ષર વિદ્વાનોમાં તેની કદર નથી થઈ તેમ નથી સાધારણ સપાટીથી જરા વધારે ઉચ્ચગામી કલ્પના અને લેખનપદ્ધતિ હોવાથી સામાન્ય વર્ગના વાચક મડળને તેમાં રસ ન પડે તેમાં કાંઈ વિસ્મય જેવું નથી પરંતુ સસારના અટપટા વ્યવહારની ધમાલમાં મગ્નગુલ થઈ રહેલા સામાન્ય જનને કોઈના સરકારી આત્માની ઉચ્ચ કલ્પનાના ઉત્તમ ઉર્જાનો આનંદ ન આવે તો તેમાં કોઈનો દોષ કાઢવાપણું નથી *

આ ઉપરાંત ‘બુલબુલ’ના લેખક અને સાખીગઢવની શરૂઆત કરનાર રા દેરાશયી, જટિલ (જી લ દવે), લલિત (જનમશકર મહાશકર બુચ), સુમત, મદહાકાર વગેરે અનેક લખનારાઓ પૈકી કોઈ લખે છે ને કોઈએ લખવું પુરું કીધું છે દુકા અવલોકનમાં બંધાની અવિસ્તર નોંધ લેવાનું બની શક્યું નથી કહેવાની જરૂર નથી કે રા. લલિતમાં કલાપી તથા રા ગોવર્ધનરામબાઈના ચોખ્ખ સમિશ્રણથી થયેલી વિષાદમય અને લબ્ધ છાપ પડી રહી છે હૃદયને અસર કરી એકદમ કવિતાની મીઠાશ આપવાનો દુઃખાપ્ય ગુણ તેનામાં સુવ્યક્ત છે તથા અંગ્રેજ કવિ ‘શેલી’ ના જેવી ‘રોતા રામની મૂર્છના’ તેના સર્વ કાવ્યોમાં વ્યાપી રહી છે માત્ર માસિકોમાં જ અને તે પણ બહુ લાંબે અંતરે આવવાને લીધે અને પ્રાકૃતજનને મોઢ પમાડે તેવા ખાલ અલકારો મેળવવામાં બેનસીય હોવાને લીધે તેનું નામ ધણું ચોક્કા જ

* રા ન્હાનાલાલ-પ્રેમભક્તિના પુસ્તકોથી ગુજરાત હવે તો એટલું બધું પરિચિત છે કે તે પુસ્તકોના નામ યજ્ઞવાળી પણ જરૂર રહેલી નથી

જાણ્યતા હશે, અને તેથી તેને સબધે વિશેષ વિવેચન આદિં ઇષ્ટ ગણ્યા
ખર, પરંતુ ખીજાં કેટલાંક કારણોને લઈને હાલ તેમ કરવું યોગ્ય ન લાગતાં
વાચકો તેના કાવ્યોમાથી જ અનુમાન બાધે એ બહેતર ધાયું છે

રા સુમતે તો થોડું લખી હવે કવિના લખવાનું મુકી દઈ
નવો માર્ગ પ્રહસ્ય કર્યો છે સાહિત્યની સેવા તો જે કે તે રસ્તે પણ
થશે અને ગુજરાતી ભાષાએ તેની શક્તિનો લાભ તે દ્વારા પણ મળશે,
પરંતુ કવિતાના ક્ષેત્રમાથી જેના પર આજ્ઞા બધાય તેવો જાણુ નિવૃત્ત
શાય એ કવિતાના વાચકોને દીલગીરી આપનાર છે

આવી રીતે હાનના લેખકો દ્વારા અગ્રેજી, સંસ્કૃત તથા ફારસીની
અસર ગુજરાતી કવિતામા સારી રીતે થઈ છે અને તે ઉપરાંત તે ભાષાએની
નવીન પદ્ધતિયો થયેલા અભ્યાસને થીધે કવિતામા કળા ભેળવવાનો પણ
સારો પ્રયાસ થયો છે

એક પુટનોટમાં જણાવ્યા પ્રમાણે હાલમા કવિતાની એ સ્કૂલો પ્રચલિત
છે, તે તેમાની એક નવીન—શુદ્ધ નવીન—વિષે જ આદિ થોડું કહ્યું
છે કારણ ખીજાના લખનારા હવે થોડા થતા જાય છે ને ભવિષ્યના
લખનારા જેને “ નવીન ” નામ આપ્યું છે તે સ્કુલમા જ ભળશે એવી
આશા રખાય છે તોપણ અહિં ખીજી સ્કુલની એક નવીન શાખા વિષે
નોંધ લીધા વગર ચાલે તેવું નથી, અને તે શાખા પારસી લેખકોની છે જે કે
પારસીભાષાએ ધણી કાળથી આપણી સાથે હળીભળી રહ્યા છે, ને આપણી
નિશાળોમાં ગુજરાતી જ શીખના આત્મા છે, છતાં શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાના
સાહિત્ય તરફ તેઓની પ્રવૃત્ત બહુ હતી નહિ એતો ને ગણેલા લખનાર
ધણી થયા હશે, છતાં કહેવું જોઈશે કે તે કવિતા શુદ્ધ ગુજરાતી કહી
શકાય તેવી નથી ‘ નીતિવિનોદ ’ બહાર પડ્યું ત્યારથી ગુજરાતી ભાષાએને
પણ લાગ્યું કે બધી પ્રવૃત્તિમાં સાથે કામે લાગેલા અને કેટલીકમા તો

† રા લલિતના બે સંગ્રહ હવે તો ગુજરાતને સુપ્રસન્નિત છે—‘ લલિતનાં
કાવ્યો ’ તથા ‘ વડોદરાને વહલે ’

આમળ પડી કાયદુરા વહન કરનારા આપણા ઉત્સાહી પારસીભાઈઓ હવે સાહિત્ય વિકાસમા ભાગ લેવા માડ્યા છે

‘નીતિવિનોદ’ ના જ લખનારા આપણા માનવતા મી મલબારી તરફથી ‘અનુભવિકા’ અને ‘સ સારિકા’ નામની બે ન્હાની ચોપડી બહાર પડી છે, જે બતાવી આપે છે કે પારસીભાઈઓ પણ ગુજરાતીમાં—શુદ્ધ ગુજરાતીમાં—ધણુ સારૂ લખી શકે છે તેઓ પછી હમણા બહાર આવેલા જીવાન મી ખમરદાર પણ ધણુ સારૂ ગુજરાતી લખે છે એમા કોઇથી ના કહેવાય તેવુ નથી તેવુ ‘કાવ્યરસિકા’ બહાર પડ્યા પછી હમણુ ‘વિદ્યાસિકા’ બહાર પડ્યુ છે અને તેની અદર તે ઉમતા કવિની પાંખ કવિત્વના વિશાળ રસમય પ્રદેશમા ઉચે ઉચે ઉડવાના પ્રયાસમાં સફળ થતી આપણને લાગે છે હાલના સમયના નવીન લેખકોનો કેટલા રસથી અને કેટલા કાયદથી તેમણે અભ્યાસ કર્યો છે તે પ્રત્યક્ષ દેખાઇ આવે છે, અને આશા છે કે હજી પોતાના અભ્યાસમાં જરૂરી રહી આપણા કમાળ ભંડારમા મહત્વભર્યો ઉમેરો કરના તે સમય થાય ! *

એ ઉપરાંત બીજા પારસી ભાઈઓમાંથી મી ભેદવાર, મી દાદી તારાપોરવાળા, મી પાત્રમકોટ પણ ગુજરાતી ભાષામા લખવાનો સૌખ ધરાવે છે

આમ જુદા જુદા લખનારાઓએ જુદા જુદા અલ કારેથી ગુજરાતી ગિરાને અલ કૃત કરી છે અને કોઇએ વિચારગૌરવ, કોઇએ સંગીતમાધુર્ય કોઇએ લાગણીનો પરિપાક, કોઇએ કલ્પનાના મજેદાર ઉર્જાનો તથા કોઇએ રચનાઆતુર્ય ભેગવી ગુજરાતી કવિતામા જે કળાની ખોટ હતી તે કળા કે ઇકે અરો દાખલ કરવા સમર્થ પ્રયત્નો કર્યા છે

આટલુ છતા હજી પણ વિશિષ્ટ લેખો માત્ર મર્યાદાકયાજ છે, અને નૈસર્ગિક કક્ષિતો સપૂર્ણ પ્રકાશ ઉદયમાન થયો જણાતો નથી; તોપણ રા મણિશંકર રતનજી ભટ્ટની (કાત) સાથે આપણે પણ

* તેમણે પણ ‘મહારિકા’ તથા ‘ભારતનો હકાર’ નામના લઘુ ગુજરાતી આપ્યા છે

આજ્ઞા રાખવી કે કોઈ કવિ તો ગુજરાતને અને હિન્દુસ્તાન સુદાને
ચોડા વખતમા દર્શન આપશે '.

આવી રીતનું ઉપર ઉપરનું વિવેચન કરી અતિ આવતાં ઉપ-
સહાર કરીએ ગુજરાતી કવિતાના પાડેલા ચાર યુગમાં
ઉપસહાર પહેલામાં પ્રભુભક્તિ અને પ્રભુપ્રેમનાજ્ઞ ગાન થયાં છે
તેમાં ખરો ભાવ ચિત્તાકર્ષક શૈલીમાં અસરકારક રીતે
પ્રદર્શિત થયેલો છે કવિતા કરવા માટે જ પ્રયાસ થયો હોય તેવું
નથી તેમ કવિતા એક કળા છે ને તેને માટે સત્રમ પ્રયત્ન આ-
વશ્યક છે એવી માન્યતા ઉદ્ભવ પશુ પામી નથી—માત્ર મનુષ્યની
પ્રેરણાશુદ્ધિ, તેને કિસ્તારનાં ગાન કરવાનું સુઝાડે છે ને ભાવમય પ્રેમ-
મય, ભક્તિમય હૃદયો તે સચન ઝીલી લઇ પોતાના જ તાનમાં
ભક્તિની ધુનમાં મગ્ન રહી ગાય છે બીજા યુગમાં ભાષાનું અભિમાન
જન્મ પામ્યું છે કવિતા તો માત્ર પરભાષામાં જ થાય ને સ્વભાષા
તો 'ધર કુકડી' ની ગણાય એવી માન્યતાથી લાગણીવાળાં હૃદય
કુખ પામે છે ઇશ્વરની કથા પણ સરકૃત પુરાણોમાં જ વચાય તે
નિયમને લીધે અભણ બ્રાહ્મણોથી ચતા વિપરીત આચાર તરફ સમગ્ર
લોકોનો તિરસ્કાર વખ્યો અને તેથી તેવાં કથાનકોને સ્વભાષામાં ઉતા-
રવાની જરૂરીઆત જણાઇ આમ સ્વભાષાની ગણાતી નિરૂપયોગિતાથી
ખિન થયેલ પુરુષોએ સ્વભાષાના ઉદ્ધાર માટે સમર્થ પ્રયત્નો કર્યા
આખ્યાન, વાર્તા અને જ્ઞાન કવિતામાં ઉતારી શકાય ને ગુજરાતી
ભાષા પણ બીજા ભાષાઓ જેવીજ અર્થભરી, ગૌરવભરી ને સૌમ્યતા-
ભરી કરી શકાય એમ સિદ્ધ થવા લાગ્યું.

આ બે યુગમાં કવિતાનો વિષય ભાષાના ઇતિહાસથી બહુ જુદો
પડે તેમ નથી, કારણ, ભાષામાં કવિતા સિવાય બીજું કંઈ લખાયું
જ નહોતું હવે પછીના યુગમાં કવિતા એ ભાષામાંનાં લખાણોનું
ભલે વિશાળ તોપણ એકજ અમ ગણવા લાગ્યું, અને તેથી ત્રીજા
યુગમાંથી કવિતાની કેળવણી જુદી રીતે થયેલી માલમ પડશે જે કંઈ

ખીજી રીતે સમજાવી શકાય તે ખીજી રીતે લખાના લાગ્યું વાર્તા વગેરેમાં ગણનું લખાણ કવિશ્રી નર્મદાશ કરના યુગથી શરૂ થયું તેથી હવે કવિતા લખાનો માત્ર એકજ ભાગ થઈ રહેતો છે

હિન્દીની અસર શામળના વખતથી દાખલ થઈ હતી તે કવિશ્રી દલપતરામમાં પણ સારી પેઢે વિકાસ પામી હતી તે પછીના લેખકો-માથી ફેટલાકમાં પણ તે પ્રત્યક્ષ થાય છે ખરી, પરંતુ તે અસર હવે નાણુદ થવા આવી છે તેના કરતા વધારે બળવાન, વધારે પ્રતિક્ષાવાન અને વધારે પ્રકાશવાન ભાષા દેશમાં સીખાવા લાગી અને તેથી તેની અસરમાં ખીજી બધી સમાઈ ગઈ કવિશ્રી નર્મદાશ કર્યા આના ચિન્હો શરૂ થાય છે, તે આજના વખતમાં દરેક લેખકના હૃદયમાં સંપૂર્ણપણે દાખલ થઈ ગયાં છે

આમ અંગ્રેજીના અધ્યયનથી તેની સાથે સંસ્કૃતની ફરી પિછાન નવા તેજથી થઈ અને પર્યટનની મીઠાશ તથા મસ્તી પણ દાખલ થવા લાગ્યા પ્રારંભના લેખકોમાં તે અસર પ્રમળપણે માલમ પડે છે તેને પરિણામે ફેટલાક નાટકો તથા કોઈ કોઈ કાવ્યના ભાષાતર થયા છે પૃથુરાજ રાસા તથા ઇન્દ્રજીતવંશ કાવ્ય એ બે સંસ્કૃત મહાકાવ્યના અનુકરણમાં લખાયા છે આટલા ઉપરાંત સામાન્ય અસર તો એટલી બધી પડી ગઈ છે કે પછીના લેખો તદ્દન નવે રૂપે જ આવિર્ભાવ પામે છે ને કવિતામાં અનન્ય નૂતનત્વ દર્શાવે છે ભાષામાં સંગીતની મજી મીઠાશ લાવવાના, હૃદ પ્રાસના બંધનને જરા દૂર કરી, નિર્ણીત હોમાં પણ રસિક ફેરફાર કરી, તેને નવું રૂપ આપવાની રજાભરી પદ્ધતિ દાખલ કરવાના, તથા વર્ણનોમાં કુદરતના નિકટ સહવાસમાં આવી તેના સત્ત્વે સંક્ષિપ્ત પણ ઉત્કૃષ્ટ રીતે અતાવવાના સફળ પ્રયાસ થવા લાગ્યા, હૃદયના ભાવ તથા લાગણીને અને અત-કરણના ઉડાં તળીઆમાં ચતા ધમસાણોને સ્વાનુભવની જોરદાર લેખનીય રાગરાગણીમાં લખવાના પ્રયત્ન થવા લાગ્યા અને યુગરાતી કવિતા ખરેખર મનોરમણીય અને સરકારબધું રૂપ ધારણ કરવા

લાગી કવિતામાં જોઈતી કામળતાની તથા સરળતાની કળાનો એક સફળ અભ્યાસી, કલાપી, ફેકારવના પડવા સર્વ રસિકના કાનમાં ઘુમતા રાખી અનતતામાં ભળી ગયો છે, અને તેથી તે ભાગની ફળવણીની પરાકાષ્ટાએ પહોંચનાર કોઈ ખીજે નીકળશે ત્યારે વાત ખીજા લેખકો હજી ગુર્જર ગિરાને ખીલવવા-શ્વણુગારવા-મહા સમર્થ પ્રયત્નો કરશે એવી આશા સાથે ગુર્જરી ગિરાનો ઉત્કર્ષ દિનપરદિન વૃદ્ધિને પામતો રહેો એવી પ્રાર્થનાથી આ લઘુ લેખ સંપૂર્ણ કરીશું

તા. ૦ ૬૦ આ હક લેખ પ્રથમ તો બે વર્ષો પહેલા લખાયા હતા તેમાં જરૂર પુરાજી મુદ્દારા વધારા કરવા ઉપરાંત વિશેષ ફેરફાર કરવામાં આવે તો એક પરિચિત લેખ અપરિચિત થઈ જાય એવી ધાસ્તીથી તે લેખો છે તેવા ને તેવા— માત્ર અત્યંત આવશ્યક મુદ્દાગ વધારા સાથે—આ પુસ્તક સાથે રાખવામાં આવ્યા છે હમણા હમણા ગુજરાતી કવિતાના લખનારાઓ અને તેમના તરફથી બહાર પડેલા પુસ્તકોની સંખ્યા સાંતી માલમ પડે છે એટલે તે પુસ્તકોની મર્યાદા નાવ ઉપયોગી થઈ પડત ખરી, પરંતુ તે કામ તો ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યની એક સ્વતંત્ર અધિકા લખનારને માટે જ મુલતવી રાખવામાં કહાપણ માન્ય છે

સાક્ષર સંપત્તિ

(જુની પદ્ધતિથી લખનાર, હિન્દી ભાષાનો સરકારી લેખક નવી પ્રવૃત્તિને કેવા વિચારથી વધાવી લે છે તે જાણવામાં આ 'સાક્ષર સંપત્તિ' કંઈક માર્ગદર્શી થશે એમ માની અહિં તેને સ્થાન આપવું યોગ્ય લાગ્યું છે)

૧

(શિખરિણી)

અલકારો અ ગે ધરી અવનવા, આસ્ય ખુલતી,
કટાક્ષેથી જોતી, ધ્વનિત સરસા અ ગ કુલતી,
મતિ લેતી ઝાલ્લી, અગણિત જનોની ક્ષણગણી,
નિહાળી શું નારી ? નહિ, નહિ, સુવણી 'હરિતણી !
સુતરું શોભતી, અભિનવ કલા અ ગ ધરતી,
સુહાવે હાવેથી, અનુભવ લલા ભાવ ભરતી,

સુરીતિવાળી એ, પિયુષ ઝરણી કલ્પેશહરણી,
 નિહાળી શું નારો ? નહિ, નહિ, સુવાણી હરિતણી !
 સુઅગી, રંગીલી, મુદ્દભરણી આમોદસદની,
 રહી રાગે રાચી, શુભગુણવતી પૂર્વ પદની,
 અદોષી ઓચિન્તિ નજરપથ આવી બહુ બણી,
 નિહાળી શું નારો ? નહિ, નહિ, સુવાણી હરિતણી !

૨

મીઠું બોલી મહાર, મનહરણ કીધું પલકમા
 રહી રાગે રાચી, યુથતુ ભર આતે અલકમા,
 કહી વાણી કાઠં કુદરત ભરો શૈલ વનની,
 મળી'તી શું મધ્યા ? નહિ નહિ, કવિતા ? કુસુમની ?

૩

(હરિગીત-)

અતિ કલ્પેપ્રિય ઉચ્ચાર ચાલે, ચરણમાં ધ્વનિ ધારતી,
 પ્રતિ વાક્યમા વરસાવતી, રસ ગુણભરી, લક્ષણવતી,
 પ્રીતિ મહિ પરિપકવ રીતિ શુભ શ્રદ્ધે અણુમૂલની,
 હાલા વખાણે બહાલીને ? ના, બોલી આ બુલબુલ ? તણી !

૬

ઝીલી રહી આનંદ રસે, મદછક બનેલી માનિની,
 શોભ અલકારે ખચ્ચાથી, ચોગુણી ચન્દ્રાનની,
 પ્રીતિ ભરેલા પ્રસવતી આનન્દ કેરા ઉભરા,
 આનન્દસ મોહા પ્રિયા ? ના, બાલ ? મરત તણી ગિરા !

૧. કુસુમ માળાના કર્તા રા નરસિંહરાવ.

૨ 'બુલબુલ' ના લેખક રા શ્રી ડાહ્યાભાઈ પીતામરદાસ દેશાસરી.

૩ રા 'બાલાસકર ઉદ્દેશાસનામ કન્યાચરિયા

(માલિની-)

સરસ સરલ વાક્યે, ચોરતી ચિત્ત ખ્યારી,
ચરણ સુવરણોથી સોગુણી કાંતિ ધારી,
સુગુણવતી સુરૂપા, સુરૂતિવાન શાણી,
નવ ત્રિય ? નહિ, ભાળી, ૧ કાન્તની શાન્ત વાણી ।

(શિખરિણી-)

ધરે છે શૃંગારો, પણ ન વધતી ભા તનતણી,
જણાયે છે રાગી, પણ અતિ વિસગી મનતણી,
મિઠાઈને માટે વદતી કુગિરા મ્લેચ્છ ભણિતિ,
વિલોકી શુ વદ્ધા ? નહિ, નહિ, સખા વાણિ ૪ મણિની ।
ઘડી માહિ રાગી, ઘડી મહિ વિરાગી બનિ જતી,
ઘડી સ્વીયા સાથે, ઘડિક પરકીયા તણિ ગતિ,
રસે ભીની જોઈ, ઘડિક રસહીની રહી બની,
શુ દેખી સામાન્યા ? નહિ, નહિ, સખા વાણિ રમણિની ।

(હરિગીત)

તોડી વછોડી ભૂષણો, કરી દૂર સર્વ સુવર્ણને,
રસ રાગ જોડી જોઈ, ખુબ કઠોર ક્રીધા ચર્ણને,
સૂતી છુપાવી મુખ, હુ બણીએ ન જોયુ અમ ભણી,
શુ મિત્ર ! માનવતી પ્રિયા ? ના, ગિરા ગોવર્દન^૧ તણી ।

નથુરામ સુદરણ કવિ.

૧ રા. મણિય કર રતનજી બટ

૨ રા. મણિલાલ નભુભાઈ દિવેલી

૩ રા. રા. ગોવર્દનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી

કાવ્ય માધુર્ય.

૧

મગળાયરણુ

સુન્દર શિવ મગળગુણ ગાઉં ઇશ્વરા,
વિભુવર ભવભયહારક, નમુ મહેશ્વરા—સુન્દર૦ મુવ.
મધુર કુસુમ વિશે રમે ગદ્ય સુન્દરા,
કૌમુદી મુદપ્રદા, ઉષા મનોહરા,
મૃદુલકંઠકોકિલરવ શ્રવણસુખકરા,—
સહુમા વસતી હસતી
પ્રતિક્ષિતા—શી લલિતા—સુન્દરતા—

તુજ જગદ્ધરા .સુન્દર૦

વિપ્રલભી વિષયમોહની મધુસ્વરા,
દિવ્યધામપથ જતા આવી વિષધરા
વિપથ દોરવા મથે, અહો દયાકરા!
ક્ષણુ તે, હૃદયે, બળ દે,
કર ધરી આ—પરિહરવા—મધુરરવા—

મોહનીસુરા .સુન્દર૦

વિમલ સાધુ હૃદય વિશે વિપદજલધરા,
વ્યાપી દમે સત્ય દષ્ટિ ધનતિમિરકરા,
તે સમે વિશુદ્ધ પ્રેરી જ્ઞાનરવિકરા,
કરૂણા ધરીને, ફરીને,
હરી તમને, સદય મને, મનગગને,

શાંતિ દે સ્થિરા સુન્દર૦

નરસિંહરાવ.

૨

૨

અવતરણ.

(તોટક)

રમતા ભમતા કદી દિવ્ય વને,
કુલડા જડિયા રૂલ્યા મુજને,
બહુ વેળ રહ્યા પડી મુજ કને,
ગૂથી આજ દઉં રસિકો । તમને.

* * * *

મૃદુ ગંધ મનોહર કોઇ વિશે,
વળી ઉત્કટ ગંધ બીજે વિલસે,
વળી કો મહિ ગંધ ગભીર સુવે,
ગણિયા નહિ જાય અહિ સહુ એ
વળી રંગ અનેક, ઝીણા, કુમળા,
વળી દીપ્ત, ગભીર અને વિમળા,
રમતા વિવિધે કુલડે સઘળા,
મળી નેન દિયે સુખ તે રસિલા.

* * * *

સહુ રંગ બળે અનુકૂળ રીતે,
વળી ગન્ધવિરોધ કહિ ન પીડે,
ત્યમ એ કુસુમોત્પ્તિ આજ દિને,
ગૂથી માળ દઉં રસિકો । તમને

નરસિંહશાવ.

ઓ હૃદયરવ રેલાવનારા કવિવરો ! ગાયકગણો !

(હરિગીત)

ઓ હૃદયરવ રેલાવનારા કવિવરો ! ગાયકગણો !
 સૂર જીવનમાં જિતારજો તમ વેણુ ને વીણાતણો,
 'કુદરત-કલા' પ્રિય કોકિલા તમ આત્મમન્દિર પાળજો,
 દ્રવી દિવ્ય કૂજન, અમીરસે અમ અ તરો અજવાળજો.
 મનુજ-નુડા બન્દી પડયા, અધાર કારાગાર આ
 સ સારપક અપાર, કેવલ કલેશવિષયાગારમાં,
 પ્રકટો હૃદયરશિમ તમે, વિકસો વિમલ ઉદ્યોત ત્યા,
 હણી ખેડી બન્ધનતણી, જીવન વિલસાવજો આનંદમાં
 ઓ મત્યંભૂમિના ફિરસ્તા ! દુખદાવાનજ બધે,
 દુનિયા મહિ, ચોતરફથી ભલભલ દહન્ત દીસે, ખરે !
 વિષવહ્નિ ખાળે, ઉડડયન અમ વ્યેમ ખાળે, ઉદ્ધરો,
 અમ જીવિત, વાસલડી વિરલ તમ વાઘ વિશ્વ સુધાભરો
 ઉરવાસળાના સૂર જિડા સૃષ્ટિસિન્ધુ ઉલ્લેખતા,
 અવકાશ—અવનિ અમલ મળુલના ભર્યા કરી મહાલતા,
 રવિકિરણુતન્તુના શુથી તખૂર ગભીર ગાજતા,
 અથવા વહન્તા ઇન્દુમન્દિર મન્દ સુન્દરતા ભર્યા,
 આકાશની રૂપેરી આન્તર કુજકુળે કૂજતા,
 કઈ દેવદૂતો-ધૂમકેતુ જ્યોતિ ઝળઝળ ઝૂઝતા,
 પુરી ભાગ'મણિમય મોતીડાથી દૂર દ્યુતિ વિસ્તારતા,
 તે સહ સુનન્દન મન તરંગ સરન્ત રસપૂરે ભર્યા,
 સજી રંગબેરંગી વસન આહ્લાદ-મદભર માનિની,
 આલાપ અદ્ભુત ઝમટી સુખકર વાદળી ગજગામિની,
 ક્ષણ, તિમિરપટ નભ ઇન્દિરા સંકેલી સ્મિતમય સુદરા,

ઘન ગગનગજ્જનમા ઝબુકતી ભવ્ય ગાન પ્રભાત્યા,
 ગૃહ-તારલા કંઈ ગીત મીઠલડા સુરસ મ્હસ રેલગ,
 નભગગ ઉજ્જવલ રંગ, મગીત રમ્ય ધ્વનિ જ્યા ખેલતા,
 ગિરિ, નર, નરિતા, નિર્ઝરો, સ્વર અવનવીન ઝકારતા,
 વનવલ્લરી, તરૂપલ્લવો, સ્વ સિચ્ચતા પ્રીતિભર્યા,
 કુમુમસુગન્ધ અમન્દ મનુલ કુજકંઠર ખોળતા,
 અનુપમ વિહગમ હૃદય-‘સારીગમ’ વસે જગ રોળતા,
 સૌરભવિ-‘ન’ અનિલ નીલ નપુદ્ગઉર્મિ સ્ફુરાવતા,
 સજી લલિત, મધુરી શીત લહની શા ત સુખસારે ભર્યો,
 નટવ્યોમ, ઇન્દ્રધનુ સુરમ્ય રચન્ત, સૂર મધુઝરા,
 કુદરતનાણા તે શુ ઝાણા ભરી, મદમીણા કર લે વીણા,
 નાયતી પૃથ્વી નાયિકા, રજ- પુરતી તાલ, ને
 સન્ધ્યા-ઉષા મળી, વિશ્વમડળ વાઘરવ રેલી રહે
 કેકિલસુકુન્નની સુર, ખુલ્ખુલની વાણીતણી સુધા,
 સારંગી તબ્લે ને મૃદંગ અગ મગીતના બધા,
 દિવ્યાગનાના કંઠ કેમળ, નિર્મળા ગાયન કેવે,
 એ નિત પ્રણુનમય તમ જીવનમા કાવ્યરસગીતા દ્રવે
 થતી મધુર કવિવર મયૂર ‘ગાયક ચાતકો’ રસવૃષ્ટિએ,
 તમકાજ માત્ર ‘પિપાસિતા તમ સાથ આખી સૃષ્ટિ છે,
 ખુલ્લા મૂકી દો મન સદન છે સતત અર્પા ઝરણા ઝરે-
 અન તૃષાપીડયા દૃઢ્યહરણા સ્નાનપાન ત્વહા કરે
 ઉછળન્ત ઉચા તાર ચિત્તસતારમા ઉડા શમે,
 ચિન્તા અનન્ત, તિમિર, નિરતર શોક જે અતઃ દમે,
 પળવાર તમ સ્મરલીન, હૃદયલ્લીન તમમય ધર્મ અમે,
 આશા નિરાશા, દુખ મુખ, વિજય પરાજય ભૂલિયે
 મનુલ ઝીલન્તી મજરા પ્રીતિ ભક્તિ પદ તાનો મીઠા,
 ત્યા મૂર્તિમય મનુહૃદય મોહિની તમથી સર્વ થતા દીઠા,

મજુલ વહન્ટી વેણુ, મોરલી રવ લવન્ટી નવનવા,
કહો ક્યાથી, પશુ ખગ પ્રાણી તહેમા, વશ કરન્ટ સૂરો પુર્યા ?
વીણા વિધુરી, પ્રણયપુરી, રસભરી વાગન્ટ ન્યા,
તમ હૃદય કેરી, કઈ અનેરી લડરીઓ જગત ત્યા
રસખસ થયેલી મુરવ-હેલીમા જગત તરતુ રહે,
લીલી જીવનવેલી, જગપિતાતરને વીટેલી ઉચે રહુડે
ગતિમાન ગાનવિમાન તમ ઉચા ઉડે ગગનાગણે,
કવિતાની કમનીય, કનકમય, પ્રભ પાખપર પ્રભુખારણે,
રસ પ્રેમ-કોકિલ ખુલ્ખુલે સ્વર્ગીય સંગીત ન્યા ભણે,
અમ આત્મય ખી ત્યા વહુવો, પથ રહુડાને તમતણે

સુમન્ત

સ્વર્ગીય ગાન.

(હરિતિ)

હે પુત્રી કુદરતની લલી ! માતા અહો આનહની !
હે દિવ્ય નારી ! દોરનારી મકળ સૃષ્ટિવૃદ્ધની !
હે વિમળ મધુરા પ્રેમકેરી હે સયોગીકડી !
હે ગાન ! તહાની જ્ઞાનની રે કોણને ખુટી જડી ?
પ્રભુતા ખરી તુ ઇશની ! તહારે રહસ્ય અગમ્ય છે !
તુજ ભવ્યતા પ્રહ્લામાં પૂજા પ્રતાપી રમ્ય છે !
આજ્ઞા ન કોઈ તુજ ઉથાપે, તેજ એવુ દૃષ્ટિમા,
તુજ આગળી પર નાયતુ રમતુ દિસે સૌ સૃષ્ટિમા !
આ ઉભય રવિ ને ચંદ્ર તા થઈ લીન તહારી લેહમા,
આકાશમા ધ્રુમતા ફરે છે નિત્ય નિર્મળ નેહમા,
તુજ મોહક અદૃશ્ય રહી તે મારિયો એવો અરે,
અગણિત વર્ષ થયા હજી ફરતા નહિ અટકે ખરે !

વળી આ અસ ખ્યજ તારલા ને થહ દીપે નભમા ફરી,
 તે એકતાન ખની રમે તુજ ધ્વનિ વિશે લગની ધરી;
 નહિ' કે ચળે તુજથી, સુણે રજની બધી સૌ ચકચકી,
 તે તુજ હાલરડા થકી દિવસે રીઝી સૂએ નકી !
 રજની વિશે સૌ તારલા એ દેખતા એકાતમા,
 તુજ શકિત કળવા ઉરતરગો જાય છે નભ પ્રાતમા !-
 તુજ ઠાવ્યપોથીનુ હશે શુ પાન આ ઉઘાડિયુ,
 જેમાં પવિત્રજ અલકતુ ધ્વનિ-ચિન આ તુજ પાડિયુ ?
 કે તુજ મુખથી કે મધુર ધ્વનિ-બુદ્ધ અરતા અડપીને,
 તેજસ્વી આ નભમા જડયા શુ કામદેવે તલપીને ?-
 એવા તરગો આવી આ મુજ હૃદયને ઉછળાવતા,
 હે ગાન ! તોપણ મર્મ તુજ ઉકેલવા નહિ ફાવતા !
 તે કેક કવિવર જગતમા ઉપજવી ઉછેર્યા અરે,
 ને તેમના ઉરસ્વગમા સ્વરધાર તુજ રેડી ખરે,
 એ ધારના ઉભરા થકી ઉદ્ગાર ફૂટી નીકળ્યા,
 જે જગતને તુજ મોહમા ઘસડી પૂઠે પથે પળ્યા,
 એ સર્વ કવિ, રવિને લગલે નવલ દિન રચી એહવો,
 હે ગાન ! ઘસડાઈ ગયા તુજ તાણુમા ભવના ભવો !
 નહિ પાર પામ્યા કોઈ તુજ, કે પામશે નહિ કો કદી !
 બલિહારી તહારી એવી ભારી, શુ શકે જગ સૌ વહી !
 આ જગતમા દુ ખશોકની નહીએ ભરાઈ ઉભાય છે,
 તેના તરગો આવી આ મુજ હૃદયતટ અથડાય છે,
 તે વેળ તો હે ગાન ! તુજ ઉડા ધ્વનિ મુજ કાનમા,
 ઉતરી ઉઠાવી તરગ એ, ઉર રીઝવે તુજ તાનમા !
 છે તુજ અતૈકિક શકિત એવી, ઠામઠામે વ્યાપતી !
 તુજ સ્મરણવિદ્યુત માત્ર જનકુ ખતિભિર તોડે કાપતી !
 જન આત્મપર તુજ શીતળ છાયા છે સદા પથસયલી,

તો દેહબધ રહી શકે આ આત્મ તુજ આશે બલી !
 રે પારણામા ઝુલતુ બાળક ન જગને બાણતુ,
 હસવુ ગુલાબી હોઠ પર દીસે અકારણ આણતુ,
 તે આત્મ તેનો મધુર ત્હારા સ્વર સુણીને રીઝતો,
 કે આશ મધુરી ભાવિકેરી તુજ કૃપાથી સિચતો !
 હે ગાન ! તુજ ઝીણા સ્વરો જે આજ નહિં સુણિયે અમે,
 તે કોઈ વધુ દીપતા દિને સુણીશુ વધુ રસથી શમે,
 તુજ ધ્વનિજ અહિંથી માર્ગ અમને સ્વર્ગનો દેખાડશે,
 ને ત્યા સદાય અનંત નિજ રસરેલમાહિ રમાડશે !
 આ સિન્ધુના ઘોઘાટમા કે પવનની મૃદુ ચાલમા,
 ઉઠા અનંતાકાશમા કે પૃથ્વીમાં, પાતાળમાં—
 જ્યાં જોઈ ત્યાં હે ગાન ! તુજ અસ્તિત્વ તો મુજને મળે,
 સૌ જગતને તું રીઝવે તુજ સર્વવ્યાપકતા-બળે !
 હે ગાન ! હું આ જગતમા ભુખ્યો છું તુજ આશીષનો,
 તું તો અરે છે સત્ય શાસ જ સર્વવ્યાપક ધરાનો !
 તો તુજ વિના આ સૃષ્ટિકેરી કાય કેમ નીલી શકે !
 નિશ્ચિન મને તું કરે ઝુલતો દિવ્ય ત્હારે હીચકે !
 રે તારલા તુજ ધ્વનિ વિશે આ ધ્યાન નિજ પ્રોઈ રહ્યા,
 ને એકતાન બની સહુ જ્યમ લીન આ તુજમા થયા,
 હા, ત્યમ નિમગ્ન રહી જ, હે સ્વર્ગીય ગાન ! તણાઉં હું,
 તુજ મધુર ધ્વનિના સ્વપ્નમા આ જગતથી સરી જાઉં હું !

ખબરદાર.

૫

વીણાને આવાહન

(વસંતતિલકા)

જે આદ્ય દિવ્ય સહુ વાદની કયા તું વીણા !
 રાગે ભર્યા મધુર તે સુર આપી ઝીણા,

ખેલેલી વસી સુતનુ નારદકંઠ રાગે,
 આવી પછી સુર સમાન જ લોક ભાગે
 તે કયા દિસે મધુરવાદિની રમ્ય વીણા !
 તારા વિભાવ સઘળા પ્રણયચ્છબીના,
 કે તુ રહી લટકતી વનવૃક્ષ ડાળે,
 બેસી તળે વિરતવાદિતને નિહાળે !
 તે કયા વસે સ્મિત કરી ફરતી જ વીણા ?
 કે વાર તે મઢભરી, વળી કાઈ દીના,
 કેવાર ભાવ ધરી નાયતી માતી વેરે,
 અન્ય લાણે સદય તે થઇ આસુ રેડે
 ગા તુ ફર અતુલ ગાયન એક વેળા,
 હે દિવ્યવાદિનિ ! તુને અમરો વરેલા
 પૂરા સુગાય તહિ આજ સુરો સતીના,
 તે થાય શુ લય હતી નહતી થતી ના ?
 માટે તુ ગા ફીથી એક જ વાર રડુ,
 કેવી પ્રસન્ન ! તુજમા રતિરૂપ ઉંડુ
 આખી ગતાશ તુજ પ્રેમતણે પ્રભાવે,
 ગા તુ ફરી, રહિજ લકિત તુ મા સ્વભાવે

ભીમરાવ

ચિનકર ગાન

(જય જય ગમી ગુજરાત અલય)
 બન્ધુ હો ! ગાન સુખી તે સાજ,
 હૃદય મુજ દીન બન્ધુ સહસા જ,
 મધુરતા-હૃદયે જનમ્યા બાળ,—
 હર્ષ ને શોક, ઉભય—તે કાળ,

અને મુજ હૃદય કરી રણભૂમિ,
 બાળ એ સબળ રહ્યા તહિ ધૂમિ -
 “મૌન સનાતનમા મધુર આ રવ થશે વિલીન !
 ને શું ફરી નવ મહે સુણવો એ ?” એમ વિચારે દીન
 બની હું સ્તબ્ધ ગ્યો ક્ષણવાર,
 ગાન સુણ્યું ઉંડું અવર તે ઠાર બન્ધુ હો !
 વિરમતા ગાન વિરમી સહુ જાય,
 મધુરતા એ નવ સાચી રખાય,
 મધુરતા અનુપમ કેરો સાર,
 વિનશ્વર કેમ કયો ? કરતાર !
 કવિતપદ મુજ ટકશે કઈ કાળ,
 ગાન તુજ શમશે શમતા વાર,
 વિનશ્વર આત્મા સ્થાયિ શર, -
 જોઈ અન્યાય થયો હું અધીર
 તરંગ એવા મન વિશે ઉછળી ઉપની આશ, -
 ગાન મધુરતા તાણુ સનાતન, પામે ન કદિ વિનાશ,
 વાસ કરી અનન્તતાને દ્વાર,
 કવિત, સંગીત વસો ચિરકાળ બન્ધુ હો !

નરસિંહરાવ

૭

એક ચિત્ર

(લાવણી)

મધુર કઈ મદ મદ રવ વાય,
 વીણા ઉર અશુભી નાચતી જાય,
 રમણી રસપૂર્ણ સુકોમલ ગાય,
 વિમલ પરિમલમય કુજની છાંય,

જીવનવન કલકોકિલ મલકાય,
 મદુલ અનુપમ 'સરિગમ' છલકાય,
 સુખદ સૂરગન્ધ સુગન્ધ સુહાય,
 ઉછળી લળી ઉર્મિ લલિત લહકાય,
 હૃદયમા પ્રણયરવો રેલાય,
 મિઠલડા રમરણુઝરણુ શુ ન્હાય,-
 અનિલ અહિ ગાનવિલીન, ચન્દાય,
 અમીદ્રવ, આત્મ સુરસભર છાય

સુમન્ત

૮

સહઅલિ ગ તળાવના કાંઠા ઉપરથા પાટણ.

(રોળાવત)

અહિયા સહઅલિ ગ તળાવ વિશાળુ હૂતુ
 અહિયા પાટણુ જીનુ અહિ આ લાણુ સૂતુ,
 અહિયા રાણીવાવતણા આ હાડ પડેલા,
 મ્હેટા આ અહિ યુરજ મળ્યા માટીના ભેળા.
 એમ દઈ દઈ નામ કરવી રહી વાતો હાવા,
 પાટણુપુરી પુરાણુ ! હાલ તુજ હાલ જ આવા !
 ગુજરાતનો પૂત રહી ઉભો આ સ્થળમા,
 કોણે એહવો જેહ નયન ભીજ્યા નહિ જળમા ?
 જળ નિર્મળ લઈ વડે કુમારી સરિતા પેલી
 ન્હાસે, પાસે ધસે, લાડતી લાજે ઘેરી,
 ઇશ્વર કરૂણા ખરે, વહી આ નદી સ્વરૂપે,
 સ્મિત કરી પ્રીતિભરે, ભરે આલિગન તુપે,
 તુપે પાટણુ ! દયા ધરતી એ સૂચવતી,
 ભલે કાળની ગતિ મનુષ્યતિને ખૂંચવતી,

મુજ પ્રેમસરિતપૂર વહ્યુ જાશે અણખૂટયુ,
 છો ધન વિભવ લૂટાય, ઝરણુ મુજ જાય ન લૂટયુ
 તોડી પર્વતશૃંગ મનુજ મહભરિયો મ્હાલે,
 જાણે નિજ કૃતિ અમર, ગળે કાળ જ તે કાલે,
 ને મુજ તનડું ઘડયુ કોમળ પાણીપાયુ,
 તે તો તેમનુ તમ રહે યુગ અનત પડોચુ
 નરસિંહરાવ

૯

હિંદુ ઐતિહાસિક સિદ્ધાવલોકન

(વસન્તતિલકા)

ઉગે વને સુતર સુન્દર આસ્ર આવે,
 વિખ્યાત જ્ઞાનબળમા વસુરાગવાદે,
 દેવાગના સરખી જયા હવી અગનાઓ,
 શૈલપ્રવાહપુર ભારતવર્ષ આવો
 જયા લક અક ધરી હેમ હિમાયુ સારા,
 દ્વીપાકૃતિ રહી ભરી નદી નહેર નાળા,
 અત્યંત પૂર્વ રણ રાધવનુ રમરાવે,
 મૌલીમણિજડિત દક્ષિણ એવી આવે
 પૂજ્યા અખંડ શિવ જાણી કૃપા કરે એ,
 સીતા ગદ્ગદ કરી મળે મનમા ભળે એ,
 જેને નમ્યા અસુર ચિત્ર ગવાઈ ગાય,
 મોજે મહાલય મનોહર રામનાથ.
 બે હરત અદ્રિ બની બે ગઢ મુદિમાથી,
 બૂલાય કેમ તુટિ બે પડતા ત્યહાથી,
 અગાર જાદુગરના કરમાઈ બેઠા,
 વસે જ તે શરતથી વિખ્યા મરેઠા.
 વેણુ સુણી વિરહથી બની બે અધીરી,

વેણી સરી ન ગણતા ધરી સ્વ ગ વીરી,
 ગોપીસહાય વ્રજ કુંજ છકેલ છેયો,
 કાલિદી રમ્ય તટ રાસ રમ્યો કનૈયો.
 હ સે હસાવી કલિએ કલહો કરાવ્યા,
 અર્ધાર્ધ વસ્ત્ર વનમા નળરાય લાવ્યા,
 ભૂલી ભમી ભટકતી તજી સેજ દીધી,
 વ્યાધે વિરોધી, વિધિએ જ ઉગારી લીધી,
 વેપારીવૃદ્ધ મળી કૂર અસહ્ય મારી,
 દાસી થઇ, નૃપસુતા શિર ચોરી પાડી,
 રાતી રહી પિહરમા, સહસા જ સ્વામી,
 પામી સતી સુભગ એ દમયન્તી નાની
 સત્યસ્વરૂપ યુદ્ધમા સ્થિરધર્મ યોગી,
 ભીમસ્વરૂપ સુત માણત મત્ત લોગી,
 અગ્નિ સ્વરૂપ નર ભારત સૂર્ય સો'તો,
 વર્ણાંગમા નકુલ બન્ધુ ભવિષ્ય જોતો
 પાડુકુમાર વનવાસ વિહાર શોભ્યો,
 સૌન્દર્ય જોતુ દમ્યુ દુર્મતિ જેમ લોભ્યો
 શ્રી માધવીસમ દિવાકર શૌર્ય તૃષ્ણા,
 રાખી વરી, રણ રીરી, હતી એક કૃષ્ણા
 ધારી ઉમંગ પ્રિય શ્યામ સુમૂર્ત કીધો,
 અન્તે દીવાની બની પ્રાણ સમર્પી દીધો,
 રૂકમાભિમાની તુછકારી વિદલ્લક્ષ્મી,
 ચાલી સતી હરિ વરે કરી શત્રુ જખ્ખી
 આકાશવાસ દઇને દુભિ ભિભિ ભિભિ,
 સૃષ્ટિ નીહાળતી, અનગમુતે વિલોભી,
 છાનો છળ્યો ચતુર શૂર સુરગ નોખા,
 રાખી રમી રતિની લાડકવાઇ ઓખા

નહાની નદી વનવને, પ્રાંત જાતિ છોડે,
 રંગીન પખી, સુમે તરૂવ-દ મોડે,
 ગાળે ત્રણે દિશ સમુદ્ર મરુત મુગધિ,
 સર્વ પ્રકાર પરિપૂર્ણ વિલોકી સધિ ?
 પાષાણ રત્નતણી ખાણ, વખાણ શા શા ?
 સૂને રૂપે અધિક ઓપતી છે ભૂમિ જ્યા,
 અન્તર્વિકલ્પ કરી લોક ન અલ્પ જોલે,
 પૃથ્વીતણે સુભગ ખાગ જ એમ તોલે
 કયા કયા થકી ઉલટીને પરદેશી આન્યા ?
 કેવા પ્રયત્ન ! મન કેવી રીને ભમાવ્યા !
 પાસે વિદ્વર થકી જ્યા થઇ થોડ થોક,
 લૂટ્યા જનો અવનિમા પસર્યોજ શોક
 શુ જોર ? શુ કશુ પરાડમ ? શૈયે તે શુ ?
 કયા કોઇ માન મળુ દુર્બલને જીત્યે શુ ?
 જ્યારે કુસ પ ઘર કલેશ વિશેષ પેસે,
 એ નીમ નિત્ય પર ને ઘર આવી બેસે
 જ્યા કોઇ કાળ રમતી અઘળી કળાઓ,
 ગર્વે ગવાય ત્યસ ભારત જોત્ર આવે,
 યોગે મહા મુનિવરે અવધાન ધારી,
 પ્રત્યક્ષ પ્રહ્લ કરી સૃષ્ટિવિભા વધારી

* * * *

જ્યા વિક્રમાકે અતિ વિક્રમ યુકત વીરે,
 શત્રુ થયા શક હણ્યા, ખરયુ ધ્વાત ધીરે,
 તેથી પ્રચંડ શક સવત એક સ્થાપી,
 ઉગ્ર પ્રકાશ રવિ કીર્તિ અનન્ત આપી,
 જે તેજ માહિ કવિ પડિત સર્વ રૂખ્યા,
 આકાશના હિરણ્ય સમ દિવ્ય ઉભા,

જેના પ્રતાપ થકિ ભૂતળ લગ્ય ઉભુ,
 રાત્રિ થતે રવિ પડયો, નૃપ તેજ ડૂબ્યુ
 યોગે કરી વશ જ ઇન્દ્રિય જ્યાં વસિજે,
 ધાર્યું મહા સુનતણુ બહુ માન શિષ્ટે,
 આત્મપ્રજ્ઞાવ થકી મત્ર મહાન ગાયા,
 જે આઘ ધમ ગુણ આ જગમા જણાયા,
 જેના સમાન પરિપૂર્ણ પૃથુ પ્રજામા,
 આવી શકે ન બળમા નૃપ કોઈ સામા,
 એવા સ્વતેજ વક્રી સર્વ દિશે જણાયો,
 ધર્માર્થરૂપ કવિએ નૃપ રામ ગાયો
 સ્વર્ગીય ભૂમિ ઉપન્યા મુરતુલ્ય લોક,
 ઉત્તમ જ્યાં નગ પડયા થઈ થોક થોક,
 રાખી વનસ્પતિ મહોપધિ ખાણુ પામે,
 મૌને મહોત્સવમ જીવન આપી રાચે
 જ્યાં સિંધુ આન અટકી અટકી પવિત્ર
 સ્નાને કરે પુનિત ગાઈ મહા ચરિત્ર,
 જ્યાં શત્રુના દળ પડયા રગડાઈ રોષે,
 ને રોઈ મૈથિલનુતા પતિના વિયોગે,
 જ્યાં આપ છદ્ધ કરી ઉત્તમ આ પ્રજાને,
 ભારે વિકાસ શમવે દઈ શુદ્ધિ પ્રાણે,
 અત્યંત દુસ્તર નપી તપ જ્યાં તપસ્વી,
 ટાળ્યું તમિસ્ર, બહુ વીર થયા યશસ્વી,
 જ્યાંહા મહાનુનિ વરી દૃઢ વૃત્તિ ધીરે,
 સત્ત્વે કરી શમદમે થઈ સર્વ શિરે,
 ધારી સમાધિ ચિત્તમા નિજ રૂપ સ્થાપી,
 વેદાન્તજ્ઞાન રાખી દૃઢ ભક્તિ આપી,
 સધાનનો સુકર, તીવ્ર પરાક્રમેથી,

સહારનાર મહુ દુર્ગુણનો જ તેથી,
 પ્રેમાવતાર થઈ, બધુવિરોધ છાએ,
 ન્યા વિષ્ણુરૂપ કહી કૃષ્ણ પુરાણ ગાયો
 પિતૃવ્યઘાતભય ધારી અહી ઉભેલો,
 આણી વિરાગ, સહસા યુદ્ધમા પડેલો,
 સદ્ગતિત્વ ખરૂં અર્જુનને જણાવી,
 ગાહીવધોષકૃતિ કારમી ન્યા કરાવી
 ન્યા પ્રેમના ભરત તાત શકુતલાના
 સૌભાગ્ય ખોઈ તપતી જનકાત્મજાના,
 ગાઈ ઉદાર ચરિતો, પદ શારદાના,
 પૂજી થયા અમર બે કવિ મુખ્ય માન્યા
 ન્યા બિદુમા ગ્રહ ગણી રવિ નામ ધારી,
 કીધો સ્વકાયેવશ સર્વ અગોળ ભારો,
 વિસ્તારિ તે ગણિતની સહુ દેશ લીલા,
 લીલાવતી વિગતિ સત્કૃતિમા ગસીલા
 આઝાશથી ઉતરી ગહ્વર ગુહ્ય લેદી,
 ગાઢા શિલા તરૂંથો બળમાડી છેદી,
 તેને તટે મુનિવરે ધર્મુ દ્યાન લોભે
 ભાગીરથીસમ સરિત નહીં કોઈ શોભે
 ને કયા હિમાલય સમો પણ અદ્રિ એવો,
 ઉંચો શિલા હિમતણી ધરિ કોટ જેવો,
 જેણે ઉતારી દળ દાનવ દીન કીધા,
 આ દિવ્ય ભૂમિ ઉદરે જ શમાવી દીધા

લીમરાવ

ત્રિખંડ ત્રિવેણી

[લાવણી]

આહા ! શા પડ્યા હતા અમ તુતકે-મસ્તકે સ્વસ્થ !
 મધુર રગ-ની-અંકમા, શયનમા, અર્ધ સ્વપ્ન નિદ્રસ્થ !
 તે વેળા અમ નીચે સુતુ શુ સમુદ્રજળ પણ ઉજ્જવલ
 રસીલું કટિ અખર પરિધાન,
 તારલે રૂડલે શોભાવાન !
 છે ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !
 એ ત્રિવેણી અમ નયન ખિલવશે, અવયવ સઘળે
 અમારે, સરિતા આનંદની શી રે'શે વહી !
 છે ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !

૨

ચ દા શો નભમા હસી રહી !
 વાદળી પટાનપટ શુ રસી રહી !
 ખસતુ, વમન ડિરણે કિરણે કસી રહી !
 એ પણ હોડકુ, કળા કળાયે ગમીલુ છળીલુ લેઈ તરતુ,
 કાઠ દૃષ્ટિથી ડુખતુ,
 કાળ સરિતામા ખેલે સહી !
 કંઈ થાકે' શો રસની હેલી વહી !
 છે ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !
 એ ત્રિવેણી અમ હૃદ રીઝવશે અવયવ સઘળે
 અમારે સરિતા આનંદની શા રે'શે વહી !
 છે ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !

૩

હતી એક કાળ ચ દા ! શુ નહિ
 જનમેદિનિ ?—તારાગણે કંઈ !

રામ ગ્રાંથ યવનો હવણે કાહ ?
 મિસર ધુસર રગદોળ્યુ કાળ તે ! બેશુદ્ધ ચહુદો!
 નાહે ગ્રીસ ઇટલી કરમાઈ કળી.
 એશીયાઈ વાડી વિલાસ ગઈ !
 નાહ નામ નિશાનીય તેની રહી !
 છે ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !
 એ ત્રિવેણી અમ સ્મૃતિ પ્રયોધશે, રતિ વર્ણત
 કે અગતિ સહિત કોઈ રેશે વહી !
 ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !

૪

ત્રણે કઈ નવનવા જ પ્રસંગ !
 ખીલે કઈ અદ્ભુત નવલા રંગ !
 નવલ ચૂરોપ ધૂમે શુ ઉમંગ !
 નસ જે જુગલ આ ખડ અખડિત સાધી રહી'તી,
 સ્વેજ હવેજ કપાઈ ગઈ
 શોષિત ભ્રમધ્યથી શોષિત સિધુએ મળ્યુ જઈ !
 નરી નીલનુ સલિલે મળ્યુ જઈ !
 છે ત્રિવેણી શ આ મળી રહી !
 એ ત્રિવેણી કયમ મન ન મુઝવશે ઝરણુ ન ઝરશે,
 નયન નીતરશે હરશે નહો,
 છે ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !

૫

સાત્ત્વક / ભુદ્ધીય રંગ—
 રાજસ ચૂરોપના બંગ—
 આક્રિકા તામસ અડબંગ—
 ત્રિશુભ ત્રિકાલ ત્રિખંડ ત્રિભંગી મળી ત્રિપુટી,

શું હશે હવે ? કોઈ કહેશે ? કહિ ?
 હરિ હરિ હરિ ! કાંઈ કળાય નહિ !
 છે ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !
 એ ત્રિવેણી નવ ચેતન કોઈ દિન અમને ચેતવશે,
 ઉર્જિત કરશે અકળ કળા !
 કોઈ એ ખૂટ અહિ !
 છે ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !

હરિલાલ કુવ.

ઉષા.

(નાખી-ગઝલ)

સનાતન યૌવને રાતી હસુ આનંદ હું દહાતી,—
 આનંદ કુસુમ વીણતી દિવ્ય ઉપવનની માહિ,
 ને કુસુમો એ વેરતી મર્ત્ય લોકમા કાંઈ
 કુસુમ વેરી મનુજલોકે મુખસુગ ધો ભરે થોડે,
 કૃતિ એ ઉદારને યોગે મધુર ગાન હું રહું ગા દે, .સનાતન૦
 સુજ પ્રિય રવિના ઉર મહિ દિનભર રહું લપાઈ,
 સંધ્યારૂપ ધરી ફરી સુઉ ઉદધિની માહિ,
 સૂતી રવિનાથની સ ગે ઉઠું ંહેલી કઈ ઉમ ગે,
 અમનનુ આગણુ રંગે પૂરે હું કાંઈ મકલાતી સનાતન૦

નરસિંહ રાવ.

પ્રભાતની વાદળાને

(તોટકમણિ)

વધ, પ્રેમળ વાદળી ! આગળ જ,
 તુજ સુંદર કેમળ સ્ત્ર ધરી,
 ઉગતા રવિ પાસ ઉમંગલરી.
 નિધિમાતૃતણુ લઈ કંગળ જા !
 નિજ દ્વાર પ્રભાત ઉઘાડી દઈ
 રવિની પદરમ તુ જેવી કરે !
 નિજ આગણુમાહિ શુભાલ ભરે,
 વધ, જો તહિ સી સુખવા ! ધઈ !
 વધ, વાદળી ! તુ ઉડા નભમા,
 સુસમીર વિમાન વિશે હસતી,
 નભ ધુમટમા લહરે લસતી,
 બહુ મોહ ધર તુજ સૌરભમા

* * * *

વધતી વધતી બહુ રંગ નવા
 કસળી તુજ અ વિશે ભર તુ,
 ખીલતુ તુજ ઉર વધે સરતુ
 રવિની પ્રીતનુ કઈ અ : નવા !

* * * *

વધ વાદળી ! તુ તહિ જ્યાર જશે,
 રવિ ત્યાર તને ગણને વનની,
 અતિ તેજમયો દિવ્ય કચનની
 શુભ માળ જ તુજ શિરે શુભશે !
 અથવા તુજ સુંદર અંચળને

કસળી મૂકશે કઈ કોર નવી,
 કરશે ત્હી અર્પણ તાત રવિ
 મણિમાણિક્યનો શુભ હાર તને !
 તવ હું તુજ ને સહુ સુદરવા
 કલપી બહુ મોદ ધરૂ મનમા,
 તુજ રંગ ધા મુજ આ તનમાં
 પ્રસરી કઈ નૃત્ય નવું કરતા

* * * *

મધુરા કઈ સ્વપ્ન વિશે પડી હું
 નખ ! તુજને તરતી નિરખુ,
 તજન પૂજનો સુણતો હરખુ,
 યજ્ઞ બાળી ભૂલુ મહુ તે ધ ! હું
 તદ્દયિ રવિ પૂર્વગૃહે નીકળી
 ઉચ્ચકે મુજ દટિ ઊંચે ગગને,
 તને હે પ્રિય વાદળી ! જોઉં તને
 તમણા હરખે સ્મરી વાત વળી !
 તુજ સા મને લઈ ત્ય રહવા
 વધ આગળ તું - પૂવ ભણી,
 તુજ નખ કડી શુભ ત્યા, રમણી,
 જને પડી એઠ જ દે દરવા !

રવિ ત્યા મુજને બહુ પ્રીતથકી
 તુજ અ તર નવ બતાવી ને શે,
 તુજ ને રવિના કઈ ગ હશે,
 વધુ જે સહુ તે સમજીશ નકી—

ધ, કોમળ વાટળી ! ન ઝટ તું !
 રવિ પાસ ને અહિં અ વી રહ્યા !

અહિ શા ઝરણા દિવ્ય જાય વહા !
અહહા ! અહિ હવ ભરે ઘટ શુ !

અ-મરદાર

૧૩

ગોપિકા

(વચ્ચે તત્તલકા)

દાહી રૂપાળી મધુરી મુજ ગાનડોયુ,
ને હુધડ નિઠલડા ભરી નામડીયુ
ચારો નીરી, પામ મહિ રૂ, ઘેન, ચાલી.
જાગુ રૂડા જળ હવ ન નાગુ ચાલી !
સાહેલી સાથ સરખો ઠીક જોડ જામી,
આનંદ ગોઠા મિઠી પનવાટ પામી,
માન્યા, સુનેરી હીપતા શિર, ખેડલા આ,
ને પાણીડા ભરી વળ્યા ઘર નવ જાવા
રાધ્યુ ઉન્હુ ઉન્હુ ધ્યુ પકવાન ભાણે,
ઠાકોરથાળ પીરશી, મન મોજ માણે—
ખાધા પીધા, શયન સેજ લીધા, થઈત્યા
જાવાની વેળ લાગ ગોર : વેચવાના
ઝુલે ખીટી નવલી સુન્દર મજરીયુ,
ઝોલે પરાગ ઝરતી કુલ પાઢડીયુ,
વૃદ્ધાવને ઝઝુમતી નદીતીર કુળે,—
ક્યાથી મધુર સૂર ?—શો વનભેદી શુભ્યો !
કાચેલ ગીતડુ શમ્યુ, મનવેગ કપ્યા,
ગાયો અને હરણિયા ભર દહેર થક્યા,

વાયે રસીલી અમી રેલતી વાસળાં જ્યા,
 ગોપાળ બા ૧, ઉર આ સરી જાતુ ત્યા ત્યા
 (સ સાર—ઉપવનમા ગૃહકુંજ શેલે,
 કર્તવ્યધેનુ પય અમૃતશુ મધુ દે,
 પ્રીતિપનોતુ શુભ મ્નેહી કુટુંબ રાજે—
 ત્યા ચે સદા સતીહૃદે પતિવેષુ ગાજે)
 ખેલ્યા બધા વિવિધ રસલીલા અનેરી,
 ચન્દા ઢગાં સખીરી ! વેળ વીતી ઘણેરી,
 હૈકું ન તહોય બનતુ થિર સૂર પેલો,
 વૃમ્બા પ્રે જીવન ડોલતી વાસળીનો !

નુમન્ત

૪

ધ્રાણુ.

[મનમનના સંગના પા ૧ ઢાળ]

ઉગ્યો સૂગ્ધ જો નીલુડા વનમ રે,
 ઉગ્યો ઉગ્યો સરવર ગિરિચરન તરે
 જાગ્યા થોર વટાનાના પ ખેડ રે,
 જાગ્યા જાગ્યા મેના પોપટ, મોરલા
 ધણુ લઈને ચાલ્યા વન બાળગો-નાજો રે,
 ગાયો લઈ જાશે રે આવી નામમા.
 ફરતો ફાલ્યો અ બલિયાનો ફાલ રે,
 શીજો રે મરવારયા પરનો વાયરો
 ધણુ ચરશે હીલમડુ ધાસ લવિગ રે,
 સરવન્નીર પીશે ને તેમા મુમશે

ઘાડા જમ્યા જાણુડીના ઝાડો રે,
 તેને શીળે ધણુ વેરાતુ ઢળા જશે
 દૂરના સરવર ભરતા ઝરણા જેવો રે,
 ગીતડા ગાતા નાદ રાયકો રેલશે
 આખાની મજરીઓ ખાતી કોયલ રે,
 વસન્તની વાસલડી સરિખી બોલશે
 -મા છેડીશ તુ આજે તુડાગી વણુ રે,
 પ્રભુના ગીત વનવનથી વહી તને વધાવશે
 ચીલામા ચળકન્તા મરવા વીણી રે
 છાયે બેઠા રાયકો ભાત આરોગશે.
 વૈશાખે વટોગા ઉન્હાધખ વાસે રે,
 ધુળના વાદળ રચશે વનના વાયરા
 બળતા કિરણોના વરસાદ વરમશે રે,
 બળશે ધરતી, બળશે પ્રાણી, પાદડા
 વિયોગ શો ઠઈ ધોમ ધખે આકશ રે,
 સૂકવશે સૃષ્ટિ, રસ આખે સીંચશે
 ચરતા પખી ડાળે લેળા થાશે રે,
 વિસાખે વિરમશે જગના પન્થીઓ
 કડવી લીમડીઓની મીઠી છાયે રે
 રૂમાલના ઓશીકે રાયકો પોઢશે
 કિલકિલ કરતા બહાલપડા પંખેરૂ રે,
 બહાલા ગેવાળ હાલરડે ઉઘાડશે
 લળીલળી નમતી કુલવતી નીચી પ્રખ્યોરે,
 પોઢયા ગોવાળ ઉપરથી માખ ઉડાડશે.
 લીલમછન પલ્લવમાં ઠરતો વાયુ રે,
 થાકેલા ગોવાળનો થાક જિતારશે

-સ કોરી લે પાલવ ત્હારો ઉડતો રે,
 વસન્તના પાલવની લીજજતભે ! ઘડી.
 નમતો ખેડાર થગે ને સૂજનમશે રે,
 વાદાળયા સરવ મા લહેસે આવશે
 તરુના ઘાસ ત્રિશે મવમાખ્ય ગગણુશે રે,
 પાળેન શલુગારશે જગા વેલડી
 તરુવ કરતા વાધી તેમની છાયા રે,
 પશુપ ખી પાણુ લાગ્યા નદભર ડોલવા.
 પોઢયા રાયના આળસ મરડી ઉઠ્યારે,
 લીંદેન વાડી ચતરંગ વાસળી
 આઘી આઘી ખોમા વળતી ગાયો રે,
 વાસલડી સાલળશે, પત્યા ઉભશે
 જળજળનિર્ગળ કમળો છુદતી ને શોરે,
 વાસલડી સુમશે ને જલને ત્યાગશે
 —જો ! ઘેરા ભવ્યમુનાતટ રમતા રે,
 અનહદ ન વગારે ગોવિન્દ વાસળી
 મુણુ, સમજ આચર એ ગીતના ભેદો રે,
 પશુથી એ પામર શુ આપણુ માનવી ?—
 સાજ પડી, આ તડકે કુમળા યાય રે,
 સૂરજ પડ્યુ ધરતીના ઉરમા ઢાળી પડ્યો
 કય છે પ્રણુ ? એ કય છે બાલ ગોવાળ રે,
 કયા છે વાસલડી એ વનવન વીધતી.
 માત્ર સુરોદરજલમ રમતા લાળુ રે,
 દોડતી વાદળીઓના ભૂખગં લહેરિયાં.
 —આછા ઘુઘટ ઉઘાડ, વદન વિકસાવરે,
 વાદળિયોને વેર, પ્રગટ મુખચાંદની,

પ્રિયતમત્રિય જોઈ કોકડિયા લજશે કે,
 વસન્ત તો પાખડિયે પ્રેમ વધાવશે
 ધન્ય નયન ! શુ હાસ્ય સરલ ! હુ પામ્યોરે
 આશિર્વાદ હૃદયમા ઉભરાતા ઝીલ્યા
 ભાલકમળ સૈભાગ્યસુધા મહે પીધી રે,
 ધણુમા નવ એ દુધડિયા લાધ્યા મહુને.

ન્દાનાલાલ

સાગર અને શશી.

આજ, મહારાજ ! જલ પર ઉદય જોઈને—
 ચન્દ્રને હૃદયમા હૃષ્ જામે !
 રનેહૃદયન કુસુમવન વિમલ પરિનત ગહન—
 નિજ ગગન માહિ ઉત્કર્ષ પામે !
 પિતા ! કાલના મવ મન્તાપ શામે !
 નવલરસધવલ તવ ને સામે
 પિતા ! કાલન સર્વ સતાપ ગામે !
 જલધિજલદલ ઉપર નામની દમકતી !
 યામિની વ્યોમસન માહિ સરતી !
 કામિની કોકલા કેલિકૂચન કરે !
 સાગરે ભાસતી બળ્ય ભરતી !
 પિતા ! સૃષ્ટિ સારી સમુદ્લાસ ધરતી !
 સરલ તરણી સમી સરલ તરતી !
 પિતા ! સૃષ્ટિ સારી સમુદ્લાસ ધરતી !

મણિસુન્દર.

૨૬

૧૮

સરોવર

૧

નરી સરલતા કોણુ પૂજશે !
નથી તેજ, નથી તરજ,
તુજ મુખ શુ ભર્યું મૌમ્ય, જૂજ લાડિલી !

૨

અલાકિક નીલ પટ સન્ધ્યા લઈને
પ્રશાન્ત નિદ્રિત બાલ પ્રભાત
અન્તરક્ષિના રગ ધરી સૂતુ
તુજ નયન સમા જલહૃદયે, ન લાડિલી !

૩

એ સુન્દરતા કોણુ નિરખશે !
કોણુ સમજશે ? કોણુ સુહવશે !
કોણુ નીર ચ ચુ ન્યા ભરશે ?
—અનિમિષ, અકલ ગહન મૌનદય
તુજ નયનમા ઉડુ શોભતા આત્મન સમુ, મુજ લાડિલી !

૪

વિશાલ નભ વીંધતા ગરૂડ ઉડશે,
પ્રાના વીણુન્તા દિગન્ત ધન વ્રમશે,
સઉ શમશે, સઉ શમશે, ઉતરશે,
તુજ હૃદય સમા સરવર પર મુજ લાડિલી !

૫

મુજ કુજ પેલી જો ! કુલે,
પ્રભુના દીધા કઈ સુખ કુલે,

મહારા-હારા કરુ કર્ષ કુસુમ મનુરા ખીલે,
સખિ ! તુજ હૃદયજલ ત્યાં જામલ સી ચી શોભજે,
મુજ લાડિલી !
ગ્દાનાવાવ

૧૭

વનવર્ણન

[હરિગીત]

મહમદ સમીર જહે તરુકુજમા બહુ મ્હાલતો,
ગિરિગહ્વરે અથડાઈ મીઠા રાગ મૃદુ આલાપતો,
લહેર જલમા ચાલતી વાકી ચુકી લયકાષ્ઠને,
એકાગ્રતાથી મળી મળી તટપર પડે મીઠે રવે
તાલ દે તે નાને તરુવર ઝુકે બહુ ઝુંડમા,
દે માન તે શુભ ગાનને વળી ધવલ પુષ્પ વધાવતા,
વ્યોમ તરુ તટ વિન્ધ, સઘળુ નાચતું પ્રતિબિંબમા,
ઉચા સુણે ગિરિવર રહો બધુ ગાન ગંભીરતાઈમા.

મણિલાલ.

૧૮

આરોહણ

(૧^{મી} છંદ)

સખે, હૃદય ! કયા હશે ? પગ કયો રહશે આ સમે ?
રહુડે અવર કાઈ સંગ થઈ કે રહ્યા એકલા ?
અને નયન જે સદા મધુર હીપતા, તે હજી
લસે અસલરૂપ, કે કંઈ શુ થાકાખા થયા ?
જરા વિષમ આ રહુડાવ, મઉ સાથી હારી ગયા,
વળ્યા પગથી અન્ધ, જે તરતી તળેટી વિશે.

અપોર સહુ ગાળશે સ્ફટિક કો ગુહાકુહરે
 પડયા હિમશિલાતટે, નિરખતા નીચે ફરતા
 વિસર્પિ સરિતાકુસો, ઉડતજુજ છુટી છુટી,
 અને વનવીટેલ એતર વિશાળ વાળી ખીણો
 મહને પશુ ઘણુ જાણુ વિરમવા નીચે સાથમાં,
 પરતુ રહડવુ, હજી રહડત, એ- મહારી તૃષા.
 રહડુ, વળી ઉભો રહુ, પ્રાંતપદે દિશાએ ખસે,
 અને વિમલ તીક્ષ્ણ અતર ઉત્તલતા ભોચન
 નિહાળુ જગચિત્રની પલટતી જ છાયાપ્રભા,
 વિચાર કંઈ જીવતી નિધનવાહિ કંઈ પકિતઓ,
 વિલોકુ નર, ચિતવુ કૃતિશાયિ નારાયણ,
 અને વિધિસમુદ્રમાં નિરખુ ભગ નકલ્પના
 જલો અવનિના સજી અનિલ પાખ, નિમત્ત ભની,
 તરે વિહંગમાલ ગ ફરતા જ આકાશમાં.
 સુવે ઢળતા ઝાડના ધુમટકેરી શબ્દો વિ,
 રથે જીલતી લક્ષ્મણિ નર સાહી તન્નયુગ્મના,
 ભરે કુસુમકોશમાં સ્ફટિક, મોતી વેરે ફલે,
 શકુતકલગી ખચે ચળકણુડ હીરામય,
 વિહંગ તરૂં ઢાકો લે, લાળુ ઝ- કપિ શોભતા,
 શિલા પલ્લ પરિવરે, કક્કિન ચિત્ત કોમલ સરે
 વસે અહીં મઠો વધે 'મુરતીઓ' ધરી ખાખને
 વિશાળ વદને, પરતુ ઉર અન્ય મૌ જેહવા,
 નીચેની વસતી તણા સતત 'પચભાગો' વળી
 'પ્રસાદ' રહડતા અહિં, જઠર તેથી ભરતા જ એ,
 રહડે ઉપર ભાવિકો, હરખથી જ ભત્રાણુઓ,
 ધરે 'કુલ નહિ-તથાપિ કુલપાખડી' તે શ્રદ્ધે,

ઘણી ગિરિની ઓષધિ, વન અનત કાલ્યા હળ્યા,
 કુઠારિ, વળી કાછિયા, કણુખી, માળી, વૈદ્યો, અને
 વિવેકહૃત દર્દીના અધમ ઉટવૈદ્યો જ એ,
 સમાધિછલ જાણતા, કપટબ્રહ્મચારી, સદા
 અધોગતિ સ્વીકારતા ચશચરી જ ગાળકળી
 સ્મરે કવિ કહ્યું તમે, “કુદરતે બધું સુદર,
 અને ક્રૂરત માનવી અધમ,”—એ અહીં તો ખરૂં !
 અરે નહિ નહિ ! અહિ પશુ કદાપિ એકાદ કો
 મઠોની કર્કશ શિલાભૂમિ વીંધી જ મૂલો ઉડા,
 તો કલક વતમાન, પ્રાચીનથી પોષીને,
 પુરાણ ઋષિયોગિનો તપ શમે અને જ્ઞાનમા
 સમોવડ બની રહે, હૃદય-બુદ્ધિ-આત્માથકી
 પ્રસારી વળી કૌમુદીધવલ સામ્ય ફિરણો મદા,
 ન હોય જડ કુદરતે ધરી રહે જ સૌન્દર્ય તે
 રહુડુ ઉપર હા ! સખે વિકટ આ રહુડાવે તમે
 નહિ નિકટ, કર ચહે તમ ખલો જુની એવથી
 નહિ પગથીયા રચ્યાં, પથર ધારવાળા લીસા,
 અને તરૂલતા તણી નિખિડ ઝાડી આ કાન્તી '
 પદેપદ વળુ નીચો, ઉઝરડા તથાપિ અમુ,
 અને કચહિ કચહિ હીસે પદવિ વ્યાઘ્ર ચિત્તાતણી.
 અહા ! ગઈ જ ઝાડી નિર્મલ લસે ઉચુ વ્યોમ શુ !
 —અરે, પ્રખર સૂર્ય, સત્યવર વત્સને શો દમે !
 હીસે કુદરતે અહીં રચ્યું શિલાતણુ આસન,
 તપાવ્યું રવિએ, તથાપિ ઘડી થાક જિતાડુ હુ
 નિહાળુ પથ જે રહુડયો, જલ રસો જ નીચે રહ્યા,
 જણાય ન જણાય સૃષ્ટિ સુદર ગુથેલ રંગેલ એ !

હવાદલ વિશાળ આ ભુખર દીપતુ, તે મહિ
 સરે રસગતાજ મીન, ખગવાદળા ઓ કુખ્યા !
 પહોંની ઘનશ્યાન છાય નિજ મોહિનીમા પુરી
 લપેટી જતનેથી ખીણ, લોભાવતી લોચન
 અહા, સ્વર મીઠો ! ફે ! નગર આ શુ ગધવનુ ?
 ફરી જ રજકાર / હા અનિ, અગવ, રમ આ દિશે
 પડેત-તણ દીધ આ ઉચી ટુટેા વિશે મદિરો
 રદા વિધિ પથ ને વિવિધ ડાલના સ્મારક,
 ધરે હજી સુકકઘટ, અનિરો જ પૂજામિષે
 ભગડી રમતા, બી વહી જતા ધરી એ સ્વર
 સુનાવી પથિરો કરે ચક્રત લોક જોમી ભાગ
 અહા મધુર વટ, મદિર વિષે અનાયાસથી
 ચતા મુખગ-શા વિચાર પ્રકટો તમે આ ઉરે !
 રદો શુ પૂર્વજ મહા પ્રબલમત્ત આર્યો તણો
 ખરો વિમલ ધમ—પટરવ મિષ્ટ આ કેવલ ?
 અહો જગતવધ ધમધુતિ સેવતા પૂર્વજો !
 ભગીરથ પ્રયત્નથી જગરહસ્ય પામ્યા તમે,
 વહે અનિલ ઇશ્વરી નિયમથી, કદાપિ વહે
 સ્વેા તમતણા, પડે શ્રવણ, તોય સમભય ના
 કદાપિ નજરે રહડે સજીવ મૂર્તિ તમ ધર્મની,
 ન એ નિજ પ્રકાશ, ગમ-કમળ્યા જ તનખા સમે,
 નપુસક, શકે કરી પ્રકટ અન્ય આત્મા વિશે
 ગમ ઘણી પ્રભા, ગયા વિરમી ધર્મ પણ કેટલા,
 રદ્યાં વચન એમના, ફકત કલ્પનાસૃષ્ટિ એ
 ગણાય, ગત કાલન સાહિત્ય-ઇતિહાસના
 જશે ગરવી આર્ય જાત, બ્રહ્માની પુત્રી વડી ?

ત્રયી શમી જશે અમર શુક્લીરસિન્ધુ વિશે ?
 થશે શુભારત યુનાની હોમર તથા જ કાવ્યો સમુદ્ર ?
 નહિં શશિકલા ધરી, કુમર શુધારશે મહિરો ?
 સખે ! ઉર તુરં રધાય જીવ કાલ—ઓથારથી
 —અં મુજ વિશે બળે અયુત આર્યકુલ પિતૃઓ
 પ્રભો કિરણ આશનુ ! ધરતી કોરી હું કાલમા
 ચહે સલિલજ્યેતિમેધ ભગરત્રા સતતિ !
 રહુકુ ઉપર, હોત્ર ના ફક્ત પૂર્વ નિશ્ચયથકી
 વધે પગ,—પરે કઠોર પડઘા પદ્મધાતના
 અવાજ પછી એ મુવે પલ મહિં સુના આ સ્થલે,
 મળી, ડુબી અશખ મા ગળી જઈ થતો ના થયો
 વસે શ્વરી દસી રહે વિશદ દિવ્ય શાંતિ અહીં,
 ગભીર અવિલોલ,—જે જગત મેલ આત્મા તણો,
 વળી જગત પાપડખ, હું ખ સ્થૂંચ રાગોતણા,
 ઉતારી ભુલવી વળી રૂઝી, અક પોઢાડીને,
 કરતી નિજ ધામ યોગ્ય ભ્રમભગ્ન આત્માશિશુ
 અનત અવકાશનું તિ સુજત ચેતન ઉર
 અનન્ત—તત કાલનું સતસ્વરૂપ શાશ્વત્ત્વ !
 અવિકૃત નિધાન આદિ અવિન સર્વશુ !
 અનન્ત જીવયોનિના સગુણ કોટિ સકલ્પના
 અનતમુખ જે રુકુરે, રુકુરણુમા જ જીવી રહે,
 વિચાર—અભિલાષ—ગાન—રાત, તે તણો ભાસ્કર !
 બજે ઉર ઉમગથી, સરલ દીન શિશુભવથી,
 અનેક યુગદેશના કર્મ મહાનુભાવો તન.
 પીતા મૃતસ જીવની વિમલ વાર્ણી તાહરી
 દુગો સકલ દેશ-કાલ-લખરૂપ આખા લહે,
 રંગેરંગ વસી રહે અચલ જ્યોતિ અદ્વાતણી.

જશે કંઈ પ્રજા ? પડે કડક ભાગી શુ રાજ્ય કે !
 થશે અમુક ધર્મસ્સદ્ગતિ તણે પ્રલય કે કદા ?
 —બલે વિવિધ ખેલ કાલ નટરાજ વર્તાવતો,
 વસે તું નિજ રગમા, સકલ સૂત્ર તુજ હાથમા.

બલવ તથ્ય.

૧૯

ગિરનારને ચરણે

[વસ તતિલક્ષ]

ઊગ્યુ સવાર સુખરૂપ સખી ! અમારૂ,
 યાત્રા હજો શુભમુખી અમ ઊર્ધ્વગામી,

૩૫

માઠી સિ હાસન રવિ ગિરનાર શૃંગે,
 યાત્રાળુને કનકઅગુલિથી નિમન્ત્રે.
 આકાશમાથી ઉડુમડલ સચરુ'તુ,
 આતિથ્યઅધ્ય રવિ એક જ અર્પતો'તો
 તે લેઈ લેઈ નમણુ ઉર નામતુ'તુ,
 લીલાવિમુગ્ધ પડતુ લચી દેવપાદે
 પ્રાચી વિશે વિચરતા અમ સૂર્યદેશે,
 જ્યાં તેજના ઝરણુ કેટિક ફૂટતા'તા
 ન્યા ઉડતા અમિત ભર્ગતણા કુવારા,
 આત્મનતુષા છીપવવા લીધ પન્થ ત્યાના
 નહોતી સીમા ગગનનીય રચન્તી બાધા,
 નહોતી સીમા જગત કે જગબન્ધનોની,
 નહોતા જ મકલન તે સ્થલકાલકેરા
 નિ સીમ એમ વહતા પ્રભુના પ્રવાહે

લેતા વિરાટ પગલા સખિ ! વિશ્વગોળે,
 વર્ષો સહસ્ર કુદતા મૃગલાની કાળે,
 જિભા પુરાણતીર, લોચન વર્તમાન
 એવું હતું બલ વિભુ નવ પ્રેરણાનું
 હા ! કાલરાશિ સરિખા ગિરિ રાજતા તે,
 ને એક ભૂતકણ ત્યા ચરણે પડેલો
 રાજેન્દ્ર કેા થઈ ગયા સખિ ! ધર્મગોષ્ઠા,
 તે ગાય વશવિધુની ગુણવત આથા
 શુ સ્થૂલસૂક્ષ્મ લહરી નથી એક પૂરે ?
 શુ સ્થૂલ નેત્ર નવ ચેતનમન્ત્ર વાચે ?
 શુ સૂક્ષ્મની ન વસી સુન્દરતા સ્થૂલોમા ?
 શુ સ્થૂલમા ન ઉભરે ચિર ચેતનત્વ ?
 જોયુ અમે ગિરિકણે, સ્થૂલની શિલામા,
 જોયુ અમે ઉડું ઉડું, અદ્ભુત દીકું,
 તે એક શૈલકણના ઉરમાહિ જોતા
 ઇતિહાસવાહી લીધે દર્શન ત્યા પ્રભુના
 આઘન્ત આ જગત જીવનને ભરીને
 ઘોરે અઘોર નીર સાગર કાલ કેરો,
 ને તે મહાકમલની ફલપાદનીમા
 મોઘો સખિ ! પરમ પ્રહાપરાગ જિંદ
 મારી છલગ સખિ ! સાગર એક કુલા
 નિહાળ્યુ ભારત સુસાન્નિક વન્દનીય
 નિહાળી રવેત ગિરિમાળની હિમભૂમિ,
 ને સાધુસાધ્વીની દીઠી મહિ શિવ રેખા
 જાળંગી એ હિમભૂમિ, જલધિની આડી,
 આહ્વાહિની વિચરતી દીઠી ધર્મધેનુ

ત્યાં નિરખી મુભગરાઘવપાદ લકા,
 ને વીરવીરી બટુકો મહિ સ્તોત્ર ગાતા
 સિદ્ધાર્થદેવ વીધ બા તી એક વત્સા
 પોષી સહર્ષ સુરનન્દિની ચ-દ્રગુપ્તે,
 દે ખડ ખડ દુધ રાજર્ષિ અશોક
 સૌ એક શૈલકણ્ઠમા ગૂઠ પ્રાણુ ' દીકું
 ગાલે ઢળે નમણી પાપગુ અર્ધ મીચી,
 ઢાકે પુન પુન પાલવ ઉરદેશ,
 સકોરી કોર સરતી કરવેલડીએ,
 તેના નથી રસિક શાસ્ત્રીય ભાષ્યકારો ?
 દીઠી શિલા મહિય સાગરની સમૃદ્ધિ,
 દીઠો સ્થૂલે મહન્ ચેતનઓઘ ઝહેતો
 તે શૈલને જડ પડી વહલુ સખે । કા ?
 તે શૈલને જડ કહી સખિ । નિન્દલુ શે ?
 જ્યોતિ ઝીલી મહત્ત્વાવ દિનેશ કેરી,
 સત્કાર સપ્રભ વિશાલ કૃપાની ધારા,
 ચાલ્યા અમે પછી પીતા જ વરેણ્ય ભર્ગ
 આતિથ્ય દેવકુલનુ સખિ । યાચવાને.

ન્દાનાલાલ

૨૦

ટકરિયોમા એક સાઝનો સમય.

ગરબી

[ઇતિહાસની આરશી, એ ચાલ]

પડ પાછળ પડ રચી ઉભા શિખર ગિરિવર કેરાં,
 રચી અર્ધચક્રનો વ્યૂહ ગુ થાયા અહિ ભેળા;

ઘેરી ઉભા આ ઉચ્ચભૂમિ, નિરખી રહેતા
 ટગટગ કરી ભરઆશ્ચર્યભાવ અગે લેતા.
 નિર્ગન વનમા આ વેળ શૂન્યતા શી વ્યાપી,
 વ્યાપી પેઠી ગિરિહૃદય, શાંતિમત્તા સ્થાપી,
 અહિ શાંતિશૂન્યતાપૂર સીચ્યુ અગે અગે,
 ધારે ટેકરિયો સર્વ, વૃક્ષ પણ તે સગે.
 ગભીરશાંતિસરજળે વિશ્વ અહિ નુ ડૂબ્યુ,—
 અહિ ભય આશ્ચર્યનુ સત્ત્વ મૂર્તિ મત્ત શુ ઊભુ !
 આ સ્થળ મીઠી નીહરે સૂતી શાંતિદેવી,
 તેને ટેકરિયો ને નિરખા રહી આ કેવી !
 આ એક શિખ ના સ્કન્ધ ઉપર રોકુ જ નરી
 પાછળ ઊભુ બીજુ ગિખર નિગમતુ શુ ફરી ફરી !
 ગિરિટોચ છુટા તરુ ઊભા ચોકી કમ્તા જ થકા !
 તે પણ અહિ અચરજ ધરી શતે સૂતી નિરખે,
 નિરખે જો વળી આ ઊંચે ચઢી બ્યોમ-અટારી
 ચઢા દોતુકથી ભરી મ સ્મિત મુખ ધારી,
 નિરખે વળી સન્ધ્યા દેવી રંગ નારંગ ઉરે,
 ધરી શુકતારલો બાળ, ભરી આશ્ચર્ય પૂરે,
 એ શુકબાળ પણ રહ્યો નિરખી દોતુકભરિયો
 નિજ દિવ્ય રૂપેરી નેન નાખતા શો ઠરિયો !
 આ વેળા રમખાતુ કોઈ પખી રવ ઝીણુ કરે,
 કે દૂર આમના વાસ વિશે ક કલ્પ ઉભરે,
 તે પણ અહિ જાતા ડૂબી શૂન્યતાપૂર મહિ,
 ને શાંતિતાણુ સામ્રાજ્ય અડગ રહેતુજ અહિ
 ને મધ્યરજનિ નલકુહર વિશે ધસમસી ભાગે
 વહેતો અણુદીઠો પવનસિધુ ધ્રુવે જયારે,

ત્યારે પણ અહિં જે સૂતી શાંતિ તે નવ જાગે,
 ગાળે સ્વચ્છદ સમીર લલે એની આગે
 આ નિખિડ શાંતિનું સ્થાન, ઇશ ! તે વ્યર્થ નહિ
 રચિયું, કંઈ ગૂઢો ભાવ અર્પિયો એહ મહિ.
 આ શાંતિપૂરનો અશ હૃદય મુજ સીંચી લઈ,
 એ અમોલ ફળનો લાભ લઈ હું કૃતાર્થ થઉં

નરસિંહરાવ

૨૧

કૌયસાગર

(મ દાકાતા)

શાંતિ ! શાંતિ ! ઝરમર ઝરી ગઈ ગળી વાહળી આ,
 અધારી નીરવછદગતિ ગેલશૃંગે સરી આ
 ઉચો હીપે ઘુમટ ફરીથી વ્યોમકેરો વશાલ,
 જેમા તારાજડિત લટકે કેકે રેખાબ્રમાલ
 બેઠો બેઠો સખી સહિત હું માવતો મડપે ત્યા
 ધારા જોતો, શ્રવણ બરતો નૃત્યથી ખુદખુદોના,
 ત્યા ગઈ ધારા, શમી વળી ગયા ખુદખુદો, ને નિહાળ્યા
 શૈલો વચ્ચે સર નભ સમુ મસ્તકે વ્યોમ, તારા
 ને કોરેથી સલિલ ફરકયું, શુભ ચળકયું, અને ન્યા
 વૃક્ષો સીંચી જલ નથી રહ્યા ડાળીઓના ભૂમિમા
 ત્યા એ આખું સર લસી રહ્યું નીલશુક્તિ જ જેવું,
 પાકું જોતા, ગિરિપર લસે ઇન્દુનું બિંબ કેવું !
 “ વહાલા, જોયું ! ”—અયિ શશિગણે સાર આ ચિત્ર કેરો
 બાણે ! હારો સ્વર સરગિરિ વ્યોમમા મણુ કેવો !

ખલવ તરાય

એક ચિત્રદર્શન

(હરિગીત ૭૬)

કવિઆદ્ય વાદિમક, વ્યાસ, કાલિદાસ આદિ વિનાશથી,
 ગ ધર્વ વેદ પ્રકાશ નારદકળા શારદ જ્યા શમી
 જ્યા વિશ્વકર્માદિ કળાધર રમરણુ રણુ રમળ્યા પછી-
 પ્રતિ રસિક હૃદય રસાવતી થઈ ચિત્રવિદ્યા અણુછતી !
 જ્યા ચિત્રપ્રતિમાકાર, ગાયક, કવિ રૂઝ ભુજ મુખ નહિ -
 ઉદ્દેગ પામી સ્વતંત્ર બળકળા વિકળ ધારી તુ રહી !
 હા ! નૂર કયા તુજ ઉડી ગયુ ? શુ શૂર પણુ સ્વપ્નુ થયુ ?
 ઉલ્લાસ ને ઉત્સાહનુ પણુ પૂર હાય ! ગયુ વણુ !
 થા ભરતભૂમિ સચેત ! તુજ મૂર્છા હવે પાછી વળે !
 તુજ કળા-શ્રી ઝળકાવતો પામે ઉદે દિન ઉજળો !
 સમૃદ્ધિ સવ પ્રકારની ગઈ, નિરખિ દુ ખિ સરસ્વતી
 નિજ હસ ગુણ અવતસ ચિત્ર કળાશ પ્રેરે ભાવથી !
 વાહન વિના આ તેહનાં સૌભાગ્ય કયા ધીજે ખુલે,
 કલ્પના રૂપી કમળ તતુ ન હસ મુખ તો કયા મળે,
 જન સૃષ્ટિનુ સૌહર્ય તાદૃશ દાખવે ચેતન દઈ !
 વરતર્ક મુકતાક્ષણ ચરે, પછી સભવે શુ ત્યા નહિ !
 અરણ્ય આ રમણીય રેખા, રાગ, રસ સૌભાગ્યથી
 અવનવ આલેખ્યુ સુઅદ્ભુત, ગુણ પરાગ અયાગથી !
 શી ઝરણી વાકી ચુકી બેઠે છે ધરણિ આ સફળા કદી
 સુ-વનસ્પતિ રોમાચ શોભિત ! ગરિયરણુ ચુંબન કરી !
 આકાશમા શરદભ્રમ મડળ વિમળ શુ શોભી રહ્યું !
 બુગ પક્ષી દૃગ આનહતુ મન મોરને લોભી રહ્યું !
 શુભ પ્રવેત પુષ્પની ચમરીથી દીપતી, માળા મુગટથી-
 હરિયાળી ક્ષેત્રભૂમિ શી ઝળકી આ રહી અહિ ઓપતી !

આ ફેર ખેડુત ખાપડો, તરુ છેદવા વાડો વળે !
 આ મસ્તકે ધરી ધામ કે જળ-પાત્ર વનિતાદિક વળે !
 ત્યા સુધા ધવલ મુખધથી દીપતા કપની આગળે
 ઘોરી ધુરધર ધીર થાલ રજા, રહ્યુ થાળે જળે !
 શી પગથિ કાપી કાઢિ છાયા શી આયેળી સમસ્તની !
 અહિ ખુશનુમા કુદરતી ખુળી ચિતરી ! કલમે મસ્ત શી
 આ વૃક્ષ શોભિત સામસામા વાત અબ્રધિ કરી રહ્યા-
 નિજ વિમળ પત્ર પ્રભાગી ઉજળી ડાગ બાહુ ભડી અહા !
 કપિદળ સ્વજન રમણ કરે ભ્રમણા વિશે ન ભુલા પડે !
 કઈ કોણ જોડ ધન્યુમલે તરુને ઠે કોડે વડે !
 આ ચડે વૃક્ષ વિલોકિ વિમુખ કે પ, પિંડે એ બાથ ત્યા !
 ધુરડી રહ્યો વાનર ! ખલે વાસી પરી લ વાડ જ્યા !
 આ આમ તંમ છુટા છવાયા અજાજૂથ નિડર ચરે
 ત્યા હરિદ્રમડળ હરખમા નિ શક એક હરે ફરે !
 એ ઉતરવા નત્પર થઈ વૃક્ષાગ્રથી કેડી નન !
 ગભીર રસ યુગાગ્રપ્રતિમા સરમ સારસ ના ભમે !
 ગિરિ શિખર શોભા ખડક ખૂ રી-નદીના સુપ્રવાહમા
 ચકચકિત સર્વ સજ્જેત સદ ફરફરે એના નાવ આ-
 શુભમેહોરઆદિ સપુષ્પ વૃક્ષ અનેકની રચના રુડી-
 વીટાતિ વેલડી આ અહિ ! તહી બધાથી હદ વળી વડો
 આ દૂર પર્વત ટોચ ઉપર પૂર્ણ ચદ્ર કળા સમી
 શી દેરડી ઝબકી ગહી ! પવને ધળ શી રહી નમી !
 તે માર્ગ ચડતા ઉતરિ વળતો 'ખલુ વિશે કે ગિરિશિરે-
 સુવિચિત્ર વેષથી ભકતજન ભાવિક સ્થળસ્થળ તરવરે !
 એક ચકિત અશ્વ વિલોકિ મહિષ તથા પુરૂષ બીજે વળી
 યગ ખડગ આગળ વક્રધારી, પૂઠ વરણે ઉજળી

ધરી-તરતિ કરતો ચમર પુચ્છે જળ પીએ મન મોહતું
 એમ બેડુ જગદી હયતણુ સરિતા પ્રવાહે સોડતું ।
 આલો બનેલો આ ઉલો રાલો ગહી કર સારડી
 ભડાક ભડકી જડ લેંસ પણ પાણી પિયે ના એ ઘડી !
 એવી રીતે ચિતરી અલૌ કક નસ ભરી નાના વિધે-
 વન આમ લીલા સૃષ્ટિનુ સૌદય જેની ખુબી વધે,
 આ ચિત્રમાં મુજ ઉક્તિ નબળી કયમ કરી પુરી વર્ણવે ?
 સ્નાનદ આશ્ચર્યથી દષ્ટિ સ્થળે સ્થળ ન્યા ઠરી રહે ।
 મુજ ધન્ય ગુર્જરભૂમિ ૩ ! ખડ ભાગ્ય આ તુજ ખાળથી !
 પૂરધન્ય વીર-ક્ષેત્ર તુ ! નીપતુ તેમ વિશાળથી !
 અકે લહી આનદ માને આજ ચિત્રક હસ આ ।
 ગાયન તથા કવિતાતણુ શશિ સુરજ પણુ તારા અહા !
 તે પૂર્ણ પ્રેમાનદ અનુપમ બક્ષમૌલા સાથમા
 દિન દિન કળાથી ધવળ ઉર્જિવળ ૬ સ ઉદયે રો' સદા ।

હરિલાલ મુન

૨૩

વર્ષાવર્ણન

[કાવ]

ધન્ય ધન્ય ઓ ચિત્ત મુજ તુ । ભાગ્યશાળી ના
 તુ જેવુ કો મહે તો નીકું ભમી ભમી દુખ-
 પારાવારે, દુસ્તર વીચિ ઘણી તરીને,
 દિવ્ય દેશને કાઠે આખર આવ્યુ છે તુ,
 રાય । રાય । રતિ સજી રે । વિશ્વમા રતિ ઘણી હજી રે ।
 ગિરિવરકેરે શૈલે શલે વૃક્ષમાત્રને
 પત્રે પત્રે, નદીની ભર્મિ ભર્મિ ઉપર,

વાયુની લહરી લહરી સાથે, પશુ પક્ષોન
 અગે અગે-જાહે શબ્દે, મેઘમાળને
 ખડે ખડે, અશુનાથને કિરણે કિરણે,
 નાચે લક્ષ્મી વિવિધ વેશથી વિવિધ રમમા
 ચચળ ચપળા હાવભાવ કરી રમણીય કેવા?
 જોની જોની રતિ સજી રે । વિશ્વમા.

* * * *
 અહો ! રતિ જડ જળધરગણુમા ગી આ દેખુ-
 નહિ ચેતનમા જે કદી દીડી । ઉઘુ છુ કે
 જાણુ છુ આ ? વિવિધ રૂપ લઈ વારિપુજ આ,
 કંઈ હાથી બની શુણ્ડ ઉજાળી ગલીર ગાજે,
 વ્યાઘ્રકારી પુચ્છ પછાડી દોડે ચેલો

* * * *
 વળી પછે શી સુંદર જાળી ધ્રુવેન મેઘની
 યડી રહી છે । વળી અગાડી ધીર સમીરે
 સરવર ઉપર રમ્ય રચેલી નાજુક લહરી
 વાકીચુકી એક બીજાની આગળ પાછળ
 કંઈ સધાતી કંઈ તુટતી ધીમે ધીમે
 પ્રસરે, તેવી જ પાડી મેઘમા ભાત શી દીસે
 લ્હેરિયાંની આ । સ્તમ્ભ સમાતર મ્હોટ મ્હોટ બની
 વ્યોમધુમટને ધરી રાખવા પછે રહ્યા છે
 પણ એ પાછા ગતિમાન આ થયાજ દીસતા
 રવિરાજનો પાસે આવે ગજગતિથી ગજ-
 ચરણસમાન શુ ? પણ અધારૂ આગળ આ શુ
 થતું દીસે છે ? હા હા—એ તો સવિલભારથી
 રયામ ચળકતો મૃદગ સ્વર્ગની-નીકર રતિની—
 બની ગાજતો મન્દ્ર મનોહર, પવન પીઠ પર

ભેસી દોડે સાથે પયોધર, બીજા મેઘને
 ભેટી કરતો લીન સ્વહૃદયે, થાકી ગયેલા
 ઉભરશિખરને ખલે સુવાડી, વધ્યો અગાડી
 દિગન્ત સર્વે દીધા જ છાઈ । મેઘ સર્વ, રવિ,
 તારા, ને નભ, સર્વ આજ રતિ હૃદયે ગ્રહીને
 એકરૂપ જે થયા જ તેનું દિગન્તવ્યાપી
 શરીર જળધર કૃષ્ણવિષ્ણુરૂપ આ છે નક્કો !
 સ્નેહ એકલો એને ચિત્તે—સ્નેહ એકલો
 એને ચિત્તે—તે જ સ્નેહને દેખી મહારા
 ઉરથી ઉછળ્યો સ્નેહ નક્કો આ । સ્નેહ, લક્ષ્મી, ને
 આનંદની આ ત્રિપુટી આજે એક બીજાને
 બાંધીને વા એકબીજામા લીન થઈને
 એક બીજામા શીવાઈ જઈને આજ રહી છે ।
 નથી હૃદય સુજ ભુવનથી ભુદુ, નથી ભુવન વા
 મુજથી ભુદુ ! એક, એક, આ સર્વ ભુવન છે
 ભુવન, લક્ષ્મી, આનંદ, એકઠાં ગાનયોગમા
 લીન બની જશ રતિના ગાતા । નહિ હું પણ કંઈ
 મુજને દેખુ । અન્ધ બની રતિ-પ્રીતિ ગાઉ છું ।
 ગાઉ છું રતિ સજીરે । વિશ્વમા ૦

*

*

*

*

જો । જો । જો । આ ત્રુટી પડ્યો શો મેઘ ભેરથી
 નભકટિપરથી, પ્રસારી લાખા ધારાકરને
 ધરતીને ઝટ બાંધી પડવા । અહો પવન પણ
 વચમા આવી સુ સુ સુ કરતો ઝટ અપટી
 ગભરાવી લઈ લેઈ બાયમા ધારાપટને
 શો આ દોડે હા હા હા હા કરીને હસતો

ઉચ્ચ સ્વરથી ! અરે, મુકી આ પાછો દેઈ
 તેને આલો ! અવર દિશામા માતરિશ્વ, ને
 મનદ આપટુ પડી ગયું ન રૂમઝુમ રૂમઝુમ
 રૂમઝુમ કરતું થાકી હાકતું ફળવે ફળવે
 પાછું પડી એ જાય ભૂમિ બાણી ભવતો રહેજે !
 ભવતો રહેજે ! અગણિત વધ વિષે ન, રસધર !
 સ્નેહમલ્લ તુ હારી પેઠે જોને, વાળે
 ભવન સર્વ છે, અમી દષ્ટિ તે ઉપર કરી તુ
 રાય ! રાય રતિ મનરે ! વિશ્વમા
 પડી રહ્યો એ મેઘ એટલે રા ખેચરના
 દોળે દોળા સ્વતઃ જ થાતા સ્વમુખ કેરા
 અ ક વિષે ફરી કલોલવી કે હાલ કરતા
 આવે પાછા ! દર્ષ - નમત બનીને આરે
 એક જીજ્ઞાસે અ વળે, ઉડે ઉપર ને
 નચે પાછા ! ચક્રગનિ ડરી, નાન રા, ગીત
 મનહર ગાઈ આણી સુ સુ વૃન્દાવન અજે,
 વિષ્ણુપદમા શું આ પાછું ? અહો ! પણે પણે
 જોને, અધિક જ કૌતુકપિ થાય મ પેલું
 સ્નેહવિષ્ણુરૂપ કૃષ્ણમુકુટાશ્વજિકલાપકેરી
 કમાન સુદર ! આછી આછી વિલસી પસમ
 પ્રથમ ભાસતી ! વધ્યો પ્રકાશ ! વધ્યા વળા રંગ
 વિલાસી બન્યા રનિમૂઠ કરાકર સૂર્યતણા
 જલદોદરમા પ્રસરી નવ રૂપ ગ્રહે અત સુન્દર,
 નાન કહે જન “ અમ્બુદયાપ,” મને પણે લાગતી
 સ્નેહકમાન વીટી સહુ ભૂમિ અને નભને
 લઈ લેતી સ્વગોળ વિષે જયિની, મન જો ! મન જો !
 રતિ રાજ કરે ઈતરેતરશુ, બહુ આજ સહિ,

નીલ, લાલ, પીળો વળી ચાર બીજા, રમી એક બીજા
 તણી સાથે રહ્યા, કરઅશ્વઉપર રખેસી ફરે,
 મુખ સજીત ધરે હય તે જા ! તુ ને, મન જો ! મન જો !
 ફરી જો ! ફરી ને ! પણ એ જાણી ગઈ નિજ મૂળ વિષે
 રતિ માઠ ધરી - પ્રભુ રનેહુતણી અર્કગત લીલા
 મન ને પરખી, - નીરખી લઈ લઈ - ' રખી પરખી
 લીધા ! લીધા રતિ સજીરે વિશ્વમાઠ
 ગોવર્દનરામ

૨૪

વૃષ્ટિ.

(મહાપ્રાપ્તિ સ્તવ)

રસ રસ રસ કરી લીધું જ જગત પલકમાડી !
 શીત શીત શીત કરી જ ગાત્ર ધમે વધારી ! (પ્રુવ.)
 રસદ ધન ઉરે ॥ ઉતરી હું કવિતા
 આપટે પડું છું ત્યા જ દ્રવતી ધરતી ધીરા - રસ :

* * * *

પડું પડું ઉચ્ચ અગ્રઉચ્ચી, રૂઝ જ ધરતી ઉરે,
 રસ રસ થતી ધરતી એવી લીલુ વપુ ધરી ઝુરે...રસઠ

* * * *

કદી હું રમતી રમતી ઉતરૂ આડી ધીમી ધીમી તે
 નિસરણી મુજ સમીર ધાય, મુકુ પડતુ વળી પડીને રસઠ
 ટપક ટપક પડતી બોલુ મીઠડું ઝીણું હું,
 ધડ ધડ વળી દોડી પડું ખડ ખડ જ હસુ હું રસઠ
 કુસુમવૃષ્ટિ સમી જ દેહ - કદી વળી સર - ધારી,
 ઉભી ઉભી પડું કો દી જેમ ઝરતી ઘણીક ઝારી...રસઠ

કદી સરતી ન દેખાઉં તોય પડુ જ નીચી આવી,
 યમ સમી પડુ એમ પણ હું પડુ જીવને જ લાવી રસ૦
 જગત આ સમય ઉઘતુ, તોય ગતિ મ્હારી
 પરખશે, પ્રભાતની જ નવલ છબી નીહાળી રસ૦
 રસ રસ રસ કરી જ ઢીધુ જગત આમ મ્હે તો !
 રડતુ હોય તોય રસથી ઓગળ્યુ જ એ તો ! રસ૦
 રસ રસ રસ ઉરમા જનો તણે હું પ્રેરૂં,
 રમ ચેપી ભરૂં સૃષ્ટિમા તો રમ જ દ્રવે મેરૂં રસ૦
 મુજ પ્રભાવ એમ વિષય સ્વકળ જગત ઉરે
 લલિત ચલિત રસની લહરી કુંકી કુંકી ખુલે રસ૦
 રસમગીર કુંકુ, ત્યા જ કંઈક હૃદય કમ્પે,
 કંઈક હૃદય ફેરી વળી જુની ઝાળ જમ્પે રસ૦
 નાચુ તરૂંને પાદે ને ઉડુ વાશુ બાઝી
 ઘનથી નીચી તુટુ જ ન્યા રહે તાડત ગાળુ ..રસ૦
 પૃથ્વીમા ને ઓમમા ને અતરાતલાગે
 રસથી એમ બુકુ, ત્યા જ ચમકી જગત જાગે રસ૦
 ગોવર્દનરામ

૨૫

લાગટ હેલી ઉઘડતી વખતની રચના

(જમનાજળ બરડુ મ્હારે કવર કહેરા રે એ ચાલ)

ઘોદેવી દીધાંકાળ મેઘે બહી કીધી રે,
 ઘન કારાગ્રહની માણ પૂરી દીધી રે,
 એવુ નિરખી દેવીનો કાત રવિ આ ઠારે રે
 તોડી નાખી કારાદાર પાદપ્રહારે રે,
 કીધી ઘોદેવીને મુકત, એ હસતી ઉલ્લાસે રે,
 તેને બૂમિસખી નિરખતી રહી પ્રતિહાસે રે.

હવે જાણું જે પ્રલય કરત મેઘ જશે નહાસીરે,—
ત્યારે જો ને એકાએક રચના આ શી રે !

(સાખી.) પવનતુરગ પલાણીને આળ્યુ ધનદળ આમ !
જોતામાં સહુ દિશા ઝુપી કરે વૃષ્ટિપ્રહારે સહુ ઠામ;
કહિં સતાયલી જો સેના મેઘની આવીરે,
ઘોઘેવીને ગ્રહી લઈ ન રે અતિશ અકળાવી રે
ફરી વર્તાવ્યુ સામ્રાજ્ય જો ધનરાયે રે,
કયા સતાયો રવિરાય, કઈ ના જણાયે રે
આહા ! પાછી જો પલટાઈ રચના કેવી રે,
પડયે જાતી વૃષ્ટિની ધાના એવી ને એવી રે,
તો એ કો કો સ્થળ રવિનેજ ભેટી પ્રકાશ્યુ રે,
ઘતિલોલા વૃષ્ટિની સગ પ્રકાશી આ શુ રે ?

(સાખી) જેવી કો મુઠું સુદરી ગદન કરતી જાય,
મહિ વેરે સ્મિત ચળકતા, એવી રચના આ રમ્ય જણાય !
હવે જાશે ધનનુ જો એવું ભાસે રે,
અટકયો વર્ષાઘાત, ને આમ જો આકાશે રે
છિન્ન ભિન્ન થયો શતખંડ મડપ ધનનો રે,
ને દેખાયો ભૂરો ગભીર કંઠ ધ ગગનનો રે,
ભુરા ઉડા એ સાગરમાર્ગ ધ ! દ્વોપલોલા રે
શા મેઘખંડ સુવિશાળ ઠર્યા રંગીલા રે !
ને નીચે લીલેરૂ આ ક્ષેત્ર ટેકરી તે પારે રે,
દેવાલય ભીલુ ભવ્ય ટોચે તે ઠારે રે,
રવિકિરણે સુખિત તેન શિખર વિરાજે રે,
તેની ઉપર ધન્દ્રધનુ રમ્ય રમ્યુ રવિરાજે રે,

(સાખી.) ધન્દ્ર--ધનુ આલેખિયુ ગગનપટે રવિરાય,
મેઘાસુરસહારનું એ વિ ચતારણુ શુ જણાય !

આમ વિજયી જો રવિરાયનું દાદેવી સગે રે
 રંગે રમતો મલકાઈ પડ્યો તે ઉછગે રે ।
 જેવા વિજયલગ્નના ગીત યોગમ ગાજ્યા રે,
 મીઠા પખીડા હર્ષનાદ કરીને નાચ્યા રે,
 અને મધુર મધુકરવૃન્દ સ્થળ સ્થળ ગુજે રે,
 વૃક્ષવેલી કુસુમ ઉપહાર અપ કુજે રે,
 લીલી ભૂમિ વર્ષામિન્દુ તૃણતૃણ ધારી રે,
 અપે ભરીને મરકત થાળ મોતીડા ભારી રે,
 (સાખી) એમ વિજય વ્યાપી રહ્યો, જગ દેલ્યો ઉછરગ,
 એવા વિજયી લગનનો મુજ હઈડે લાગ્યો રગ,
 રંગાઈ હઈડું મહારૂ કરે ગુજારો રે,
 હુ એ અપુ પ્રેમે કાવ્યકુસુમઉપહારો રે

નરસિ હસાવ.

૨૬

મેઘને.

(મિશ્રહરિજીત)

૧

ઓ મેઘ ! વૃષ્ટિ લાવજે,
 તુજ રેલ અહિં રેલાવજે ।

ગડગડ કરી,
 ભડભડ ભરી,

રણુવાદ્ય તુજ વગડાવજે !—

ધરણી વિશે ઝંઘ તાપના સતાપ છે,

પૂઠે પડ્યા મનહરમુખી કંઈ પાપ છે,

એ સર્વને તુજ રેલમા ઘસી જઈ હોમાવજે

ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! દુર દુર સર્વ એ બહેવડાવજે !

૪૭

૨

આકાશને સહુ છાઈ દે,
તુજ સફળ ફળની વધાઈ દે,
સરસર સરી,
રસરસ ઝરી,
જગને અમીરસ પાઈ દે ।—
નિર્દોષ કઈ જગબાળકો અથડાય છે,
જીવન નીરસ ગણીને નિરાશ જ થાય છે,
તુ તેમના હૃદ છાઈને આશા નવી અકાવજે,
ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! રસરસ અતરે ઉછળાવજે ।

૩

તુજ બાણ રગિન તાણુજે,
મહિ રગ હસતા આણુજે,
દિનકરતણા,
મુખ સંપતના,
હયના ખુ ખાર પ્રમાણુજે ।—
શુદ્ધ પ્રેમને જગમા હું જોઉં રીખતો,
બહુ શોકધેરા રમમા, ડૂબી જતો,
એ પ્રેમમા તુજ બાણના રંગો મુદિત રંગાવજે,
ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! તુજ શીત હાસ્યમાહિ હસાવજે ।

૪

તુજ દાન દેતો ધૂમીને
કર તૃપ્ત ભૂખી ભૂમિને
સહુ ભય હરી,
જય જય કરી,
હૃદ ઠારશે પદ ચૂમીને ।—

ભૂખ્યા ભૂખ્યાં આ જગતનાં બહુ માનવી,
 તૃષ્ણા ઉડી આતિ વિકટ છે સહુ જાણવી,
 જરી વેળ પણ તુ તેમની ઉડી ભૂખને ભૂલાવજે !
 ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! જય જય ત્હારી ત્યા ઉચસવજે !

૫

આયિ ! કુદતો કંઈ આવજે !
 ભર સિંધુને ઉછળાવજે !

જળપૂરમા

ખુબ શૂરમા

નદી ને ઝરા હોડાવજે !

આ દેશનું વીરત્વ મહં પડી ગયું,
 ઉડ્યું તેજ, કળપ્રહાર સહી જ રડી રહ્યું,
 તેને જગાવી મત્ર કૂત ઊર્મિઓ ઉછળાવજે,
 ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! હરહર વીર હાક પડાવજે !

૬

જળધોધ ત્હારા ઢોળતો

પડ ઓખને અગદોળતો,

નલ ભરી નીરે

તુજ રિપુશિરે

નાચે રહે રણ રાળતો !

જૂઠા કલહ ને કપટ આ સસારમા,

વળા કૂરવા ને દ્વેષ કંઈ નરનારમા,

એ સર્વ સુખરિપુને જગતમાથી હરાવી હડાવજે !

ઓ મેઘ કર કર વૃષ્ટિ ! સૌ તુજ ધોધમા વહેવડાવજે !

૭

ઓ મેઘ ! વૃષ્ટિ લાવજે !

પશુપત્નીને હરખાવજે !

તુજ રવ ભરી,
છલછલ કરી,
ઉર ગાનના છલખાવજે !
કવિ-આતે કવિ શુભતા આવી વસે ?
નીરસ કદરહીણુ જગતથી મદ જ થયે,
તેને ફરી તું જગાવી ! તુજ ગાનપાન કરાવજે !
ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! તુજશુ કલ્પના નહેવડાવજે !

૮

રસધર ! ઉત્તર આકાશથી !
રમિયે અહીં વલ્લસથી
જગ અકલિદા
અદ્ભુત મીઠા
કઈ ખેલ રસવિલાસથી !
સુખ હૃદયને ચમકાવથી ચમકાવી દે !
રસ દિવ્યધામ થી ઉડા મધુ લાવી દે !
રે આવ ! કુદિયે નાચિયે ! કઈ વિવિધભાવ જગાવિયે !
ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! જગને રસરસે નહવડાવિયે !
અબરહાર.

૨૭

સર્ગી રાંન

(શાદ્દલવિકાડિ ૭૪)

મધ્યાહને વરસાદ થૈ દિવસમા માધુર્ય રૂઢી ગયો,
એમો એકજ વાહણી કનકની ગુથેલી મેલી મયો;
નેતામાં સુખ નેત્ર ત્યા ઠરી ગયું ને સ્તબ્ધ ઇન્દ્રિયગણે
ભયુ સામળ્યુ જેહ અતર લણું, વાણી કયમે તે લણે
એ સૌવર્ણ્ય પયોદમાં નિરખી મ જ્યોતિમદેલી જટા,
જેના શુભ મરીચિ સ્વર્ગ રૂઢીને પ્રલાડમા વ્યાપતા;

ને એ કેશકલાપધારિ નિરખ્યો અબ્રાસને શોભતો,
 મૂર્તિ યોગ તણી, છબી પ્રણયની, સર્ગધ્વનિ ગુજતો
 એ ગુભરવના સુકોમલ અને ગભીર મીઠા સ્વરો,
 વાધ્યા શાંતિ પ્રસારતા, ઉઘડતા આત્માકલિના દલો,
 ને એ ગીતપ્રવાહ, એ શુચિ જટા જ્યોતિ કુવારા મહી,
 આત્માઓ ઉડતા અસખ્ય નિરખ્યા, પીતા ધૃતિ ને ધ્વનિ
 જ્યોતિસ્તલ જલાશયે રવિ રથે ત્યા જેમ નસ્યો અધા,
 રહે સર્વત્ર પરતુ સ્તલજલમા આવી જ થાતા છતા,
 રંગો જેમ અનત વારિકણુમા છૂપા રહે સર્વદા,
 ને જ્યા મેઘ કમાન ખે ચી વિલસે ત્યારેજ થતા છતા,
 ગદ્યો જેમ અસખ્ય દ્રવ્યકણુમા રાચે લપાઈ સદા,
 ને જ્યારે ઋતુરાજ રાસ રમતો ત્યારે જ થાતા છતા,
 પ્રેમો જેમ ચરાચરે સતત બધાઈ રહે સુગ્ધ, ને
 અતરદીપ જ્યહા સ્ફુરે તુલ્લ ત્યા જાગી પ્રવાહી બને,
 આત્માઓ ત્યમ ગીતજ્યોતિમય એ શાંત વિષે આવતા,
 એના પ્રાણપ્રવાહમા ભર્ગ નન્ના વેગો જ્યહા પામતા,
 ત્યા જાગી જ સ્વતત્ર શુદ્ધ બનના, જ્ઞાની બદ્ધી થૈ જતા,
 સૃષ્ટિસર્ગ તણા બધા નિયમ ન સંતે પામી જતા,
 ભેતાં જે નિજ ભૂતજીવન તણા ચીલો પડ્યો સૃષ્ટિમા,
 માન્યાં જે સુખ હુ અ તે નિરખતા તેના ખરા રૂપમા,
 લાભાલાભ ગણી લક્ષ્યા અનુભવો તે મર્વને તારવી,
 યોગપ્રેમ સ્ફુરત એ વહનમા ધડતા પ્રવૃત્તિ નવી
 એ સૌવર્ણ્ય પયોદ સૌમ્ય જટિલપ્રેમી ધૃતિસ્રોત એ,
 વ્યાપતો નિરખ્યો દિગત ત્યહિ થી આ સ્તબ્ધ ઈન્દ્રિયગણે
 સધ્યા રાગભરી હસી ઝળકી ત્યા લોપતી એ દશન,
 પલુ એ જ્યોતિધ્વનિછબી સતત આ ધારી રહેશે મન

બલવ તરાવ.

(લાવણ્યમયી)

મુજ ઠંડેવુ થાય ઘડી ધીર,
 મુજ ઠંડેવુ ઘડી વણુ ધીર,
 મુજ રહેવુ ઘડી નવ સ્થિર,
 મુજ વહે નીર ગભીર ઘસડતુ તીર તિમિરમા ગાજે,
 મહાભર્યો અન્ધ સસાર મુણે નહિ ત્રહાય નીર છલકાયે.

વનમા જ્યમ કોકિલમાળ
 ઘડી જોતામા વહી જાય,
 પડી ન પડી નજર ચઢી જાય
 ઝીણુ ઝરતી ક્રિતિગાન,
 અનુસરતી માળ પુઠ માળ,
 ત્યમ બન્ધુર લહરીહાર
 વહી જતી મુજ નકાત,
 વનમધ્ય ભરતી ઝકાર,

પણ તિમિરોદરમા સર્વ થાય એ, કોઈ શુણે ન, ન દેખે,
 વધી જતો ત્રહાય ઉર-છાક ! અહો મુજ છાક ! અચળ તુ રહેજે !
 વહી જતી હુ તિમિરની માહિ ઉદધિ છે જ્યાહિ લેતી ત્યા ભેટો !
 સમદ્રષ્ટિ રહે દિનનિશામાહિ જ્યા વહી રહે રતિદહેરો !

દિન અને અહો દિનનાથ !

શુ કામ તેજ-અમ્બાર,
 ઘડી થાય ન જો ઉર-લાસ ?
 સ્વર્ગગા ! તુજ ભડાર
 નિજ આભોગે ભરી રાખ !
 પણ તિમિરે સગમસ્થાને
 મુજ જેવી ગર્જના થાયે.

ઉર-ભિમિ' રરત રચાય,
 કેા શકે ન પામી પાર,
 એ રમતગમતના ઢગ હૃદયના મગ પરિચિત કોને ?
 નભ કે શુભિ આવો માસ !
 નીર ભરાવ ન સુકાવ !
 સઉ કાળ ત્હોય રહી એક, ઉરે પ્રિયનેજ ગાઠ હું બાજું
 મર હોય વિજન એ સ્થાન,
 મર હોય નગર પડયુ પાસ,
 મર મુદ્રી સર્વ મર્યાદ
 રહે ભોધ સૂચ શશી તાર,
 મર જડે જ રચ્યા કાજ
 મૃદુ વાલુ કે પાપાણુ,
 મર હોય શત્રુ કે તાપ,
 મર શોઠ્ય ઉભી રહે પાસ,
 મર હોય ગમે તે કાળ
 ઉરસુરત નિરતર ત્હોય મચી રહ્યું સદા, સદા મચી રહેશે,
 ઉરઉદ્ધિતભે અવકાશ જડ ! મુજ ઉરને જ બાંધી રહેશે !
 ગોવર્ધનરામ

૨૬

આકાશ

(હરિગીત)

હું વિશ્વમહામા વસુ ને વિશ્વ વસતુ મુજમા !
 વિભુના પ્રભુને એમ અનુકર, વિભુ થઈ વસુ વિભુમા
 અભુમા વસુ, વિભુમા વસુ વિભુ-ઉર જેવું વ્યોમ, હું !
 અભુને ધર, વિભુને ધર વિભુ ઉર જેવું વ્યોમ હું

દૂરથી બિન્દુસમા દેખાય જે મનુનેત્રને,
 પણ નિકટથી ન મપાય વીતતા જુગ જેના ક્ષેત્રને,
 અગણિત એવા સૂય સરખા ઉદરમા ગર્ભો ધરૂ,
 પણ તોય માનવ-નેત્ર જવા ગર્ભન પણ પોષુ હું
 પોષુ હું એવા નેત્રન પોષુ હું એવા શ્રોત્રને,
 સમદૃષ્ટિ મારી સર્વના રક્ષા ગણે છે ગત્રને
 હુ ખિયારી પૃથ્વી આખી તે તણા ઉર ઉપરે,
 હસ્તસ્થળી સમ ફેરવુ ધન અમ્બુ વળી નગચિયુકને,
 ઊંચુ નીચુ એ લેદ ગર્ભે વસતી દૃષ્ટિ લાળતી,
 વિભુ સૃષ્ટિમા એ જહર આવી લેદ ભલી મહાલતી
 મનુમન્દિરે સુકુ છાપરા, રૂવે હસે જન જોઈતે,
 કષ્ઠ ગરૂડ તેને લેદીન મોભે મહુડી ઉભા રહે
 તે વીર રાચે ન્યાળીને આ અમળ જ અનન્તતા,
 મુજ જેવુ ઉર કરી કરી કુલે કુવ જગ જીતતા
 ધ્રુમસ સમા ધ્રુમકેતુ છાય ધ્રુમકે તેની દૃષ્ટિને,
 ઉડી જાય પણ તે ધ્રુમકમા ને જીવે એ મજ સૃષ્ટિને
 દેખાય નહિ પણ દોરી લખા રાખી જગના પન્થની,
 ખેચાતી ખેચતી ત્યા જ ચાલી રુર લઘુ ગ્રહમંડળી.
 વણુ આદિ ને વણુ અન્ત વણુ આકાર ને વણુ માપ હું!
 દેખે જનો જે ગાળ તે નિજ બિમ્બ જેની આપ હું
 સ્થિર એક ને જગ સચરે ન માહિ જે તે એક હું,
 સ્થિર ભાસતુ સ્થિર કે સરૂ તે કૌણ મજ વણુ જાણતુ ?
 સ્થિર સત્ત્વ હુ સમ કેટલા સ્થિર બાઝીને વળગી રહે ?
 એ નાટ્યકેરા સૂ-ધાર તણા પ્રપચો કયા વહે ?
 નર ! આખ તહારી ઠારી હું પર, જોની સત્ય જ આવુ જે !
 જોનાર ! એ આ આખ તુજમા આસુ કતાથી જ આવ્યુ જે !

ગોવર્ધનરામ.

એક વળા રાત્રિ પડતી હતી
અને મહારા નયનોમા નિદ્રા વેગતી.
અન્તે નયન ફરકયુ ને પ્રવૃત્ત પ્રજ્વળી,
હુ ઉઠ્યો અને રાત્રિના તટ ઉપર ઉભો.
સઘળે નીરવ શમશમાકાર હતું,
પણ મહારે અન્તર અનામી આવ કંઈક ગર્જના
હુ ઉભો હતો
રાત્રિના જલ જોતો ન જોતો
અચેત શો સચેત
જડતાને કાઠે ચેતન હુ જડવત્ ઉભે હતો.

મધ્યરાત્રિ હૃદયના ભેદ જોલતી
 રૂન્યમુખ ચિદાકાશ, મહાકાળની ગુફા સમુ,
 નિરવધિ વિભુ વિરાટ ગું વિસ્તરતુ
 કાલ રાત્રિની કિનાર ઉપર
 સહોદર સગે હું ઉભો હતો.

આકાશમાથી તારા વાળી લીધા હતા,
 મહારે પ્રભુતેજના દર્શન ન થતા,
 બહાર તેમજ અંતરમા નિસ્તેજ હતું,
 અન્ધકાર શ્યામળ જયધ્વજ ફરકાવતો,
 ઘનજા તેના ચરણમા નર્તતું
 પૃથ્વીના પ્રાણમા જડેલી તેમની છાયઝો શી
 કાળજાળી ડોલનત પર્વતાવલિ
 સૃષ્ટિ બાધી પડી હતી,
 કશું ય કાંઈ સૂઝતું નહિ
 તમરાજની સશયભૂમિકા જેવી
 શોક રાત્રિની સીમ ઉપર હું ઉભો હતો
 શૂન્યતાના તરંગ જગત ભરી તરવરતા
 મેહ ને રસબોળ ભોજવતા,
 શૂન્યાત્મ કરતા

આંખ ઉઘાડી હતી પણ દર્શન ન થતા
 કીકી દિશાભુવનોમા ફોડતી
 પણ પ્રભુનો જ્યોતિ કયાઈ જ નહોતો નિર્ખાનો,
 અન્ધકાર અલૌકિક હતો
 યમદંડના કિરણજૂથ સમાન,
 વિભુધોના આત્મામા વસે છે એવો,
 મૃત્યુની વિશાળ પાખ સમો,
 ઉડા અમાનુષ ભેદના પ્રકાશ શો,

યાદિ'વથી પર, પરમ અલેઇ,
 અન્ધકાર પણ અલૌકિક હતા
 પ્રહ્લાદ ઝીલતા તમસ ગરને આરે
 સહોદર સગે હું ઉભો હતા
 સાગરના મહામોજ
 નયન આગળ રમતા
 અમને શોકર છાટતા,
 પણ અમે એ જાણતા નહિં
 વિમાન આવ્યું, સૌ બેઠા,
 અન્ધશરાત્રિન' હૃદયમા અમે ઠેવા માડ્યું
 પછી-પછી પગ લપસ્યો કે શું ?
 બન્ધુ ! તુ કયા ગયો ?
 તમસાગર માનવ દૃષ્ટિથી અગાધ છે,
 તહેનુ ચે વજ્રતલ ફેડી પાર ગયો ?
 ત્યા તો પ્રભુપ્રદેશ છે સખા !
 શબ્દ થયો ? પડ્યો પડ્યો ?
 કેકિલા શું બોલી ?
 ધીમી ધીમી ફુલડા વાતો કરે છે ?
 કે વીર ! તહાર' બોલ શા
 પ્રભુભૂમિના ગીતના મીઠડા તે ઘોષ ? પ્રભો !

ન્હાનાલાલ

૩૧

સમુદ્રમાં બે બિન્ન રાત્રિયોનાં દર્શન.

(વસ તનિલમા)

જે આદલાનું મધુર મુખડું નિહાળ્યું,
 તે ચંદ્રના કિરણનું કરમાવ બાળ્યું,
 સંધ્યા ઉપની રવિશુ નિરખી સુરેખી,
 લીલા-નિશા ઘનમયી શી હવેય દેખી ?

ના વાદળી દુધેતણા ઉભરા સરીખી,
 મીઠી ઝીણી, પવન-દહેર ઉછગ દીઠી,—
 બોલી રૂપાળા અતિ બારિક ચાદનીની
 કે બોલણી નમુલની, ન સુતી વિલોકી !
 કે એ નીલા ચરણ જાણુ, પરાજીવણાં,
 સોનેરી કેર, કંઈ છાટણ, ભાત-ઝીણા,
 સાળુ ધરી, લટકમા કનકાદ્રિ શૃંગે
 ના અપ્સરા લસતી ફાઠી સૂર્યસંગે !
 આકાશ આ ધૂસર રેતી ઝાંણાથી છાયુ
 ફીકું, લુણુ-રાવ મુખે જાહિ ઝખવાયુ,
 જ્યા ચંદ્રની કલિ ગળા ઘનઘોર આલે,
 એવુ દીસે કંઈ કંઈ વીજળી ઝબાકે.
 જે સિંધુન જળ શશાક સુધા સમુદ્રે
 કે સૂર્યના ધુર મોહક વા સુવર્ણે
 સુતાં હત-અનિલ હે-શુ ઢાળતો ને,—
 તે એ હવે શુ અકળઈ ચડે હિલોળે !
 મીઠાશ કય અનિન ઉત્પટતા શી આવી !
 ગંભીરતા કઈ ? સમુદ્ર શી રુદ્રતા-શ્રી ?
 કે રમ્યત રવિ શશી ? શી અગમ્યતા આ !
 કયાં મોહની ગગનની, ઘનની પ્રભા કયાં ?

હરિલાલ ધ્રુવ.

૩૨

રાત્રે

(સાદૃશ્યવર્ધિત ૭૬)

અધારે થયુ પાતળુ ના વિશે, તારાદ્યુતિ નીતરી,
 વીણા તાલ મુદગ, રાગ તરીન, કાને પડે આ જીડી;

રાત્રિ આ ઝણુણાટ જેમ કરતી, વેગે ઉડી જાય છે,
નિદ્રાની મીઠી પાખમા જન બધા જ પે પ્રશાંતિ વિષે
મણિલાલ

૩૩

રાત્રિવર્ણન અને મધુરાકાશદર્શન

(રાત્રિવર્ણનકીર્તિ છંદ)

હીરાની કણિકા સમાન ઝળકે તારા ઝગારે થ્રહો ।
મોતીના લુપ્તખા બધે લળી રહ્યા નક્ષત્રમાળા અહો ।
ધોળી શી ઉભરાસમી દુધતણા આકાશગંગા ખીલે ।
વાકી કેર રુપેરી ચંદ્રની કળા જો આસમાની જુલે ।
શાંતિ, શીતળતા તથા મધુરતા, મૌહ્ય શેષા, પ્રભા,
રાત્રિ રાણી સુહાવી સાડી શરીરે દીપાવી આ જ્યોત્સના ।
હૃદયે નિર્ખી ઝલે હલેતિ રમણી બાળા ચક્રેરી-કુળ ।
ગાયે ગાન મિહુ રુડા હલકથી આનન્દમા બુલબુલ ।
આવે શાંત સમે ગી બળખા વહી, ઝલે, નદીઓ, લળી-
સ ગીત-ધ્વનિ વિસ્તરે । અનિલની લહેરો વિલાસે ઢળી ।
તારામંડળ સાથે રાસ રચીને બાળા તર ગોજજવળા
શી આદર્શ સમે સરોવર-જળે નાચે શશીની કળા ? ।

હરિલાલ દુવ

૩૪

ચંદ્રિકા વિભૂતિ

એક સુભાગી પળે પ્રિય ત્હારી કેવી વિકાસી હતી વિભૂતિ,
ધીરે ધીરે વ્યોમહૃદય પર હસતી રમતી તુ રહુડી'તી
હો બહાલી ચંદ્રિકા રે.

પૂર્ણ નિહાળી કાન્તિ ત્હારી વ્યોમસરે, ડુંખી તારા સખી,
 જે સરના પ્રતિ રજકણોએ પ્રત્યક્ષ ધારીતી ત્હારી ઘુતિ
 હો વહાલી ચ દ્રિકા રે
 જા ખી જા ખી ત્યા ઉદધિ ઉપર લાગ્યો ત્હારા સામે રેલવા રે,
 અજલિ ભરી ભરી તવ પદ અરખી લાગ્યો હતો શુ પખાળવા ?
 હો વહાલી ચ દ્રિકા રે
 જડમણિએ ચેતન ધાયું, ટપક ટપકયા બિન્દુમોતીડા,
 લતામ ડપથી એહ વેળાએ ખરવા માડયા કાંઈ ફૂલડા
 હો વહાલી ચ દ્રિકા રે
 વિહ ગડા કંઈ નાચ્યા નિહાળ્યા, ચકોર તુ પદ ચુમવારે,
 મ ડયો હતો વળી પ્રેમઘેલો બની લાગ્યો ગગનમા લોટવા
 હો વહાલી ચ દ્રિકા રે
 કુસુમસખીએ મલકાતે મુખડે આન દહિન્દોલે હિ ચી હિ ચી,
 ક્ષણેક્ષણે લહેરાતી બાળા અમૃતપાન એ પીતી હતી
 હો વહાલી ચ દ્રિકા રે.
 ત્રિભુવન પ્રેમરા કર

૩૫

ચંદાને એક પ્રશ્ન.

સૂત્ર જગ નિદ્રા અક, હું પૂછુ ચંદા !
 સૂતા તારક નભ અત, હું પૂછુ ચંદા !
 ત્યારે કરી ગર્જના આમ, હું પૂછુ ચંદા !
 ફે ફે શુ ઉદધિ કરાક્ષ ? હું પૂછુ ચંદા !
 ને ભીડી ઉંડુ ચકોર, હું પૂછુ ચંદા !
 નાચે નિરખી તુજ કોર ? હું પૂછુ ચંદા !
 ગાએ ઠયમ આ બુલબુલ, હું પૂછુ ચંદા !
 મસ્તીભયુ પ્રસન્ન પ્રકુલ ? હું પૂછુ ચંદા !

ને અનિલ લહરીચુમ્બિત, હું પૂછુ અંદા !
 નિરખી હરખે શુ કુમુદ ? હું પૂછુ અંદા !
 તવ દર્શનથી ઘેલા બન ! પૂછુ અંદા !
 એને સુખડું નિરખે તને ! પૂછુ અંદા !
 એ તે શા પ્રીતિરીત ? હું પૂછુ અંદા !
 શી વશીકરણની વિધ ? હું પૂછુ અંદા !
 શો મોહ તણો એ મત્ર ? હું પૂછુ અંદા !
 શો અજબ અતુરાઈ પથ ? હું પૂછુ અંદા !

નિલ (૭ લ દવે)

૩૬

અંદા,

[વિષમ હરિગીત]

શાંતિ શીતળ વરણીને સુખમા સુવાડું રાત્રિયે,
 જે નદી, સરવર અદ્રિ, તરવર, દિવસ તપિયાં તેમને;
 કુમુદિની કરમાઈ દિવસે થાપીને સૂઈ જતી,
 તેને જગાડું કરવડે મૃદુ સ્પર્શ કરીને પ્રેમથી,
 કન્યકા હું કુળવતી, મુજ માત મહેત્રી મેદિની,
 તેજસ્વી સૂર્ય પિતાજી મહારા, એમનાથી રહું જહીની;
 માત મહારી પૂજ્ય તેની પ્રદક્ષિણ કરુ ઉરથી,
 મુજ તાત તં પણ પૂજ્ય તેવ, વદના કરું દરથી.
 નામ અંદા મધુર મહાર પાડિય મુજ માડીએ,
 ઘણી વેળ વિચરું જલવા આ વ્યોમકેરી વાડિયે
 માંહિ ઓટી વ્યોમગંગા દૂધ જેવી ઉજળી,
 ને ફૂલડાં ખીલ્યા રૂપાના તે ગણતી ફરુ વળી
 ફરું જહીતી તાતથી, પણ માત મજ મન ભાવતી,
 નિજ સંગ લેઈ ધીમી ધીમી પ્રદક્ષિણા જ કરાવતી;

બન્ધુ મહારો રાહુ તે ઊઠયો કુછન્દી કુબડો,
 કંઈ કોટિ વેળ સુને કનડતો, એ અકારો યઈ પડયો.
 જહાર બય પિતાજી ત્યારે આગણે રમુ કોઠથી,
 રૂપા અને હીરા તણી જે'દો લખને દોડતી,
 એક લઉં, બીજી ઉછાળુ, ત્રીજી શિર ઝીલુ ધરી,
 વળી ફેંકી સઘળી વેગળી માડી લણી નિરખુ હરી
 માખ્યુ માત મહી કને ને તાતની અનુમતિ લીધી,
 આ મૃગલુ મહારૂં, -આપુ! ત્હે, હજી સુધી કેમ નથી પીધી?
 સુધા પાતી એહને, -ભરી કુમ્ભ આપ્યો તાતજી-
 રાખુ ઉછંગ મહિં સદા એને કદાપિ ન દઉં તજી
 વાકુ વળિયુ રમ્ય રીત અણીવાળુ નાવડુ,
 માતાપિતાએ આપ્યુ મુજને કોઠી તેપર જઈ ચઢુ,
 ચઢી મૂકુ તરતું તે સ્વચ્છન્દ ચાલ્યું બય ત્યા,
 ઉડુ બૂર આઠાશકેરૂં જળ અમળ ફેલાય જ્યા.
 ત્યા ઘને કોઠામ વેરી ઝીણી રુપેરી રેત તે
 લઉં ખેલવા લખાવી કરને નાવડેથી જતે જતે,—
 ને બધી આ વેળ હરજી મહારૂં જે બહુ ખીકજી,
 મુજ સોડમા સંતાઈ સૂતું, એ સુને ફેચે ઘણું—
 એવી મેઘની રેતી સરસુ નાવ મુજ ઘસડાય જ્યા,
 મધુરા, રસીલા, મંદ ઝીણા, સુહરા, સુર યાય ત્યા,
 માત્ર દિવ્ય જનો સુણે એ મીઠું ગાન મનોહરૂં,
 ને સુણે હરજી માહરૂં ને ઉઘ મીઠી લે ખરૂં
 ઊઠી હું મૃદુ ને સુવાળી સેજમાથી જળતણી,
 નાખું નજર ઝીણી સીધી સાગર અને ભૂમિ લણી,
 રંગશત્રુ મુખડુ મહારૂં કઈ વિશાળ, સિન્ધુમા
 ધોધ કરી ચઢુ બોમ, વળગ્યા વાળશુ જળબિન્દુડા

મેઘ પેલો મસ્તીઓરો મુજને રબાડવા
 કંઈ યુક્તિયો બહુવિધ કરે ભગાણુ મુખમાં પાડવા.
 પણુ હું તો હસતી રમતી ફરે ઉપર નભવિશે,
 ને એહ અસ્થિર મેહુલાશુ કદી ભરાઈ નવ રીસે,
 એ જ મુજને પ્રેમભર આલિંગીને કદી લાડતો,
 કો સમે નિજ સિદ્ધાસને મુજને વળી ઁસાડતો,
 ને રૂપેરી કોરનો ફમાલ ધોળો દે કદી,
 કદી પાથરે મૃદુ સેજ તે પર વળી ક્ષણભર રહું પરી,
 કો ઘડો વળી શામળી નિજ શાલ લેઈ તે વડે
 મારી ઝડપ રમતો રમતો મુખડુ મુજ ઢાકી દિશે,
 ને ત્યહા અંબોડલો મુજ બચ છુટી તે સમે,
 ને વાળ ચળકંતા રૂપેરી વિખરી ચોમમ રમે
 પૂર્ણ પામી વિકાસ મુખ મુજ હાસ કરતુ પ્રેમથી,
 તે સમે સિન્ધુ વિશાળ નિજ ઉર વિસ્તરે સામો હથી,
 ને કરનો મદ મદ ધુધાટ ભરઆનદ શુ,
 ફેંકી તરંગો મુજ ભણી ધીમે ધીમે નાચ ત શુ ।
 લેટવા વિસ્તારી કરને બાથ બીડુ માતને,
 તે મુને મદ હસતી નિરખે પ્રેમભીના લોચને,
 અચળ પેલા તારલાની આસપાસ ધ્રુમન્તી તે
 સંતપિ' કેરી ગાડલી મુજ દ્રષ્ટિ પડતા ફીકી બને.
 નરીમા, સરવરોમા, ને સિન્ધુમ્મ કદી નહાતી હું,
 તે વેળ થોડા તારલાને સંગ મુજ લઈ જાતી હું,
 ત્યાહિ નાયુ લ્હેર કરતી, વળી ડુમકા ખાતી હું,
 ને મૃગલુ મ્હાડું તેહને એ નવલ જળ કદી પાતી હું
 કદી ઉંચા પવંતે ચઢી ટોચ પર ઊભી રહું,
 નીચે બીછાવી મ્હે રૂપેરી તેહ બજમ નીરખુ

દૃષ્ટિ ઉ ચી ફેડું વળી ઉડું બૂરું આકાશ જ્યાં
 ફરી જોઉં વળી રમતો પવન વનવેલી સગે રાસ ત્યા.
 એક પર્વતરાજ મુજ નીચે વિરાજે વિસ્તરી
 જોના શિખર પર હિમ નિરતર વાસ કરી રહે છે ઠરી-
 નિજ તળે સુવિશાળ ખડ પડ્યો અલૌકિક, તેહની
 વિધવિધ દશાઓ ઉ ચી નીચી કાળચક્ર ફરી ઘણી,
 ને અનત ગયો જ નીતી કાળ તેમા નિજ સ્થિતિ
 નિશ્ચળ રહી, તે જોઇ કરતો હાસ કઈ ઉજ્જવળ અતિ,-
 એહવો મોટો મહીધર નભમહિ ધરતો રસે
 હજાર શૃંગે દપણો પ્રત્યેકમાં મુખ મુજ હસે.
 કેા સમે વળી મમ્ય નભમાં રહું ઉભી ઝૂમતી,
 નીચે સુતા જે ઝાડ ઝુડો ત્યા નજર મુજ વ્રમતી,
 મુજ કરે રૂપેરી બુદ્ધાદાર શતરણ ગુથી
 ત્યા પડી તે જોવા હું નાખુ દૃષ્ટિ જીણી મથી મથી.
 પછી નીચે જિતડ જ્યાં વ્યોમપૃથ્વી ચુમ્બતા,
 ને તરુષ્ટાબાકા મહિં મુજ પહોળું મુખ ધરી થલુ ત્યા,
 પછી સિન્ધુકિનાર પર પળમાત્ર હું ઊભી રહી,
 કરી ડોકિયું ફરી એક વેળા, સૂઉં જળસેજે જઈ.
 એધ નિજ ચઢતી સમે મુજને હમે વિખુટી કરી
 માડી થકી બહુ વેળ લગી આ વહાલસોહી દીકરી,
 વિરહ ટળી જે વેળ મળી મુજ માડીને નિરખું ફરી,
 તે વેળ ફેણું પ્રકુલ મુખ મુજ ! ધરે શોભા સુદરી !
 કોઈ કોઈ સમે તથાપિ વિયોજ અવધિ અંદરે
 પાદપ્રહારે તોડી ઘનપડ, પછી જનની મન્દિરે
 ડોકિયું કરું જ્યાહિ જ્યાહિ પાડી ખારી એમ મ્હે,
 ને માતમન્દિર મુકુર મૂક્યા મુખ નિરખણુ ત્યા જમે.

ન્હાનું મ્હોટું થાય વયુ મુજ પલુ નિરતર અમર હું,
 ને જે સમે દેખાઈ નહિ તે સમે તાતની ગમ રહું;
 એક ફેરી ફેરી રહું માડી પછાડી જ્યાહરે
 જઉ એક વેળા ભેટ લેવા તાતની તો ત્યાહરે
 સલૂણી સધ્યા મખી પ્રિય મુજ, ભેટ લેવા તે તણી
 મુજ હોડલામા બેશીને જાઉં કદી હું બની ઠની,
 પવન મુઠથી આગણું વાળી સમાયું રનેહથી,
 વેર્યા કુસુમ નવરંગ એમા ઝીણુઝીણુ મેહથી
 શાત એતુ નિરખી મુખ, મુજ સુખનદી નવ થોભતી,
 નારંગી રંગે સાળુ સુદર ખેરી સખી શી થોભતી !
 ચકચકિત સહુ ખેલ મ્હોડયો તારલો સખી ભાલમા
 લાડતી અડકું એહને કદી આવી જઇ બહુ બહાલમા.
 એવી એવી રમત વિધવિધ સખી સગ રમતી હું,
 પલુ ભેટવા આવે મુને એ ત્યાહરે અમડી ખીહું,—
 કેમકે રહામેથી પેલી આવી કાળી રાક્ષસી—
 મુર્ખ રાત્રિ-એણે દૂર સખિયો કીધી કૂર વચ્ચે ધરી
 ઉડી ગઇ મુજ સખી ઝીણી પાખ નિજ ઝળકાવીને,
 ને મુજને તો રાક્ષસીએ પકડી લીધી આવીને,
 રાખી કરમા થોડી વેળા પછી મુને તે ગળી ગઈ,—
 જાણે નહિ હું અમર છું ને બેઠી મુજ મન્દિર જઈ !

નરસિંહરાવ

૩૭

દિવ્ય સુન્દરીઓની ગરબી

૧

(ગરબી) “ તેજે ઘડયા અમ અગ અમોલા તેજે ઘડયા છે,
 કરિયે ન તિમિરનો સગ, તિમિર અમ વેરી ઠર્યાં છે.

(સાખી) દિવ્ય લોકમાં ધુમતા ફરિયે સહુ રસભેર,
 ને પ્રેમે ક'ઈ રેડિયે મર્ત્યલોકે અમીની સેર,
 અમોલી સેર અમીની તેજે ઘડયાં”

અંદા—

‘પ્રેમીએડા કલહમા રીસાએ ક્ષણવાર,
 તેના હૃદયે રેડતી અંદા હુ પ્રેમ અમીની ધાર,
 રસીલી ધાર અમીની’ તેજે ઘડયાં”
 ‘મુગ્ધા સૂતી અગાશિયે ચિન્તનમા ડહોળાય
 સીંચી ત્હેના હૃદયને ખિલવુ પ્રેમકળી હુ કાઈ,
 ઉજળીશી પ્રેમકળી હુ ’ તેજે ઘડયાં”

શુકતારા—

‘હાસ કરતુ આકાશમા નિરખે ન્હાનું બાળ,
 ત્હેને હૃદયે રોપુ હુ શુકતારા કવિત્વ રસાળ,
 અતિ ગૂઢ બીજ કવિતનુ.’ તેજે ઘડયાં”
 ‘હૃદય વિકસી કવિજન ઉભો નિરખે અનિમિષ નેન,
 ત્યાં ઝરતી હુ પ્રેમથી કાઈ કવિતસરિતના બેઢણ,
 કવિતની દિવ્ય સરિતના ’ તેજે ઘડયાં”

તારાસાખી—

‘ચિત્રકાર કવિમિત્ર જે ઊભો ફલકસમીપ,
 તત્વદર્શિ તેને હૃદય પ્રગટાવુ હુ પ્રતિભાદીપ,
 પૂર્યો દિવ્ય દીપ અમીએ.’ તેજે ઘડયાં”

ત્રણે મગનસુન્દરી—

‘અમે તેજના બાળ સહુ, સી ચીને નિજ નૂર,
 મનુજહૃદય શુ અભાવતુ હરિયે અન્ધતિમિરનુ પૂર,
 હર્ષરિપુ પૂર તિમિરનુ ’ તેજે ઘડયાં”

વન્દેવી—

* મરખી—સ ગીતની અધિદેવી હું અલબેલડી,
 વનમા રાસ રમુ સવિલાસ સમીરથુ રે લોલ.
 ચ દા, તારાચુગલ, ત્રણે અમીવેલડી !
 ભલે આજ મુજ મ દિર અમીરસથકી રશયુ રે લોલ
 સખી શુકતારા ! તુ કવિતા રેડતી
 તે હૃદય મધુરવની લહરી હું ભરૂં રે લોલ,
 ચ દા સખિ ! તુ પ્રેમઝરણુ જે પ્રેરતી
 ત્હેને ગીતધ્વનિ ફઉ હું દ્વિગુણુ કરૂં રે લોલ,
 મનુજહૃદયમા અદૃશ્ય કરથી છોડોને
 દૈવ જગાડે હર્ષશોકના ઉઠા સુરો રે લોલ,
 તે સવેને મુજ વીણામા રેડાને
 ગીતધ્વનિ હું મચાવુ અદ્ભુત પૂરેપૂરો રે લોલ
 એ ધ્વનિના સુર આખા આખા ખેંચાયા
 મર્ત્યલોકમા માનવગાન બધુ બને રે લોલ
 એહ ગાનનુ મૂળ ઉડુ શોધતા
 ધન્ય વિરલ કો મુજ ગીતધ્વનિ ઝીણો સુણે રે લોલ.
 સ ગીતની અધિદેવી હું છુ ઉવાસમી,
 મર્ત્ય દિવ્ય એ ઉભય લોકને નોડતી રે લોલ
 ધીર સમીરથુ રાસ રસેથી સદા રમી
 મધુરા વેરા સ્વરની માળ ગુથુ કોડથી રે લોલ ”

નરસિંહરાવ

* ‘આસોમાસો રાસદપુન્યમનો આદ ને, કાઞ્ઞિલા લખતા રે વદન ચોક્કસ રે લોલ’—એ ચાલ

પ ખીસંને.

(ગઝલ)

પધારો પખીડા પરદેશવાસી હો !
 પધારો ! મોકળી છે અમ અગાસી હો !
 કુશળ છે ત્યા પ્રભા ને સૌ પ્રભાના પાલ ?
 કુશળ છે રાજ ? ત્યા મિત્રોની રાશિ હો ?
 કુશળ વાયા અનિલ પન્થે પ્રભુપ્રેરેલ ?
 કથા કઈ તો કહો બહાલા પ્રવાસી હો !
 કહો, ઘાડી સખા ! કે પાતળી રજની ?
 પ્રભા કેવી મધુરમધુ ત્યા વિલાસી હો ?
 પધારો આગળા ઉઘડે છે અન્તરના !
 વિરાજે દેવસ્ય ગે દિવ્યવાસી હો !
 પુણ્યુ દેવ સમ પૂણ્યુ કુલ સાથે !
 વીઝી પાખો ઉડવો રજ સુવાસી હો !
 અને-કાઈ ખબર દેશો સખી કેરી ?
 તહમે આવ્યા છતાં એ શુ ઉઠાસી હો ?
 પધારો પખીડાં મુજ પ્રાણુવાસી હો !
 પધારો, મોકળી છે ઉર અગાસી હો !

જ્ઞાનાલાલ

કોકિલાને

(એવા રૂડા આબલિયાની ડાળ-એ લખગીતનો ઢાળ)

નીલ લીલમ સમા લાલ ગાલે બેઠા તમે જે તણે રે,
 એવા રૂડા આબલિયાની ડાળ મુકીને, કોયલ, કયા અયા રે ?

ઊંચે સોહે પ્રભાતના રંગ રાતા રાતા આલમા રે,
નેવા નાચે નીચે આના મ્હોર ! મુકીને૦

ફાલ્યો ફાલ્યો આબલિયો આ કાળ વસંતસમીરમા રે
સુનો તોય તમે વિના આજ મુકીને૦

કાળા કાળા લેહી જાડા મેઘ, કિરણ શશિલેખાના રે
હારે આખ ન લેખા જણાય ! મુકીને૦

લેહી તિમિર તણા પડ એમ ઉડા ગાણા તમતણા રે,
શુભે કાન, તમે ન દેખાવ ! મુકીને૦

* * * *

શશિરેખાની સુવાળી જાત નદીના તરંગમા રે,
ઉંચી નીચી ન્હાની મ્હોટી થાય - મુકીને૦

નૈક હોરીમા નૈક જ થાય, પરપોટાના ઉરમા રે,
એસી ંહેતી ંહેતી સરી જાય - મુકીને૦

તેમ આજ ઘણા અમ ઉર તેમા ગાન તમતણું રે,
એક લપસે બની શતકાય ? મુકીને૦

ઉંચી નીચી ઘણી વીચિમાળ ઉપર બાણુ સમ સરી રે,
જોતા જોતામા શકરી જાય, મુકીને૦

તેમ તિમિરતરંગની માળ ઉપર ગાન તમતણું રે,
લીસુ લીસુ આજે સરી જાય મુકીને૦

* * * *

અર્ધ નિદ્રાસમે પ્રિયસ્પર્શસુ ક્ષણ્યુ તમતણું રે,
ચમકાવે અમારા ચિત્ત ! મુકીને૦

ભર નિદ્રા સમે પ્રિયસ્પર્શસુ ક્ષણ્યુ તમતણું રે,
અમ ઉરમા ભરે સુખસ્વપ્ન. મુકીને૦

* * * *

ફેડે ચાદલે રમ્ય કલક, તેવા તમે સરઉરે રે,
 ચ ચૂ ભરતા ભાસો તે કાસાર. * * * સુકીને૦

કળી કુસુમતણી ! તમ વાસ આવે આ તિમિરમા રે,
 કુળી પાખડીઓ ન દેખાય * * * સુકીને૦

તેજ તારાતણુ દેખાય ઝીણુ ઉચું, આભમા રે,
 તારો જોવાય ના, ન ઝલાય ! * * * સુકીને૦

તેવુ ગાન તમારૂં, શુણાય ઉડુ ઉંઠાણુમા રે,
 તમો દેખાવ ના, ન ઝલાવ ! .. સુકીને૦
 ગોવર્ધનરામ

૪૦

કોકિલ ગાન

(સાખી-મગ્ધ)

એસી આખાડાળ આ કરતી કોકિલ ગાન,
 ડહું ડહું મૃદુ ટૌકાતણુ આનદે મુજ કાન,

શુણું એનો મીઠો ટોકાર,

અહિ રેલે અમીની ધાર,

શકે તાપો સમાવી શુ !

હૃદે વેરાન કરે લીલુ !

અલૌકિક શો મીઠા ટૌકાર, ઉરે રેલે અમીની ધાર

રીઝવવા ઋતુરાજને ગાતી મળુલ ગાન,

કાચ સારવા કામનુ, ભુલવે કામી ભાન.

હશે તુ કા પરી દિવ્યા,

ન તો, કયાથી મૃદુક ઠા,

હવી ય ખી ઋષિ શ્રાપે,
 ટુહી ટુહી સ્તવે ગાને,
 શુભ્ર એનો રૂડો ટૌકાર, ઉરે રેલે અમીની ધાર
 નારગી પીળી વળી કહી ગુલાબી લાલ,
 મારે લીલુ શોભતુ રુખડુ રૂડું રસાલ

રસાલે એ રમે નાચે,
 ગીતે એના જનો રાચે
 લીલા સૃષ્ટિ તણી ગાયે,
 પ્રિયા પ્રિયે ક્ષણે ચોળે,

રસાલે એ કરે ટૌકાર ઉરે રેલે અમીની ધાર
 મધુરી સોડમ મ્હોરની, મધુરૂ કાકિલ ગાન,
 ધાયા શીત રસાલની, ઠરે હૃદય ગુલતાન,

શુભ્રી ટૌકાર, ઉડુ વ્યોમે,
 રમુ એ સાથ ધણે કોડે,
 લુલુ આધિ જરા માહે
 શુ આનન્દો ઉરે વ્યાપે !

મીઠા એનો 'ટુહી' ટૌકાર ઉરે રેલે અમીની ધાર

નમિષતરામ ધીરજરામ વેલ

મધ્યરાત્રિયે કૌયલ

[વિષમ હસ્તીત]

શાન્ત આ રજની મહિ મધુરો કહિ રવ આ-ટુહૂ-
 પડિયો ઝીણો શ્રવણે અહિ ? શુ હું સ્વપ્નમા સુખ આ લીહું;

મનદ વાઈ સમીર આ દિશ જો વહે રવ જો ફરી,
 નહિ સ્વપ્ન જો તો જાન પેલી ગાય કોયલ માધુરી.
 મધ્ય રાત્રિ સમે તને અલિ કોકિલા । શુ આ ગમ્યુ ?
 હાં, મેહલો વરસી રહ્યો તેણેથી તુજ મનડુ ભમ્યું;
 હુ ખ નવ સ્વપ્ને ઢીકું ને સુખ મહિ તુ રેલતી,
 આ રમ્ય રાત્રિ મહિ અધિક આનંદગાને ખેલતી.
 નીતરી રહી ઘોળી વાદળી બ્યોમમા પથરાઈ આ,
 ને આદની ઝીણી ફીકી વરસી રહી શી સહુ દિશા ।
 જ્ઞાન મીકું અમી સમુ તેણે ભર્યું તુજ કંઠમા
 આ શાંતિ અધિક વધારતુ તે બાય ઉલરી રંગમા
 નગર બધું આ શાંત સૂતુ, આદની પણ અહિ સૂતી,
 ને વાદળીઓ ચપળ તે પણ આ સમે નવ ભગતી,
 અનિલ ધીરે ભરે પગલા પળે શાંતિ રખે સહુ,—
 ત્યા ઉછળતી આનંદરેલે કોકિલા બોલે—ટુંકું !
 સૃષ્ટિ સઘળી શાંત રાખી મુજને જ જગાડતો,
 ટુંકું મીઠો તુજ પવન લહરીસંગ જે બહુ લાડતો,
 જ્ઞાન તુજ સીંચે હૃદયમા મોહની કઈ અવનવી,
 ભૂલી ભાન, તણ મુજ રમ્ય શબ્દા, હૃદય હોડે તવ ભણી;
 ઢોડી ખેલે મધુર તુજ ટુંકાની સંગે રંગમા,
 આનંદસિ ધુતરંગમા નાચ તું જો ઉછરંગમા,—
 હા । વિરમી પણ ગયો ટુંકું હૃદય લલચાવે બહુ,—
 ફરી એક વેળા, એક વેળા, બોલ, મીઠી ! ટુંકું ! ટુંકું !

નવસિ હસવ

નિર્દોષ બાળ

(ગઝલ)

અરે ઓ ! બાળ બાળુડા ! બહિર ને અ તરે રૂડા !
 ફરે તુ જોલ કરતો રે । ઉરે આનદ ધરતો રે ।
 સ્વ-ચરનો ભેદ નહિ તારે ! કંઈ નહિ જોઈએ તારે !
 ગમે ત્ય જઈ ગમે ત્યાં રહે ! નથી કંઈ ભાન છુ કમા રે
 વડીલો જે સ્થળો નિ'દે જઈ તુ ત્યાંય પણ જોસે,
 વડીલો જે સ્થળો વઢે કદિ તુ ત્યા નહિ જોસે ।
 પરતુ દહેર આવી જ્યા તને, જઈ જોસશે તુ ત્યા,
 અહા ! નિર્દોષ શી ચેષ્ટા ? ખરે નિર્ગુણ માતુ હા !
 કદી જઈ શત્રુને હાથે, ચડી જોસે વિના શ કે,
 કદી જઈ મિત્રને માથે, નહિ જોસે વિના શ કે
 કશેા દુર્ગુણ કે શકા નહિ લાવી ફરે વકા !
 રમે ત્યા જઈ રમાડે જ્યા, હસે ખેલે ફરે દ્યા ત્યા !
 રમાડે કોઈ સાચેથી, રમાડે કોઈ દંભેથી,
 રમાડે કોઈ વૈરેથી, પરંતુ સર્વ સમ રીતિ ।
 નહિ લાવે કશુ હુદયે, અરે નહિ કાઈએ જાણે ।
 હશે કંઈ જાણવાનુ એ, કશી શંકા નહિ ઉરે ।
 હસે જે ભાવથી માતા અને પિતા તણી પાસે,
 હસે તેવાજ ભાવેથી ખરેખર શત્રુની સાથે ।
 ખરેખર ખેલ છે ન્યારો ! જગત્ જ જગણથી તારો,
 જગતનો જેહ અજ્યાસી,—થવાનો તેહ જગવાસી.
 પરતુ બાલવયવાસી ! ખરે છે જગ્ત સંન્યાસી ।
 કથુ શુ તાતની તારા અને મારા તણી ખૂબી
 થવાનો જેહ જગવાસી, અરે તે આજ સંન્યાસી !
 અરે ઓ બાળ બાળુડા ! બહિર ને અ તરે રૂડા,

તુ શુ એ કાંઈ જાણે છે ? જગતને કંઈ પિછાણે છે ?
 જગત તુંને પિછાણે છે, જગતને તુ શુ જાણે છે ?
 તુ જાણે છે ? 'હું કયાં જઉં છું-અને હું ક્યાં જવાનો છું ?'
 નથી તું જાણતો ભાઈ ! નથી કંઈ ભાન રહેવાનું !
 અરેખર એહની અથવા, નથી કંઈ તાહરે પરવા !
 અહા સ્વાતંત્ર્ય શુ દેખું ? સુખી સ સારમા લેખું
 દશા તારી વિચારી આ, કર્મધર્મ્યા હું તારી હા !
 હઉં જો બાળ તુ જેવો, કર્મ આનંદથી કેવો ?
 હર્મશ હું બાળ તુ જેવો હર્મશ આનંદમય કેવો ?
 થયો આને સુખી હું ખી ! થયો આને ધની ભૂખી !
 થયો આને વડો નાનો ! થયો આને સમજવાળો !
 પડી જગના પ્રપચોમા, શુભાશુભ કાર્યતત્રોમા,
 થયો છું હું સુખી હું ખી, થયો છું હું ધની ભૂખી,
 અરે ઓ બાળ બાળુડા ! દયાના યાત્ર ઓ રૂડા !
 શુરૂ વયમા તુ આવીને થર્મશ કેવો મને કહેને ?
 થર્મશ કે બાળ ! હું જેવો ? રહીશ કે બાળ તુ જેવો ?

દેવચ દ્વારામજી.

૪૩

કુલની સાથે રમત.

(ગરખી)

(શીખ સાસુ હે છે રે વહુજી રહો ઢગે, એ ચાલ)
 આવો કુલડા મધુરા રે આપણુ રંગે રમિયે,
 દિન એક આનંદ રે લેળા રહી નિગમિયે
 મ્હને મુખડુ ત્હમારૂં રે સલ્લહું લાગે બહાલુ,
 એમા નિર્મળ પ્રીતિ રે વરી હસતા કાલુ.

તમમાનું હું પણુ રે કુસુમ એક કોમળિયુ,
 રહી મનુજસમૂહ રે વદન કરમાઈ ગયુ
 નદાશી ત્યા થકી આજે રે આવ્યો તમ પાસ હું તો,
 તહમે કોમળ હૃદય રે, મહને નવ ગણુશો જુદો
 નહિ તમમા કુટિલતારે, નહિ વળી ફરપણુ,
 નહિ વચન કપટના રે હૃદય પ્રેમાળ ધણુ,
 કદી હાસ કરતા રે તો નિશ્ચે આનંદભર્યા,
 કરમાઈ કદી સૂતા રે સત્યે હું ખે જ ગળ્યા,
 જેવું અતર થાએ રે તેવું તમ મુખડું ઘીસે,
 જેવું મુખ દેખાએ રે તેવું તમ હૃદય વિશે
 ત્યારે આવો મધુરા રે આપણુ રમે રમિયે,
 દિન એક તો મુખમા રે સાથે વશી નિર્ગમિયે.

નરસિંહરાવ

૪૪

પખેરૂં, જા વન ઉડી.

[ભેરવીનું ૫૬.]

જા ઉડી, બધન છુટી પખેરૂં! જા વન ઉડી.
 તે તુજ ભૂમિ રસે જુડી, પખેરૂં! જા વન ઉડી-ટેક.
 આ તન આવું, ગાન મધુરૂં,
 કયમ રાખે પિજર પૂરી? પખેરૂં! જા વન ઉડી
 બ્યેમ વિશાળુ, રંગ રસીલુ.
 ત્યા ફર જા મનડું મૂકી. પખેરૂં! જા વન ઉડી.
 ગિરિ ઝરણે નિર્મળ સરવરના,
 સ્નાન લહે શીતળ જુઠી પખેરૂં! જા વન ઉડી.

ત્યા લયતાં તરુઓ ફળથી ઝઇ,
 એની લહેજત અતિ મીઠી પખેરૂં ! જા વન ઉડી
 ત્યા પર્જન્ય રહે પરવરતા,
 રાગ રસિક લહે ઝુટી ...પખેરૂં ! જા વન ઉડી
 ઊડ અયિ લય થા નભ ગાતો,
 દે દિક્રાન્ત સુરે પુરી પખેરૂં ! જા વન ઉડી
 મુણી મુણીને ધરતો ચક્ષુ ઉર,
 હું એ ઝુકાવુ હૃદય તુષિ પખેરૂં ! જા વન ઉડી

જ લ દે

વસન્તગીત

૧

ગરબી]

કોયલડી ! ત્હારી મોરલી લલિત ખેના । છેડી જ ને !
 હીંચે નમે તુ ખેન । આખલિયાને ડાળ જો ।

કોયલડી ! ત્હારી મોરલી લલિત ખેના । છેડી જજો

(વસન્તવિલકા)

રગ્ગા દિશાચીર વિધુની વિશુદ્ધિરગે,

અર્ચો પ્રભાવી અરચી દિનને દિનેશે,

નવગન્ધકૌષ કંઈ ગન્ધવતી ઉઘાટે,

ઉઘાડીને ઘુંઘટ ગાવ, વસન્ત, સખી । પધારે.

કોયલડી ! ત્હારી વેલુથી વસન્તદેવી સત્કારજે !

૨

કોયલડી ! ત્હારા વનમા પ્રભાત આજ ઊંડાં ફોગે,

સોનારૂપાની મહી રમતી રેખ અનન્ત જો ।

લાખી શિશિર તણી રજની વીરી ! આજ રૂખી જતી,
સાત્વિક પ્રકાશને પગલે પધારે વસન્ત જો !

(હરિગીત)

મીઠડી,
સાન્તવની,

ભાગ્ય સમ સંજીવિની

જગજીવનમન્ત્ર શી ઉદ્ધારિણી,
પ્રભુકિરણ સરિખી સકલ સચારિણી,
પ્રાચીપ્રતીચી, દિગ્ભુવન સૌની પરમ કલ્યાણિની
સાત્વિક પ્રકાશને પગલે પધારે વસન્ત જો !
કાયલડી ! ત્હારી વેણુમા વસન્ત દેવી સત્કરજો !

૩

(સોરઠ રાજિણી)

પડવો કયા પડયો ? રસબાલ !
લોદી લીપણુ જગના દુર્ગ અનિલ કયા આથડયો ?
રસબાલ !
ઉપર જ્યા અનહદ બાજે સાજ, દુહુરવ ત્યા રહડયો ?
રસબાલ !

(હરિગીત)

સ સ્ફુટિના સૈન્ય ઝૂહો માડતા,
પૂષ્ટિમા ને અમાસ નેજા ખોડતા,
યશકિરીટી ઇન્દ્ર પુષ્પ વધાવતા,
ગાન્ધર્વ જયના ગાન નિજ વેણુ ભરી વાતા જતા

(ગરબી)

આછેગી પીછીથી પ્રહ્લાડતીથ' આલેખિયા,
વૃમે પ્રશસ્ત તટે મન્દાકિનીના નીર જો !

સુરોઅસુરોની મેદની અખંડ ત્યાં રાસે રમે,
 નૃત્યનેતા અમી મોરલી હલકે સુધીર ભે !
 પદતાલી બન્ધ્ય ધમકે મહા ગમ્ભીર ભે !
 કોયલડી ! ત્હારી વેણુથી અનેરી વેણુ વાગે ત્હા
 કોયલડી ! સહ વેણુના વિલોલ શબ્દ ભાગે ત્હાં,
 રમે-રમે ચૌદ ભુવનને દડે પરમ ભારતરણ અબધૂત કાલ.
 પડથો ત્યા પડથો, રસભાલ !

૪

(ગરબી)
 કુલકની આખોમા વસન્ત ! કાઠ આંબ્યુ ત્હમે,
 આળે બહુગર આજણુ એ સુજ નેન ભે !
 (હરિગીત)

ગહેકતુ,
 ગહેકાવતુ
 પ્રાણુને ચેતાવતુ,
 વિશલ સૌન્દર્યે કદી કદી ભાસતુ,
 પ્રિયનયનની કાન્તિમા સ્થિર વાસતુ,
 સ્નેહના સોહાગ સમ સપ્રભ ચથસ્વી વિલાસતુ
 કુલકા કુલકને પગલે વસન્ત ! પધારભે !
 આન્યા વને તો દેવ ! આવભે માનવદેશ ભે !
 ચાંદા સૂરજ કેરી બ્યોતિ પામરીએ પરિમલે,
 આપી જભે એ દેવપરિમલના આદેશ ભે !
 આવો વસન્ત ! પ્રાણુઆગણુના આલ અમે વાળી લીધાં.

૫

કોયલડી ! મ્હારે બારણે હો ખેન ! કાલ બોલી જાજે !
 કાલે મ્હારે ઘેર પ્રભુજનાં વસદાન ભે !
 કાલે મ્હારે ઘેરે વસંતદેવી મહેમાન ભે !

કોયલડી ! ત્હારી મોરલીનાં વીધ જહેન ! ખોલી જજે !
 વીધે વીધે તે વહે ંહાલમ કેરાં વેણુ જો !
 વીધે વીધે તે કહે ંહાલમ કેરા કુંહેણુ જો !
 કોયલડી ! મ્હારે ખારણે વસન્તમન્ત્ર ખોલી જજે !

ન્હાનાલાલ

૪૬

અનત કુદડી

(ગરબી—આવોને નંદલાલ એ ઢાળ)

ંહાલા રમિયે ઉમ ગે, ફરતા કુદડી અનત,
 શીતળ નિર્મળ, સ્વેત નયનહર, શાત ચળકતી ચાઢની સુખકર,
 જામી રહી કેવી રમ્ય—! ંહાલાં

સાખી રનાન પાન અમિનું કરી, લલિત લબ્ય લ્યો લહાવ,
 મીઠી આજની રાતડી, કડવી આવતી કાલ;
 હુખા દિવસની રતજ લીસી, ઉંડા નયનની આંસુની લીટી,
 હુછતા લઈ અનુકમ્પ—ંહાલાં

સ્કંધે સ્વજનને, વિશ્રમને સ્થળ, ભૂલી જઈ ગત વાતડી પળપળ,
 ગળતા મહિ ભુજબ ધ—ંહાલાં

સાખી. ફેનેહ ધરી સુરખી ભરી, પર ફરતાં દુગદ્ગંદ—
 દેખે રસ બ્રહ્માડમા, પ્રિયજનમય કંઈ રંગ;
 એ રંગમાં રસબોળ રહીને, ગુમ કળા નિરખી પ્રિયજનને;
 સૂચવતા કંઈ મર્મ—ંહાલાં

લલિત

રમણીયતાજનિત શોક.

(વસંતલિલ્લા)

એકાત આ ગિરિતણા ઉદરે પડેલું,
 સૂતું જ જાગતું સરોવર સ્વપ્ન પેલું,
 આકાશ ભૂરૂ જળ નિર્મળમાહિ ડૂબ્યું,
 ઉધે મુખે લટકતું તરૂવૃદ્ધ ઊભું
 ડૂબ્યું સમસ્ત પ્રતિબિમ્બ જગત્ સુરેખ,
 હા ! કેણુ એહ પદશે અતિ ગૂઢ લેખ ?
 ગભીર આ તટતરૂ નિજ બિમ્બ સાથ,
 પ્રેમે થકી કરી રહ્યા કંઈ ગૂઢ વાત
 સૂતું સરોવરહૃદે નભ ઊંડું પેલું
 ઉચે રહ્યા નભની સાથ હશી રહેલું
 દીસે થું ઊંડું જળમા જગ અન્ય એક,
 જેનું સ્વતંત્ર રહ્યું જીવન લિલ્લ છેક
 ગભીર મૌન ધરીને તટવૃક્ષ પેલાં,
 જાડી અલૌકિક સમાધિ વિષે ડૂબેલા
 શા ઘોળતા હૃદયમાં કવિતાવિચારો !
 ને દેખતા અનુપ ભૂમિતણા ચિતારો;
 ઉંડું નિહાળી જળમા સ્થિર લોચનેથી,
 તેજસ્વી વિશ્વ પ્રતિબિંબતાણું જ લેહી,
 તેની પછાડી રહી જાળતી દિવ્ય ભૂમિ
 તે દેખતા તરૂવરો વટ આ ઝંજીરી
 ગર્જવ ઘોર કંઈ અમણુધિ ઉત્તર ગ
 તેનો કદી નવ શુણ્યો ક્ષાલનો જ જગ,
 એલું સરોવર સદા રમણીયમૂર્તિ,-
 તો કેમ આ હૃદય શોકની ધાતુ સ્ફૂર્તિ ?

બોતા જ રમ્ય છળી આ હૃદયે શુ ઊંડા
 કા શોકના પ્રગટતા ધબકાર ગૂંઠા ?
 હા, બહુ, આ સરતણા મૃદુ હાસમાહિ
 છૂપ્યા અનેક અતિથોર નિસાસ કાંઈ
 આ વરિને તટ-હી હૃદયે નિહાળુ
 આ મત્યં જીવનનુ વાદળ કાંઈ કાળુ,
 ને અરમી થતી ખડી ભવદુખ કેરી
 નેને સમીપ જ ભુતાવળ કાંઈ ઘેરી
 બો આ છળી સરતણી રમણીય એક,
 તો છે છળી દુ ખલરી જગમા અનેક
 ને કોઈ કાળ વળી આ છળી તો મધુરી
 થાશે વિનાશકરત્રી જ વિલુપ્ત પૂરી
 માટેજ આ મધુર મૂર્તિ પછાડી છૂપ્યા
 ઘેરા અનેક દુઃખરંગ દીસે જ ડૂબ્યા
 સૂતુ મનોહર સરોવર આ સુણાવે
 ગંભીર ગાન લયકાળનું ઘોર ભાવે.

નરસિંહ હરિવંશ

ઉડી રજની

(રામ મ્હાડ મ્હારી હુમા બારે બોલે મેવાડો રે મલીર—એ ચાલ)
 આ શી ઉડી રજની આજતી બણે ઉંઠા બણકાર !
 ઘેરી ગુહા આકાશની રે માહિ સુતો ઉડે અંધકાર,
 ઉંઠા ડુખના નભતારલા કંઈ ગૂંઠ સદેશ ંહેનાર રે,
 આ શી ઉડી રજની !

શાતિપૂર રેલી રહ્યું રે ઉંડું, અદ્ભુત, સહુ ઠાર,
એ પૂરને ઝીલું હલાવી છાનો અનિલ રમે સુકુમાર રે
આ શી ઉડી રજની !

ડુળી ઉડી એ પૂરમા રે તરુવરકેરી હાર,
મોહમંત્રથી મૂઢ બની એ કાંઈ કરે ન ઉચ્ચાર રે,
આ શી ઉડી રજની !

મૂઢ બન્યો એહ મંત્રથી રે સ્તબ્ધ હોલો હુ આ વાર
જેઠ અસંખ્ય લેલો કંઈ કરે યોગમ ઘોર ઝંકાર રે,
આ શી ઉડી રજની !

બાગી ઉડી એ ઝંકારથી રે અનુભવ દિવ્ય ઓથાર,
ભરાયુ લેલ અસંખ્યથી રે મહાર હૃદય ફાટે શતધાર રે,
આ શી ઉડી રજની !

ગૂંથાયુ એ શત ધારથી રે એહ સ્તબ્ધ હૃદય આ ઠાર,
શાત, અદ્ભુત, ઉંડા કંઈ શુભે ઉચ્ચ ગાનના પુકાર રે,
આ શી ઉડી રજની !

નરસિંહચંદ્ર

૪૬

એક સેનાપતિનું મધ્યરાત્રે ચિન્તન

(હારે ગોકુળ જીવાને આવ્યારે મથુર ના વાસ્તી-એ ગરખીતો દાળ.)

આ શા અણગણુ તાર વૃન્દ રે દીપે શ્યામ નિશામા,
સહુ હળી મળી બતા સગ રે દીપે શ્યામ નિશામા.

ઘનતિમિરે નભ ઘેરિયુ રે ધસતુ પૂર્વ પાસ,
તેજ રવિનુ અસ્ત થયે તે હૃદય પશ્ચિમ કીધો આવાસ રે,
વશ્યુ શ્યામ નિશામા

પવન પર્ણ હાલે નહિ, ન હાલે ન અધારૂં ઘોર,
 ગ્રહગણ પણ હાલે નવ ચાલે, હાલે ચોરગ્રાહક ને ચોર રે;
 મહાલે શ્યામ નિશામાં
 પથુ પળી બોલે નહિ, ને બોલે ન જળ સ્થળ કાઈ,
 મૃત અમૃત નિદ્રાએ ઘેરું, તમફાંતમતમ કરતુ આહિં રે,
 તીનું શ્યામ નિશામાં.

એ અવસર અલબેલડીરે, હીંચી હિ ચોળાખાટ,
 આસુ ઢાળે, ઉર સ બાળે, રણ પડિયા પિયુને માટ રે,
 રાતી શ્યામ નિશામાં

કોક મળે કો ટળવળે રે કો રણ જાતી સાથ,
 કોઈ સૂતી સ્વપ્નામાં જોતી આવી અડિયો પિયુનો હાથરે,
 જોતી શ્યામ નિશામાં.

ઉડુગણ ચાલ્યા છૂતવા રે ધાયુ તિભર ચોપાસ
 ધરી ધરીને કાઢ્યુ પછવાડે, કીધા કેસરિયા તનુવાસ રે,
 લીધા શ્યામ નિશામાં.

ગ્રહમંડળ પડ્યુ નીરમા રે, ધરી તરુવરના ચિર,
 નીર જીવે ચિન્તામાં ફરતો સહુ શમિયુ સરસ્વતીતીર રે,
 સૂતુ શ્યામ નિશામાં

શાન્તિ વિશે ચૈતન્ય નહિ રે, ચૈતન્ય શાન્તિ ન એક,
 જ્ઞાન વિશે ગમ્ભીરપણું નહિ, પ્રભુ રાખે ક્ષત્રિનો ટેક રે,
 આવી શ્યામ નિશામાં.

સત્ય સનાતન રાખવી રે કુલભૂમિની મરજાદ,
 સહેજ જતી સલાળવી તે મોઘી માતૃપિતાની લાજ રે,
 ઉડી શ્યામ નિશામાં.

ભીમરાવ

ચિત્રસ સાર.

મચી રહ્યો કોલાહલ આજે, દશે દિશે આજે !
તે તમે સરે કો ભિન્ન ચિત્ર સસાર ! જગત ના ભણે !

તરી રહે ઉપર વ્યવહાર,
સઉ સરી જતા જ પ્રવાહ,
સઉ દિવસ ભલુકતો તેજે,
રવિ સળગી રહે જગદેહે,

તે નીચે નિશા નિજ ખેલ જમાવતી, અથ સોડિયુ વાળી
આ ચરિત્ર કરતી નિશા દિવસનુ રૂપ ધરી આ ભમી !

નભ ઉડુગણથી ઉભરાતુ,
તિમિરોદર ઘણુ ઉપસાતુ,
ઉર ચિત્ર સ્વપ્ન ભણી ધાતુ,
જગ મદનતન્ત્રી ધરી ગાતુ —

તે નહિ દેખુ, નહિ શુણુ, રજનિ જ્યાં રૂપ દિવસનુ ધારે,
ઓ રજનિ ! ધુ ઘટ ઉઘાડ ! નીરખવા તને ચિત્ત લલચાયે.

ઓ રજનિ ! ત્યારે કાજ
મુકી દર્શશ હુ આ સઉ સાજ !
ઓ રજનિ ! જોવા તુને,
આ બુદ્ધબુદ્ધ ફેડીશ હુ તે !

ગૃહભાળ, લક્ષ્મીની ભાળ, રચી મુજ શિરે રહે બુદ્ધબુદ્ધને,
એ બુદ્ધબુદ્ધ ફેડી, તોડી બન્ધીના બન્ધ, જોઈશ હું તુને.
ઓ રજનિ ! જોવા તુને મુને અભિલાષ ધણો છે આજે !
બહુ બહુ વર્ષ અભિલાષ ઉડેા ઉરમાઘ ધર્યો છે સાચે !
હું ચન્દ્ર ! રજનિ, તુ રજાન ! જીવ હું તુ જ જેમ પરલોકઃ
મુજ તિમિર વિશે તરી જોઈશ ઉભો તુજ સચે કયાં જ પરલોક !

તોડીજ સજડ આ બન્ધ,
 સુજ નવો થશે અવતાર !
 નવુ તેજ પ્રકટશે આખ !
 સુજ સરવા થાશે કાન !
 શુભી શકીશ હું ચમત્તુ ગાન !

આ હમ્મ જકી, આ હોંગ થકી સરી પડીશ રસાતળમાં હું !
 આ નાટકના પટને ચીરી પે ખીશ-જ્યાં વલ્લુવેશ નિશા તું.

ગોવર્ધનચમ્પુ

૫૧

અમર આશા

(ગઝલ-ભૈરવી)

કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે !
 ખફા ખજર સનમત મા રહુમ હોડી લપાઈ છે—કંઈ
 બુઢાઈ જુદગી ભરની, કરા રે રો બધી કાઢી,
 રહી ગઈ વસ્ત્રની આશા, અગર ગત્તન કપાઈ છે—કંઈ
 ધડી ના વસ્ત્રની આવી સનમ પલુ છેતરી ચાલી,
 હબરો રાત વાતોમાં, ગમાવી એ કમાઈ છે—કંઈ
 ઝખમ દુનીયા ઝખાનોના, મુસીબત ખોફના ખજર,
 કતલમાં એ કદમખોસી, ઉપર કયામત ખુદાઈ છે—કંઈ
 થમા પર બાય પરવાના, મરે શીરી ઉપર ફેરહાદ,
 અગમ ગમની ખરાબીમાં મજેદારી લુટાઈ છે—કંઈ
 ફેના કરવું, ફેના થાવું, ફેનામાં શહ સમાઈ છે,
 મરીને જીવવાનો મત્ર દીવજરની દુહાઈ છે—કંઈ
 ઝહરનું નામ લે શોધી, તુરત પી લે ખુશીથી તું,
 સનમના હાથની છેલ્લી હકીકતની રફાઈ છે—કંઈ

સદા દિલના તડપવામા સનમની રાહ રોશન છે,
 તડપતે તૂટતા અદર ખડી માશૂક સાર્થ છે—કંઈ
 ચમનમા આવીને ઉભો ગુવોપર આફરી થઈ તું,
 ગુલોના ખારથી બચતા બદનગુલને નવાઈ છે—કંઈ
 હબરો ઓલિયા મુરશિદ ગયા માશૂકમા ડૂબી,
 ન હૂંડ્યા તે મુવા એવી કલામો સખત ગાઈ છે—કંઈ
 મલિલાલ

પર

આશાપખીડુ

(સીતાજીના મહીનાની માલ)

આશાપખીડુ મ્હેં તો પૂર્યું કનકમય પાજરે,
 રમ્ય રંગ ધરતુ અનેક, જેવો મેઘ સાઝરે,
 ઝીણી ચચૂ સુવર્ણની મેખસમી શી ઓપતી ।
 ઇન્દ્રધનુરંગ ધારી એક કવગી શિર શોભતી,
 ઘોળી બરફશી ડોકની મધ્ય સુનેરી ઝાઝો,
 આસમાની પાખની માહિ પચરગી ચાહો,
 પીંછે કરમજી રંગ સોહાય, ને ચરણ સુવર્ણના,
 હીરા સરિખા બે ઝોણા નેન ચમકચમકે ઘણા,
 સુવાળુ શુ જોનુ શરીર ભર્યું દિવ્ય કાતિયે ।
 પણુ બદલી ઘડી ઘડી રંગ મહન નાખે પ્રાતિયે,
 વળી અમૃત શુ મીઠુ ગાન કરે દિવ્ય પખીડુ,
 ત્યારે નાચતુ ભૂલી ભાન હઈડું મુજ મૂરખુ
 પણુ એક દિવસ એ તો, હાય । ઉડીને આલિયું,
 તોડી કનકનુ પજર ત્યાંય, રહ્યું નવ આલિયું,

તોએ જ્ઞાન કરતું જાય, પાછળ દોડયો જાઉં હું,
 પણ એ તો નવ પકડાય, અધિક લલચાઉં હું,
 હીડી પેહું એ એક દિવ્ય હતું વન તે મહિ,
 હું પણ સ્વઅનુસારે ધાઈ પેઠા ત્યા તો સહી,
 હીડું બેહું શુભાખને છોડ, ગયો હું જાલવા,
 ઉડી બેહું બીજે જાડ, ગાઈ લાગ્યું મ્હાલવા,
 વૃક્ષે વૃક્ષે, છોડે છોડ, મુને ભટકાવિયો,
 આવ્યું તોએ એ નવ હાથ, અગ્નિક અકળાવિયો
 અતે બેહું ભાંચી ડાળ, પછી લાગ્યું બોલવા,-

“અરે મૂર્ખ મનુજના બાળ ! કાફા શા આ મારવા !

નવ આવું કદી ત્હારે હાથ, મૂર્ખ એ માનવી !
 હું તો ધારી નવા નવા રંગ ધારૂં મૂર્તિ નવનવી;
 પૂર્યું પાજરે મુજને તોહ ધારીશ નહિ મન વિશે,
 એ તો ઘડિયું મ્હારે પ્રભાવ, ત્હને હલકું દીસે.

પણ મન નવ ધઈશ ઉદાસ, કહું શુભ વાત તું,-
 મ્હણે નાખ નજર, મ્હણે દૂર, વ્યોમ જ્યા ડૂબી જતું,
 પેલી રુધિરભરેલ કપાળે ઘડેલી કમાન જે,
 અતરિક્ષ ઉભી જેના સ્તભ રચ્યા મ્હોટા હાડકે,-

દીસે તુજને ભયકર તેહ, તથાપિ એ રમ્ય છે
 બીજી બાજુ કનકનો ઘાટ ઘડેલો ભવ્ય છે,-
 આણી કોરે રાક્ષસ એક બેઠો છે બિહામણો,
 મૃત્યુ એવું એનું નામ, તુંને અળખામણો,

પણ તું જઈશ એને દ્વાર, પછી પેલી પાર તું
 જઈ જોઈ પામીશ આનંદ ત્યહા તે વાર તું,
 ત્યારે ત્યાહિ જો ! ભેટીશ તુને હું આનંદથી,
 ત્યા લગી થઈ ધીર તું થીર રહેજે મન શાંતથી.”-

એમ બોલી ઉઠી ગયું એહ પખીડું ના રહ્યું,
 ઉડતા ઝળકતી એની દેહ, ગાતું ગાતું એ ગયું,
 જઈ લય પામ્યું ચન્દ્ર માહિ, વશી ગાતું ત્યાં રહે,
 શાંત અજવાળી રાતે કેા વેળ, સુણુ એનું ગાન એ.

નરસિંહરાવ.

૫૩

આશાદેવીનું ગાન.

(ગરબી,)

મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણોરે માનવી !—
 સ્વર્ગવણી દેવી ંહાલી હું તો અલબેલડી,
 મહારે ભુવન બધું બ્રહ્માડ વડું વખણાય,
 મહારે મન આવે ત્યાં ઉડતી ઉડતી બાજે હું,
 મહારી સુન્દરતા દેખી જગ સહુ અભય !—
 મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણોરે માનવી !
 તારલિયા મહારે ત્યાં રોજ કિવાળી દીપવે,
 મહારે આગણુ ચદા ચોક પૂરીને બાય !
 મહારે માડવ બાય સુવર્ણ જ સૂરજ વેરતો,
 તેને ઉચકી લેતું હસતું જગત સુધાય !—
 મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણોરે માનવી !
 ઉમતા પ્રભાવના જેવી છુ આશાદેવી હું,
 મહારા સાળુડામા વિધવિધ રગ પૂરાય,
 એવા રગ જાતના હૃદયે પૂરી દેખને
 તેની આગળ નવી ઉઘાડું હું દિન-કાય !—
 મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણોરે માનવી !

જનઅ તરને કાળા વાઙ્ગ આવી ઘેરતા
તેના ભુવન ભુવન અ ધારૂ ઢાળાય,
ત્યારે તારલડા જેવી હું તેમાં ફૂટીને
કાંઈ નવા નવાં તેજે ચમકાવું ત્યાય !—

મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !
માનવ-ઉર ગુ ચવાય નિરાશાની ગીય આડીમાં,
સહુ ઉદ્ધાસ ઉડે ને અન્તર શૂન્ય જણાય,
ચદ્રકિરણશુ આડીમાથી ત્યા ડોકાવી હું
તેને ફરી જગાવી દેવાવું જગમાય !—

મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !
જેઈ પ્રેમજ્વરને જગમા ભમી ભમી ગુ જતો,
કોને ચટકો દઈને છૂપો નહાસી જાય;
તેને પાસે પાસે લાવીને હું ઉડાવતી
કદી ચકડાવું કે કદી નહસાડી મૂકું ત્યાય !
મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !
દુનિયાની સખી થઈ આશ્વાસન આપું હું,

મહારા માડવને બતલાવું બહુ મહિમાય,
કષ કષ સ્વપ્ન મીઠા દેખાડું દૂર આકાશમા,
એવું સખીપણું છે મહારૂ અતિ સુખદાય !
મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !
મહોટા મહોટા કામ કરાવું જનની પાસ હું,
એક ફલગે મહાડ કુદાવું કરીને રહાય !

રાબરાણા રક બધાના ઉરમા હું વસું,
મુંજ વિષ્ણુ જગમા જનનું જીવ્યું વ્યર્થ ગણાય !
મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !

મહારૂ ગાન સદા જન-હરને પોષે પ્રેમથી,
 મહારૂ નાચ નચાવ્યુ તે તો નાચ્યુ બાય !
 મહારી વીણામાથી ટપટપ અમીભિન્દુ ઝરે,
 જેને મુખ પડે તે હસી હસી હરખાય !—
 મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !

મહારે આગણુ પૃથ્વીથી મહેમાનો આવતા,
 તેના અતર મહારા મધુરા ગીતો ગાય,—
 મહારી વાડીમાંથી મીઠા કુલ લાવી આપુ ત્યા,
 સુઘતા સુઘતા કદી નહિ તે તો લેશ ધરાય —
 મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !

કોને આવી આલિંગન હર્ષ પૂરું કોડ ને
 કોથી દૂર નહાસી જઈને ઉચરાવું 'હાય' !
 મહારો મર્મ કદી નહિ આપુ કોને ને કડ
 કોને હસતે કોને રડતે મુખ વિદાય !—
 મહારી અતરની ખરી વાત સુણો રે માનવી—

એવા કંઈ કંઈ ખેલ મચાવુ જગમા હું ધણા,
 માનવજીવન મોડુ કંઈ મહારાથી જ થાય,
 એ બાળકડાને શિર અમરકળીઓ ખોસુ હું,
 તેની સાથે એ તો ખીલતુ રહે સદાય !—
 મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !

પ્રભુના રગમહેલતણી હું તો અધિદેવી કુ,
 તેના દર્શન કરવા જીવ અહુ ચિત્તમા મહાય;
 પણ જે સત્ય પથે મુદ્દ આવે ઉર ધારી મને,
 પ્રેમે દ્વાર ઉઘાડી દઈ તેને જ હું માલ્ય;—
 મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !

તારાલયા મ્હારે ત્યા રોજ દિવાળી હીપવે,
 મ્હારે આગણુ ચઢા ચોક પૂરીને જાય,
 મ્હારે માડવ જાય સુવર્ણ જ સૂરજ વેરતો,
 આવો, આવો, બલે પધારો મ્હારે ત્યાય !
 આવો મીઠી મીઠી વાત કહીશ રે માનવી !

ખમરદાર,

૫૪

ચકવાડી.

[માલિની]

રજનિ બધીય ગાળી ! શોકની સીમ ભાળી !
 તિમિરની તતિ થાકી દૃષ્ટિથી જાતી આઘી !
 અરુણ ઘણી કીનારીવાળી આ સાડી ધારી,
 હલી શિશુ રવિ ધારી કેડમા ઓમનારી !
 રમત બહુ રમાડે, વેલી વેલું લડાવે,
 ચિર ઉપર ચઢાવે, ઉચ ઉચે કુઢાવે,
 નીરખી ધરતી બાળા કહાડતી રાગ કાલા,
 ઉચી ઉચી કરી દૃષ્ટિ સારતી હર્ષવૃષ્ટિ.
 નિકટ, તુ રહીયાળા આવ, ઓ ચક ઠહાલા !
 ભુલી જઈ કાલું પાછાં દુ ખમા પ્હોર કહાડયા,
 થયુ ન થયુ પૂછે, જાગતુ ત્હોય ઉઘે,
 ઉઘી ગયુ જગ એ ! છ આપણે આપણુ'યે !
 ઉચું, ઉચું પ્રિય જોની ! તેજ જોઈ હું મોહી !
 અલ અલ ઉડીયે ત્યા, પળી ખીજાય છે જ્યા

(ચોપાય ૭૬)

“ ઉડે મેઘ તેની પાખોમા પુરે રગ રવિ તાબ !
 ચાલ ! ચાલ ! આપણુ પણુ જઈએ રગ આપણા લહાવા !
 પુરે ઉપરથી તેજ સુનેરી રવિ, પિયળ સમ ફેલે,
 તે, તે સળગતી પુલિનવાલુકા જગત ઉડતુ દેખે
 લલાટપટપર હોય રક્ત સૌભાગ્યચિન્હ, ત જેવા
 ચાલ, ચાલ, પુલિને થઈ રહીશુ ! તુ જ કહેની તે કેવાં ?
 રૂપેરી જળભરી નદી આખ સમી ભુવનની ઉઘડી પ્રકાશે,
 તેની કીકીયો સમ થઈએ પ્રિય, ઉડ સલિલમા નહાતે
 ચાલ ! ચાલ ! નભશું નભખિન્દુ સમો ઉઢધિ પણુ સ્પર્ધા
 કરે, તો શુ આપણુ કઈ જઈએ ? એજ રગના રસ્તા —
 મહોટા નહાના વધુ મહોટામા, તો નહાના પણુ મહોટા !
 વ્યોમદીપ રવિ નભખિ દુ, તો ઘરદીવડા નહિ ખોટા !
 ચાલ ચાલ, પડીએ રસરસ્તે, નવુ નવુ જોવાશે,
 ઉભી લાગતી ધરા તેય ખેંચાતી ને ખેંચાશે !
 ખેંચાતા પણુ જવુ જ તે તો જવુ ન શીદ ખુશીથી ?
 ચાલ ચાલ, ઉડિયે જ અગાડી આનંદે વણુ ભીતિ !

ગોવર્ધનરામ

પપ

સરસ્વતીને !

[મધુભૂતા વ્રત,]

હા ! હા ! તે માણેક ખોવાયુ ! રત્ન થયુ ખેતાલ !
 સ્વદેશ પ્રીતિ સ્વતન્ત્રતાશ્રી સુખ સૌ થયા અકાળ !
 સરસ્વતિ ! તે હાય ! દિવસ નહિ ભરતખંડના હાલ !
 ત શું આંસુ આ ઉંઢાં !

મુક્તાકારે સતત નિકળતા તુજ કપોલની લાલી
હરે ! મહાર હરે હીર હા ! દૈવ વિપરીત ખ્યાલી !

હરે ! હો દૈવ વિપરીત ખ્યાલી !

હશે, હશે, પ્રિય ! વિસાર ક્ષણભર, હૃદય હૃદય યાશે,
પ્રકાશ અરૂણા ઝળહળશે કંઈ દીપે સુવિલાસે !

પૂર્ણ પ્રકાશ યાતાં મગળ જય-ગીત ગવાશે !

ઉઠ ! ઉઠ ! ઉત્સાહે !

વીણા બહાલી લઈ ઉચ્છ ગે શૃંગાર રસભરી
કૌમળ મધુરી વાણી પ્રકાશ સુખદ વિશદ લહરી !
હરે ! હો ! સુખદ વિશદ લહરી !

કૌમુદી પૂષ્પેન્દુ સુધામય, નિશિલવ મુક્તાપ્રાચી,
વિશદ નિશાએ વિકસિત કુમુદનુ ભિસ વિશદ પ્રાચી,
ચરદાગમથી મદકલ કલરવ શશિપદ વિન્યાસી,

માનસ સરવર તટે

વિસામતા શુભ હ સે ભેસી, ધવલ કુમુદ તારકથી
સ્વર્ભન્દાકિનીતટ નિકટે રહી ભરત નિરખ હરખી !

હરે ! હો ! ભરત નિરખ હરખી !

હવિલાલ ધ્રુવ

૫૬

માનસ-સર.

(મરાઠી સાખીની વાલ)

અતર ઉછળ્યુ હો-સહસા મૈર્ય ગળ્યુ હો —ધ્રુવ.
ક્ષોભ થયો વૃત્તિમા અતિશય, તરંગ જળખર આવે,

માનસસર માફ ડોળાયુ, ખૂબ ચલિત જલ હાલે,
 સ્થાનક ન મળ્યું હો સહસાં
 હાય ! વધે જલ, અદ્ય દિસે સ્થલ, છેવટ રે ! શું થાશે ?
 નાબુક પાળ પ્રયત્ન ભરાવો, હા ! શી રીત સમાશે ?
 જલબલ ન ચળ્યું હો સહસાં
 આવે ઉઘ ઉછાળા ઉપર, તોફાન ખરૂં જામે,
 નાનું સર, દેખાવ લયાનક, શાથી સઘ વિરામે !
 પાછું ન વળ્યું હો સહસાં
 રગ ગયો બદલાઈ ખરેખર ! નિર્મળતા પશુ ઉડી,
 જલસેના ઉભરાવા માડી, પાળો પશુ ગઈ બુડી,
 સ્થલ સાથ ભળ્યું હો સહસાં
 ઉપર થઈ ઢોળાય બધેથી મસ્ત ધોધવા દોડે,
 જગ ખરાખર થાતા નિર્બળ પરિસ્તીમાને તોડે,
 આખર ન કળ્યું હો સહસાં

મણિશ ૪૨

૫૭

ભાણુકારા.

[મદકાતા]

આવે જિભુ તટધુમસ જેમા દુમો નીદ સેવે,
 વચ્ચે સ્વપ્નસ્મિતકિરણુમા શાત રેવા સુહાવે
 ઉંચા નીચા સ્તનધડકમા હાલતા સુપ્ત વારિ,
 તેમા ધીમે તલ સમ પડે ઊપડે નાવ મ્હારી,
 માથે બાજે નિજ નિરખતા નમ્ર કાતિ કદાપિ,
 બાજે સૃષ્ટિ, કુસુમવસને તેથી જ્યોત્સ્ના લપાતી,

મે બીડેલા કમળ મહિ 'બધાઈ સૌન્દર્યવેલો
 ડાલે લોટે અલિ મૃદુ પદે, વાય આ વાયુ તેવો.
 ત્યાં સૂતેલો લલુ નવલ અર્ધા અનાયાસ છદ,
 કે ડાલતી ગતિ પર સજ્જ બીનના તાર મદ,
 તેમા કયાથી, રજનિ ઉરથી, નર્મદાનીરમાથી,
 સ્વર્ગગાની રજતરજ કે વાહળી ફેનમાથી,
 -યુગ્મે પાને વિમલ હિમમોતી સરે તેમ છાની,
 આની ંહાલી ફરી જ ફરી કાને પડે છે "સેહેની."

બલવ વસચ.

મણિમય સેંથી.

જગ ! ગજવળે ઘોર ગીતડાં,
 થડી નયવળે કાન્ત ચિત્તડાં.
 નમેરી છાયાનો વિકટ તુજ ઘેરો ઘટ થશે,
 અળાતી જ્યોત્સ્નાનો મણિમય પ્રોતિપન્થ હીપશે.

૨

ભલે પ્રિયે ! તો અનિલો ધૂમે અને
 ભરી સખે ! વાહળિયો વીટિ તહને,
 કઠોર ના માનવ દષ્ટિ નાખશે,
 સૌન્દર્યરેખા પ્રણુચાર્દ્ર આખશે.

૩

ચુગમે પેલા શ્યામ અન્ધિતરજો
 આછા જેવા પાતળા મેઘરજો,

૬૫

બ્રહ્માંડો એ સન્ધિકામાં રમે છે;
બહાલી ! ત્હારી રસહુતિ ઝીણા પ્રેમમા આયમે છે.

૪

ભલે પ્રિયે ! તો ઘડી સૌમ્ય આંખશુ,
રસેન્દુનું અન્તર સ્થાન રાખશું,
અતાવજે ઉજ્જવળ પાટ પાથરી
પ્રાણેશ ! સેથી કદિ દિવ્યતાભરી.

૫

આછા પેલા શ્યામ અણિધતરજે
બહાલી ! ત્હારી મૂર્તિને ! મેઘ રમે;
વિશ્વાન્તરમા, ગીત શાં ઘેર ગાજે !
બહાલી ! ત્યાં થે પ્રણયરસીલુ આત્મભિન્દુ વિરાજે !

૬

જગત ! ગીત ત્હારાં અજવજે
કદિ વિમલ આત્મા લજવજે
નમેરી છાયાનો વિકટ ઘટ ઘેરો વ મટશે,
ચળાતી જ્યોત્સ્નાનો મણિમય પ્રીતિપન્થ લીપશે !

જગજગત

૫૯

આમ્ય માતા.

છિમે છે મુરખી ભરી રવિ મૃદુ હેમન્તનો પૂર્વમાં,
ભૂર છે નભ સ્વચ્છ સ્વચ્છ, દિગ્ગતી જોકે નથી જાદખી;
થંદો હિમલયો વહે અનિલ શો ઉત્સાહને પ્રેરતો,
જે ઉત્સાહ ભરી દિસે ધુક ઉડી ગાતા મીઠાં મીતજં !

મધુર સમય તેવે ખેતરે શેલડીના
રમત કૃષ્ણવલોના બાલ ન્હાના કરે છે;
કમલવત ગણીને બાલના ગાલ રાવા,
રવિ નિજ કર તેની ઉપર ફેરવે છે !

વૃદ્ધ માતા અને તાત તાપે છે શગડી કરી,
અહો ! કેવુ સુખી બેડુ કર્તાએ નિરમ્યુ દિસે !

ત્યા ધૂળ ફર નજરે ઉડતી પડે છે,
ને અશ્વ ઉપર ચડી નર કોઇ આવે,
ટોળે વળી મુખ વિકાસી ઉભા રહીને,
તે અશ્વને કુતહલે સહુ બાલ બેતા !

ધીમે ઊઠી શિથિલ ક-ને નેત્રની પાસ રાખી
વૃદ્ધા માતા નયન નખળાં ફેરવીને જુવે છે
ને તેનો એ પ્રિય પતિ હજુ શન્ત બેસી રહીને,
બેતા ગાતો શગડી પરનો દેવતા ફેરવે છે

ત્યા તો આવી પહોંચ્યો એ અશ્વ સાથે યુવાન ત્યા
કૃષિક એ ઉઠી ત્યારે ‘ આવો બાપુ ’ કહી ઉભો
“લાગી છે મુજને તૃષા, જલ જરી દે તુ મને” બોલીને,
અશ્વેશી ઉતરી યુવાન ઉભીને ચારે દિશાએ જુવે,
“મીઠો છે રસ ભાઈ ! શેલડીતણો” એવુ દયાથી કહી,
માતા આલી યુવાનને લઈ ગઈ જ્યાં છે ઉભી શેલડી !

‘આહુ’ ઉપાડી ઉભી શેલડી પાસ માતા,
છુરી વતી જરીક કાતળી એક કાપી,
ત્યાં સેર છુટી રસની ભરી પાત્ર દેવા
ને કે વિચાર કરતો નર તે ગયો પી

“ બીજુ ‘આહુ’ ભરી દેને હજુ છે મુજને તૃષા,”
કહીને પાત્ર યુવાને માતાના કરમાં ધર્યું

કાપી કાપી ફરી ફરી અરે કાતળી શેલડીની,
એકે બિન્દુ પણ રસતણું કેમ હાવા પડે ના !

“ શુ કોપ્યો છે પ્રભુ મુજ પરે ” ? આખમા આંસુ લાવી,
ઝાલી માતા વળી ફરી છુરી લોકતી શેલડીમાં

“ રસહીન ધરા થૈ છે, દયાહીન થયો નૃપ,

“ નહીં તો ના બને આવુ, ” ઝાલી માતા ફરી રડી

એવુ યુવાન સુણતા ચમકી ગયો ને

માતા તણે પગ પડી ઉઠીને કહે છે—

“ એ હુજ છુ નૃપ, મને કર માફ બાઈ !

“ એ હુજ છુ નૃપ મને ડર માફ ઈશ !

“ પીતોતો રસ મિષ્ટ હું પ્રભુ અરે ત્યારેજ ધાર્યું હતું—

“ આ લોકો સહુ દ્રવ્યવાન નકી છે એવી ધરા છે અહીં;

“ છે ત્હોયે મુજ ભાગ કે નહિ સમો તે હું વધારું હવે,

“ શા માટે સહુ દ્રવ્ય આ ધનિકની પાસેથી લેવું નહીં ?—

“ રસે હવે કે ભરી પાત્ર બાઈ,

“ પ્રભુકૃપાએ નકી એ ભરાશે,

“ સુખી રહે બાઈ સુખી રહે સૌ,

“ ત્હમારી તો આશિષ માત્ર માગુ ! ”

ખ્યાલુ ઉપાડી ઉઠી શેલડી પાસ માતા,

છુરી વતી જરીજ કાતળી એક કાપી,

ત્યા સેર છુટી રસની ભરી પાત્ર દેવા,

જોજો વહે રસ અહો ! છલકાવી ખ્યાલુ !

કૃતધ્વનતા.

(શિખરિણી)

બલે કૂકિ કૂકે પવન ! તમ જવાલા સળગતી !
 બલે વટાળાની ગગનપડમાં ધૂળ ઉડતી !
 મુસાઠામાં છેને ગિરિશિખર મ્હોરાં ઢળી પડે !
 બલે સૂર્યે ઢાંકી રજ સહુ દિશા મેલી જ કરે ?
 બલે બેતાં બહાણે સઠ સહુ ચીરાઈ તુટી પડે !
 અચ્છેમિં છેને જલધિજલના ઊછળી રહે !
 બલે હોડી ડૂબી ગરક દરિયામાં થઈ જતી !
 બલે જતી આખી જન સહુ રસાતાલ પૃથિવી !
 હવે તો હું વૈરી જમત સધળાનો થઈ રહ્યો !
 અહો ! જેને માટે મમ હૃદય આગી ડુબી થયો !
 કૃતબ્ની લોકોને કહર નવ કાઈ હૃદયની !
 ન જોવાની ધ્રુષ્ટા ! કહર કરવા સાધન નહીં
 તુફાની સર્વો આ કુહરતતણામાં મળી રહું !
 અને તો વટોળો થઈ જગત આ ઉજ્જડ કરે !
 અડેડાટો મ્હોટા, કહડ કડાગે ! વીજળીના,
 મને બહાલાં બહાલાં પ્રલયધમસાણો પવનનાં !
 દયાના, પ્રીતિના, મૃદુ હૃદય ને માર્દવ તણા
 તમે લોકો વૈરી, મમહૃદય લે વૈર કયમ ના !
 હસો દેતાં દેખી ! હસીશ તમને આજ ચગદી !
 અહો ! રોનારા આ મમ નયનમાં જ્વાળ સળગી !
 દયા રોનારાંની ઉપર નવ મ્હારા હૃદયને !
 ત્હમારું રોવું એ કપટમય ને કૂર જ દિસે !

તહમારાં લોહીમા મમ હૃદય આ સ્નાન કરશે,
 અને ત્હોએ સૌ એ ઘટિત જ થયુ એમ ગણશે !
 અહોહો ! આ મીઠી કુદરત તણી કેવી મૃદુતા !
 અરે તેમા ક્યાંથી હૃદય તમ શીખ્યાં અજડતા !
 તહમારે માટે કેા હૃદય બગલુ જે કરી રહે,
 અરે ! તેને ચીરો ? તમ હૃદય તો ચીરીશ હવે !
 સખે ! તેં એ શું આ જિગર ચીરવા ખંજર લીધું !
 હવે ખુદલુ ત્હોએ હૃદય મમ તે એ નવ દીકું !
 કહું શું લોકોને ? અરર ! સઘળા પામર નકી !
 વૃથા દોળુ ત્યાં હું મમ હૃદયનો કોધ જ નકી !
 વને તો ના આહો મુજ જીગર કેં એ કહી શકે !
 મૂકયુ ખોળે માથું પછી કતલનો શુ ડર રહે !
 દગો ત્યાએ ત્યાએ પછી જગતને શું કહી શકુ ?
 વિના બોલ્યે કાઈ પલુ નવ હું મુંગો મરી શકુ .
 બલે કૂકે કૂકે અનિલ અથડાયા વગર સૌ
 ગિરિ તો આ રૂનો થઈ જઈ હવે પોલ ઉડતો !
 ઘણા બહોની સામે અડગ રહીને ટક્કર લીધી,
 હવે તે એ ચાનો તૃણવત થઈ તાણુની મહી !
 જવા સામે પૂરે સરપ સરખો યતન કરશે,
 હજી એ ખે ચાતો પલુ નવ ખુશીથી કદી જશે !
 અરે ! આશા કિન્તુ જરી પલુ રહી ના હૃદયને
 પડશે જે નીચે તે જગત કચમ જોયે લઈ શકે ?
 સખે ! અન્યાયી તું મમ હૃદયને ને જગતને,
 અરે રે ! તે કીધું જગત કડલુ આ હૃદયને !
 કૃતની તું થાતા દિલ મમ કૃતની થઈ ગયું !
 પ્રભુની લીલાને વિષમ ગણતા એ શીખી ગયું !

તને કે કહેવું એ દિલની નબળાઈ મુજ નકી,
 વિના સ્વાર્થે પ્રીતિ મમ હૃદયથી ના થઈ શકી !
 નકી આશા કાઈ મુજ હૃદયમાં રાખીજ હશે,
 ન તે પૂરી થાતાં મમ હૃદયને આ હુ ખ, સખે !
 હશે ! ભાઈ ! કિન્તુ હૃદય ત્યજવું તે સુખથી શે !
 ઉછેરું મે તારૂં હૃદય કુમળું હુ ખી જાણીને,
 હવે કાટા લાગે ! અમર તુજ એ કટક હોને !
 પરન્તુ બીજાથી જરી વધુ હવે કોમળ થને !

કલાપી

૬૧

મળ ક્યાં છે !

(ગજલ)

ક્યા છે મળ ? ક્યાં છે મળ ? કહે તું મુસાફર ખલ્કના ?
 દુનિયા મહિ ક્યા છે મળ ? માની લઉં શામા મળા ?
 છે ક્યાઈ ખાણુ ખુશ લીની આ ખલ્કને કાઈ ખુણે ?
 દેખાડી દે ! જો હોય તો, ખોદી લઉં ત્યાંથી મળ !
 આલમ શુણે ઝડેરી ન ગાણુ જ્ઞાનનું દરિયાતણુ !
 તે હુ ખ પોતાનું રડે તો માની લઉં શેમા મળ ?
 રાવે હસે અસ્થિર ભૂત શોધે ન ' શુ ' ક્યા સત્ય છે ?
 હુ ખભાર લઈ મુગી ફરે ધરતી લઉં શેમા મળ ?
 ત્યા આસમાને આલલા જુદા જુદા કઈ ચકચકે,
 સમજે ન કો, તેથી નિસાસા સૌ ભરે ! શામા મળ ?
 ફરિયામહી-ધરતી મહી-ત્યા આસમાન મહી ઉડે,
 કહે તખ્ત ખુશાલી તણું-શુ કામની પણ તે મળ ?

છે ત્યાં ગયા ભૂત તો હજારો માણવા જ અણુટ મળ,
 સાથે લઈ પાછા ક્યાં દીઠા નહિ તો ક્યાં મળ ?
 વર્ષો બિચારી ગર્મિણી રહેતી પ્રસૂતી વેદના,
 પછડાય ચીસો પાડતીને ગર્ભ જળરૂપે પડે,
 થીજાય શિયાળામહિ, સીંચાય ઉનાળામહિ,
 દુનિયા બધી એમ જ પીડતી દેખુ છુ, તો ક્યા મળ ?
 ખુબસુરતી આલમતણી હસતી ખીલે જે કારમી,
 દેખુ હુ પણ કરમાય ક્ષણમા ! માનુ તો શામાં મળ ?
 શુણવા કહે, અવલોકવા કે, વાચવા કોઈ કહે,
 હુ મ્હાવરો રાખુ ઘણો તેમાં ન આવે પણ મળ !
 આલમતણી મે ચોપડીના ફેરવ્યા પાના ઘણા !
 માલિકના ડહાપણ થકી સમજુ થયો પણ ના મળ !
 હુ ગાન દુનિયાનુ શુણુ અવલોકુ સારી ખલકને !
 જાણી લઉં છુ ભેદ સઘળો રહોય તેમા ના મળ !
 જીગર વિના તનહા ફરે તેથી ન આવે રે ! મળ,
 આ ઈશક વિણુ રોતુ ન માને મલકુ ક્યાર્થ મળ !
 ઊડી ગયેલા નૂરથી ઝાખો ફરે જનમડળે,
 ધારી ફકીરી હુ પુકારે " નૂર ! એ મુજ નૂર ક્યા ? "
 શૂણુ ન કે ! રડવુ જીવે ના મુજ હાલત આલમે !
 દેખુ જ તેને રડતી હુ તો દુનિયામા ક્યા મળ ?
 દુનિયામહિ બાપુ ! નથી-કયર્થ નથી-કર્થ મળ ?
 ગમગીનીનો ભહાર આ છે, -માનુ તો શેમા મળ ?
 જીવગી છે જ્યાસુધી રહેવુ બધુ રે ત્યા સુધી,
 આ જીવગી પૂરી થશે તો આવશ ઉચી મળ !
 સ્મરવા ગયેલા સ્નેહીને, રડવા ગયેલાં સ્નેહીને,
 ભ્રાત્ર જીવિત મુજ એ છે ! હાલ તો કહો તે મળ !
 કહો તે મળ કે દલ કે મૃખાઈ ડહાપણ જે ગમે,

અવસાન સૂધી હૃદય મુજ તેમાં જ માની લે મજા !
અવસાન બાદ ઉડી જતાં અકળિત અગમ્ય જ સ્થાનમાં
આ ખલકમા નથી ક્યાંઈ એવી કરીશ ત્યાં સાચી મજા.

૬૨

લલિત

એક આગિયાને.

(હરિચીત)

તુજ પાખ ચળકે પૂર્ણનાં જુઠો મહીં ચકો રચી
અહ્યાંડને પોથી રહી તે દૃષ્ટિ અહીં એ છે નકી,
તુજ ઉદરપોષણમાં તને તુજ રૂપ ઉપયોગી થતુ,
તુજ નેત્ર આગળ દીવડો કેં શ્રમ વિના દેખાડતું.
વળી કોઈ કન્યા પાતળી તુજ તેજ ઉપર મોહતી,
જે બાલને ચોડી તને ત્યા હર્ષથી ચળકાવતી,
વળી કોઈ વિરમય સ્મિતભરી તુજ તેજ માત્ર નિહાળતી,
ના સ્પર્શતી એ બીકથી તુજ રજ રખે જાતી ખરી.
અદૃશ્ય ના ધનથી બને ના ધૂમસે મેલુ થતું,
તુજ તેજ તે મુજ ઉપવને હું નિત્ય જોવા જાઉં છુઃ
મમ પ્યારીનાં કુલડાં અને મુજ વૃક્ષ જ્યારે ઉઘર્તા,
તું જાગતો રાત્રિ બધી ત્યારે રમે છે બાગમા
તું જાગજે, તું ખેલજે, ને પત્રપત્રે મ્હાલજે,
ચળકાટ ત્હારો એજ પશુ તુજ ખૂનની તલવાર છે !
તું કેમ એ માની શકે ! આધાર ત્હારો એજ છે,
એ જાળ તું બાણે નહીં, હું બાણું ને રોઉં અરે !
રે ! પક્ષી કોની દૃષ્ટિએ તું એજ ચળકાટે પડે,
સ તાઈ જાતાં નહાસતાં એ કાર્ય વૈરીનું કરે,
હુતિ જે તને છવાડતી હુતિ તે તને સહારતી,
જે પોષતું તે મારતું એવો દિસે કમ કુદરતી

આ પ્રેમ સંસારીતણો તુજ તેજ જેવો છે નહી,
 જો અમૃતે શું ઝેરના બિન્દુ ભર્યાં વિધિએ નથી ?
 અમ જોજી જીવિત, જોજી મૃત્યુ, જોજી અશ્રુ ને અમી,
 જે પોષતુ તે મારતું શું જો નથી કમ કુદરતી ?

કલાપી

૬૩

કીસ્મત !

(બેસ્વી ગઝલ)

કહીં તું બાથ છે દોરી દગાબાજી કરી ? કીસ્મત !
 ભરોસે તેં લઈ શાને આ હરરાજી કરી ? કીસ્મત !
 ચવા નિજરૂપ દુનિયામા ઉતરવાનું ક્યું કીસ્મત !
 કસી તુજરૂપ રબાડી લપેટી ઘા કરે કીસ્મત !—કહીં.
 ચલાવી પુષ્પમાલા પર નીચે સર્પો ભર્યાં કીસ્મત !
 સનમહીદારમા નાખી પલક જીદાઈની કીસ્મત !—કહીં
 લગાડી કાર્ય કારણની બરાબર સાકળો કીસ્મત !
 ભરાવ્યા ત્યા શી રીતે તેં ઊલટના આંકડા કીસ્મત !—કહીં.
 પિછાની બે અને બેને કહીને ચાર હે કીસ્મત !
 લખાવ્યા હાથથી શાને ? તેં બે ને એક આ કીસ્મત !—કહીં.
 ગણી માફ વળી માફ બરું દિવ પ્રેમથી કીસ્મત !
 તથાપિ ત્યા બરું શાને શી રીતે ? ઝેર તેં કીસ્મત !—કહીં.
 ધરી આશાતણો પાયો ચણાવી તે ઉપર કીસ્મત !
 કહીં ? ક્યારે ? લીધો તાબી એ પાયો તેં અરે કીસ્મત—કહા.
 મૂઝાવી ને મીઠે ખોળે ભરોસે શીશ હે કીસ્મત !
 કપાવી શી રીતે ગરદન ? વહે ના ખૂન પણ કીસ્મત !—કહીં.

ઉઠાવી અસ્તિથી ત્રિલે લગાડ્યું નાસ્તિમા કીસ્મત !
 દરદહિલ રોવું ત્યાએ તે વગોવાવું ભર્યું કીસ્મત !—કહી
 પ્રહ્લે આપો ગળી ધારે ધુરે દિલદાગને કીસ્મત !
 ખુદાઈની મીઠા ઇમા ભરી ખારાઈ ઠયા કીસ્મત !—કહી
 મુઠાવી કે રગાવી ને કરાવ્યો ત્યાગ તે કીસ્મત !
 તથાપિ ત્યા બઝ ડી શી ? ઉપાવિ બેવડી કીસ્મત !—કહી
 સુખે અદ્વૈત ઉચ્ચારી લહી મનગી પૂરું કીસ્મત ?
 કેવિતા આ બકાવાનું કર્યું શે દ્વૈત તે કીસ્મત !—કહી.
 કહી કહી આ દગાબાણ કરે હા ના તુ શુ કીસ્મત !
 મને માલીકના કાને પડે ભણુકાર ત્યા કીસ્મત !—કહી
 રમાડ્યો આ દગાબાણ વિષે બહુ છુ ખુશી કીસ્મત !
 મળ્યો માલીક વેચાયો -કરી લે ચાહે ન કીસ્મત !—કહી

મણિલાલ

૬૪

ચાલ, સખી ! ઉડીએ.

(લાવણી)

સખી ! સહુદયતાના મૃત્યુ ભેદ મમને જ્યા ન કોઈ મૂઠ,
 તે જડ જગમા કહી ગમે કેમ વસવુય,
 મારા સહુને જણી સરલ થઈ મળુ બળુ સહુમા કોડે,
 સખી ! હોય બેઠમથી ભયા ! મને તરછોડે
 જે થયેલ મારા ઉડ્યા તેથી ઉર-ફેર તનહા ભમતો,
 દુઃખતા દિલનો કર સખી ! તે જ તો પકડ્યો.
 તુજ શુદ્ધ પ્રણયનું પ્રિયે ! આચમન દઈ નૂર વળી ચળકયુ,
 આ વિક્રાંત મુખડે ફરી સ્મિત કંઈ ફરકયુ

સખિ ! તિમિર તેજના અગણિત થર અવનીતળમા મે ખોદ્યા
માનુષી શક્તિએ રોતાં નિજ નખ ખોદ્યા

માટીના રમકડાં જડે, સોનાની રજ ચકચકે,
પણ સ્પર્શ થતાં તે ઉડે, ભરભર થઇ નીચે પડે

કંઈ પણ ઉખેળતાં અગમ્ય વિધિના સૂત્ર ગૂઢ ઉઠેલ્યાં,
નવ ત્યાચ જડયા કંઈ ઇંટ સુખડા ઘેલા
છવિ રમ્ય, રસિક રવિ હૃદય સૃષ્ટિની અવનીપટ પર પાડે,
પણ પીછી ધ્રુવની અનિલ લીસોટા રાખે
ચચળ વિધિની વાટિકા મહિ આ ભમે નિત્ય ચચળતા,
કરમાય કુસુમડા ખીલે રમે પણ ત્યા હા !
દુનિયા ફાનીના ક્ષણિક જીવનમા રંગ ચીકર કંઈ જોડે,
સુખ દુખની ખ્યાલી પીતા વિરહ-પીડ સ્ફુરે
પ્રિય સખી ! રજસ્તમસાવૃત પુતળા રમે હસે ને જીવે,
ત્રિવિધ તાપથી કંઠફડી સૂતા સૌ ઉઠે

અસ્થિર મન તેના ભમે, વિધિ બેઠેમ ટકી તે ભરે,
નવ હૃદય ખેલ શીખવે, સૌ વિરસ ખિચારાં રહે

એ ધૂત વિધિના પેચ ચળકતા અતિ તીક્ષ્ણ વળવાળા,
એસે ખૂચે કદિ નહિ નીકળવાના હા !
વિટળાય પરિચય થકી પેચ પર રક્ત નીકળતાં સુધી,
લવણ અડચે બળતા રહે, ભય રડી સૂઈ,
સખિ ! અલેદને સ્મરન્નિદ્ર અધમ સાધક કરી સિદ્ધિ સાધે,
એ ક્ષુદ્ર રીત ઉચ્ચ હૃદયને કયમ છાજ ?
એ અભયેલા કીડા એમ મદળદે સ્થૂલ વ્યવહારે
અધારામાં દગ દીન મીંચાઈ જાયે
તિમિર તેજની સાધ સિતળે પરવશ ભૂતડા દીન નાચે,
અનુભવી શકે સત્ત્વનું સ્વાન કદી ના તે.

પ્રતિકૂળતાથી તે ખીજે, અનુકૂળતાથી તે રીઝે,
 રીઝ ખીજમા જીવે મરે, મૃદુ ભાવ ન હોયજ હૃદયે;
 સખિ ! ન હોય નિર્મિત સ્થાન આપણું અસાર આ સસારે,
 નકી પ્રણય અશનો વાસ અન્ય સૃષ્ટિએ
 પ્રકૃતિજ પીંજરા બાળી સૂઈ લીડી બાથ ચિતાશમ્યામા,
 જૂત ભજૂત ચોળીએ ચાલ, પ્રણય-વેદીમા
 અગ્નિજિત જોળા પર થઈ રચી અદ્વૈત લોહમા બળશું,
 ત્યાં વિશ્વ—ચત્રની ચીસ દૂર સુણીશું.
 રસ—નીતરેલો ભવ ત્યજી, સરલતા સજી, ચાલ, સખિ ! ઉઠિયે !
 આ અનન્તતાના ઉઠિયે મહીં રસ છાંડિયે

લલિત.

૬૫

ત્યાગ.

(અઠલ)

હું બાઈ છું । હું બાઈ છું । ત્યા આવશે કોઈ નહીં ।
 ના આંસુથી, ના બુદ્ધિથી, ના વસ્ત્રથી, ના જન્મથી,
 સો સો દિવાલો બાજતા ત્યા ફાવશે કોઈ નહીં ।
 દિલ જે બહુ રોકાય ના । એ વાત છોડો કેદની ।
 સૌ ખુશ રહે જેમા ખુશી । હું જ્યા ખુશી તે હું કંઈ ।
 ‘ શું એ હતું ? શું આ થયું ? ’ એ પૂછશે કોઈ નહીં ।
 કે છે ખુશી । કે છે નહીં । દિલ બાણતું જે છે તે છે ।
 જ્યાં જ્યાં કરી દિલની ખુશી ત્યા ત્યા ખુશી દિલ છે નકી ।
 જેલ કરો ’તે છરક ત્યા ના કોઈને પૂછ્યું હતું ।
 એ બૂસવા એ છે ખુશી તો પૂછવું એ કે નથી !

છે ઇશ્ક ભેયો ખૂબ તો ભેલુ હવે જે ના ફીટું,
 કિસ્મત બતાવે ખેલ તે આનન્દથી ભેવા સહી ।
 આ ચરમ ખુરજે છે ચડયુ આલમ બધુ નિહાળવા,
 તે ચરમ પર પાટો તમે વીંટી હવે શકશે નહીં ।
 મ્હારી કબર બાધી અહીં ત્યા કોઈની સૂવાડભે ।
 હું બ્યા દટાઈ ત્યા કુલોને વેરશે કોઈ નહીં ।
 છે શું કુલો, શું ઇશ્ક, ને શું સૌ તમે બનારને ?
 આ માછલુ ફરિયાતલું તે ભિમિંઓ ગણતું નહીં ।
 મુજ ભિમિં એ તમ વારિધિ । તમ વારિધિ મુજ ભિમિં છે
 જે હિકમતે આ છે બન્યુ તે બાણશે કોઈ નહીં ।
 શું પૂછવું ! શું જોલવું ! પુત્ર છે અને રહેજો ખુશ્મ !
 બર્બ આમુ ખેરશે તો લૂછશે કોઈ નહીં ।

કલાપી

૬૬

એકાંત.

[પદ્ય ૭૬]

‘ રહે પડી શું એકલો ? ચલની, વાલીની મોજમા
 જગી, રમત માન ધૂમ મચશે જ મરખાંતણી.
 ઈક જો ! નહિ શું આવ તું ! અરર, કાણ તું જેહવો ?
 બભેલ ! દિલ લહેજતો તુજ ચરિખ માટે નહિ.
 ગયા. વિપયકીટ જો દિલ લહેજતો શું વહે !
 ભરે પવન મસ્તકે, નહિં વિચારમિત્રો મળે.
 બલે રમત એમની, મુજ કને મહા ખેલ આ !
 અને ટિલ્લટિલ્લીતલું મળતુ શુષ્ક કો કંઠમા

સુષ્પી વહન, ગાન એ ગણી, મને ઘણું રાચતા.
 ક્ષમા સદય દેવી ! ધૃષ્ટ જનના જ અજ્ઞાનને !
 પધાર, નિજ ભક્તનું હૃદય તારું સિ હાસન,
 મિલાવ ગુણ, પૂર સૂર, બહુલાવ તુજ બાનીને,
 શુણે, ગ્રહી રહે પ્રસાદ, તુજ પ્યાસી આ મારલો,
 અને વિધુ સુધાથકી, ત્યમ ધરે કલાઓ બધી

બળવ તસય.

૬૭

આત્મબોધ.

[પૃથ્વી છંદ]

ગર્ધ ઋતુ વસંત, પ્રાવૃષ વળી જશે પરવરી,
 કિશોર વય ગર્ધ વહી, બર બુવાની આલી પળી,
 —દીસે નહિ દીસે તને, પરમ એક કર્તવ્ય કે ?
 સમર સ્વામ, ધરની હામ, સફર લાળી છે મસ્તકે.
 નડે પ્રકૃતિ પ્રીત આશ ગત કાલ કેરી ઘડી
 જડો બુની ઉખેલત ખટકી-બાય હલટી ઉડો,
 —દીસે નહિ શું દૂરનું સુભગ શાત કર્તવ્ય કે ?—
 સમર સ્વામ, વમળ વામ સફર લાળી છે મસ્તકે.
 નડે પશુપણ, નડે સારિવાર ચાપો બુના,
 રથા ધર કરી, હસે ફટ કરી, વળી રખતા,
 —નવીન બલ હે નહિ વિમલ સાધુ કર્તવ્ય કે ?—
 સમર સ્વામ, ત્યજની મામ, સફર લાળી છે મસ્તકે.

નડે વિતથ કલ્પના, ભમતી ચક્ર ખાતી મતિ,
અધૈર્ય, ચલ ભાવના, ઉડુ ઉડુ જ શ્રદ્ધા થતી
-દીડુ નવ દીડુ ખરે સતતજ્યોતિ કર્તવ્ય કે ?-
સમર સમર સમર સ્વામ, સફર લાણી છે મસ્તકે.

બલવ તરાય

૬૮

બોધ

(ગમલ)

ગુભરે જે શિરે ત્હારે, જગતનો નાથ તે સ્હેજે,
ગણ્યુ જે ખ્યાડું ખ્યારાએ અતિ ખ્યાડું ગણી લેજે.
દુનીઆની જૂઠી વાણી વિશે જો દુ ખ વાસે છે,
જરાએ અતરે આનહ ના ઓછો થવા દેજે.
કચેરી માહિ કાળનો નથી હિસાબ કોડીનો,
જગત કાળ થઇને તું વહોરી ના પીડા લેજે
જગતના કાચના યત્રે ખરી વસ્તુ નહિ ભાસે,
ન સારા કે નઠારાની જરાએ સ ગને રહેજે
રહેજે શાંતિ સતોષે સદાએ નિર્મળે ચિત્તે,
દિલે જે દુ ખ કે આનહ કોઇને નહિ કહેજે
વસે છે દોષ વૈરી ચિત્તમાં તેને તણ દેજે,
ઘડી જાએ લલાઇની મહા લક્ષ્મી ગણી લેજે
રહે ઉન્મત્ત સ્વાન દે ખડું એ સુખ માની લે,
પીએ તો શ્રી પ્રભુના પ્રેમનો ખ્યાલો ભરી પીજે.
કંદુ વાણી સુણે જો કોઇની વાણી મીઠી કહેજે,
પરાધ મૂર્ખતા કાળે સુખે ના ઝેર તું લેજે

અરે પ્રારબ્ધ તો છેલું રહે તે દર માગે તો,
 ન માગે દોડતુ આવે, ન વિશ્વાસે કદી રહેજે
 રહી નિર્મોહી શાંતિથી રહે એ સુખ મોટુ છે,
 જગત બાણગરીના તુ બધા છલખલ જવા દેજે
 પ્રભુનાં નામના પુષ્પો પરોવી કાવ્યમાલા તું,
 પ્રભુની ખ્યારી શ્રીવ મા પહેરાવી પ્રીતે દેજે,
 કવિ રાજા થયો, શી છે પછી પીડા તને કંઈ,
 નિબનહે હમેશા બાલ મસ્તીમા મળ લેજે

બાલારા ૩૨ ઉલ્લાસસમ.

૬૯

અમો મસ્તાન

(ગઝલ)

છગરનો યાર જુદો તો બધો સંસાર જુદો છે,
 બધા સંસારથી એ યાર બે, કાર જુદો છે.
 ગણું ના રાવ રાયને ગણું ના આખી દુનિયાને,
 પરંતુ જાન આ પર ખ્યરીનો અખત્યાર જુદો છે.
 હજારો બોધ મદિરો મહીં નિત્યે ભલે થાબે,
 અમો મસ્તાનના ઉસ્તાદનો હંખાર જુદો છે
 બધા પરકાર તુફાને થઈ અંચલ ચુકે નિશાન,
 અમારા ચિત્તના ચારૂ અચલ પરકાર જુદો છે
 ઘડીભર બેશ બતલાવું, રાખાવું પ્રેમનો બદ્દ,
 અમો બહુગરોનો યાર બે બાઝાર જુદો છે
 શીખે બે પ્રેમ પૂરો તો જ અચલ અલેદ પામે તું;
 નથી બધા પ્રેમ બધા છે ભેદ, એ વ્યવહાર જુદો છે.

ભલે ને માહરા પંથે બધાએ દુખને દેખે,
 મને તો સુખ સાગર લહેરીનો કંઈ બહાર જૂદો છે.
 થયો જે પ્રેમમાં પુરો થયો છે સુખ સરવેથી,
 મહા મસ્તાન જ્ઞાનીના મગજમાં તાર જૂદો છે

ભાવાસર કર ઉલ્લાસપ્રસન્ન

૭૦

વીરાંગના

(૪૨૫ી.)

સખિ ! મહારા વીરના જો ! ગઠ ઉંડા આકાશમાં રે,
 સખિ ! મહારા છેડાની કોર શેષ ભીંજે છે જો,
 સખિ ! મહારી આખરીમા ઝાટિ કોટિ ભાનુ ભર્યા રે,
 સખિ ! મહારી નજી-લનો વીર હીર સોંચે છે જો,
 સખિ ! કુળી રાજપુત્રી તોય હું તો વીરાંગના રે !
 સખિ ! મહારા ઝોઢણામા ભાતડી કંઈ ચમની ગુંથી રે,
 સખિ ! મહારી છયડીમા ઝેર લીલું ભરે છે જો,
 સખિ ! મહારી કન્તિમાં જો ! જોગણીનાં ખપ્પર ઝીલે રે,
 સખિ ! મહારા કકણોમા પ્રલયગીત ગારે છે જો;
 સખિ ! કુળી રાજપુત્રી તોય હું તો વીરાંગના રે !
 સખિ ! મહારા નાથની સમશેર માંઈ હુલે ઝુલે રે,
 સખિ ! મહારી તેજની કટાર તેજ પીએ છે જો;
 સખિ ! મહારા વીરની ભડ મીર ગઠે રમે ઝુમે રે,
 સખિ ! મહારી સંહયરના શસ્ત્ર હીર લીએ છે જો;
 સખિ ! કુળી રાજપુત્રી તોય હું તો વીરાંગના રે !

જ્ઞાનાલાલ

એક અખળાની વિનંતિ.

(સવૈયા)

અહો પ્રભુ ! મને હૃદય દીધું તો શાને નથી કરતો સખળા !
 રંગભવન મુને નથી ભાવતું, નથી રોયતી અલકૃતિ,
 આમ દેશી જન દુખી થાય ને મહું સુખ શુ હું જ રતિ ?
 ઉઠો, ઉઠો, તમે શૂરવીર એ, દુખ કાપોને દેશીના !
 ભોગ ચમન તણ ઘુમો ઘુમો ઘણું, હૃદય કરી શૂર કેસરીનાં.
 સરસ્વતી તમે બહુ આરાધી ને આરાધ્યો ચુદ્ધ પતિ,
 સમો થયે નહિ કામ આવશે શુ તેમાનુ કોઈ રતિ ?
 શોધો શોધો વસુંધરા કયમ, વસુ નથી દેતી લોકોને ?
 તિમિર લોકના મનના ટાળી, જ્યોતિ બધે પ્રકટાવોને !
 બુદ્ધિઅભ તમ મનમા ગાજે તો નેને વરસાવોને !
 હૃદ અસુર બહુ ફરે ફાટી, તે બાહુભાર દશાવોને !
 બુઝો બુઝો ઘર ખૂદાર નીકળી અસુર ફાટી ફરતા કેવા ?
 રક લોકને દળી દળી બહુ રગદોળે ભૂમિ ભેગા !
 અરે તમે ઘડી ઘડી પુછો છો “ કહેની તું જ કરવું શું તે ? ”
 નહિ પ્રશ્ન એ ચાલે, ઉત્તર તમે દયોની શોધી પોતે.
 ઉગ્યો ભાણુ વિદ્વાનો તમમા પુછો પછી બીજને શુ ?
 નહિ ચાલે એ, નહિ ચાલે એ, રોઈ રોઈ આખર મરશુ ?

ગોવર્ધનરામ

યુધ્ધ સંગીત

(લાવણ્યમયી)

જય ઉદય વિજય શિવ સમય અભય સ હારો—અભય સ હારો
 હર હર હર હર રણનાદ ગાજિ ઉચ્ચારો—ટંક
 અતિ ઉદાસીન ભવ વિભવ ભાવ સ હારી—ભાવ સ હારી
 લયવૃત્તિ પ્રલય કાલીન—સુનિદ્રાધારી,
 બહુ કાળ રયાળ પ્રિયમાળ હાલ નિવારી—હાલ નિવારી
 ઝટ અપટ ઝટપટો દશા જાગૃતિ સારી,
 ખડ ખડ ઉત્કટ અટહાસ સરસ વિસ્તારો ! જય
 ભારતી કળાનિધિ ઉદય સુભગ રાજે છે—સુભગ રાજે છે,
 રતિ સતી નીતિ મનિ હિમા દહેર છાજે છે.
 ઝળહળ તરંગકળ પ્રબળ વિમળ મન મોહે—વિમળ મન મોહે
 રસ તર્ક કલ્પના સુરતર ગિણી સોડે
 યુધ્ધ ક્રમળ ભેદિ ગજ વહેમદનુજ સ હારો ! જય
 કુડ કપટ અવિભાવતી અનીતિ સમસ્ત—અનીતિ સમસ્ત
 તે ત્રિપુર હાહ ઠરો, કરો અસુર કુળ અસ્ત !
 વિષ વિશ્વ વિનાશન હરો હળાહળ ઝેરી—હળાહળ ઝેરી !
 પ્રેમળ ઉર્જીવળ વિસ્તરો નજર અમિ દહેરી !
 તવ શુદ્ધ વિબુધગણ આર્ય બાળ ઉદ્ધારો ! જય
 રણતૂર શૂર રણવાદ્ય પૂર બળ જગવો—પૂર બળ જગવો !
 ઉદ્ધાર હેતુ સ શ્રામ સઘ આ સજવો !
 નાગર નરગણ બળ વીર રસ ઝીલો—વીર રસ ઝીલો ?
 હઠ લપટ સ કટ કટ વિકટ ઝટ્ટ કરણી લો !
 કર નિહર વાવરો હરિ ! કરી સુપ્રહારો ! જય

હરિવાલ મુવ

૧૧૪

૭૩

વિકરાળ વીર કેસરી

(સંગ્રહાવૃત્ત)

૧

ધુ ધૂ ધૂ ધૂ ધુધવતી ! ગહનગિરિ, શુક્ર કાનને ગાજિ ઉઠે !
ખાટો એ ત્રા'ડ તોડી ગગન ધુમિ જતી, આમના ગાલ છૂટે !
ભીલી છે પિંગળા શી ચટપટિત સરા ! પુગ્ધ શુ વીજ વાંઝે !
સ્વારી એ કેસરીની ! ત્રિભુવન જયિની ચ ઝિકા એથી રીઝે !

૨

એ તે શું નાદ કેરો અવિરત ઝરતો ધોધ આકાશ ફૂટયો !
કે એ શુ ગર્જનાનો ત્રિભુવન દળનો ગેબી ગોળો ! વહૂયો !
વસે શુ વનિહ કશે નયન પ્રજળતા ! વજ્ર પજે અગ જે
હા હા શુ રંજ ? અ જે હ વ લડક ! શૂરના ચૂર લ જે ! !

૩

ઝઝાવાતે ધુમાવી અતળ વિતળ સૌ એક આકાશ કીધું !
ઉઠાપાતે ધુમાવી તિમિર મિહિર સૌ ઘેરિ એ ઘોગિ પીધું !
શઆધાતે ચલાવ્યુ શર વહનિ ઝરે લોડિન સ્ત્રોત સીધું !
એવ્યુ સિ હાસને રે ! નૃપ મુડટ પડયો ! કાતિએ રાજ્ય લીધું !

૪

કહો કો કોની સહાયે ! સહુ લય વનમા ભાતિમા ભીર ભૂલ્યાં !
સરશે કેણુ પક્ષે ! મરણ શરણુમા લગ્ન લક્ષ્યેય હૂંટ્યા !
તે તે તે કેમરી ને તડુકી તળાપ તે છિદ્ર જિદ્રે વિધાવી !
સકોડી અગ અતે રૂધિર ઝરણુમા ભીખન-વૃત્તિ મુહાવી !

[અનુક્રમ ૭૬]

વીરશ્રી ધન્ય એ ભક્તિ ! ધન્ય પ્રૌઢ પરાક્રમ !
અખડોદ્દ સામ્રાજ્ય કેસરી વન વિભ્રમ !

હરિલાલ મુવ.

૭૪

જન્મભૂમિનું જયમગલ

(ઝીઝાડી, તાલ દાદરો)

જયમગાળ પ્રિય જન્મ-ભિનુ ગળવિયે-ધ્રુવ,
રઘુવીર સમ વિરલ વીર ભારતી સુભટ સુધીર,
ઉર સમુદ્રને હિમાલયે ઉઠાળિયે-જય૦
જનનીઆક ઝાલિયે ઝનુની રગ રેલિયે,
આ મ જળ-ઉગ્ગસથી બધું ઉગ્ગળિયે-જય૦
સત્ય અથો સજ્જ થાઓ (વિજય વાવટો ઉગાઓ,
વીર ધમ થી ધરા સદા ધ્રુવવિયે-જય૦
સત્વથી સચવાય સ્વત્ત સમગ્ર અ ધધ પ્રવૃત
ધૂમિયે ઝઝૂમી, જગ તો મગ્ગવિયે-જય૦
જૂનાળ ફેડી ફેડિયે, અક્ષ ન જો ઉઝેડિયે,
દોર ને દમામ દેશનો જ નાવિયે-જય૦
સ્થિતિ સમય સ્વીકારિયે, પ્રવૃત્તયજ ધોળિયે,
જાતને સ્વદેશ કાજ કા ન હોમિયે ?-જય૦
માતૃ દીન દુભાય છે, સપુત ! પીડા પીઠાનિયે,
દુધ દીપાવિયે ઉમ ને વધાવિયે-જય૦
દેશસેવના સ્વધર્મ, અન્ય ન કર્ત-યકર્મ,
આત્મભાવથી બધું પ્રભુમય પીઠાનિયે-જય૦

લલિત

૧૧૬

૭૫

લાવણ્યમયી

(રાગ - કલ્યાણ)

અરણ તરણ આ ઉદય થયો સહુ જાગો સૂતા લોક
આજસ તજિ શુભ સુમતવસ્ર સજિ હરખે મુકવો શોક,
સૂર્ય ઉદય આ ભાસે
વિભુવર્ણન ઉપકારસ્મરણ કરિ નમન મનન દિનરાત,
જનસુખકારક ભવઉદ્ધારક ઉદય ઉદય વિખ્યાત,
કાર્ય સકળ શુભ કરતો.
સદ્ગુણધારણ મત્કૃતિકારણ વિમલ હૃદય વર્ણાય,
ધીરજ દૃઢપણ સત્યવિવેક સખ સજેથી થાય,
મહાદયશના મહાકર્મે
જગદ્ધ્યાપ્ત સતતસ્થિતિમા પરિપૂર્ણ પ્રેમ સાક્ષાત
દયાગુણો ભરપૂર ભરી તુ ધર ગરવી ગુજરાત,
વસન ઉપવન મન હરતાં
સમનિયમે સદ્વૃત્તિ વધારી ધારી જીવની દાઝ,
હિંમત કરતો દુઃખ સહરતો પ્રગટયો ધર્મ સમાજ,
કલેશ કલહ લય કરતો.
દુરાચાર બહુ ત્યાગ કરી કરિ વિનય નિરતર પુણ્ય,
તિમિર વિહારી કુત્સિતપટ કહાડી પ્રદીપ્ત કરવા શૂન્ય
જયેપિત સકલ જયમ શિવમે.
ધર્મ વધારો શુભ ગુણ ધારો તારો દીન અતિ રક
અઢાચરણપ્રતિપાલન સમયે નિશ્ચય થવુ નિશક,
એજ વચન ગુરુ ઉચરે.

નામ સમાન મહાન કરી બહુ હામ ધરી ધરિ કામ,
ઉજ્જવલયશ પૂર્વનો અધિક કરિ ધ્રુવો દુરિત સહુ શ્યામ,
અધમ મતિ તજિ ધરમુળથી

પાપ થયે ક્ષય સત્ય વિષે જપ દયા સુકૃત કહેવાય,
સમવૃત્તિ પરમાર્થ ન્યાય એ, એજ ધરમ શ્રુતિ ગાય,
કર્મ બીજ સહુ ખોટાં.

આ અવસર આકાશ સ્વચ્છ સપૂર્ણ સ્વભાવે શાન્ત,
મધુર વાયુ નદિયો નિર્મલ વન મોહન કામ વસત,
નિરાશા નિઘ નકામી

ઉઠો ઉઠો અજ્ઞાન નિવારણ શૌર્યબળે લડવીર,
ભય કરિ દૂર ધૈર્ય ધરો તો તેથી થવું તરિ તીર,
સુધીર સુલક્ષણ નરનુ

દુષ્ટ્યુ દુષ્ટ્યુ જન આવી ઉગારો ધર્મ વિશે કશિ ઢીલ,
વિલા સંપત વીર્ય વધારી પુરૂષ સ્ત્રીઓના શીલ,
એ નાગરની વિભૂતિ

એકલપેટો સ્વાથે તજી તજિ ઇર્ષ્યાને અભિમાન,
એક હિલે હગામ કરી ફરિ લુટો લુટાતુ માન,
માન સમાન ન કાંઈ.

ઉદમ વાડી લહિ નરનારી કહાડી દુર્મતિશૂલ,
પરમકૃપા છાયે મળી રમતે ગ્રહો સુગુણના ફૂલ,
સુવાસિત દેશ વિદેશે.

ભીમરાવ.

ભરત-વીર-ભગૃતિ.

નહિ બ્રાહ્મણ, નહિ ક્ષત્રિય, ન વૈશ્ય, ન શૂદ્ર, આર્ય આપણ તો;
“સ્વર્ગાદપિ ગરિયસી” જનની, ભરતભૂમિ બાળક હો !

વીરા ભગી ઉઠો !

અ.ણુ ઉદય અજવાળો,

ભાનુ પ્રેમ-શૌર્ય પ્રજ્જ્વાળે ! વીરો નહિ-કુવ

ઉચ્ચ નીતિથી, ઉચ્ચ રીતિથી, શુદ્ધ હૃદય, આત્માથી

પ્રકાશતાં પરિપૂર્ણું સુગાથુ, શુ તમથી અસાઓ ? કયાંથી ?

દીવો દીપી રહો !

કળાથી કાં કુમળાઓ !

દેવો દિતીપી રહો !

બળેથી કાં શુ ગળાઓ ! દીવો

નહિ ૦

ઘેરાયા ચોપાત્ર બધાના, ગત્રુ થતી વિટાળ !

બાહ્ય તથા અંતરથી રૂઘા ! ભલે બધે લપેટાયા !

ત્યારે તો બમણા ખલો !

સમરમા ઝગા ઝુઝો,

ત્યારે તા તેના ખલો !

જખમ કરિ લેઈ ઝુઝો ! ! ત્યારે તે ૦

નહિ ૦

વહારવા બીજને પડશે વખાણના એ અવરને,

ખરેકવિશે શુ તમને બળિયા કસરિયા નરવરને !

ચાલો ચાલો હવે !

દબી કા નહે નકામુ !

છલ્લે જો ઉછળે હવે

લાગ કયા સુધી તક વુ ? ચાલો ૦

નહિ ૦

તમે તથાપિ ન નિજ કર્તવ્યે કુદી પડશે જલાગ્યે !
જળ મૂક્યું હરિ ધર્મ જગતથી ઉડી ગયો વેરાગ્યે !

આર્યપણું અસ્ત થયું !

હૃદય જખમી રડશે !

આર્યપણું નષ્ટ થયું !

ફાધર અશ્રુ પડશે ! આર્યં

નહિ

હરિલાલ મુન

તરકાલ મહિમા.

(હરિગીત)

બહુ ગૂઢ તરમા બેગીને જે ગય મીઠું કોયલ,
ચાલે ઘડી તે એક ને પછી બધ ન અલ્પુત સ્વર,
ગાનાર ના દેખાય ને તે જાય સ્વર્ગુ સ્વર્ગ શુ,
એ એક ક્ષણનું મળુ ગાયન ના સુણ્યુ ને ના મુણ્યુ.
કદિ કુસુમ કોમલ ખીલી રહે ના રક લતા શોભાવતું,
રંગે લલિત ને ગદ્ય મીઠો સહુ દિશે ફેલાવતું,
કંઈ કાલ રહિને ખરિ પડે ને જાવ ધુળમા એ બધું,
એ અતરે મીઠું મસુમ એ ના નુદ્યુ ત ના સુદ્યુ
આકાશમા ઉંચે થકી તારો ખરે કદી રાત્રિએ,
સળગી ઉઠીને મધ્યમા પળ એક જ્યોતિ પ્રકાશી રહે,
ઘટ પડે તે કયાય ને ના ચિન્હુ રહે એ તેજનું,
દુર્લભ પળે એ વિરલ દર્શન ના દીકું, તે ના દીકું,
કદી દીકી નદી લાવણ્યની, અનુભવી વરસની ચાંદની,
આશા તણી છાયા દીકી કળી પુષ્પની જ્યા નીકળી,

કે દીઠી વીજળી ચમકતી સ્મિત નીરખા કા યુવતાતણુ,
 ને લાવઉદીપન તરત ત્યા ના થયું તે ના થયું
 તરૂણી સ્વહૃદય રહસ્ય કહેતી દૃષ્ટિ નીચી રાખીને,
 ત્યાં ગાલ પર તે સમય સુરખી ઉછળી રહી રાતી જે,
 તે ચિત્ર પામે નાશ જ્યા ઉત્પન્ન થયેને ક્ષણ ટકયું,
 તે પર તહિ તત્કાલ ચુંબન ના લીધું તે ના લીધું
 જાતે જ જે ખરી કીર્તિ છે બહુ હર્ષને સુખનું ભર્યું,
 ઊંચું સહુથી શૃંગ છે જીવનતણા પર્વતતણું,
 અનુભવ કરાવી વિવિધ જે ક્ષણમા જતું રહે દોડતું,
 યૌવન, મિઠી ! તે સકળ જલદી ના કર્યું તે ના કર્યું

રમણભાઈ

૭૮

એકે ઘા.

(મ દાક'તા)

તે પંખીની ઉપર પથરો ફેંકતા ફેંકી દીધો !
 છૂટ્યો તે ને અરરર ! પડી ફાળ હેયા મહિ તો !
 રે રે ! લાગ્યો ફિલ પર અને શ્વાસ રૂધાઈ જતા,
 નીચે આંચુ તરુ ઉપરથી પાખ ઠીલી થતામા !
 મેં પાળ્યું તે તરફડી મરે હસ્ત મહારાજથી આ !
 પાણી છાટ્યું ફિલ ધડકતે ત્હોય ઉઠી શક્યુ ના !
 ક્યાંથી ઉઠે ? જખમ ફિલનો ફૂર હસ્તે કરેલો,
 ક્યાંથી ઉઠે ? હૃદય કુમળું છેક તેનું અહોહો !
 આહા ! કિન્તુ કળ તઉરીને આખ તો ઉધડી એ,

મૃત્યુ થાશે ! જીવ ઉગરશે ! કોણ જાણી શકે એ !
 જીવ્યુ આહા ! મધુર ગમતા ગીત ગાવા ફરીને,
 આ વાડીના મધુર ફલને ચાખવાને ફરીને.
 રેરે ! કિન્તુ ફરી કદિ હવે પાસ મ્હારી ન આવે,
 આવે તોયે ડરી ડરી અને ઇચ્છતુ ઉડવાને,
 રેરે ! શ્રદ્ધા ગત થઈ પછી કોઈ કાલે ન આવે !
 લાગ્યા ઘાને વિસરી શકવા કાંઈ સામથ્ય ના છે ।

સ્વામી

૭૬

કુમુદસુદરીનો સરસ્વતીચંદ્રને પત્ર.

(સવેચા)

અવનિપરથી નભ રહડયુ વારિ પડે જ પાછુ ત્યા ને ત્યાઃ
 દુકે કર્મ દુકે રહેવાને સરજેલુ આ ધરતીમા.
 નભવચ્ચોવચ રંગીન થાતા ગરૂડરાજની પાખ થકી
 સુભગ ઘડિક એ બન્યુ, નવાઈ ન, એ દશા જો નાજ ટકી!
 પણ ઉંચા નભના સચારી પક્ષિરાજ, તુ આવ્યો આ
 ધરતીપર ત્યાથી ઉડ પાછો, પક્ષહીનનો દેશ જ આ.
 ફફડાવી પાખો સોનેરી, રચ રસયંત્ર તુ રસધરમા !
 વિશાળ વ્યોમ માપી લે, ને ન્હા સૂર્યકિરણના સરવરમા.
 ગિરિશિખરે, ધનમા, ને નભમા ઉચો તુ ઉડશે જ્યારે,
 સૂર્યબિમ્બથી સ્વર્ગી ઉતરતા કર-અભાર વિશે જ્યારે;
 સુવર્ણપક્ષની જશે ભભક લગી તે સમયે તુજ કીર્તિને
 જોઈ જોઈ પૃથ્વીપરથી પૂજીશુ ઉરમમંથી અનુમોહીને.

નહિં ઉઘયે પોતાથી પણ પ્રિયની વિમાનગતિ ભેદ
રાચવુ એટલુ રહ્યુ ભાગ્ય તે રાખા ! નીકર રહીશું ચેઇ.

ગોવર્ધનસાગ

૮૦

અમારી પિછાન.

(ગજલ)

હમે ભેગી બધા વરવા સ્મશાનો દુઠ્ઠનારાઓ !
તહોના ભૂતને ગાઇ જગાવી ખેલનારાઓ !
જહા જેને કરી મુઠ્ઠુ કબરમા મોકલી દેતી,
હમે એ કાનમા બાફ હમારૂ ફૂકનારાઓ !
જહાંથી જે થયું બાતલ અહીં તે છે થયુ શામિલ !
હમે તો ખાકની મૂડી ભરી રાજી થનારાઓ !
જહીં જખમે તહી ખોસાતણો મરહમ હમે દેવા,
બધાના ઇશકના દરો બધા એ ઘોરનારાઓ !
હમે જાહેરખખરો સૌ જગરની છે લખી નાખી,
ન વાચે કોઇ યા વાચે, ન પરવા રાખનારાઓ !
ગરજ જો ઇશકખાજીની, હમેને પૂછતા આવો,
બધાં ખાલી ફિતૂરથી તો સદાએ નહાસનારાઓ !
જહીં સ્પર્ધા તણી જગની દખવ ના પહોચતી ત્યાં ત્યા,
જમીં ને આસમાનેના ઝડા ઉડાવનારાઓ !
અમે તે બેહયાઇને દઈ માથુ ધરી જોગે,
હમે આરામના ક્યાએ મુખથી બિઘનારાઓ !
સનમની બેવકાઇથી નથી સખ કાઇ એ ડરતાં,
હમે બાણ્યુ હમે માણ્યુ, ફિકરને ફેકનારાઓ !

જખમથી જે ડરી રહેતા વગર જખમે જખમ સ્હેતા;
હમે તો ખાઈને જખમો ખુબી ત્યાં માનનારાઓ !
ખની ઉત્તાદ આવો તો થશે આંહી તમે ચેલા,
મગર મુરશિદ કરો તો તે હમે ચેલા મનારાઓ !
હમારાં આસુથી આસુ મિલાવો, આપયુ ચાવી,
પછી ખંજર બલે દેતા, નહીં ગણકારનારાઓ !

કલાપી

૮૧

અમે.

(દિવ્ય છંદ)

અમે દિવ્ય ગીતે ગાનારા, સ્વર્ગીય અમારો સૂર;
અમે પીયૂષ પી પાના । કેમ સ્વર્ગવાણ સુમધુર,
અમે દિવ્યઝરણુ નહાનારા દાખવતા નવલું નૂર,
અમે કુદરતને બહાનાર, અમે ઘડી ન રહ્યે દૂર.
અમે એકાતે જઈ વસિયે, કરવા કુદરતનું ગાન,
અમે ધાધલમા પણ ધામિય ધરવા દુનિયાનું ધ્યાન,
અમે વસિયે, જગડી ખાસિયે કસિયે અમે ઉરની તાન,
અમે કદી દહી ખુબ હમિયે, કદી રડી દઇયે સહુ પ્રાણ !
અમે અંધારામા ઉડિયે ખુવખુલશુ ગાના ગીત,
અમે રસસાગરમા ખુડિયે ખુડતા તરતા શુભ રીત;
કદી મેઘ સમાન ગડુડિયે, કદી શાંતિ ધરિયે શીત,
અમે સત્ય ખધેખધ દુંડાડી, છે સત્ય અમારી ઝીત.
અમે સરિતાકાંઠે ખેરી કરય ઘડી કૈંક પસાર,

અમે સાગરહૃદયે પેશી ભરિયે અમ રત્ન પટાર,
 આકાશ પાતાળ પ્રવેશી કરિયે સ્વછ દ વિહાર,—
 અમે સર્વ ખલકના ખેશી, વળી સેવક ને સરદાર !
 અમે સૂરજ સાથે ફરિયે, કદી ચઢાનો ધરી હાથ,
 કદી તારકમાહિ વિચરિયે, કદી ભીડિયે નભશુ ખાથ,
 કદી સખી ઉપાને કરિયે, કદી રમિયે સધ્યા સાથ,
 અમે વિશ્વ બધુ ઉર ભરિયે,—છે સ્હાય ત્રિભુવનનાથ !
 અમે આશ નિરાશે જડિયે, આસુ ઝરતો અમ પ્રેમ,
 અમે સુખને દુઃખમા ઘડિયે, અમે દુઃખને ગણિયે ક્ષેમ !
 છાયા તણ તડકે પડિયે, અકળિત અમ ઉરની નેમ,
 અમે હસતા હસતા રડિયે, વળી રડતા હસિયે તેમ !
 અમે રસ ઝરતા કૂવારા, અમે તેજભર્યા ભવ્ય ભાણુ,
 અમે ઝગઝગતા જગતારા, અમે ચૌદે રત્નની ખાણુ,—
 જગમા ને જગથી ન્યારા, માનુષી ને દૈવી પ્રાણુ,
 અમે અણુગમતા ગમનારા, અમે જાણીતા અણુજાણુ !
 અમને નહિ દેશો દોષો અમે કુદરતના હથિયાર,
 અમે તો કુદરતના કૌષો, ભવરણુશીગા કુંકનાર !
 કદી હસશો ને કદી રોશો અમે ભાવિદર્પણુકાર,
 અમ હૃદય અજબ કંઈ જોશો—અમે એક અનેક પ્રકાર !

ખખરદાર

૮૨

એક પત્ર

[અજની ગીત]

રૂમ ઝુમ ઝરણા—સાથે નીકળ્યા,
 હસતા નાદ કરતા રસળ્યા,

૧૨૫

હંગલે હંગલે હંગતા આગળ,

સાથી ઓ મહારા !

અગ ધરા નત ઉન્નત કરતી,

પાછે પગ, ખોળો પાથરતી,

લળી લળી આકર્ષી ગઈ આગળ,

સાથી ઓ મહારા !

હૃદય ગભીર વિશાલ બન્યા બ્યા,

દૃષ્ટિ તણા વિસ્તાર વધ્યો ત્યા,

મૂલ વિમલતા ગઈ પશુ રહી ત્યા,

સાથીઓ મહારા !

તે પછી સગમ પ્રકુલ કેવો,

ભાવિ કે સૃષ્ટિક્રમ જેવો,

કે એ ઈશપ્રસાદ કહેવો ?

સાથી ઓ મહારા !

અને હવે ? ઉત્તર ઉચ્ચરજે !

ગતજીવન ઘડી તો ઉર ધરજે !

ભલે પછી ઇચ્છા અનુસરજે !

સાથી ઓ મહારા !

વલ્લભ તસાવ

પ્રેમ અને સત્કાર

[મંત્ર]

લખ્યું તે પત્રમા ખ્યારા ! “ નથી સત્કાર મે કીધો,
 ખબર વિવેકની મુજને, નથી તે તુ ક્ષમા કરજે ”
 અહો ! સત્તનેહને અગે, સુહૃદ ! એ બોલવુ છાજે ?
 ચહે જો પ્રેમ આદરને, નહિ એ પ્રેમ પ્રેમીનો
 અખડિત પ્રેમને બધુ ! જરૂર શુ હોય આદરની !
 ‘ પધારો, આવજો, જોસો ’ વૃથા એ વાદ શા સાડુ !
 હૃદય સત્કાર જ્યા થાતો ઉભય ઉરમા વિના માગ્યો,
 નયન સત્કાર નવ ધ્રિષ્ટે, વદન સત્કાર શાને તો ?
 વિનય રસનાતણે એવો બતાવે પ્રેમમા ખામી,
 પ્રયત્ની કાજ રહેવા દો, ન ધ્રિષ્ટે પ્રેમના પાત્રો,
 હસે દિલ પ્રેમના ભરિયા રહે બુદ્ધા છતે સગે,
 વિનય સત્કારને એમા નથી અવકાશ મળવાનો
 ‘ પધારો એમ કહેવાથી પધારે તે પધાર્યા ના,
 નિમત્રણ પ્રેમીને શાના ! અનાદર પ્રેમને શાનો ?
 મળ્યા છે ચિત્ત વિષુ યત્ને, શરીર તો જોડવા છે ક્યા ?
 કરે કર આપવો શાનો ? મને મન જ્યા મળેલા છે
 સુહૃદનુ આગમન થાતા ઉઠે સત્કાર કરવાને,
 અરે એ તો જનો જૂઠા, ખરેખર બાહ્ય પ્રેમી તે !
 લલે એ થીગડા દેવા હજો અતિ ધ્રિષ્ટ શિષ્ટોને,
 સ્પૃહા સત્પ્રેમના ભોગી જનો તે તેની ક્યમ રાખે ?

વિનયની પૂરણી માગે, અધુરી તેટલી પ્રીતિ,
પ્રતીતિ પ્રેમની કરવા નથી અધિકાર આદરને

૬૧ ખુ બોટાદકર

૮૪

અગતિ ગમન

(શિખરિણી)

બધા ઝાઝા તારા વિધુ પણ મહિં તેજ ન મળે,
થયેલુ અધારૂ, પથિક તરુ છાયાથી સઘળે
નહી ચાલે તેમા ચરણુ, દિલ તો દૂર ફરતુ—
સખે, બીજે તો કયા ? પ્રિય હૃદયની પાસ સરતુ
નથી ત્હે શુ કયારે, ક્ષણુ વિરલ એવી અનુભવી ?
સ્ફુરતી ઉડાણુ, અસર સહુમા અદ્ભુત નવી
વિચારો રેલીને, પ્રણય રસ સર્વત્ર ઉભરે,
અને નહાતા નહાતા હૃદય હૃદયાલિંગન કરે
બને ત્યારે આખો મૃદુલ શિશુના સ્વપ્ન સમ ને
જતી ભાસે સ્વર્ગે, સહજ શિરના સ્વરૂપ નમને,
ફરી પાછુ હૈયુ ક્ષણુ અવરમા વાસ વસતુ,
અને અધારાથી ચરણુ સમજી શીઘ્ર ખસતુ

મંજિરા કર

૮૫

કંદપના ને કંસ્તુરીમૃગ.

સુર સદન તણી જે લાડીઓમા રમે છે,
હૃદય થકી નિહાળી આપને જે નમે છે,

પ્રમદવન તણો એ અપ્સરાઓ જ સાથ,
 નમન સહ મને આ મોકલે પ્રાણનાથ
 આવ્યો હતો પરમ યોગ થકી પ્રસંગ,
 જામ્યો હતો સકળ વૃત્તિની માહિર અ,
 શબ્દો પડ્યા ઉપર અમૃતધાર જેવા,
 તાજ થયા હૃદય સાથ તરંગ તેવા

માથુ ઉંચુ કરી નયનને સ્વદપ ઉંચુ કરૂ છુ,
 જેવા જેવુ નિરખી મનને હુ સુધાથી ભરૂ છુ,
 અંગે અંગે ખુબી નિરખીને આખ તો જાય ચોટી,
 સાચું માને નહિ હૃદય ને વાત દેખાય ખોટી

એક અદ્ભુત વસ્ત્રોમા અપ્સરા નજરે પડે,
 વૃત્તિઓ થાય છે મૂઠ સુગ્ધાની મોહની વડે
 અધર મધુર તેનો જોઈ પામે વિકાસ
 વિવિધ કુસુમની ત્યા નીકળે છે સુવાસ,
 મુજ નયનની સાથે યોગ્ય જોડુ રચાય,
 જાગર નહિ પડે ને કીકીઓથી નચાય

હૈયાના હોજમાથી આ શુ પાણી છલકાય છે ?
 પ્રેમ છે એ નહિ ખીનું, પ્રતીતિ એમ થાય છે
 જોલે પછી પ્રણયથી નવરાવતી એ,
 વાણી સુધારસ બધે છવરાવતી એ,
 જાણ્યુ હશે હૃદય એમ મને કહે છે,
 કે આપની અમર લોક વિશે રહે છે

કવિતા દેવીની તેથી, અમે દાસી જ આપની,
 દેખી એ દિવ્ય અશ્રુથી, બીના આપ પ્રતાપની

આવો નહિ વિપદ આપ સમી જરાય,
રાણી રહો અમર એ કવિતા સદાય,
જેની કૃપા થકી થયો સુર લોક વાસ,
સાહિત્ય જ્યાં સુખદ કોટિ જણાય પાસ.

રચના દુનિયાની હું, દેખાડુ સરદારને,
પાખ ઉપર બેસીને, બુચો દેશ હનરને
આહા ! એવું વચન વદતા અન્ય દેખાવ થાય,
પાસે ઉચો ગિરિવર અને એન શોભા જણાય,
ઘોળા ઘોળા ઝરણુ ટપકે વાદળાઓ ધસાય,
આબુખાબુ ગહન વન આ એકે ઉચું જ થાય

રહો એ કાઈ જોવાનું દિસે છે આ દિશા મહિ,
આવે છે કોઈ પ્રાણી એ, તેમા સંશય છે નહિ

છે મદ મદ ગતિ આ જ પ્રદેશ સામી,
આખો થકી કહી શકાય અપૂર્વ કામી,
કસ્તુરિકામૃગ સમાન વધુ જણાય,
દેખાવને નિરખતા મન ત્યાં તણાય

જાણે કોઈ શર શિર વિશે તીક્ષ્ણ લાગેલ હોય,
ટોળું છોડી પરમ દુઃખથી જેમ ભાગેલ હોય,
તેવી રીતે ઘડી ઘડી પત્રી એ અગાડી ધસે છે,
વૃત્તિની કૈં ખબર ન પડે એ પ્રમાણે હસે છે.
અચાનક મને એનું અનુમાન થઈ ગયું,

વાદ અદ્ભુત અસ્પષ્ટ, સંભળાય અહિં કયું ?

ઉચે અધા શિખર એત થયા જણાય,
નીચે નદી વહનમા તરૂંઓ તણાય,

વચ્ચે જ્યાં ચિકટ ઉપર એક ચાલે
ગાફડિ કોઈ નજરેથી ગુફા નિહાળે

અસામાન્ય છટાથી એ, બળવે હાય ! બીનને
ચાલે તે ચિત્તમા તંતુ, જ્ઞાન કયા બુદ્ધિહીનને
દેખે છે કાળને સામે તોય પાછો નહિ વળે,
જવાની તો કહો કેમ, આજ્ઞા સગીતની મળે,

અશ્રુ પડે નયનથી બહુ ખિન્ન લાગે,
છે મૃત્યુની ખબર તોપણ બદ્ધ રાગે,
દેખી સમાન હજવે ડગલા ભરે છે,
અત્યંત હર્ષ સહ ચિન્હ બીજા કરે છે

આવે ચડાળની પાસે, મુણે એકાગ્ર ચિત્તથી,
લુપ્થ લુપ્થકનુ ચિત્ત થાય કસ્તુરી વિત્તથી
ધીમા તેથી કઈ પડી ગયો બીનનો એહ નાદ,
રે રે કેવો શબગ્પતિ આ થાય તારો પ્રમાદ !
આખુ તેથી મુખ થઈ ગયુ એમ જોતા જણાય,
ધીમા તો એ સ્વર સમજવા નાડીઓ કુદ્ધ થાય

કહે કરુણ ચીસોમા અરે રે આમ શું કરે ?

પ્રાણદાન દર તોયે, તૃણા અત્યંત શુ ધરે ?

અરે ખુની મામે મૃગવર બિચારો ટળવળે,
તથાપિ પાગધિ હૃદયતણી પીડા કયમ કળે ?
ડરે તૈયારી એ શરતણી કરે ચિત્ત મુજનુ,
ખરે ! પાપી પ્રાણી નિધન કર હુ હુષ્ત તુજનુ

આપે છે શસ્ત્ર તેજસ્વી, સખી એ અપ્સરા મને,
દોડુ ચાકાળની સામે, રાખીને ખડ્ગને કને,

મારૂ જઈ શિર વિશે તલવાર એને,
 નીચે પડે અરર ! બીન—બચાવુ કેને !
 તે ભેદનેજ મૃગ મૂર્છીત થાય, હાય !
 આવુ થતુ નિરખતા જ મિલજ જાય
 અપ્સરા અહીં કયા લાવી, કહી હુ કુંદ્ર ચાઉં છુ,
 કલ્પના જાય છે ઉડી એકલો રહી જાઉં છું.
 મલ્લિકાર્જુન

૮૬

સ્નેહનિદાન

(હસ્તિપીત)

મુજ વૃત્તમા નથી કેો નવાઈ, શીવાય પણ હુ શુ કહુ ?
 પૂછયુ તથાપિ તમે જ તો હુ નકાર પણ શી રીતે લાજુ ?
 મુજ જેવુ વૃત્ત ધણાકનુ શુભુશે પુછયે આ દેશમા,
 પરદેશી સજ્જન ! હીન્દુઓ ગાળેજ જીવન કલેશમા !
 નરભત સુખી હશે અહી કદી મહાલતી સ્વચ્છન્દથી,
 પણ નારીને રોવા વિના નહિ કર્મમા બીજુ કઈ
 પશ્ચિત પિતા તણી આત્મજા લાણી કઈ હુ તાતપ્રતાપથી,
 મન વિકસિયુ, ઉર એહોટિયુ સદ્ગુણ વિશે બહુ ભાવથી
 હું નહાનપણથી આશ આણી ઘણી ધરી મન માણુતી,
 પણ હાય ! હીન્દુતણે લલાટ લખ્યા ન લેખો બાણુતી
 શૈશવ વિશે કર પીડિયો અજ્ઞાત એક શિશુજનને,
 કિલ્લાહના જ કરારમા સહી ઝીંખી મુજ મુજ ગુજ્જનને.

તાતે કહ્યું “તુજ કાન્ત આ, બહુ ભાવ એ પર રાખજે,
 “પ્રિયપતિ ગણી એ સાથ તારો જીવ બેડી રાખજે ”
 હું બોલી “ કાન્ત ગણાય છે ઉરવારિધિના ચદ્રમા,
 “ મુજ ચિત્તમા આના પ્રભાવથી વીચિ બજે કેમ ના ?
 “ સન્ધિ થયો નથી, છે નહિ નકડી ન કે થાશે જ તે,
 “ અમ ચિત્તનો, તો શીખવો, પ્રિય તાત, કયમ મુજ કાન્ત એ,
 “ તમ પાસ ભણતા હું ભણી-મન બેડવા વિધિહાયમા,
 “ વિકસે જ પત્નિની એકલા દિનનાથ કેરા સાથમા
 “ સસારમાહિં પ્રયાણ કાજ જ પાન્થ ચેતન સર્વ છે,
 “ બે એકથી જ ભલા પ્રવાસ વિશે વળી કહ્યું એવું ચે
 “ એ મિત્રતાનો હેતુ, પણ રસઐક્ય વણ નહિં મિત્રતા,
 ‘ નહિં અહે ઉરપારો વિશુણ ચિત્તસ્થળી પર સ્થિરતા,
 “ રસઐક્ય વણ મન અક્ય નહિં એ સૂત્ર શીખવ્યું તે દિને,
 “ મનઐક્ય વણ નહિં મિત્રતા પ્રભવે, ગુરુજી, કેા રીતે
 “ સ્ત્રી પુરૂષ કેરૂં લગ્ન એવી મિત્રતાનો હેતુ છે
 “ ધણીવાર આપની પાસથી મ્હું, તાત, એવું જ શુણ્ય છે
 • અન્યોન્ય કેરી ન્યૂનતા પૂરે અનુગુણ દમ્પતી,
 “ વિનિમય કરે નિજ રસતણો ઉર ઉર આગળ ઉઘડી,
 “ સસાર સ્વાર્થ અભિન્ન થાતા ભેદનું કારણ નહિં,
 “ સ્ત્રીપુરૂષની તેથી જ સઉમા મિત્રતા ઉત્તમ કહી
 “ એ મિત્રતા વા સ્નેહ કહો, તે હાર્દ દમ્પતી ભાવનું
 “ રસઐક્યથી ઉત્પન્ન થઈ રસઐક્યને જ વધારતું
 “ રસઐક્ય તો નહિં હોય ત્યા કયમ મિત્રતા એ સભવે ?
 “ રસઐક્ય વળી વિધિવણ નહિં કહી ધતર કેા સરજી શકે.

“ હે તાત ! તે સજ્જવાતણી આજ્ઞા કરી આપે મને,
 “ તો કેમ કરી કરવું અશક્ય જ એવું તે શીખવો હવે
 “ હું કિ કરી છું તમતણી, કરૂં હોય શક્તિસાધ્ય જે,
 “ શિર વેચી પણ તમ વચન પાળું-શક્તિ એટલી સાધ્ય છે.
 “ વિધિહસ્તગત ઉરતન્ત્ર પણ કયમ કરી કરૂં ગતિવાળું હું !
 “ મુજ ઉરતણું પરઉર સાથ શી રીત લગ કરાવું હું ! ”

ગોવધ નરામ

૮૭

પ્રેમ-વિકાસ

પ્રેમની મટકી ચાખી હૃદય દ્રવતું બન્યું,
 સૂક્ષ્મ પ્રીતિની જ્યોતિર્નિર્મળ પ્રકાશ કરી રહી
 પ્રકાશ વધતા વધતા હૃદય ઉભરાતું બની રહ્યું,
 છલકતે હૈયે શોધી સહુધર્મચારિણી સખી પ્રિયા !
 હૃદયના અદ્વૈતે વધતું ચાલ્યું પ્રેમપીયૂષ
 સૂક્ષ્મ હૃદયને વળગી રહેતા-રહ્યા સ્થૂલ હૈડા,
 પરસ્પર પ્રીતિના યજ્ઞમા થયો ભસ્મ સ્વાર્થ,
 વિકસી વૃત્તિ સૂક્ષ્મ બનતી, વિકસ્યા હૈયા—દેહ વિકસ્યા,
 ભીંજાયેલી પૃથ્વીતણા કુડ નાવા વિષે,
 હૃદય ખીજ રોપાયેલું ઉગતું ચાલ્યું પ્રત્યડ વીર્ય !
 મૂળ ઉચ્ચા, દઢ બાજ્યા, ઉતર્યા ઉંડા પાતાળમા,
 પૃથ્વીના અતરપટ સર્વને મૂળ શાખાઓ બાઝી રહી.
 વૃક્ષ ઉગ્યું, વધ્યું, વધ્યું ઉચ્ચ સ્વર્ગ નભમા,

દિશાઓમા સર્વે અનન્ત વિલાગો વધી રહ્યા
 દહ સૂક્ષ્મ પ્રીતિએ વૃક્ષ કંઠ વળગેલ રમ્ય વેલી
 વિકસી વિકસી ફાલી ફાલી પિયુ વિકાસમા,
 વૃક્ષ વેલના છાયા નીચે શાન્તિ લેતા
 લોક પશુ પક્ષી જડ એતન પદાર્થ સઘળા,
 વેલીના મધુર પુષ્પો સુવાસિત કરતા સહુ વિશ્વને
 કદપવૃક્ષના અખૂટ પુલકા ખાતા વધતા પ્રાણી સઘળા,
 હૃદય વેદી વધતી વિશ્વમય બની રહી,
 સૂક્ષ્મ પ્રેમની જવાલા ઉઠી રહી અખિલ બ્રહ્માંડમા

મૂલ ૭ દુર્લભજી વેદ.

૮૮

સયોગજન્ય રતિ

(ઇદ્રવિજયની ચાલ)

જેતજેતામા સરી ગિરિથી, સુજને યલુ તેં તુજ સાથ લીધો,
 શી નીરખી પ્રિય તેહ સમે અયિ કુદરતમાહે અપૂર્વ રતિ ?
 ગગા અને બ્રહ્મપુત્રા ધરી નિજ બાહુલતા મોતીમાળ સમી,
 હિમગિરિના કંઠ પરે ગજવદનની પત્ની સમી દીપતી,
 તે દ્રવ્ય પત્નીતણી છુટી બાહુલતા ઉદધિ ગમ શી ધસતી ?
 ને ઉદધિની અન્તર ઉર્મિએ તુજને નીરખી હસતી ?
 તે ગિરિ ને તે ઉદધિ ઉરે તુજ રૂપ સસુ મીઠું હાસ્ય હરું
 એ જ મીઠાશતાણુ રસલાણુ હવું અનિલે રસથી મયવ્યુ.

ના અનિલે કે ન વારધિએ, નહિ કેવળ હ્રમગાર ઉરમા,
 એજ ઉદારતા ગાજી ઉઠી હતી વન વને વર ધારી છટા
 સાગરશૈલ્ય, સુગન્ધિ વનસ્પતિની, વરહાસ ગિરિમુખતુ,
 ધુધવતો વર મ્નેહ મરિતનો, એણે મચાવ્યું'તુ ગાન રૂડુ
 એજ સુગાન થઈ અનિલારૂઢ પ્રાણીના રોમ વિશે સરતુ
 ઇન્દ્રિયનો સહુ થાક ઉતારી અન્તર અમૃતથી ત્રપતુ
 છાયુ હતુ ઔદાર્ય સ્થળેસ્થળ તહારા સુધાદુગપાત સમુ,
 નીદ ભૂલી હતી ના એ પળે દીનદીનની શાન્તિદા પત્ની થવુ
 દિશા નમી નમી યોગમથી હતી આપતી સ્નેહથી ભૂઅગને
 બ્યા હતી ધોમ ધખી કુળી પાખડી ત્યા હતુ શૈલ્ય વસ્યુ જ દીલે
 આહા ! મનોહર હર્ષ હતો વસિઓ સહુ શો તે દિશાવદને ?
 અન્ય સુખે સદૃશ્યત્ન ફળે મન કોણતુ ના આનંદ ઝીલે ?
 કુજ સકલ કાશ્મીરની, ને કલ્હોલ સહુ વારિધિ પરના
 ગુહા સહુ ગિરિની જહા એલન્ત ઝમ ઝમ રવ દડતા ઝરણા,
 એણે મચાવ્યું'તુ ગાન રૂડુ ગમ્ભીર હૃદયરસથી ભરતુ,
 જેનુ અન્તર તુજ ભૂમિતણા પડ ઉડી ઉડુ ઊડુ નમતુ
 શાન્તિ વિહારતી જે હતી સૌ સ્થળ, ગાન જે ગર્જતુ વિશ્વવિશે,
 સ્નેહ વિલસતો જે પ્રતિવ્યક્તિ, આનન્દ કૂદી રમતો સૌ દિશે,
 શાન્તિ તે ગાયન તે વળી સ્નેહ અને આનન્દની તે રતિમા,
 એવુ મધુર પવિત્ર હતુ કઈ જાતુ પડે ન છુપી વસતિમા
 આવો ઉદાર પરસ્પર સંગીત ભાવ નિહાળી પવિત્ર જગે,
 એ મહિમા મૂળ જાણવા બાઝી લગાવી મે આ દુગ તારી દુગે

ત્રિભુવન પ્રેમશ્ચકર

‘હુ છું શકર.’

(શાર્દૂલવિકીરિત ૭૬)

હુ છું શકર તુ સતી શિરમળી સૌન્દર્ય ધારાવતી
 તુ છે પ્રેમળ મારી નિશ્ચલ સખિ ! પ્રેમે સમાધિ સ્થિતિ,
 તારે છે મુખ ચદ્રમા મુજ શિરે ચદ્રાર્ક સારસ્વતી—
 હાહા જોડ સમોવડી મળી પ્રિયે ! વિદ્યાપતિ શ્રીમતી
 જોણે એકજ બિન્દુપાન કરિયુ સૌન્દર્ય ધારા થકી,
 રે ! તે પ્રાણીતણી ગતિ અવર શી તર્શી સદાયે રતિ,
 રે ! કા કાતિ પટાચલે લપટિને સસારમાહી રમે,
 રે ! ચદ્રાનનદર્શનાર્ત સ્વમતિ ચાડ ચકોરી ભમે
 તે રથામા અલકાવલી સઘન ડુબે રમ્ય ગુબ્બરવે,
 આ ચિત્ત જ્રમર પ્રકામી તુજનો બ્રાન્તિ વિના જે રમે
 હાહા ! દૈવવશાત્ વિયોગી જીવ એ લોગી જ્રમે બ્રાન્તિમા,
 રે ! એક ક્ષણ પુષ્પ ગુન્ધિત લટે દે લેટવા શાન્તિમા
 ધારા ઉપર હુ પદે પદ સખિ ! તારા વિચારે ધર,
 આધારે તુજ મૂર્તિના નયનથી સસાર માહી ફર,
 ભાનુ રોહિણીનાથ તારી નજરે જોલાવુ જો સાક્ષિયે,
 સાક્ષિ અતર શુદ્ધની ખરી પુરે સત્ય ઋત્વોમિ પ્રિય
 ભાનુ દ્વાદશ ચદ્ર કોઈ દિવસે જો પાશુમા રોળશે,
 વારિ માહિ વસુન્ધરા કવચિદપિ રનેહેથી અગોળશે,
 ના ના સજ્જન પ્રેમ નાવ તરણી કિંચિત્ કવચિત્ અડશે,
 મારી ટેક શુચિ ધ્વજ પ્રલયના ખાથોધિમા ફરશે.

સહિના શ્રમથી વિનિદ્રિત પરણ્ણ પ્રશાન્તિ ગ્રહે,
સ સારી જીવમાત્ર નામ રૂપમા ના લેહ કાઈ રહે,
કાતે ! કોઈ દિને દિનેશ કિરણો ન્યારે તમે તર્જશે ?
મારો નાદ “ તુંહીતુંહી ” સઘન જો શૂન્યાત્મમા ગજશે

આલાશ કર ઉલ્લાસરામ

ત્રયસી લીલા

(ત્રિપરિણી.)

યયુ મારૂ તારૂ મિલન શુભ એ દૈવી ભૂમિમા,
પ્રતાપી દેવીના નવ રસભર્યા પ્રાગણ્યસુમા,
રહીને એકાતે તુજ ધવલ મે રંગ નિરખ્યા,
વ્યભિચારી તારા વિવિધ મુજ શુ ભાવ પરખ્યા
કવચિદ્ રંગે ઘેરે સરવર લહેરે ઠમકતી,
કવચિત્ જ્યોત્સ્નામાહિ સ્વરણમયી કાન્તિ અમકતી,
કવચિત્ પ્રાચી માહિ શિરમણિ ધરીને રીઝવતી,
કવચિત્ અધારામા, પ્રણુતલય ખેલે ખીજવતી
વસન્તી માલુકે કવચિદપિ સુલીલા લહરતી,
કવચિદ્ વાયુ લહેરે વ્યજન સુરલિએ મહકતી,
અભિસારે તારા પરખી મુજ દાક્ષિણ્ય નખળુ,
કટાક્ષે તારીને મુકતી અથળા બાણ રમતુ

કવચિદ્ રૂઝા રૂપે નવપ્રણુત શાલી અવયવે,
 કવચિત્ કુજે કુજે છુપી, નયન કેરા અભિનયે,
 કવચિત્ તારા તારા જરકશ દુશાલે મન હર્યું,
 આહુ! તારા પ્રેમે નિરમળ મહાઈ મન ઠર્યું.

બાલાશ કર ઉલ્લાસરામ.

૯૧

પ્રેમીની ભૂતિપૂજા

(તોટક)

કર તુ કંઈએ, કર તુ કંઈએ,
 મધુ તેથી બને વધુ શુ કદીએ ?
 તુજ કાર્ય સહુ દિલ નિત્ય સ્મરે
 વધુ નિર્મળ શુ ઉર પૂજી શકે ?
 કંઈ બોલ અને દિલ નિત્ય સ્મરે
 કંઈ બોલ તુ બોલ સદા જ પ્રિયે !
 તુજ વાણી સદા સુણતો જ રહુ,
 ઝરતા કુલ એ વીણતો જ રહુ,
 તુજ એ સ્વર ગાયનમા સ્મરતા,
 વળી ઓરજ ધૂન મએ ઉરમા,
 તુજ આચક આ ઉર થાય પ્રિયે !
 ફરી ને ફરી એ સ્વર માગીજ લે.
 ઉર ધસ્યતુ કે હજી આ તુ પ્રિયે !

નવ બોલ ડશુ પશુ ગા જ, પ્રિયે ।
કઈ દે કઈલે સહુ ગીત મહિ,
વ્યવહાર બધા કર એ સ્વરથી,
હુકમો સહુ ગાયનથી કરને,
મુજ જી હગી એ સ્વરથી ભરને

તુજ નૃત્ય સ્મરે ? ? ભુલુ ભાન, પ્રિયે ।
કઈ પ્રશ્ન કરે સ્મરી નૃત્ય, પ્રિયે ।
કયમ ઉર્મિ બની ન તુ વારિધિની,
બસ નાચત દિવસ ને રજની,
ધુધવાટ વળી તુજ હુ બનતે,
હસતો નકી તાલ દીધા કરતે

કર તુ કઈએ કર તુ કઈએ,
કરુણાર્દ્ર પ્રભુ પ્રતિ ડાર્ય પડે,
તુજ શુ તુજથી શુ ? મધુતર છે ?
વળી નિર્મળ શુ તુજથી શુ પ્રિયે ?
સ્મરતા સ્મરતા સ્મરણે ચડયુ જે,
બસ પૂજશ પૂજશ તે જ પ્રિયે ।

જ્ઞાપી.

પ્રેમી હૃદયની વાંછના.

(સમ્પ્રસ)

નીચી ભૂમિ પ્રમાણે તલપદવત હું જો થયો હોઉં નીચો,
ને તુ, આકાશ જેવો, રમણિ-ઉરતણા પ્રેમ ! તુ થાય ઉચો,
તો એ મ્હારા વિચારો પવન રૂપ ધરી ઉડીને ત્યાજ આવે !
ઉંચે ઉંચે ચઢે તે વિહંગગણ પરે ભેટવા સદ્ય ભાવે !

જો હું આ ભૂમિ માથે અતિશય જ ઉંચો હોત જો એ પ્રમાણે
ને તુ બ્હાલી રસીલી ! ઘણી જ ઘણી નીચે, વ્યોમથી એમ નાણે
જેવી દીસે જ ભૂમી, ઉદ્ધિ તલ ઉડી, તેવી તુ થાત નીચી
તોએ તહારી જ પાસે, સલુણી ! મન લમે પ્રેમનુ સૂત્ર મીંચી
રામા જો હોય તુ તો મહી નીચી મહિલા, હોઉં જો વ્યોમ રૂપે
તોએ મ્હારો હમેશા, રમણિ ! દશ દિશે, પ્રેમનો સૂર્ય ધૂપે,
ત્યાથી તુને નિહાળુ દશશત નયને ભાતુના કિર્ણુ પેરે,
આચ્છાદુ બ્હાલી ! તારી ધરતી મન તણી પ્રેમ જ્યોતે નિ શકે.
સૃષ્ટિ અન્તર્જનએ અતુલ અરકની કાન્તિથી આ સદા રે,
વિયોગાધી જ નાશે જળહળ ઝગતુ ! પ્રેમના તેજ પાસે !
ન્યા ન્યા કાતે ! તુ જાએ ઉચી જ નીચીજ કે

વ્યોમ કે ભોમ માહે,
ત્યા ત્યા ત્યા ત્યાજ મ્હારૂ હૃદય પ્રણયથી તાહરી પાસે આવે

પ્રિયતમની ઉકિત,

(હરિગીત)

યદિ હોત હુ વર્ષદિબિન્દુ ને તુ કોમળ પાદડું,
 વાદળ વિશેથી આવી તુજ ઉર ઉપર આવી વસત હુ,
 ને લેત વિશ્રાન્તિ તહી મીઠી અનુપમ સુખભરી,
 હુ રહાત તુજને રહાત આનન્દે અને ઉત્સાહથી
 તુ હોત સુદર કમળ, ને, જો ભ્રમર હુ વહાલી ! કદી,
 તુજ હૃદય આવી રહત હુ કઈ જોળ કરતો તાહરી,
 હુ ચુસત પ્રેમે ચુસત તહારા અધરતુ મીઠુ અમી,
 ને ચુમત તુજને ચુમત હુ બની હર્ષધેલો મુખ થકી
 ‘ જો હોત મૃગ હું, મમ પ્રિયે, તુ હોત નિર્ઝર નિર્મળો ’
 કાન્તા કહે ‘ શુ કરત તુ, વિચાર કર તુ તેહનો’,
 “ નીચો પડીને તુજ કિનારે તૃણભીને, હે સુન્દરી !
 હુ પીત લલના ! પીત મીઠા પાણી તુજ પ્રીતિ થકી ”

ગદ્યાભાષ લક્ષ્મણ

“ કયમ ના મોહુ તે મુજ પ્રિયા સગે જો. ”

(ઓધવજ સદેશો એ રાહ)

ચળક ચળક રહી શી આડાશે તારલી,
 હાસ્ય કરતી નિર્મળ મુખડે ઘેલી જો
 વેત અતરે ચદા પાસે જે ઉભી,
 સ્પર્શ અડપલુ કરવા બંધે પેલી જો

ખડકાઈ ઝીણી શી સઘળી વાદળી,
 નદી રેત સમ આછી સઘળે વ્યોમ ને,
 સંધ્યા, પણ જળ પીવા મદાકિનીનું,
 લટકે નાચતી ઉર ધારિ નેમ ને,
 સંધ્યા, ચંદ્ર, તારલી ને વળી વાદળી,
 ગેલ કરતા હર્ષ ધરી નિજ મુખ ને,
 જન કે જગમા એવો જન્મ્યો જે હશે,
 નેતા આ નવ ઉપરે તેને મુખ ને,
 અહિ જન મડળમા શોધતા નિર્મળી
 મળવી મુશ્કેલ તમ સમ સઘળી નારી ને
 પણ મુજ હૃદયે છપીલી એક વસી રહી,
 તે તમ સદ્ગુણ થકી શોભંતી સારી ને,
 તારલીની પેઠે ઉચ્છૃંખલ છે છતા,
 ડહાપણ ને ગાભીર્ય ધરે તે હૃદયે ને,
 કલક વિણ ચંદ્ર સમુ તેનું મુખડું
 શાંતિ અમીમય પ્રેમજ કરતુ ઉર ને
 સંધ્યા રગ સમી અસ્થીર છે આખડી,
 પણ સ્થિર તેમા પ્રીતિ કેરૂં નેર ને,
 વાદળી પેઠે નૂતન વસ્ત્રો તે ધરે,
 પણ તે સઘળું બનવા પતિચિત ચોર ને
 તારલીને આખોમા ચમકાવે ખરી,
 સંધ્યા ચંદ્રને નિજ મુખના રંગે ને,
 વાદળી પેઠે નમ્ર હૃદય તે ધારતી,
 કયમ ના મોહુ તે મુજ પ્રિયા સંગે ને

— માલ લ મહેકલાલ.

બન્યો હું પ્રેમનો બદો.

(ગઝલ-સાખી)

બન્યો હું પ્રેમનો બદો-ખીજો રૂચે નહીં ધધો ! !
 કામકાજ સૂઝે નહીં, મન પ્રેમે મશગુલ,
 તું મુજ સુદર ગીતડું, હું તારૂં ખુલ્લખુલ,
 મધુરા નાદથી આજે, અમળ મુજ પ્રેમને ઝાજે,
 લવુ તાનો મિઠા રાજે, રસિક જન ખુબ આનદો ! ! બન્યો ૦
 મુજ મુખ વાઘ મમારીને, ઠાઠ મેળવી ચાર,
 સુર અલાપી તાહરૂં, ગાન ભજન કરૂં સાર,
 અહા ! ખીજુ અહીં શું છે ? સરવમા શ્રેષ્ઠ તું તું છે !
 સદા પ્રેમી દિલે ખુચે, વિયોગે, તું શું છે ચદો ? બન્યો ૦
 રસભર પ્રેમે માહરૂં હૃદય થયું દિલદાર,
 ભલે જીવાડે કે હણે, પ્રેમ એક આધાર,
 ખીજા જન આદ્ય તે ખોલે—ગણે જીવ તૃણને તોલે,
 કપટ વિના હૃદય ખોલે—મને ખળ છે નિન્દો ! ! બન્યો ૦
 મુજ મન ધાયલ પ્રેમથી, નિન્દા શું કરશેજ ?
 મરી રહેલું બાપડું, કહો શું ફરી મરશેજ ?
 અમળ શુભ પ્રીત શું જાણે, ઉચી રસ રીત શું માણે ?
 ભલે મત દુષ્ટ જન તાણે, વિવિધ જન દુષ્ટના ફદો ? બન્યો ૦
 આશકા જગની તણ, મનડું બન્યું મસ્ત,
 પ્રેમ વગર દેખે નહીં, જગ ખાલીજ સમસ્ત,
 તુને દિલદાર ધ્યાજી હું, સુરૂપે લીન થાઉં છું,
 બની અલમસ્ત ચહાજી છું, નયન બે ધ્યાય આ બદો ! ! બન્યો ૦

ધાયલ દિલ પ્રીતિરણે, તલસે જે તરશે જ,
ચિતમા મરવુ આદરે, મોતે શુ ડરશે જ ?

લીધી દિલ ઢાલ મે રૂડી, જગત છે વાત કેહુ ભુડી,
મને સરખી રૂડી કુડી, ગણુ જગના નહિ ફદો । અન્યોં

જો કે આ દિલ માહરૂ, હોય થએલુ ખાખ,
પ્રેમ ભજન ભુલે નહિ, પ્રેમ । પ્રેમ । કહે રાખ,

ખરે સુજ ખાખ કહેવાની, રૂડુ તુજ નામ દેવાની,
હૃદયમા આશ રહેવાની, “થઈ રહુ પ્રેમનો બદો ” । અન્યોં

તુજ કારણુ મુજ પ્રેમની, મૂર્તિ જો કે આજ,
હણુવા તત્પજ થાય કે, નેવડ ના કહે ના જ,

મીડી । તુજ કારણે મરવુ હૃદયમા હુ ખ ના ધરવુ,
હડી પાછુ નહિ કરવુ, મને પ્રિય પ્રેમના છદો । અન્યોં

ચૂળી સન્નુખ રાખીને, પૂછે સુજને ડાય,
તુ તુ એકજ માહરે, મને વએલી હોય,

પ્રીતિ એ યોલ સા પહેલો, લવુ તુજ નામ હુ ઘેલો ।
ભણુ હુ તોજ સો છેલો, ખીળુ બોલે નહી અન્દો । અન્યોં

હા હા સમ ખાઈ કહુ, “પ્રેમ ધર્મ મ લીધ,”
તે વિષુ માનુ નહી કશુ, પણ મે એવું કીધ

પ્રણુ એ પ્રેમ માનુ છુ-ગમે તે બનિ બાણુ હુ,
હૃદય રણિયાત થાઈ છુ, ચરણુ જગ પ્રેમને વંદો । અન્યોં

ગદ્યાભાષ પી. દેરાસરી.

મન-પ ખીને.

(મઝલ)

ઉઠી જા તુ ! પ્રિયા પામે, ભલા જા રે ! તુ મન-પ ખી !
 ખખર તુ લાવ, એ દિલના, પછી પૂજી હુ પખીડા !
 ન ગોઠે તુ ન બેસે તુ ! થઈ સ્થિર ને કદી હેઠું !
 બગાડે કાજ સેા મ્હારૂં, કંઈ નહિ કાઈ પ ખીડા !
 વિકટ વ્યવહાર દુનિયાના, ન દેખે તુ ન લેખે તુ !
 પ્રિયાના પ્રેમની ધૂનમા, બન્યો તુ મસ્ત પખીડા !
 અદબ નહિ આખરૂં બહાલી, નહિ આજીવિકા બહાલી,
 પીધી જ્યા પ્રેમની ખ્યાલી બધું વિસર્યો તુ પખીડા !
 ન રાખે ઝાડની પરવા, નહિ ડઈ ખીડ પડવાની,
 અધર ઉઠે તુ આકાશે ભર્યો શ્વાસે તુ પખીડા !
 શરીર-માળો જ ત્હારો આ વિખાએ તેની નહિ પરવા
 ઉઠે નાચે કુદે જાવા પ્રિયાની પાસ પખીડા !
 ભલુ ખુરૂ જનો જે કહે છતે કાને સુણે નહિ તે !
 જકિલો થઈ જપે પ્રિયને અજબ એ રીત પખીડા !
 ધરમ ને ધ્યાન કીર્તિમાનથી વિશેષ માનીને,
 ન રાખે ભાન ને પ્રેમે બન્યો ગુલતાન પખીડા !
 લખે બોલે વિચારે તુ ! 'પ્રિયા' 'બહાલી' જ એ શબ્દો,
 ઈતર કાને, જીભે, આખે, સુજે ના કાઈ પ ખીડા !

જન્મશ કર ગિ વૈલ

વર વહુ અમે

(૫૬-શિખરિણી)

જતા' ના આઝે જ્યા, વર વહુ અમે ધાન્ય લણતા,
 ન જાણુ જે શાયી, વર વહુ અમે તો લડી પડ્યા,
 લડ્યા, રોયા, પાછા વર વહુ અમે આસુ ચુમતા,
 હત જેવા તેવા વર વહુ અમે તો યદ્ય રહ્યા

અરે ડેવી મીઠી,

લડાઈ તે દીઠી,

કરે હેંચા ખાલી,

અને આસુ ઢાળી,

હતુ તેથી જ્યાં પ્રણયિ જનનુ એક્ય જ કરે,
 જ્યહા આસુ માંચે અધરરમ પીયૂષ જ ઝરે !

પછી 'હો'યા જ્યાં વર વહુ અમે તે નદીતટ
 જહા સૂતુ' તુ જે જન અમયમા બાલક હતુ,
 ત્યહા તેની નાની—

અરે ! તેની નાની કબર કુમગીની જ નિડટ

થયુ પાલુ આનુ અધરરમ પીયૂષ ઝરતુ !

~વનરાય

દિન્ય રથ

(ગાંધી)

બહાલમ ! રૂપાળો રહિયાળો વ્ય ગો આપણો !

અમકે રવિના તેજ સમો અમકાર !

અમીશા અજવાળા ઠારે અતરની આખડી,
 ચૌદ રત્નતણે શો લીડલ જન લ ઠાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !
 આવો પ્રિયતમ ! એ રથમા અતર પધરાવિયે,
 મનહર મહિમાવાન મહા એ જગ મોઝાર !
 ઋષિ મુનિ સત જનોની નિર્મળ ઉરબ્યોતી દીપે,
 તેમા આવો, ફરિયે કરતા આત્મવિહાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !
 પુણ્યપ્રકાશિત પ્રભુનો મણિમડપ રણિયામણો,
 તેના સૂર્યપ્રભાશા દિવ્ય ઝળકતા દ્વાર,
 વિશ્વવિરાજીત એ શોભાની છાયે મહાલવા
 ચાલો, બહાલા ! એ રથમા ફરિયે સચાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !
 ધૂ ધૂ ઘોર ગરજતા ગભિર જગસિ ધુતટે
 અમૃત સ્મિત ઝરતા ખીલે કુસુમો સુકુમાર,
 તેનો નિત્ય વસતસુગંધ રસે ભરવા ઉરે,
 હૃદયો ગુથી ચાલો જઈએ પ્રાણધાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !
 જીવનદેવ ! પ્રયાણ નથી જ સુકર ને સોદ્યલુ,
 જગલ, ઝાડી, કેતર, ડુગર, ખાડ અપાર !
 મોઘો, કોમળ પુણ્યપ્રભાલર રથ ત્યા આપણો
 નિર્વિઘ્ને અણિશુદ્ધ ચલવયો પ્રભુ આધાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !
 કટકમાર્ગ કઠોર વિકટ છે એહ પ્રયાણનો,
 અનિલો ધુમે ને આકાશ વહે અધાર,

તેમા સાચવને, પ્રાણેશ્વર ! પાર ઉતારને,
 દિવ્ય, સુરમ્ય, અમુલ્ય રથ એ સર્વ પ્રકાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !
 ચાલો, બહાલો ! ધીરા, શુભ, મુખ મલકાવતા !
 ઊઠા ઊઠા છે હૃદયોના અમીઉચ્ચાર !
 હૈયછેત ઝરતી આખલડી આ આપણી
 મધુરા અજવાળા કરશે કાઈ ઠારોઠાર ?
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !
 પ્રભુના પુણ્યવિલાસગૃહેથી કદિ આવતા
 સુમધુર મગલ સ્વર્ગગીતોના ઝંઘ લણુકાર,
 રસભીના તે ગીતોનો રસ પૂરણુ ઝીલવા
 હસતા નંદ્યે એ રથમા, હૈયાના હાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !
 આવો, પ્રિયતમ ! મંગલ ઘડી છે સુખ સૌભાગ્યની
 આકાશે છે શા નવરંગ સન્ધ્યા શણુગાર !
 એવા રંગ વિશે શો વિલસે છે રથ આપણો !
 પ્રભુના મગલ આશિષ વરસે છે શતધાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો
 હસતો રમતો રુડલો રથ એ, પ્રાણ ! ચલાવશુ
 જગજગ જગમા એનો ઝલકાવી ઝલકાર,-
 ધીરી, શૂરી તમ વાસલડી, પ્રાણ ! વગાડને !
 હુ પણ પૂરીશ સાથે ગાનતણા લલકાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !

૧૪૯

૯૯

પ્રેમ સ્વરૂપ

(દીડી.)

પ્રીતિ પ્રેમ વડુ જય જય જય વાણી,
ભર્યા પ્રેમ થકી પવન આલ પાણી,
શીતલ પ્રાણુસાય આપતો સમીર,
સુરજ ચંદ્ર તણે પ્રેમ શો ગભીર !
પિતા પુત્ર માત પત્ની ને સ સાર
હીસે પ્રેમ વડે દીપતો ઝગાર,
તુટ્યો પ્રેમ ફીટી જાય છે સ સાર,
પર બ્રહ્મ તણી યોજના અચાર !
પુરો પ્રેમી અશ પ્રેમનુજ અગ,
સદા ઝીલતો પ્રીતિતણા તરગ,
મળે સાથ કદી લાખમાથી એક,
ગહન પ્રેમ અકલ યોજના અલેદ
શકે અમૃતતાણુ પાન કર્યું છેક,
શીતલ સેક રોમરોમમા અનેક,
અદ્ભુત પ્રીતિપાનનો ઠર્યો વિવેક,
ગહન, પ્રેમ ! તારી યોજના અનેક
પશુ પ્રાણી સમુદ્ર સઘમા ફરે છે,
વિવિધ ઘાટતણી યોજના કરે છે,
મનુષ્યવ મનુષ્યવશુ તણાય,
પ્રકટ, પ્રેમ ! તારી કલ્પના જણાય

પ્રિયા પ્રીતમતણે કંઠ લીન થાય,
 પિતાકંઠ વિષે બાલકો ભરાય,
 ભિન્ન ઠામ ભિન્ન ભિન્ન રૂપ ભાસે,
 બધે પ્રેમ ! તુજ એકલો પ્રકાશે
 નથી હું બલેધ પ્રેમ ! શકિત તારી,
 તિમિર હું બ પ્રેમ તેજ દે વધારી,
 બધે બ્રહ્મ રૂપ બ્રહ્મ પ્રેમ બાણ,
 કૃતિ નીતિ ગતિ ભિન્ન ના પ્રમાણ

મણિલાલ

અસ્થિર અને સ્થિર પ્રેમ

(આપાઠ)

ઉજ્જડ એક ગિરિ કેરી કગડ, જ્યાં જનનો નહિ પગ સચાર,
 તો પણ ત્યાં આગિયા અનન્ત, લટકાવે દીપક ચળકન્ત,
 ને ત્યાં એક અતિ લાતળ, ગુલાબકળી નાનુકડી બાળ,
 લલિત વસન્તાનિલને તેહ લલચાવતી કુમળી દેહ
 “અનિલ તુ ચચળ જાતે દિસે, સ્થિર રહિ કો સહ નવ તુ વસે,
 અનેક કળીયો ચૂમી આજ આવ્યો આહિ તુ ઠગરાજ
 વળી તણ સુજને તુ જશે, જ્યાં કળીયો ખીણ ખીલી હશે,
 માર્ગ જતા મહુને તુ ચૂમે, નિર્લજ તોપણ હરખે ધૂમે ”
 “કોમળ કળી ! તુ કા રીસાય ? તુજ મરિખી નવ દીડી ક્યાંય;
 અનેક અનિલો આવી ભમે, અહિ તુજશુ તે રગે રમે

નવ તરછોડયો તે કોઈને, મારલ સહુને દીધુ મોહીને,
 હા, હુ ચૂમુ કળી અનન્ત, જ્યારે હુ માર્ગમા રમન્ત,
 પણ સૌરભ મધળી એ તાણુ, નિજ અગ ધરી હરખુ ઘણુ
 સુગન્ધ સ્મરણુ હુ ધરૂ એમ, પણ તુ તો નવ જાણે પ્રેમ,
 અનિલ અનેક ગયા અહિ વહી, તુ તેવી ને તેવી રહી,
 સ્મરણુ ન રાખ્યુ ડોઈતાણુ, પ્રેમીલી તુજને ક્યમ ગણુ ? ”
 “ રે ઠગ ! મુજને કા તુ વહાય ? નહિ એ જુદા અનિલ બધાય,
 જુદા જુદા રૂપજ ધરી, તુનો તુ આવે ફરી ફરી
 હુ જાણુ સઘળા તુંજ કદ, કો ઘડી ચડ, તુ કો ઘડી મંદ,
 કો ઘડી ઝીણો સ્વગ કરી ગાય, કો વડી ગાણુ તુ ધુધવાય
 તુ જાતે છે એકજ એક, ધારે રૂપ અનેક અનેક
 કહે હવે મુજમા શી ખોડ ? કપટ મહિ નવ તારી જોડ.”
 સુણી આ બે જાણુની ગોઠડી, હુ ચાલ્યો મન ખેદજ ધરી,
 આગળ “ગમ્લીર ગ્વશૃગાગ-પ્રતિમા” મારમ દીકો સાર
 ઉભો નજ ડાન્નાની ગગ, નિગમે ઝીણા નદિ તરગ,
 કમળતન્તુ લઈ તેને દિયે, પ્રેમસુધા તે વેળા પીયે
 ખોલ્યો તે નિજ કાન્તા લાણી,—“જો, આ લહરી સરિતાતણી,
 તેમા આપણુ બેની છાય, મળી એકઠી શી મકલાય !
 જીવ આપણા એમજ મળ્યા, મરણુ લગી નવ ટળશે ટળ્યા”
 એમ કહી ઉઘા નલ મહિ, સારસ જુગ ઉડી ગયુ તહિ
 ઉડતા ભખરૂ દીપે અગ, પાછળ વ્યોમજ ભરે રગ,
 ને મધુરે સ્વર ગાન કરન્ત, ઉડતુ જ્યા આકાશ અનન્ત
 આ સઘળુ નિરખીને તહિ, શાન્તિ વશી રહી મુજ મન મહિ,
 ને ચાલ્યો સુખ હૃદયે ધરી,—ઉપગ નલ નિરખે સ્મિત કરી

નરસિંહરાવ

૧૫૨

૧૦૧

વીણાના મૃગ

ઉગતા સૂર્યની સામે આવે છે મૃગ દોડતો,
ઉતરે બાગમા હાવા ફલ ગે ગઢ ફૂંદતો
વીણા તણો નાદ તહીં મુણાય,
આનન્દલહેરે અનિલો ભગાય,
ગુલે કુલો એ કઈ તાલપા ત્યા,
વસન્તલીલા સ્વર ખેવડી રહ્યા
ભીતિ કશી એ મૃગને દિમે ના,
પિછાન જુની ચલની નકી આ,
નમાવી યુગો ચળ પીઠમા કરે,
યથેચ્છ પર્ણો તરૂના જરા ચરે
ઉડી રહ્યો છે જલનો કુવારો,
હોજે તરે રંગીન માછલીઓ,
ત્યા કાન માડી મૃગ તે ઢળે છે,
જરા નમીને જલ એ પીએ છે
પાસેથી ત્યા તેા મ્વર દિવ્ય આવ્યા,
વાયુ તણી લહેર મહી ગુથાયા,
ફૂદી ઉમ ગે ચમકાવી જણો,
સ્વરો લણી એ મૃગ દોડતો ગયો
હીચકે ખાટમા ખેડી કુજમા દિવ્ય સુન્દરી,
બીનની મીડ મીઠીમા એ છે છેક જાળી ગઈ
દિસે અગો ન્હાના હૃદયમય કે તાનમય શા
લતાશા ડોલે છે કટિ ઉપરીના સૌ અવયવો !

અહા ! કાળા ગુલે કમર પર એ વાળ સઘળા !
 દિસે તારા જેવા ચકચકિત શા સ્નિગ્ધ નયનો !
 મળી છે શુ આહી જગત પરની સૌ મધુરતા !
 અહિ વેળાનુ ના કરવત ઘસાતુ નકી હશે !
 થ્રહો, તારા, ભાનુ, જરૂર ક્ષણ આહી અટકતા !
 સ્વરોની દેવીના નમી નમી અહી દર્શન કરે !

હરથી આવતો દોડી બહાલો એ મૃગ જોઇને
 કન્યા તે હસ્ત લમ્બાવી હેતથી આવકાર દે
 આનદભીના નયને નિહાળી,
 પમ્પાળતી તે મૃગને કરેથી,
 દાસત્વ મીઠું મગમા દિસે છે,
 પ્રેમાળ ભીના નયને વસે જે

પછી વીણાતારો મધુર સ્વર દૈવી જગવતા,
 હવામા નાયન્તી સ્વરની કંઈ મૃતિ ખડી કરે,
 જડી જાણે રાખે નયન મૃદુ કન્યા મૃગ પરે,
 અને એ ચ્છેરામા નવીન કંઈ ભાવો પલટતા
 મૃગે એ ભાસે છે વશ થઈજતો કે ગળી જતો,
 જરા ડોલે શૃંગો વળી અરધ મીઝ્યા નયન છે,
 નિસાસા લેતો એ મૃગ હૃદય જાણે ઠલવતો,
 અને કન્યાશિરે રસમય અભિષેક કરતો
 અહો ! ક્યારે ક્યારે થનનથન નાચી કૂદી રહે,
 વળી એ કન્યાના ઘડીક પદ ચાટે જીભ વડે,
 ફરે વીણા તેવા હૃદય, નયનો, અગ ફરતા,
 દિસે બન્ને આત્મા અનુભવી રહ્યા એકમયતા.

પ્રભાતકાલે મૃગ આમ આવતો,
 વીણા સુણીને વનમા ફરી જતો,
 સ્વરો ન મીઠા મૃગ વીણા ઉઠતા,
 સુખી થતી ના મૃગ વિણ કન્યકા
 લગની કેા લગાડે છે ઉરોની રસએકતા,
 પશુ આ માનવી આ એ કાઈ ભેદ ન પ્રેમને
 દિનો ટે આનન્દે રસભર ગયા આમ વહતા,
 સદા રહેતા ધૂને મધુર સ્વગની આમ દિલ આ,
 પ્રભાતે કેાઈ એ પથિક ગઢ પાસે અટકતો,
 ઘડી સુણી વીણા નિજ પથ જતો આશિષ દઈ.

*

*

*

*

તહી ઉગ્યો છે હજી અર્ધ ભાનુ,
 નવીન રંગે નભ છે ભરેલુ,
 શુકો ઉડે ગીત હ્રદય ગાઈ,
 સહુ સ્થળે છે ભરપૂર શાન્તિ
 ઉદાસ શાન્ત સ્વર બીન છેડે,
 ઉદાર ભાવો મૃગનેત્ર રેડે,
 મચી રહી આર્દ્ર સ્વરોની હેલી
 મહાન આનન્દની રેલ રેલી

સરસ સુસવાટો થાય ત્યા બાગમા ડ,
 અરર ! મૃગ બિચારો ઉછળીને પડે છે,
 થર થર થર ધ્રુવે કન્યકા ત્રામ પામી,
 શિથિલ કર થતા એ બીન તૂટે પડીને
 મૃગહૃદય મહી છે તીર લાગ્યો અરેરે !
 ખળખળ ઢળતું હા ! રક્ત ભૂમિ પરે એ !

નયનજલ વતી એ કન્યકા ઘા ધ્રુવે, ને
મૃગ તડકડ થાતો હાકતો શ્વાસ લે છે
મિચાઈ એ જાતા નયન દરદે એ ક્ષણ, અને
ઘડી કન્યા સામે રૂદનમય એ શા નિરખતા !
અરે છેલ્લે યાચે નિજ પ્રિય કને એક નજરે,
વહે છે કે આવુ નયન મૃદુ ચોટી રહી હવે -

“ કરીને શીર્ષનુ તુમ્બુ, નેત્રની નખલી કરી,
“ બજાવી લે, બજાવી લે, ત્હારૂ ખીન હુણ હુણ !
“ કૃપા હોજો, દયા હોજો પ્રભુની ખીનની પરે !
“ અનુકૂલ સ્વરો મીડા હોજો આ તુજ હસ્તને ! ”

કન્યા બિચારી હુ ખણી થઈને
એ શીર્ષ ખોળે મુકતી રહે છે,
ત્યા પાછળેથી નર કોઈ આવે,
વાતસલ્યભાવે વદતો જણાયે

“ અયિ પુત્રિ ! શિકારી તો પાપી છે તુજ આ પિતા !
ભૂલી જા એ ! બજાવી લે ત્હારૂ ખીન હવે જરા ! ”

હૃદય સ્થિર નથી એ કન્યકા બાપડીનુ,
નજર નવ કરે તે, કોણ આવ્યુ ન આવ્યુ,
પણ દઢ થઈ અન્તે અશ્રુમા તે ગળાન્તી,
દરદમય છતા એ કાઈ મીડુ લવે છે —

“ તુમ્બુ તટી પડયુ ! અરે ! જિગરના ચીરા થયા છે, પિતા !
“ રે ! આ સાભળનારના જગતમા એવુ થયુ છે, પિતા !
“ વીણા બન્ધ થયુ ! સ્વરો ઉડી ગયા ! ખારી બની જિન્દગી

“ સાથી ના જગમા રહ્યો ! પ્રભુતણી આશિષ એવી મળી !
 “ મૃત્યુને વશ આ કલા થઈ ગઈ ! હુ એ બની મૃત્યુની !
 “ આ સસાર અસાર છે ! અહહહા ! એ શીખ આજે મળી !
 “ ભૂલોની~ પરમ્પરા જગત આ, એવું દિસે છે ! પિતા !
 “ કયા શ્રદ્ધા ? અહુ ! પ્રેમ કયા ? જગત આ, આખું અકસ્માતનું !
 “ જોઈ બે ઘડી આ લઉ મૃગ અને વીણા તૂટેલું, પિતા !
 “ એ નિર્માણ અનન્તતા જલ મહિ કુણુ પછી હુ, પિતા !

* * * *

દિનો ૩ કન્યાના દરદમય, ઓહો ! વહી ગયા,
 રૂંધા છે એ ગાત્રો, મુખ પણ રૂંધું છેકજ અરે !
 હવે જો કેઈએ પાથિક ગઢ પાસે અટકતો,
 શિલા ત્યા આ વાચી કઈક દુ ખમા તે કુળી જતો —
 “ કલા છે લોભ્ય મીઠી તે લોકતા વિણ કલા નહીં !
 “ કલાવાન કલા સાથે લોકતા વિણ મળે નહીં ! ”

કલાપી

૧૦૨

અલાનોર્મિ

[કારી]

ગગને આજ, પ્રેમની ઝલક છાઈરે, ગગને આજ-પ્રેમની-ટેક
 પૃથ્વી રહી છવાઈ,
 પરવતો રહ્યા નાહી, ગગને૦
 સચરાચરે ભરાઈ રે

* * *

વાદ ને વિવાદ ગળ્યા,
 ઝેર વિખવાદ ટળ્યા,
 જુદા સઉ ભેગા મળ્યા રે, ગગને૦

* * *

ધન્ય ભાગ્ય તેના જેણે,
 પ્રેમ પી નીહાળ્યો નેણે,
 સુખને શુ કહેશે વેણે રે ? ગગને૦

* * *

માલગશે કોણુ કહેશે,
 શા થકી વખાણી વેશે,
 ન કહ્યે કહેવાઈ ગહેશે રે ગગને૦

* * *

પ્રેમ જે કહી બતાવે,
 પ્રેમ જે કરી બતાવે,
 મણિ તેને મન ભાવે રે ગગને૦

મણિલાલ.

સારસી

ઠા દીર્ઘ ધ્વનિ વતી વન બધુ હોષ ભરે કોકિલા,
 ઝીણી વાસળી શા સ્વરો સુખભર્યા ચટોળ આલાપતા,
 ખિસ્કોલી તરૂના મહાન વિટપે ઝૂકી રહી ત્યા કૂદે,
 ને રંગીન શુકો ઘણા મધુરવા આકાશ ઉડી રહે !

આવી આનન્દવેળાએ બિચાર કોણ આ દુખી !

હશે એ પ્રેમનુ માર્યું હૈયું કોઈ રહ્યું તપી !

ગભીર નાદ કરતી સરિતા વહે છે,

સીંચી જલે પુલિન શીતળ એ કરે છે,

ત્યા દીન સારસી ઉભી જલપુર નેત્રે,

સૂતી, અરે ! શિર નમાવી રહી રહે એ !

અહોહો પાખ પ્રીતિની તેની તૂટી ગઈ દિસે,

આવુ આ પક્ષી, તેને એ, આવી પીડા ખરી ! અરે !

રેરે ! તેનો પ્રિયતમ તહીં પાદ પાસે પડ્યો છે,

ખડોળી પાખો શિથિલ બની છે મૃત્યુનો હસ્ત લાગ્યે,

પારથીએ હૃદય પર હા ! તીર માર્યો દીસે છે,

ખૂંચ્યો છે ત્યા રુધિર વહતું અધ હાવા થયું છે

જીવવું જીવ લઇને આહિ એવી દીસે રીતિ !

કોઈને દુખ દેવાથી તૃપ્તિ કેમ હશે થતી ?

મૂકી ગયો ક્યમ શિકાર હશે શિકારી ?

આવી હશે દિલ દયા કઈ સારસીની ?

બચ્યા અને પતિપ્રિયા તણી એ ઘડીની

નાસ્તો હશે હૃદય ચીરતી ચીસ સુણી !

ગાળે છે પ્રેમના અશ્રુ વજ્ર જેવાય દિલને,

કો વેળા પારથીને એ પ્રેમનો દશ લાગતો

આવુ આવુ નિરખી દિલમા કાઈ કેવુય થાય,

કેવો છે રે રુદનમય આ કૂંર દેખાવ, હાય !

ન્હાના બચ્યા ટળવળી રહી માત સામુ જીવે છે,

ને પપાળે નિજ જનકને કંઠને ચચુથી એ

હજી તો ખેલવા પૂરૂ શીખ્યા નથી બાલુડા,
 રે ! તે શુ મૃત્યુને બાણે ભોળા આ લઘુ ચંખીડા !
 હું ખ સહુ ઉડી જાશે કાલ આ બાલકોના,
 રમતગમત માહી હર્ષ લેશે ફરી આ,
 પણ ઝુરી મરશે રે સારસી બાપડી તો,
 જખમ નહિ રજાશે પ્રેમનો કારી લાગ્યો.

પ્રેમીએ પ્રેમી જાતા કે બીજાથી પ્રેમ જોડવો,
 આવુ કા ન કરે સૌએ પ્રેમી જોકે મળે ખરો
 જોડવી એક જોડીને બે કે ખંડિત થાય તો,
 બન્નેના એકબીજાથી આછા જેથી બને હું જો

અઢેલી બાઝીને તરુ સહુ રહે ખીલતી લતા,
 લઈ પુષ્પો પ્રેમે લઈ રસ જીવે છે પ્રણયમા,
 સુખી આવા દહાડા સરકી કઈ જાતા રમતમા,
 અને એ વેલીને મરણપડદામા લઈ જતા
 મરેલી વેલીનું સ્મરણ નવ ભૂલે તરુ કદી,
 અને પ્રેમી ગાળે દિવસ હું ખના કે રડી રડી,
 પરન્તુ આપે છે હૃદય પર બીજી લઈ લતા
 અને પ્રેમે રેડે મધુર રસ તેના હૃદયમા
 ધીમે ધીમે આવુ તરુ થઈ જઈ વૃદ્ધ મરતુ,
 અને વીલી વેલી રૂદન કરતી કે હું અભર્યુ,
 છતા ટેકો બીજા તરુ પર લઈનેય જીવતી,
 અને આપી પુષ્પો જીવિત નિજ તે પૂર્ણ કરતી
 ન કિન્તુ સારસી આ તો આવો માર્ગ કદી ગ્રહે,
 એકને દિલ અર્પ્યું તે બીજા કોતુ નહિ બને

પ્રેમને કારણે સાથે સમ્બન્ધ કાઢ એ નથી,
 કારણ પ્રીતિનુ પ્રીતિ પ્રેમીની લક્ષ્મી તે બધી
 જુરી જુરી મરવામા મ્નેહ સન્તોષ માને,
 નહિ કદિ રસ શોધે સારમી અન્ય સ્થાને,
 રસ દર્ધ લર્ધ લીધો ઈશ્વરે છીનવી તો,
 હૃદય હીણ બીચારા પ્રેમીને મૃત્યુ આપો
 પ્રેમીનો હોય બેલી કો તો આનુ કે યવુ ઘટે,
 પામે છે ત્રાસ મહારો તો આત્મા આ હુ બ નોઈને
 ત્યા કાઈ આ વન મહિ હીલચાલ થાય,
 પક્ષી બધા ઉડી ઉડી અહીં શા તણાય !
 સર્પો, હરિણ, સમલા, સહુ દોડી આવે,
 લાગેા ધ્વનિ ભયભર્યો વ્રવણે પડે છે

ઉદ્કાપાત થયો કાઈ હશે આ વનની મહિ,
 પ્રતીતિ થાય છે એવી નોઈ આ ગતિ સૌ તણી.
 હા ! અગ્નિ ત્યા મળગી ઘાસ પ્રજ્વળતો રે !
 વૃક્ષો તણા કુંપળ બાળી ઉડાડતો તે,
 ભૂખ્યો ઘસી જીવ અનેક ગળી જતો તે,
 દિશા બધી ધૂમવતી છવગવી દે છે !

વહાલો છે જીવ પોતાનો વહાલાથીય વધુ ! અરે !
 નહામે છે નિહ પેલો ત્યા સૂતી નિહણ છોડીને

પણ અડગ સમાધિ સારમીની ન તુટે,
 મરણશબ્દ બધુ હર્ષ તેને દિસે છે,
 ભડભડભડ યાત્રી અગ્નિની ઝાળ આવી,
 બળી મરી પ્રિય આથે સારમી પ્રેમઘેલી,

દર્દીના દર્દની પીડા વિધિનેય દિસે ખરી,
અરે ! તો દર્દ કા દે છે, ને દે ઔષધ કા પછી !

કલાપી

૧૦૪

વસત વિજય

“ નહિ નાથ ! નહિ નાથ ! ન જાણો કે સવાર છે,
“ આ બધુ ઘોર અધાર્-હજી તો બહુ વાર છે ”
હજારો વર્ષો એ વચન નિકળ્યાને વહિ ગયા,
નથી વક્તા ઓતા, નથી તદ્દપિ એ વિસ્મૃત થયા,
સહુ માદ્રી પાડુ તરતજ પિછાને ઉચરતા,
વઠી જો કે વેળા અસીમ રાતશૃંગે વિચરતા
ગિરિના પ્રાન્તમા કોઈ બાધી પર્ણકુટીદ્રવ્ય,
બન્ને રાણી તથા રાજા કરતા કાલ ત્યા લય
નિદ્રા પ્રશાન્ત જરીએ ન હુતી થયેલી,
હુ સ્વપ્નદર્શન મહિ જ નિશા ગયેલી,
ખુલ્લા પ્રદેશ પર જે ફરે થોડી વાર,
ઉઠ્યો નરેન્દ્ર મનમા કરી એ વિચાર
ધીમે શયનને છોડી જરા એ ખુદાર જાય જ્યા,
“ નહિ નાથ ! નહિ નાથ ! ” શબ્દો એ સભળાય ત્યા
“ પ્રિયે માદ્રિ ! શું છે ? નથી નથી જતો સ્નાન કરવા,
“ વહી નિદ્રા, માટે અહિ તહિ જરા જાગે ફરવા,
“ મટયુ આ અધાર્ તરત નથી રાત્રિ પશ્યુ બહુ,
“ હમેશાને સ્થાને પછી કરીશ હુ આહુનિક સહુ

ન જવાણ કહી દેવી નિદ્રાવશ થઈ હતી;
 જાગૃતિ ક્ષણ રોકાઈ ફરી પાછી ગઈ હતી,
 સાઈં થયું પ્રિય સખી થઈ છે પ્રસુપ્ત,
 સાચી જિના નહિ જ રાખી શકાત શુપ્ત,
 સતોષથી નૃપતિ થાય હવે વિદાય,
 છે અધકાર, પણ, ભૂલ જરા ન ખાય
 કે સારી તમારાઓના અવાજે આવતા હતા,
 સ્થલ—કાલ છતા શાત ખન્નેને ભાવતા હતા

વહે થડો વાયુ કરી દઈખધે શાંતિ વનમા,
 ઘણા થોડા આજે ઉડુગણ પ્રકાશે ગગનમા,
 હજી એકે પ્રાણી ગિરિમહિ નહિ જાગૃત દિસે;
 વધે અધારામા નરવર અગાડી વન વિષે.

ત્યા, જવુ હતુ તે આન્યુ સર સુદર પાસનુ,
 આપ્યુ હતુ પુરા જેને નામ “માદ્રીવિલાસ” તુ
 આખી ભરેલ જલની સ્થિરતા જણાય,
 જોતા જ તર્ક નૃપના ક્યહિએ તણાય,
 એસે શિલા ઉપર ચાલી સચિત રાય,
 ઉડા વિચાર મહિ છેવટ મગ્ન થાય.

અનિદ્રાશ્રમથી તેનો ધૈર્યજ શ થયો હતો,
 પૂર્વના સ્મરણોમા જ ઘણો કાલ ગયો હતો
 થવા માડ્યા ત્યા તો રવિઉદયના ચિન્હ સધળે,
 ઉઠેલી સૃષ્ટિના વિષમ સ્વર સાથે સહુ ભળે,
 જવા માડ્યું સર્વે સ્થળ મહિથી અધાઈ ઝટ ન્યાં
 પુરાયો પ્રાચીના નવીન સરખો રંગ પણ ત્યા.

કોલાહલ થવા લાગ્યો અરુણોદયથી બધે,
 પૂર્વની રક્તિમા સાથે સહુ આ હોભ એ વધે,
 વૃક્ષો અદૃશ્ય સઘળા નજરે પડે છે,
 ધોળા અનેક ગમથી ઝરણા દડે છે,
 એ દેશ ચક્ષુ તણ ઉપર ન્યા ચડે છે
 ઉચા પ્રચડ શિખરો નભને અડે છે

“ અરે શુ આટલો કાલ નિષ્કારણ વહી ગયો, ”
 સઘ એવુ કહી રાજ સ્વસ્થાનેથી ઉભો થયો.
 ઉઠી જોતા શોભા બહુ જ બદલાયેલ નિરખી,
 ડગ્યુ પાછુ ધૈર્ય સ્મરણ મહિં આવી પ્રિય સખી,
 “ નિહાળુ છુ શુ હુ મનહર વસતપ્રસરને !
 અરે રે ! શેની, શી અનુલવ કરુ છુ અસર એ ! ”
 સ્પૃષ્ઠસૌહર્યને જોતા કે રોમાચ થયુ હતુ,
 ઘણા દિવસનુ પેલુ યોગાધત્વ ગયુ હતુ
 ઉઠે દોડે એવી જલચર કરે ગમ્મત ઘણી,
 નિહાળી તે જોયુ વળી પછી જરા પર્વત લાણી,
 ગમી ના એ વૃત્તિ હૃદય રસથી સયમ ચડયો,
 “ થઈ નહાવા વેળા ” નૃપતિ કહી એવુ મહિં પડયો.
 સ્નાનથી થઈને શાત પડયો એ નિત્ય કર્મમા,
 જતા રાજ બની વૃત્તિ પાછી તદ્રુપ ધર્મમા

પૂરુ કરી તરત તે સ્થલને તજે છે,
 ઇચ્છાવિરુદ્ધ દઢ આગ્રહને સજે છે,
 “ શાને થવુ પતિત આશ્રમધર્મનાથી,
 “ સોદર્ય શુ ? જગત શુ ? તપ એજ સાચી. ”

જઈ આશ્રમમા લે છે નિત્ય માફક ભોજન,
 ઈચ્છ્યુ પછી જરી નિદ્રા પૂર્ણ વિસરવા વન
 ઉઠ્યો થોડી વારે નૃપત્તિ જ્યમ નિદ્રા કઈ લઈ,
 મનોવૃત્તિ તેવી સ્થિર વિમલ ને સાત્વિક થઈ,
 જઈ થોડે છેટે પછી અનુભવે શીતલ હવા,
 પડે દૃષ્ટિ માટે વન તરફ લાગે નિરખવા

અક્ષુબ્ધ હૃદયે જોઈ રચના એ ઋતુ તણી,
 મળવાને પછી આવ્યો ખીણ પર્ણકુટી ભણી

મદ્રી જ ફક્ત હતી હાજર એહ વાર,
 કુતા ગયેલ કઈ કારણથી બહાર,
 માતા સતી નકુલ ને સહદેવની એ,
 હા ! તાપસી નૃપની સાથ હતી બની એ

—ઝીણા વદનને આજે એણે અગે ધર્યું હતું,
 નહિ લાવણ્યને યોછું વનવાસે કર્યું હતું
 “નથી શુ કુતાણ ? નહિ અરઁ આહિ ગહી શકે,
 “પ્રિયે ! તુ એકાકી, સ્વજન વિણ વૃત્તિ કયમ ટકે ?
 “ખરે ત્યારે આનો અનુભવ જરા આજ કરીએ ”
 “જરા આ પાસેના ઉપવન વિશે કાઈ કરીએ ”
 પ્રસંગ બદલાતા એ સિદ્ધાન્ત વિસરી ગયો,
 મટી તાપસ્ય એ પાછો ભર્તા—ન્વામી ખરે થયો

શાન્તિ મહિ નહિ થયો કઈ ફેરફાર,
 એથી જ હાલ નૃપતિ વિસર્યો સવાર,
 માદ્રી નહિ કરી શકી કઈએ નકાર,
 જાણેલ હોય કદિ શુ વિધિના પ્રકાર ?

પૂર્વાશ્રમ તાણી યુદ્ધિ પાત્રી આવી ગઈ હતી,
ફરે સાપ્રતને ભૂલી વનમા માથ દપતી

વહી જતા ઝરણા શ્રમને હરે,
નિરખતા રચના નયનો ઠરે,
મધુર શબ્દ વિહંગ બધા કરે,
ગમિકના હૃદયો રસથી ભરે

વસતે સ્થાપેલુ પ્રબલ નિજ આશ્રાન્ય સઘળે,
નવા લીલા વસ્ત્રો તરુવર ધરે છે સહુ સ્થળે,
બધી મામત્રી એ મહનરસથી મૃષ્ટિ ભરતી,
જનોના બુસ્માને અતિ ચપલ ઉદ્દીપ્ત કરતી
ઉછળ્યુ લોહી તેથી એ સાવચેત થયો નહિ,
સ્ત્રી મળે નર્મ ગોઠીમા વધે છે વનની મહિ
ઉતુગ નમ્ર સહકાર દિસે ઘણાય,
લાખો વળી અગર ચન્દન ત્યા જણાય,
વૃક્ષો લતા સકલ ડંઠક અપૂર્વ રંગ,
જામે ન કા પ્રબલ મિત્ર વડે અનગ !
ફરતા ફરતા આવ્યો એક માલતીમડપ,
પ્રવેશ સતીની સાથે કરે છે તે મહિ નૃપ

ધીમે ધીમે છટાથી દુસુમરજ લઈ ડોલતો વાયુ વાય,
ચોપામે વહ્લીઓથી પરિભળ પ્રસરે, નેત્રને તૃપ્તિ થાય,
બેમીને કોણુ જાણુ યાહિ પરભૂતિકા ગાન સ્વર્ગીય ગાય,
ગાળી નાખે હલાવી ગમિક હૃદયને—વૃત્તિથી દાબ જાય
“ સાભળ્યું મોહ પામીને હવે ડોકિલકૂજન,
“ પ્રિયા પંચમ વૃષ્ટિથી નહાવાનું થાય છે મન ! ”

જરા શકા પામી તદ્દપિ નહિ કાઈ કહી શકી,
વળી એવી ભીતિ નૃપવદન જોતા નહિ ટકી,
નહીં રાજાજનો હુકમ પણ પાછો કદિ ફરે,
વિચારી એ માદ્રી તરતજ જરા કે શરૂ કરે

દિવ્ય રાગ શરૂ થાતા અન્યુ શાન્ત બધું વન,
લોહયુગ્મથી જાણે ખેચાયા સર્વના મન
માધુર્ય એ ઉછળતું ક્યાહિ ના સમાય,
હા ! કેમ આ હલક અતરથી ખમાય,
સાથે મળ્યા તરત હપતી સર્વ દોડી,
લેટી રહ્યા સ્વર વિશે દઈ વૃત્ત જોડી
ઘેલી બની બધી સૃષ્ટિ રસમા હાલ ન્હાય છે,
હાય ! એકજ પાડુના હૈયામા કેક થાય છે !

સંગીતામૃત વર્ષતા પ્રથમ તો આનન્દ વ્યાપી ગયો,
સાથે—એક—કરૂં પ્રિયા હૃદયને આવેશ એવો થયો,
ખેચાયું પણ વેગ પૂર્ણ કરતા આવી સ્થિતિની સ્મૃતિ,
રાખે અકુશ તોય સ્પષ્ટ વપુમા દેખાય છે વિકૃતિ
નિહાળી નૃપને રાણી જરા ગાતા રહી ગઈ,
હાય રે ! ઉલટી તેથી તેની શાંતિ વહી ગઈ !

“ પ્રિયે ! માદ્રી !—આહા !—સહન સુજથી આ નથી થતું.

“ નહિં મારે જોયે તપફલ ભલે એ સહુ જતુ

“ ચલાવી દે, પાછી મધુર સ્વરની રમ્ય સરિતા,

“ છટાથી છોડી દે, અરર ! ક્યમ રાખે નિયમિતા ! ”

વૃત્તિઓ પરથી તેનો અધિકાર ગયો હતો,
અપૂર્વ ધ્વનિથી છેક મદોન્મત્ત થયો હતો

“ સખી દેવી—બહાલી ! સ્વરૂપ તુજ આજે બહુ દીસે,
 “ અરે રાજા જેવી રસમય અહીં—નંદન વિશે, ”
 નિહાળે વર્ષાવી પ્રભુચરસ બન્ને નયનથી,
 જરા ધારતી પામે સતી પણ હવે હાય ! મનથી
 ગીત યૂષ્ણ થતા રાજા જાય છે પાસ કેં મિલે,
 “ સ્વમા ” “ પ્રાણ ” “ નહિ ” બોલી લે છે એને ભુજવિશે.

“ રે હાય ! હાય ! નહિ નાથ ! નહિ ! ” કહીને,
 છૂટી જઈ કર થકી અળગી રહી તે,
 હા ! દીન દષ્ટિ કરી એ નિરખી રહે છે,
 હુ ખે ભર્યો નયનથી નૃપને કહે છે —

“ ડર છુ—ભય પામુ છુ જોઈને આજ આપને,
 “ અરે કેમ વિસારો છો ઋષિના ઉચ્ચ શાપને ? ”
 બહુ બહીતી બહીતી થર થર થતી એ કરગરે,
 નથી આછી થાતી તદ્દપિ નૃપની વિકૃતિ અરે !
 “ ઘટે છે શુ દેવી !—હૃદયપર આ નિર્દય થવું !
 અરેરે ! આ આવું પ્રભળ હુ ખ—મારે સહિ જવુ ?
 પ્રિયા—પ્રિયા—પ્રિયા ! તારા હાથમા સર્વ હાય રે !
 ત્વરાથી દેહ જોડી દે, આ તો નહિ ખમાય રે !
 “ જાણુ બધુ, પણ દિસે સ્થિતિ આ નવીન,
 “ માફ નથી બળ બન્યો જળ બહાર મીન
 “ દેવી ! વિચાર કરવા સઘળા તણ દે,
 “ રે હાય ! સ્પર્શસુખ પ્રાણસખી ! હણ દે ”
 વિચાર કરવા જેવો હવે વખત રહ્યો નહિ,
 અંપલાવી પડે માદ્રી નરેન્દ્રભુજની મહિ

*

*

*

*

નહિ ચાલે આથી ગત વખતમા હર હૃદય,
 પડયા શબ્દો છેલ્લા શ્રુતિ પર બહુ મન્દ સહય,
 જરા ત્રુટયા વાક્યો કંઈ કંઈ થઈને રહી ગયા,
 હજારો વર્ષો એ પણ પછી હવે તો વહી ગયા
 મથિજ કર

નાયકનુ પ્રાયશ્ચિત

(શાર્દૂલ વિકીરિત,)

પાખો નતન લાગતી સ્ફટિત તે જોતો હશીને ઘડી,
 ને જોતો લવંચોમ ઉડી નજરે જાણે ઉડું આ ઘડી,
 જાણે અખર મમ્તકે ચળકતા રંગો વડે વાદળી,
 આશાએ સરજી, ઉડી મુલગતા પાખો વિષે તે ભરી,
 ઓળંગુ વળી એહ પણ પલકમા, ને લોક સર્વ સ્થલે,
 ઉચા નેત્ર કરી વખાણ વદતા જોઈ રહે વિસ્મયે,
 હા ! એ સ્વપ્ન ! હુંતું શુ સુદર ! ન એ પાખો, ન એ વાદળી !
 ને એ લોક વખાણ-લીધણ પડે છે કણ્યુજમે હજી
 એ મૂખાઈ વિષે તહને અવગણી-દીઠો ન રે સ્નેહને !
 તોયે વર્ય ધરી તુ તન્મય રહી, કેવી તુ ંહાલી મને !
 ‘ભાવિમા નહિ થાય એવુ,’ કયમ એ આપી શકુ કોલ હું,
 ભૂત જ્ઞાનથી ખિન્ન છેક થયેલો,—માટે કહુ એટલું,
 કે પ્રીધુ તુજ પ્રેમ કોમળ સખિ ! ને આ ઉરે હોય જે,
 ગાલીય દૃઢતા અને સરળતા, તહારા જ તે લેખજે

બલવતરાય.

૧૬૯

૧૦૬

વધામણી—નાયિકાનો પત્ર

(મદાકાતા)

બહાલા મારા, નિશદિન હવે થાય ઝખા તમારી,
આવો, આવો પરિચિત પ્રતીતિ બધી ચિત્તહારી,
દૈવે જાણે જલ ગહનમા ખેંચી લીધી હતી તે,
આણી મહેજે તટપર ફરીથી મને છોળડેલે,
ને આવી તો પણ નવ લાહુ કયા ગઈ, કેમ આવી,
—આયુદ્ધોરી તુટી ન ગઈ તેથી રહું શીર્ષ નામી
ને સન્કારો ગત લવતણા તે કની સર્વ, બહાલા !
જાણુ નાચા તદ્દપિ દીસતા સ્વપ્ન જેવા જ ઠાલા,
માટે આવો, કર અધરની રમ્ય માક્ષી પુરાવો,
મીઠો કંઠ, પ્રણયિ નયનો, અમૃતાલાપ લાવો
ખીજી બહાલા, શિર મૂકી જ્યહા ભાર લાગ્યો તુ ? કહેતા,
ત્યા સુતેલુ વજન નવુ વીતી ઋતુ એક બહેતા,
ગોરૂ ચુમે અખુટ રમથી અશુઠો પદ્મ જેવો,
આવી જોઈ, દયિત ! ઉચરો, લોચને કોણ જેવો ?

અલવતરાચ

૧૦૭

અ પની યાદી

(ગઝલ)

જયા જયા નઝર મહારી ઠરે યદી ભરી ત્યા આપની,
આસુ મહિં એ આખથી યાદી ઝરે છે આપની,

માથુકોના ગાલની લાલી મહી લાલી, અને
 ન્યા ન્યા ચમન, ન્યા ન્યા ગુલો, ત્યા ત્યા નિશાની આપની !
 જાઉં અહિં ત્યા આવતી દરિયાવની મીઠી લહર,
 તેની ઉપર ચાલી રહી નાનુક સવારી આપની !
 તારા ઉપર તારા તણા જૂમી રહ્યા જે જૂમખા,
 તે ચાદ આપે આખને ગેબી કચેરી આપની !
 આ ખૂનને ચરખે અને રાતે હુમારી ગોદમા,
 આ દમબદમ બોલી રહી શીણી સિતારિ આપની !
 આકાશથી વર્ષાવતા છે ખજરો દુશ્મન બધા,
 ચાદી બનીને ઢાલ ખેચાઈ રહી છે આપની !
 દેખી ખૂરાઈ ના ડર હું, શી ફીકર છે પાપની ?
 ધોવા બુરાઈને બધે ગગા વહે છે આપની !
 થાકુ સિતમથી હોય ન્યા ના કોઈ કયાએ આશના,
 તાજી બની ત્યા ત્યા ચડે પેલી શરાબી આપની !
 ન્યા ન્યા મિલાવે હાથ ચારો ત્યા મિલાવી હાથને,
 અહેશાનમા દિલ ઝુલતુ, રહેમત ખડી ત્યા આપની !
 પ્યાર તજીને પ્યાર કોઈ આદરે છેલ્લી સફર
 ધોવાઈ ચાદી ત્યા રડાવે છે બુદાઈ આપની !
 રોઉ ન કા એ રાહુમા ખાડી રહીને એકલો ?
 આશકોના રાહની જે રાહદારી આપની !
 જીતુ નવુ જાણુ અને રોઉ હસુ તે તે બધુ
 જીતી નવી ના કાઈ તાજી એક ચાદી આપની !
 બૂલી જવાતી છે બધી લાખો કિતાબો સામટી,
 જોયુ ન જોયુ છે અને જો એક ચાદી આપની !

કિંમત કરાવે ભૂલ તે ભૂલો કરી નાખુ બધી,
છે આખરે તો એકલી ને એ જ યાદી આપની

કલાપી.

૧૦૮

વદાય

[વસંતતિલકા]

હા ! આવિયો દિવસ આખર આજ એ તો,
આ ચિત્ત કેરી ચિર શાંતિ હરીજ લે તો,
ચાલી હવે સખિ ! તણ મુજને વિદેશે,
શોકે ભર્યું હૃદય આ કયમ ભાર બહેશે ?
સધ્યા સલ્લણી થઈ હ્રુસ સુપ્રસ થાએ,
નેને રમે તદપિ રંગ રૂડા બધા એ,
આનન્દ દેતુ મૃદુ ગાન વિરામ પામે,
તોએ ભમી શ્રવણમા ધ્વનિ રમ્ય ભમે,
ખીલી હશે કુસુમ તે કરમાય ન્યારે,
તોએ સુગંધ મનમા કરી વાસ મહાલે,
હા ! તેમ આજ તુજ દર્શન હ્રુસ થાએ,
તહારા ગુણો સ્મરણમા રમશે સદાએ
થાળે પ્રયાણ સુખરૂપ તને, સખિ એ !
નિદ્રા મીઠી જ વસળે મૃદુલોચને જો !
સ્વપ્નો અલૌકિક રસે ભરિયા મધુરા,
એ નીંદરે રમી રહો સુખ દેઇ પુરા.

મહારી ઉડી હૃદયને મયતી વ્યથા જે,
 ગભીર શોકસરિતાપૂર માહિ ગાજે,-
 હા ! તેવી તુજ મુકુમાર હૃદે કદી એ,
 મા રેલશે અસહ શોક તણી નદી-એ,
 દેઈ વદાય મળિ ! આટલું યાચતો હું,-
 થાઉ વિદુષ ભવચિત્રપટેથી જો હું,
 કર્ણે પડે ખખર એ તુજ કોઈ કાળે,
 એ આમુડા મધુર નેન થકી તું ઢાળે

નરસિંહરાવ

૧૦૬

વિપ્રભોગ

(અજની ગીત)

આકાશે એની એ તારા,
 એની એ જ્યોત્સ્નાની ધારા
 તરૂણ નિગા એની એ,
 દારા કયા છે એની એ ?
 શુ એ હાવા નહિ જોવાની ?
 અખલકી શુ નહિ દહોવાની ?
 ત્યા એ ત્યારે ગુ રોવાની
 દાગ એની એ ?
 છે જ્યા છે સ્વામીની દગ
 સ્વર્ગોની જ્યોત્સ્નાની ધાગ,
 નહિ જ નિશા જ્યા આવે,
 દારા ત્યા છે એની એ

છે ત્યારે એ ત્યા જોવાની,
આખડલી એ ત્યા લેહોવાની,
સ્વામી સાથે નહિ રેવાની—
દારા એની એ

મણીસ કર

૧૧૦

સ્વપ્ન-વાટિકા

(મદકાતા)

ખેની ! લેતી અહિ તું ધરથી દૂર નિદ્રા સદાની,
શાંતિ ન્યારી રજનિ-દિવસે પામતી આ જગાની—
નેત્રોને જો નહિ તુ દિસતી પૃથ્વી નીચે સૂતેલી,
સ્મૃતિ તહારી નિગદિન થતી હ્યા ગઈ છે તું મેલી
લીલા કેવી મધુર-લસતી સ્વર્ગ જેવી સુભાસે,
દેખુ હુ તો વિમલ બધુ હ્યા તુજ વિશ્રાંતિ પાસે,
લાગે કાઈ તરલ ખુલતી લાગણી આ હવામા,—
આહા ! એવી અસર વિરલી રે હુગે દિવ્ય શામા ?
દેવાશી ! તુ અકલ કરતી ના મળે જીવતી હ્યા,
ના જો પામે નજર, ઉડતી, હોય ન્યા તુ ગતિ ત્યા,—
રે આ વેલા તરૂંવર વચે પામુ હુ તહારી હસ્તી,
બાણે હ્યાથી કુલ ત્રિભુવને હોય ના તુજ વસ્તી ?
ખેની ! તહારા મધુર વચનો હ્યા થયા બધ જો કે,
ને જો તહારા સ્થૂલ શરીરને આ શિલા પ્રવેત રોકે,—
જેવી મીઠી ઉપર ધરતી જીવતી તુ હતી હ્યા,
તેવી મીઠી અમ ઉર મહિ જીવશે તું સતી હ્યા !

તું જ્યાં સૂતી, કુદરત વચે શ્રાંતિ જેવી છવાઈ,
 તેમા દેખું ગગનપરની શાંતિ મંજુ સંમાઈ
 નિદ્રા લેતી રતનગિરિમા સ્વપ્ન તુ જોય મીઠા
 જેવા ફાની જગપર કદી માનવીએ ન દીઠા
 વાયુ ! જેવો અનુભવ અહિં પામતો હ્યા વહે તુ,
 ધીમે ધીમે સકલ વસુધા વ્યાપતો તે રહે તુ !
 કે સૌ તેનું શ્રવણ કરના શાંતિ પામે સદાના,
 આખે તેઓ અમર સુખ આ સ્વપ્નની વાટિકાના
 પે ખ તારાપોરવાળા.

૧૧૧

તુ ગઈ

(ઉપગતિ)

ત્યારે ગઈ શુ અહિંથી પ્રિયા તુ ?
 મૂકી ગઈ આ હૃદયે ગીઆતુ !
 હવે મીઠું તે સુખ તાકી તાકી,
 નિહાળવાનું નહિ શુ કદાપિ ?
 ચિંતા અને દુઃખ થકી પીડાતા,
 આ ચિંતને ટેકવવાની આશા
 તારા પ્રિયા પ્રેમથી આવતી જે
 હવે પછી શુ સહુ મૂકવી તે !
 શરીરને ને મનને જરૂરે,
 આઘા પ્રદેશે ફરતા હવે જે,

સ્વથાન પાછુ બળ ખેચનારૂ,
 શુ તે વિના દૂર હવે જવાનુ !
 ગ્રહો ફરે છે રવિ આસપાસ,
 છાયા ફરે જ્યાં વચમા પદાર્થ,
 પ્રદક્ષિણા એ પ્રિય કેરી સર્વે,
 કયા હુ ફરૂ રે ? તુજ વિણ મધ્યે ?
 તારાની પેઠે સ્થિર એક ઠામ,
 હુ ખો સુખો સૃષ્ટિ વિશે તમામ
 બેઠી રહી ક્ષોભ વિના જરીયે,
 રહુ જડાઈ ?—ન બને કદી એ
 શરીર મારૂ સ્થિર રહે કદાપિ,
 આ ચિત્તને તો ન શકુ જ રાખી
 સ્વચ્છન્દ તો તે ભમતુ ફરે છે,
 રે ! તુ ગઈ ને સ્થિર કેમ રહે તે ?
 શુ કેઈ શોધુ કહિ ધૂમકેતુ,
 જેને અગાડી વધતો જ દેખું,
 જેને ન મધ્યે ડઈ ખેચનારૂ,
 પાછો ફરે જે નહિ કોઈ સારૂ ?
 ને છોડી સર્વે સુખ શાંતિ પ્રીતે
 સ્વીકારીને સગત તેની નિત્યે,
 નવા નવા રોજ પ્રદેશ ભાળુ ?
 બાઉ અહિંથી—અહિંથી જ બાઉ ?

રમણભાઈ.

૧૭૬

૧૧૨

રેખાશૂન્યતા

(ઉપનિવૃત્તિ)

જેવી કરતી શરદબ્રજાય,
પડે પડે ને વર્ણી ઉડી જાય,
ન છાય અબ્રો ડઈ રે'જ અતો,
જતા રહે મર્વ અદૃશ્ય પથે
પ્રતીતિ ચિત્તે ન રહે કશાની,
સ્મૃતિ ન એડે ભ્રમણા વિતાની,
હતુ કયુ ને ન હતુ કયુ તે,
જુદ પડે ના સ્મૃતિ-ક્રાંતિ-પુજે,
પ્રગર તેવો તુજ ધ્વજ કેરો,
પ્રમાણુમા નશા માત્ર વેનો,
છાયા હતી તો ગઈ અબ્ર સાથ,
અબ્રો હતા તો નહિ તે-ન છાય
હતો શુ તુ બાલ ! અને ગયો છે ?
કે ના હતો ને નથી તુ ગયો રે ?
કે તુ હતો ને હજી એ રહ્યો છે ?
એ સર્વ શકા મુજ કોણ તોડે ?
સમુદ્ર નીચે રવિ લીન થાય,
જ્યોતિર્ગણે તે ઘુતિ મૂકી જાય,
નૌ મૌ કરાવે રવિની પ્રતીતિ,
ચિત્તે રહે ના ભ્રમ કેરી ભીતિ.

વર્ષાધનો જાય-ફરે ન પાછા,
 હિમાલયે જે ઠરતા સદાના,
 પછાડી મૂકે નિજ મારપૂર,
 ધનો રહે તે સ્મૃતિથી ન દૂર
 જાયે ધસતી મરિતા અમુદ્રે,
 ત્યા જે મળી તે રહિ હુપ્ત રૂપે,
 લાવે પછાડી અતત પ્રવાહ,
 ને તે ગઈ તે ગઈ ના જણાય
 આદર્શ બીજે કહિયી લિધો તે,
 ન આજ ન જા રહી તુ ગયો તે ?
 શુ આ ધરા યોગ્ય તને ન લાગી
 તેથી ન તારી પદપદ્મિ સ્થાપી ?
 બીજી ધરા છે, નવી પૃથ્વીના જ્યા,
 ન ધ્વસી આકારની વચના જ્યા,
 ન ચક્ર લીના વિરહે થતા જ્યા,
 અખડ રૂપે તુ વસ્યો સદા ત્યા
 તે દિવ્ય રાજ્યે ફરતો ન કાળ,
 ન હુપ્ત થતા કદિ વૃદ્ધ-ખાદ્ય
 અન્યૂન રેખા તુજ ત્યા જણાયે,
 પ્રતીતિ માહે ભ્રમ ત્યા ન થાયે,
 તથાપિ અત્રે નહિ અક-ચિન્હ,
 છાયા ન, રેખા ન, ન દષ્ટિલક્ષ્ય,
 ચક્ષુ ઉઘાડે નહિ તુ જણાય,
 ચક્ષુ મિચ્યાથી નહિ ફેર થાય

મનુષ્ય કાચા શકી ના જ રાખી,
 ન સ્નેહ-આશા તણી પાશ ચાલી,
 ને યુગ્મ દુ ખી રહ્યું જોતું જોતું,
 ગયો ગયો બાલ ! ગયો ગયો તું !

રમણભાઈ.

માળીને ઉપાલભ

[ગઝલ]

અરે માળી ! અકાળે કા કળી કાચી ચુટે, તું આ ?
 પડી એ પત્રના અંકે, કર્યો શો દોષ તે રકે ?
 નથી ફાટી, નથી પુલી, હજુએ પત્રમા ઝુલી,
 નિમિલ ચક્ષુથી એ જોની ! દયા તું લાવને તેની
 નથી જોયા હજુ ખ્યારા, સહોદર પુષ્પ રૂપાળા,
 સુવાસે ખુબ એ જહેકે, હિલે છે વાયુના લહેકે
 નિહાળે એ કૃતિ તારી, બનાવી રમ્ય તેં માળી !
 કળી કાચી ચુટી લે તું, ફરી થાશે કહે એ શુ ?
 બગીચો આ બનાવ્યો છે, ચતુરે તે ઘણી પ્રીતે,
 ઉગાડ્યા ચિત્ર વૃક્ષો જ્યા, હવે આ શી કૃતિ છે ત્યા ?
 ખીલે ના એ, ન એ પુલે ! પ્રમોદે એ નહિ ડુલે !
 હસે ના એ, રમે ના એ, સુવાસે ના જ એ જહેકે
 જુવે ના એ કૃતિ તારી પૂરે પૂરી ચમત્કારી,
 ચુટાએ તેટલામા તો બગીચાનો શો હેતુ છે ?

કહે તુ એ વધારે છે કળીઓ બાગમાની તે ?
 કહે શુ કામ વાવ્યા તે વધારે વૃક્ષ લાવ્યા જે ?
 વળી એ છે કઈ જાતિ, ગુણીની એ કઈ રીતિ ?
 કળી કાચી ચુટે તુ કઈ ખરે બીજી સુકાઈ જઈ !
 ખીલેલા પુષ્પ જે ટોચે, ન તારો હાથ ત્યા ખેંચે !
 નીચે નીચે મરોડી લે, કળીને પુષ્પ તોડી લે !
 બનાવ્યો તે જીગરથી જો, મનોહર બાગ હશે તો,
 કળી કાચી ન તોડી લે, પ્રકુલ્લ પુષ્પ થાવા દે
 નથી એમા તને હાનિ, સુહૃદ મારા તુ વિજ્ઞાની !
 સુગંધી પુષ્પ પુલેલા, નિહાળી તુ સહર્ષ થા !
 કળીને લેવા લેવા દે, ખીલી જીવે બનાવી તે,
 કૃતિ આ ચિત્ર આરામે, નિહાળી સુખ તે પામે
 લઘુ મોટા બધા વૃક્ષ, તને આધીન છે વૃક્ષ,
 બધાને રાખ સલાળી, વડાઈ તેહમા તારી
 ખરે કાળે ચુ ટાચે વા, ખીલી પાછા જ કરમાતા,
 બગીચાના પુલો તારા, ઉદાસી ના દિલે મારા

૪ન્દ્રજીત જેષ્ઠારામ

૧૧૪

પ્રાર્થના.

(અજની ગીત)

રોનારૂ ભીતરમા રોતુ
 લેહોનારૂ ભીતર ના લેહોતુ
 દૂર સખાનુ હૈયુ—
 સાથે રોતુ ને જોતુ !

બહાલાઓ, બહાલાને કેળે
 “સાગરમા તો સાથે બહેળે
 રહેવાના એક બીજના—
 સાથે સૌ રહેળે ”

મણિસ કર

૧૧૫

વિધવા બહેન બાબા

(મંત્રાતા)

બહાલી બાબા ! સહન કરવું એય છે એક લહાણું !
 માણ્યું તેનું સ્મરણ કરવું એય છે એક લહાણું !
 મૃત્યુ થાતા ત્રપણ કરવું ઇષ્ટનું એય લહાણું !
 આશા રાખી મરણ પછી ને જીવવું એય લહાણું !
 સમ્બન્ધીના મરણ પછી ના સર્વ સમ્બન્ધ તૂટે,
 બહેની ! આહી વિરહ જ ખરો ચિત્ત સમ્બન્ધ લાસે,
 તે પ્રેમી જે પ્રણયમયના જોઈ માણે વિયોગે,
 મીઠું કિન્તુ દાણિક જ નકી સ્વપ્ન સંયોગ તો છે
 છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા, બહેન ! મોલાગ્યથી ક !
 છે ભક્તિમા વધુ વિમલતા, બહેન ! શૃંગારથી કે !
 બાબા ! તારા મૃદુ હૃદયને ઓપ વૈધવ્ય આપી,
 જાયે જાયે તું દિલ જશે લેઈ ધીમે ઉપાડી
 ના જોલું આ તું હૃદયના અશ્રુ હું લૂછવાને,
 આને લૂછુ હૃદયશુચિતા આસુડા દાખવે જે ?
 બહાલી ! બાબા ! કુદરતકૃતિ સર્વદા હેતુવાળી,
 ઈચ્છે દેવા અનુભવ પ્રભુ સર્વને સર્વ બહાલી !

બાપુ ! આ મૈા સુખ દુઃખ તણી વેઠ નાખી નથી કે
 આ તો બેભો કુદરત તણે માત્ર કામગીરી,
 આ ખડાડો જે પથિક સહુને આવતા માર્ગમા લ્યા,
 ચક્ષુવાળા શ્રમિત ન બને કિન્તુ સ્નાન્દ્ય બેતા
 આ કુડાણુ કુદરતતાનુ કંઈ જોઈ શકે, તો
 ના ના જોશે ઈ વિપક્ષતા કિન્તુ સીધાઈ લીધી,
 ટૂંકી દષ્ટિ જન હૃદયની અદ્ય બડો જ જોતી,
 ને તેથી આ સુપ્રત સગલી દિસતી ડાઘવાળી
 બાબા ! જોને નયન ભરીને આસુથી એક તાર !
 બાબા જોને સુપ્રભ રચના વિશ્વની એક વાર !
 બહાલા માથે નિરખતી હુતી આજ જો જોડતી છ,
 બાબા ! બુદ્ધુ હૃદય કમી બે, એ જ અશ્વયુગ્મરિતુ
 જોને બાપુ ! તુજ જિગ્મનો મિત્ર તો લ્યા વિદાસે,
 તારો રહેશે ગત હૃદય એ લ્યાય ઉભુ વિમાસે !
 એ રેલાયું ઉદ્ધવિ મધળે કિન્તુ તુ બિન્દુ તેનુ,
 આડુ આબુ પડ નયનને ત્હોય એ વારિ ત્હાર
 બ્હેની ! આવા પડ પછી પડે આવતા જાય આડા,
 અન્તે ગાઢા પડ ચીરી દઈ પાર જાતા સહુ લ્યા,
 તુને મ્હારી પ્રિય સખી ત્યજી હુય જાઉં કદાપિ,
 એવુ એ ક શુભ જ કરવા ઇશ ઇચ્છે કદાપિ,
 રે ! તો સાથે તમ હૃદયના ગાળજો અશ્રુ બન્ને,
 જે બાકી તે લાણી લઈ તમે આવજો સાથ બન્ને,
 બાબા ! તુ એ શીખીશ ફરી આ પાઠ ઐદાર્યને, ને
 મ્હારી લોળી પ્રિય અબુધને દોરજે આ જ માર્ગે

કલાપી

૧૮૨

૧૧૬

વિક્ર મૃગ

(હરીગીત)

સંગીત, લુપ્તક ! સુખદ ત્હાડું આમ નવ અટકાવ તુ,
રસમા મને મરવા દઈ રમિકત્વ પૂર્ણ બતાવ તુ,
આ મોક્ષથી મોધુ અને સાકર થકી વધતુ ગળ્યું,
તુજ બાણના સપાતથી પચત્વ આ મમયે મળ્યું
શર લલ ધીનું ફેક વા તલવારનો કર ઘા લલે,
પણ ગીતના અવરોધથી નવ વ્યથિત કર મુજને, અરે !
રસની ધુની હૃદયે વહે રસમા અધિક છુ મગ્ન હું,
રસ રૂપ જગત જણાય આ રસને વળી વરસાવ તુ
આને લલે મૃત્યુ ગણી આણે દયા દિલ માનવી,
પણ વૃષ્ટિ પ્રેમામૃતતણી મારે હૃદયથી માનવી,
પ્રેમાબ્ધિ આ ગરજ રહ્યો રસમેઘ પણ વરસી રહ્યો,
મીઠી નયન, અવલોકતા આજે કૃતાર્થજ હું થયો
વસુધા વિષે બહુધા કર્યો ગિરિશૃંગ ઉપર આથડયો,
પણ હર્ષ વર્ષણનો પુન્દર આજ તુ મુજને મળ્યો
મારી વ્યથા અવલોકીને દિલ નવ દયા લાવીશ તુ,
અવમાન મમયે ગીતનો ન નિષેધ મન માનીશ તુ
મુજ માસને માટે અધીરો એક પળ ન બનીશ તુ,
સાંગી રગભરી ધડી કરથી ન દૂર કરીશ તુ
દઈ તાલ સાયકપાતથી કર ગાન એ પણ ઇષ્ટ છે,
આ પ્રેમ પારાવારમા નહાતા મરણુ પણ મિષ્ટ છે

હા ખુ બોટાદકર.

મહારા મયૂરને

(ખતા નર્મ જની કવિ કલાપીની એ મજલની ધૂન)

પીડાતણી પરપરા માહે પડી રહેલુ,
 મુંગે મુખે આવી પડયુ રહેજે સહી લેલુ, ધ્રુવ
 આનન્દનું વાયુ નહિ બહાણુ કદી બહાણુ,
 તાપે ત્રિવિધ મૃતા મદા, ઉઠતા બળી રહેલુ, પીડા
 શાને વિધિ ! શિખાવ તુ મહાવુ અને સહાવુ ?
 છાજે ન એ મુખ સ્વર્ગનુ એને લગયુ રહેલુ પીડા
 તુયે તજ બહાલા ઉડયો, મહારા મયૂર બાપુ !
 બહાલા પીડે વિયોગથી એ યે સહી રહેલુ પીડા
 લગવા જીગરમા આ, રમ્યો ! મહારા મયૂર બાપુ !
 આખી ગયો રાખી જ, તો રહેજે મહી રહેલુ પીડા
 તે લૂટના લહાણુ મજની જે કર્યા બાપુ, !
 કારી જખમ તેમા મદ્યા તે તો ગણી રહેલુ ! પીડા
 બદો બુદ્ધાનો ઇશ્કનો તુ એલીયો બાપુ !
 કેકાથકી મત્રો સર્યા તે તો જખી રહેલુ ! પીડા
 બેઠતા વણો ચુમ્યા ન ચાટયા તુજ બહાલા એ,
 ગાયા છતા એના જ ગીતડા એ સ્મરી રહેલુ પીડા
 જુદી જહાનો તુ ફીરસ્તો ખોળીઉ બદલી,
 આવી ઉડયો ઝળકાવી પાખો, જોલુ અને રહેલુ પીડા
 માની મજા જ્યા તે કવિતા કેતરૂ ત્યાની,
 ઐશે જ આસુ લેાય તે જખમા લખી રહેલુ. પીડા

તૃપ્તિ તથા સુખિત ધરી વ્યાપ્યે મદા વિશ્વે,
 તુને મદાય અનતતામા કલ્પતા રહેવું ! પીડા૦
 માળા અમારે આસુની અર્પી મદા રહેવું !
 પીતા પ્રસાદી તે દ્રવી જ પી જરા રહેવું ! પીડા૦
 શિવમય થજે તુ ગત ગતિને તુન ચક્રે,
 એવું હવે ત્વદ્ગુણે ઇચ્છી મદા રહેવું ? પીડા૦
 લલિત

—

૧૮૮

મૃત્યુનંદન.

(ના. ૧૦૧)

બહાલા કેરા હુ ખ ગવણથી પીગળે હેતુ ભીતું !
 બહાલા કેરા હુ ખ મનનથી ભાન તે ગત તીતું !
 એ ભાને તે ભવ અટનતું જક ભદાય વીતું
 ભૂલાવાના દલ અનુભવે જે મુજે અચિત્તું
 બહાલા ! તારૂં ગજબ ગતિનું હુ ખ દારૂણ શુદ્ધી,
 જૂની વીતી સ્મરી શરીર આ કમ્પા ઉઠે 'ત વૂણી,
 આક્રહે તે દિગુણ હુ ખમા આળ દીને છ ખુની,
 કિતુ અતે મૃદુ થઈ દ્રવે આસુની ધાર ઉની
 નાહી લેજે, કઈ ભીજવજે, અજલિ એય લે જે !
 પોતા વીતી કહી સ્વજનનું હુ ખ ભૂલાવી દેજે,
 લૂછાવતા તુ પણ લુછજે મ્નેડીના આસુડાને
 આસુડાના વિનિમય મહિ જન્મ સાક્ષ્ય, હા ! છે
 પામી પીડા 'અરર' કરવું એય ઉચી મજા છે,
 બહાલા ! રોવું સહન કરતા એય ઉચી મજા છે,

રોતા રોતા મનની કથવી એય ઉચી મળા છે,
 અકે મુલુ પછી સ્વજનને એય ઉચી મળા છે,
 બહાલા ! મોટું મનુજ બળતુ એ જ છે કર્મ ઉચુ,
 બહાલા ! આવા મનુ જગતમા એજ કર્તવ્ય ઉચુ,
 બહાલા ! વિગે મનુ હૃદયનુ એ જ આનિથ્ય ઉચુ,
 બહાલા ! આવુ મનુ મનતાણુ 'આપ લે' ભાન ઉચુ !
 ઉડા ઉડા કઈ સમયના કીટ જે કોતરે છે,
 તેના અતે સ્વજન હીનની કોણુ સલાજ લેશે ?
 આવી ગેલી મનુ મન ટરે કોટિ શકા સદાયે,
 ને આમુડા અમુડા અગ્ની કઈડ સતોષ પામે

લલિત.

મુનીને

(હાલિયા)

ધીકી રહી ધરા, નીચે ! ઉચે તપે રવિ ચડ્યે !
 બળબળતી લૂ ચારે ખાસે રહે વરસી ભવે,
 વિજન રણની ઉની ગેતી ઉડે ! કરી અધ દે !
 લખ લખ કરી લહાતી જવાલા કરી વળતી બધે !
 તડકી કંકડી રૂઘાતા તો ન ભાન કશુ રહે !
 ફીકર કંકડે આ હૈયાને વિરામ ન ક વળે !
 વિરહુદવમા હોમાએલી મખી બળતી હશે !
 મુજ અધમની ચિતાથી એ ઉલી સળગી જશે !

તૃણજલ ઠરી સૂતેલીને તૃષાર્ત દર્દ સુવા,
 મૃગજલ પીવા જતા હાર્યો ! પડી વિખુટા ગયા !
 મધુર મૃગલી મારી રહેતા અચાનક આ બધું,
 તરફડી સીઝી રહેતા થાશે શુ ભક્તમનુ પુતળું ?
 પ્રિય વિરહિણી ! રહાજે શાંતિ તને મળુ ત્યાસુધી,
 તલસી ટટળી સોસાજે મા હુ ખે મુજ ઘેલડી !
 સતત સુખના લ્હાવા લેવા કસાવુ ઘડી ન કા ?
 અવનતિ સહી લેવી શાણી ! ન ઉન્નતિ માટ કા ?
 બળી વિરહમા જશુ ત્હોરે હુતાશનના હવિ
 જન જગતની ટે ટે સેવા જશુ કરતા, સખિ !
 યુગતણી લીલા લીલી થાતી જશે રસથી ભરી !
 ભવ મહિ ખુબી ખીલી રહેશે અનત વસતની !

લલિત

૧૨૦

મૃત્યુવશ મૃગ

મૃત્યુવશ 'શુ આજ શુવ અરે ! જાતો નથી,
 દૃષ્ટે પડતા કાજ આગળ પાછળના બધા ”
 “ અરે આ ઉઘાને અવર મુજ સમ નૈ નિરખતો
 ખરે આ મધ્યાનહે નિડર થઈ કીકા કરી રહ્યો,
 હતા માન્યા મ્હારા તરણુ જળને આ મૃગલીઓ,
 અને તેનો ભોગી અવર અવાનમા નવ હતો
 સ્વસ્થ દે આનન્દે અધિક રસક દે રમી રહ્યો,
 વળી નારીવૃદ્ધે નવિન સુખક દે ગળી ગયો,

કુદતો ખેલતો મદ મત્ત ભરી ગેલ કરતો,
 લીલા અકુરોના રસ ભરિત કૈ ગ્રાસ કરતો
 અહીં આ વાડીમા અવર મૃગ આવી નવ શકે,
 અહીં આ વાડીમા અવર મૃગ ખેલી નવ શકે
 શિશુ નહાના મહોટા નવ ફરી શકે આ વન વિશે,
 ઘણા માર્યા મહારા કૃષ્ણ નિજ સ્વાર્થી ઉર વિશે,
 મૃગોને સહાર્યા અવનિતળ ઢાળ્યા બહુ બહુ,
 નહિ રહેવા દીધા મુજ વિભવમા લુટ કરતા
 પ્રિયાના ટોળામા ઘણીક તરૂણી દાખલ કરી,
 પછી પ્રીતિ ભીતિ જબરજસ્તીથી વશ કરી
 કહુ કે ચાહું છુ જીગર કઈ ચાહે નવુ નવુ,
 ન ચાહે એ મુને પણ નહિ વિખુટી જરી કર
 રમાડી રીઝાવી વળી કઈ વિસારી મૃગલીઓ,
 નસાડી ખીજાવી વળી કરી પુરી ઝુરી મરવા
 નિશ કે ઉમ ગે મનમથતણી સેલ કરતો,
 નહિ ભીતિ નીતિ નવીનજ રીતિ એ પ્રણયની,
 અહો ! આવી રીતે વન ઉપવનોમા પરવર્યો,
 અને મૃત્યુ જેવી ગલત નહિ વાતો મહિ પડ્યો
 હુતો એ મસ્તીમા યુવતિ યુથમા આહિ જ અહો !
 શિકારીને હાથે અરર ! શરધાથી અહિ પડ્યો
 અહો ! આ શુ ! આ શુ ! રૂધિર સઘળેથી વહી જતુ !
 અહો ! આ શુ ! આ શુ ! જીવન જળમય થૈ સરકતુ !
 ગઈ ગોળી ચાલી ત્રણ પણ પડ્યા બહુ વિષમ તો
 કરી ઝોળી લીધો અવર ક્ષણ પહેલા મલપતો,
 અહો ! આ શુ ! આ શુ ! યવન જીથ મારા લાણી, ધસ્યુ*

અહો ! આ શુ ! આ શુ ! મૃગલી સુથ પાછુ કયમ વળ્યુ !

“હતી હાથમા વાત, જાવા હીધી તે તજો,

“પડ્યો રાકારી હાથ, હાથ હવે કઈ નવ બને,”

“મને થોડા હી'યી અવિક તરકો ક મુઝવતા,—

અને એની સાથે નવનવ વિચારો ઉપડતા,

કહે છે કે—‘પ્રેમી અવર દુઃખ દેખી નવ શકે,

પરાઈ પીડામ નિજ શરીર તે અર્પણ કરે,

નહિ આરામ ગળે પાછુ નિજ ઈચ્છા પૂર્ણ કરતા,

નહિ સાચે ઈચ્છે વિષમ દુઃખ છોડે પજવતા,

લુટાવે પોતાનુ ન લુટી ગા ન્વાતવ્ય વળી એ—

જનોના હૈયાના ઘણુ પણુ કદીએ નવ ડરે”

કહે છે કે—‘પ્રેમી ગુરવીઁ તણી શુદ્ધ પ્રતિમા

હજારો ખડગોમા અડગ ટકી રે’ ન્યાય થડમા,

દબાવી દે જી સા, અવગ પર ના ક્રોધ કરતો,

સુધારી લે જુલે પગ નહિ ગેપ ધરતો ’

દાઝયા વિણ લાગે નહિ, ઘણુ વિણ વ્યથા ન થાય,

જો પ્રભુ આપે પ્રેમ-બળ, થયુ અન્યથા થાય

અહહ પાપ મે બહુ પ્રભુ કર્યા !

અરર જ્ઞાન આ શુ સ્મશાનનુ !

હવે અરે મને સાબરે બધુ,

નવ હતુ અરે સુખ ત્યા જરી

મથી મથી મુવો પ્રેમ પોષવા,

અરર શુ મળે મૃગજળો વિશે !

અરજુ મે હશે તો જરી જરી,

અરર, મે લીધુ સૌનુ સામદુ

જન હૃદય વિશે ઇશિ તો વસે,
 અરર મેં દુભ્યા કે મસે મસે !
 વ્રણની વેદના કારમી ખરે !
 વ્રણ કર્યા તથે જાણ્યુ ના હતુ !
 ગોળીના સમુ દુખ થતુ હશે,
 શૂંગ મારતા જાણ્યું ના હતુ !
 ચર્મ આ ત્રુટે વ્રણ ચિરાય છે !
 હૃદય ચીરતા જાણ્યુ ના હતુ !!
 નથી નથી ભર્યા આ શરીરમા,
 શુદ્ધ સત્વના કાંઈએ અણુ !
 ભક્ષ માહરો જે કરે અરે,
 મ્લેચ્છ બુદ્ધિથી મ્લેચ્છ અવતરે !
 નિજ જનો મને દ્રષ્ટિએ પડે,
 કર પ્રસારીને માફી માગુ હુ,
 અરર જો વ્રણ ! બે પળો મળે,
 રૂધિર આ થકી ઘોઉં જનપદો !
 વ્રણ વ્રણ હવે એટલું ચહુ,
 ચર્મ મ્હારૂં આ પ્રેમી પાથરે
 અવર સો વૃથા ચિત્ત ન અન્યમા,
 ખરૂં વૃથા થશે પુનર જન્મમા
 હરણી તરણી નાથ છે, કરણી તરણી સાર,
 પરણી ઘરણી હ્યા રહી સરણી તુ કિરતાર !

૧૬૦

૧૨૧

પશ્ચાતાપ

(મદાકાતા)

હા ! પસ્તાવો વિપુલ ઝરણુ સ્વર્ગથી ઉતર્યું છે !
પાપી તેમા ડુબકી દઈને પુણ્યશાળી બને છે !
ઝોહો કેવુ સ્મરણ મધુર પાપનુ એ ધરે છે !
માફી પામ્યુ કુદરત કને એમ માની ગળે છે !
રાન્ધેથી કે જીલમવતી કે દડથી ના બને જે
તે પસ્તાવો સહજ વહતા કાર્ય સાધી શકે છે !
હુ પસ્તાયો, પ્રભુ ! પ્રભુચીએ માફી આપી મને છે,
હુ પસ્તાયો, મુજ હૃદયની પૂર્ણ માફી મળી છે

કલાપી.

૧૨૨

શિકારીને

(અનુક્રુપ)

રહેવા દે ! રહેવા દે ! આ સહાર યુવાન તુ,
ઘટે ના કૂરતા આવી વિશ્વ આશ્રમ સન્તનુ,
પખીડા કુલડા રૂડા, લતા આ, ઝરણા, તરુ,
ઘટે ના કૂર દષ્ટિ ત્યા વિશ્વ સોદર્ય કુમળુ
તીરથી પામેવા પક્ષી વ્યર્થ આ કૂરતા મથે,
તીરથી પક્ષી તો ના ના કિન્તુ સ્થૂલ મળી શકે
પક્ષીને પામવાને તો છાનો તુ સુણુ ગીતને,
પક્ષી તેના પ્રભુ સાથે હૈયામા મળશે તને

સૌન્દર્યો વેડણી દેતા ના ના સુન્દરતા મળે,
 સૌન્દર્યો પામતા પહેલા સૌન્દર્ય બનવું પડે
 સૌન્દર્યો ખેલવું એ તો પ્રભુનો ઉપયોગ છે
 પોષવું પૂજવું એને એ એનો ઉપલોગ છે
 રહેવા દે ! રહેવા દે ! આ મહાર યુવાન તુ,
 બધે છે આર્દ્રતા છાઈ તેમા કે ભગવું ભડું

ડલાપી

સરિત્સગમ.

(સીતાજીના મહિનાની ચાવ-)

ગાન મધુર કરી ઉછરે ગે હર્ષ નદી નાયતી,
 ઘોર શોકસરિત ગભીર ઘુઘાટે વહી જતી,
 એ બે સરિત તણા જ્યાં નીર ભળે એડમેકથુ,
 નહાની પર્ણકુટીમા તે ઠામ નિરતર હું વસુ,
 મુજ વાસ નિરતર આહિ ભલે ઠરીને રહે
 પ્રિયા ! તુજ સગે બેશી હું ત્યાહિ નીરબુ નદિયો વહે
 વહી ચાલતી નિરબુ ફર ફર બે આવતી,
 ભિન્ન બેના પ્રવાહનું પૂર અહિ બેચી લાવતી
 એક સ્મિતમય ક્ષેત્રોની ભૂમિ મહિથી ચાલતી,
 હાસમય રચનાની મધ્ય વહીને મહાલતી,
 બીજી આવે વહી ગભીર ઘોર ગિરિ ભેદતી,
 ચીરી કઠણ કરોડોના મધ્ય પડતી ઉચે થકી

શીળી ચદામા અળકતી એક કદી કદી શી હશે !
 વ્યોમ મધુર રગ નીચે કાઈ રગ લેતી એ ધસે,
 બીજી ધન ગભીરો છાયો વ્યોમ તે નીચે વહે,
 ઘોર રગ અધિક અધિક અગે નિજ એ લહે
 એક તટકુજ કુસમો અનેક નચાવે તરગમા,
 મીઠી કોયલરવ વહી આવે સમીર તે મગમા,
 બીજી શુષ્ક અરણ્યના પર્ણ ધરે જળપટ પરે,
 અંજાવાત એ સરિતાનુ પૂર ઘુઘવી અદકુ કરે
 એવુ સરિતયુગલ વહેતું આમ આમ આવે મુજ લાણી,
 તેને નિરખુ રહી આ ઠામ શાતિ ધરીને ઘણી,
 મુજ મનકુ ઠરેલુ શાત ડગે નહિ કેા લાણી,
 જાય આમ નહિ, નહિ આમ, ગભીર રહે બની
 મન શુ ડગે ! વસુ છુ હુ જ્યાહિ સરિત બને ભેટતી,
 મિશ્રગાન કરી મુજ વાસ તમે નાચીને જતી,
 હર્ષ જળમાથી કરે પાન કદી શોકનીરનુ,
 શોક જળમાથી હર્ષનુ નીર, મીઠુ પીઉ ધીર હુ

નરસિંહરાવ

થોડક છેટે બળતી ચિતા

(ચોપાયા ૭૬)

મૂર્ખ મનુ ! માયાને રાતો ! મૂર્ખતાની નહિ સીમા !
 માયા ઈન્ધનથી માયાને બાળુ આ જ અવનિમા,

સતેજ દિવસે અ ધનિશામા, આણુ અખડિત મહારી !
આળેલા માયાઆણુ નલમા ધુમવલ્લરી લઈ જાતી !

* * *

બાળ, તરૂણ, જરારૂઢ, પુરૂષ ને અબળા આહુતિ
જની પડે મુજ મુખ-યજમા, એવી મહારી વિભૂતિ
આણું ને બળતી દેખાઉ બળતી બાળતી ખાઉ,
મૂર્ખ મનુ તોયે ના સમજે માયાનુ ભોખાણુ

* * *

વિયોગીને યોગી કરવાનો છે પ્રયત્ન આ માડયો,
જીવે તું તે સઉ તોય મૂર્ખ જની આત્મ રૂવે છે પાછો
માયાગ્રહથી મૂકાવી વિભુશુ મેળવવા કર સ્હાયો,
જીવે તું તે સઉ તોય મૂર્ખ જની આત્મ રૂવે છે પાછો

ગોવર્ધનરામ.

બહાલાઓને ઉપદેશ

(આધવજ સદેશ એ રાહ)

સાલજને, બહાલાઓ ! વચનો દીનના
દીનપણુ છે પરમ દયાનુ પાત્ર જો !
મોટો એ અધિકાર તમારો માનવી
અધિકારી છો જેના માનવ માત્ર જો !
એક પિતા પરમેશ્વર જાણો આપણો
નિકટ સગાઓ સમજો ભાઈ ખંડેન જો !

નીકે નહાની મોટી જે જીવો તણી
 વહતુ તેમા એક અખડિત વહેન જો !
 હસનારાઓ સાથે હસવાનુ ઘટે
 રડનારાની સાથે રડવુ તેમ જો !
 એક બીજના આસુડાઓ લૂછતા
 ઊંચા ચડશે સ્ત્રીપુરુષો માં એમ જો !
 મૂતદયા છે ધર્મ બધાના મૃગમા
 સવળાએ સન્તોનો એ ઉપદેશ જો !
 દિવ્ય દયાસાગર, યાચતા આપજો !
 દીન જનોને અમને એનો લેશ જો !

મણીશ્વર

૧૨૬

એક ઇચ્છા

[પૃથ્વી ૭૬]

પડ્યા જામ સૌ મદ્યા, મહીશ હુ હજુ એ બહુ,
 ગણ્યા નવ કદી, ગણુ નવ કદી, પડે છે હજુ,
 અપાર પડશે અને જીગર હાય ! આજુ થયું,
 કઠિન ન બનો છતા હૃદય એજ ઇચ્છુ પ્રભુ !
 પડી વીજળી તે પડી સુખથી છે બજુ છુ સુખે,
 અનન્ત લલુકા દહે, બહુ દહો ગજુ છુ સુખે,
 ન દાહ વસમો કદી, જિગર બૂમ ના પાડતુ,
 કઠિન બનજો નહિ હૃદય એજ ઇચ્છું પ્રભુ !
 બહુય રસ છે મને હૃદય છે હજુ તો, અહો !
 અરે હૃદય જો ગયુ રસ ગયો પછી તો બધો,

ભલે મૃદુ રહી સહી જખમ છેક ચૂરો થતુ,
કઠિન ન બનેા કદી હૃદય એજ ઈચ્છુ, પ્રભુ !

કલાપી

૧૨૭

ચેતન

[તેટકની ચાલ]

નથી નેત્ર, શુ તેજ પીવાય, સખે !

નથી પાખ શી વિધ ઉડાય, સખે !

નથી ચેતન કેમ લવાય, સખે !

કઈ ખોલ, સખે !

ઉર ખોલ, સખે !

રસ ચેતન કેમ લવાય, સખે !

નથી સાજ, પછી શુ ગાવુ સખે !

નથી આદર ને ક્યમ આવુ, સખે !

નથી વહાલ, તને શુ વધાવુ, સખે !

નવ ખીજ, સખે !

નવ સીઝ, સખે !

પણ વહાલ વિના શુ વધાવુ, સખે !

સુમધુર ઘડી પણ હાસ્ય, સખે !

કદી કોડ ભર્યું જરી લાડ, સખે !

મુજ નેત્ર વિષે પ્રીત આજ, સખે !

સીચ આશ, સખે !

રમ રાસ, સખે !

રસ ચેતન ખેલી ખીલાવ સખે !

વહાનાલાલ.

૧૯૬

૧૨૮

સખા પ્રત્યે ઉક્તિ

(તોટકની ચાલ)

વદને બહુ નીર ભરાય સખે !
લગુ ચેતન માત્ર હરાય સખે !
જલને પડદે સઘળે નીરખુ,
નિરખુ નહિ નેહ જરાય સખે !
કર જહાર સખે !
કઈ સાર સખે !

હૃદયામૃત માર્દવ ધાર સખે !
ભવમા તવ એક સહાય સખે
નયનો દ્રવ્યને જ ચહાય સખે !
નવ ઐહિક આશ હૃદે સહજો !
હૃદયે થકી સિંધુ વહાય સખે !

મધુસૂદન

૧૨૯

દિવ્યમંદિર તથા લેખ

(રોળા વૃત્ત)

માનવરાજે રમ્યા મન્દિરો કીર્તિ કાજે,
કાળમહોદધિમહિ કહિ લુપ્ત થયા આજે,
કરતા કીર્તિસ્તમ્ભ ઉભા નામ અમર કરવા,
સહસા તે ભૂકમ્પ ગળી લઈ જાતા ગરવા,
ન રહે નામ નિશાન, રાનમા રહે રખડતા
શિલાખંડ થઈ ચૂર્ણ જગોજગ મૃતસમ પડતા;

અચળ કીર્તિને કાજ કોતરી રાખ્યા લેખો,
 ઘસાઈ ભૂશ્યા આજ દટાયા ધુળમા દેખો
 એક અચળને ભવ્ય વિશ્વમન્દિર જ લાસે,
 અનુપમ ધુમ્મટ, વ્યોમ જેનો ચોપાસે,
 એક પુરૂષ મહાન તણી એ કીર્તિ જાએ—
 નિરખી શકે રૂડી પેર અહિ જન કો વિરલા એ
 વિધ વિધ લખીયા લેખ દિવ્ય ભાષામા ભારે,
 એક પુરૂષ મહાન તણા એ ગુણ ઉચ્ચારે,
 અનુપરૂપ એ લેખ દિસે જગ રચના માહિ,—
 નભપટ પર તારક-લેખ ચળકતા કયાહિ,
 કહિ કહિ સધ્યા-અભર ગના લેખ સુહાતા,
 કો ઘડી ઇદ્રધનુષ્ય-વર્ણના લેખ જણાતા,—
 એમ નિરતર વિવિધ લેખ રચના રહે લીધી,
 વાચી શકે કો વિરલ દિવ્ય અદ્ભુત એ લીધી
 દેશાટન કરી ભવ્ય મન્દિરે ભલે ન નિરખુ,
 ગૂઢ લેખ લીધિભેદ ભલે હુ ઉકેલી ન શકું,
 મહાન મન્દિર એક નિરખવા દૃષ્ટિ ચાહુ,
 દિવ્ય પુરૂષના લેખ માગુ શક્તિ ઉકલવા હુ
 નરસિંહરાવ.

સ્વર્ગીય સંગીત

(મલ્હાર-રાગ)

સ્વર્ગીય સંગીત રમ્ય મન્યુ ! વાહ !

મધુર મનુલ સૂર ભર્યું ! વાહ !—ઋવ—સ્વર્ગીય૦

ખરજ પચમ ટીપ તણા સૂર
 છેડે દહુર મયૂર કોકિલ
 ઝરમર ઝરમર પ્લુત સમ રવમા
 વ્યાપી એર ધ્વનિ અનહદ રહે ! વાહ !—સ્વર્ગીય૦
 સ્પષ્ટિણા સાદર્ય—કુજ મહિ,
 ગળે દૂર કંઈ અગમ્ય બગી,
 વાયુ—નયવ્યા રસ—પડદાની,
 ધુધરીઓ પ્રમકી જ ગહી ! વાહ !—સ્વર્ગીય૦
 અનતતાના પડદા પાછળ,
 વિધિતબલચીના કંઠ આગળ,
 ગૂઢ તાલથી મૃદગ અચળ,
 ચેતવતુ ગાળ જ રહે ! વાહ !—સ્વર્ગીય૦
 ભિન્ન પ્રવેશે ભિન્ન વેષધર
 સ્વપાઠ ભજવે પુતળા વિધિવશ,
 એજ સરળતા મહદ્દયતાની,
 આ સંગીતમા બળ રહી ! વાહ !—સ્વર્ગીય૦

લખિત.

૧૩૧

તુલસી

(મદાક્રાંતા)

છુપી ઉવે પ્રનપડ મહી તારલા ઓમઅકે,
 નિશ્રા મીઠી ગિરિ નદી અને વિશ્વ આપુય લે છે,
 ને રૂપેરી શ્રમિત દિસતી વીજળી એક સ્થાને,
 સૂતી સૂતી હમતી મધુર સ્વપ્નમાહી દિસે છે
 આવી ગતે ધ્વનિ કરી મહા શ્યામ બહેતી યમુના,
 તેના પહોળા જલ ઉપરની ભેખડે કોણુ છે આ ?

કૂદી નીચે જલ સમીપ તે માનવી આવી ઉભુ,
 ને શોધે છે કઈ યજ્ઞ કેશુ હાથ તેને ન આવ્યુ
 એવામા ત્યા શબ જલ પરે કોઈ આવે તણાતુ
 હોડી તેને સમજી જલદી જોરથી ઝાલી લીધુ,
 ને આ આલ્યો પુરૂષ તરતો ઉપરે તેની બેઠી,
 હૃષે જોલ્યો “ પ્રિય નદી ઘશે આજ તો આશ પૂરી ”

ત્યા તો અજ્ઞે ધવલ ભડકા વીજળીએ કર્યા શા,
 તેથી સર્વે તરૂ નદી અને ખડાડ તેજે છવાયા,
 ગાજી ઉઠ્યુ ચમકી વન આ મેઘની ગર્જનાથી,
 નિદ્રામાથી મયૂર ટહુક્યા હર્ષથી જાગી ઉઠી
 છો ઉઠીને મયૂર ટહુકે ખડાડ ગાજે ભલે ને—

તેમાથી તે મગજ નરતુ કોઈથીએ ન જાગે !
 દૃષ્ટિ તેની શબ પર હતી તોય જોઈ શકે ના,
 છોને આખુ જગત મળગી વીજળીથી બળે આ !
 તેની પાસે જીગર ઘસડી જાય છે લેઈ હાવા,
 તેની ખ્યારી હૃદયવિભૂતિ સ્નેહની જે સરિતા,
 આલેખાયુ હૃદયપટમા ચિત્ર બહાલીતાણુ છે
 અગોમાથી જીવન સઘળુ ત્યા જ આવી રહ્યુ છે
 દોરાતો આ પ્રિય જન કને આમ આશા ધરીને
 ખોચી ઉભો શબ ઉપરથી ઉતરીને કિનારે,
 પાસે મૂકી મૃત્ શરીરને મસ્ત પ્રેમી વહે છે —

“ દીવા મહારી પ્રિય મળીતણા ઓરડાના દિસે તે ”
 અધારામા ત્વરિત પગલે ડોલતો ચાલતો આ,
 આવી ખોચી પ્રિયગૃહ કને જોઈ ઊંચે ઉભો ત્યા,

ગોખેથી ત્યા લટકી ઝુલતુ કાંઈ નેરી મસુ છે,
 આલી તેને ઉપર ચઢીને ગોખમાહિ ઉભો તે
 દીઠી તેને—હૃદય ધડકે જેમ ચીગઈ જાતુ !
 દીઠી તેને—અવયવ બધા પીગળી જાય છે શુ !
 દિસે તેને ચકર ફરતો કપતો ચોરડો એ,
 કામી—પ્રેમી અનિમિષ રહી ગ્યારીને નિગમે છે !
 જોઈ લેજે ફરી ફરી સુખે પ્રેમનુ સ્થાન પ્રેમે,
 આવી મીઠી સુખની વખતે કોઈ વેળા ન આવે,
 આવી પ્રીતિ તુજ ન વખતે હોય કાલે પ્રભાતે,
 આ આશાનુ મધુર સુખ તો આજ ઉઠી જ જશે
 જોઈ લેજે ફરી ફરી ભલે દુઃખી જોઈ લેજે
 ઈચ્છે તેવુ સુખ અનુભવી આજની રાત લેજે,
 તારે માટે દિવસ ઉગતા કાંઈ જુદુ જ જ ભાગ્ય,
 તારો નિમ્નો કંઠે પ્રભુએ કાંઈ જુદો જ માર્ગ !
 જોને તારી યુવતી રમણી શાન્ત નિદ્રસ્થ આ છે,
 ને વેલી શુ શરીર સુખમા શાત શય્યા પરે છે,
 નિદ્રા મીઠી કર સુખભર્યા ફરવે છે ડપાલે,
 શુ મૃત્યુથી કળજ થઈને અગ મર્વે ઢળ્યા છે !
 નિદ્રાનુ આ સુખ ત્યજ દઈ ઉઠીને મુન્દરી ! તુ,
 ચાપી લેને હૃદય હૃદયે મિત્રનુ, મુદરી ! તુ,
 એ હૈયાનો રસ તુજ પરે ખૂબ વર્ષી રહ્યો છે,
 રાત્રિના બે પ્રહર સુખમા પૂર્ણ માણી હડે લે !
 આ રાત્રિમા તુજ પ્રિય કને મીઠડા ગીત ગાવા,
 ત્હારે તેની જરૂર કરવી આજ તો તૃપ્ત આશા,
 ત્હારે કાંઈ મધુર સુખમા આજ છે ઝુલવાનુ,
 કાલે તો કેા નવીન રસના મિન્ધુમા ડુબવાનુ

પેલો કામી પુરૂષ હજી ત્યા ગોળ માહિ ઉભો છે,
 તેના કામી પ્રણયી નયનો પ્રેમીને નિરખે છે,
 ત્યા દીવામા ચડચડી મર્યું એક ભોળું પતંગ,
 જોવા લાગ્યો સ્થિર નયનને ફેરવી ત્યા યુવાન !
 બોલી ઉઠ્યો, ‘ અહહહ પ્રભુ ! સ્નેહની આ દશા શી ?
 “ઓહો કર્તા ! તુજ કરણીમા આવી તે કૂરતા શી ?
 “પ્રેમી ભોક્તા પ્રણયી હૃદયે ભોજનની પાસ આવે,
 “તે ભોક્તાનું જીવર કુમળું ભોજન્ય તે કેમ બાળે ?
 “કાઈ મીઠું સુખ નહી હશે પ્રેમીને બાળવામા,
 “ને કે તેથી વધુ સુખ હશે પ્રેમીને દાઝવામા,
 “બાળી દે તો-પ્રિય મળિ-મને ! ” એટલુ બોલી દોડી,
 સૂતેલીના હૃદય પહ તે ધ્રુજતી છાતી ચાપી !
 જાગી બોલી ચમકી લલના, “જીવના જીવ મહારા !
 “શુ અત્યારે તુજ સખી કને આમ આવ્યોજ બહાલા ! ”
 ને બન્ને એ હૃદય ધડકયા માથ સાથે દબાઈ,
 ભાને ભૂલી પ્રણયી મુખિયા ગાત પામ્યા સમાધિ
 આ બન્નેની ૧૬ ક્ષણ મહિ છૂટશે અનિય હાય !
 કેવો મીઠો સમય મુખનો નહાય કેવો ક્ષણિક !
 જીના ધાતા મધુર સુખડા ચિત્ત શોષે નવાને,
 ને આરામા વખત સઘળો આમ પ્રેમી ગુમાવે
 સ્થાયી કયાયે સુખ નવ મળે સ્થાયી આશા ન કયાએ,
 રે સધ્યાની સુરખીવત સૌ સ્નેહના રંગ ભાસે,
 ને આશામા મધુર સુખ તે તૃપ્તિમા કેમ છે ના ?
 રે તોયે સૌ હૃદય ધરતા તૃપ્તિની કેમ આશા !

જે છે તે છે સુખ હુ ખ અને તૃપ્તિ આશા અહિં તો,
 જે પામે તે અનુભવી સુખે સ્નેહી લેજો તમે તો
 સયોગી એ સુભગ દિલસા તૃપ્તિનું આજ દહાણું,
 ઉઠો ઉઠો અતિ સુખ મહિ ભાન ના ભૂલવાનું
 ધીમે અર્ધી રવિ કરવતી પોયણી જેમ ખીલે,
 બન્ને તેવી મૃગનયનીની આખડી ઉઘડે છે
 એ આખે તે પીયૂષ પિયુના અગને લેખી દેતી,
 એ આખેથી વશિકરણશી પ્રેમમૂર્છા વહેતી
 ને ઘેરાતા નયન પિયુના ઉઘડયા દીર્ઘ મ્નિગ્ધ,
 અર્ધી દેતા હૃદય પ્રિયના પાદમા જેમ હોય,
 પી લેખને શરીર પ્રિયનું નેત્રથી નેત્ર ચોટયા
 મીઠા ભાવે રતિમય તહી પૂણું મત્કાર પામ્યા
 એ દૃષ્ટિના અમીઝરણમા ગાન દેવી ગવાતું,
 બન્ને આત્મા રસમય થતા ઐક્યનું પાન થાતું,
 એ દૃષ્ટિમા લય થઈ ગઈ વિશ્વની સા ઉપાશિ,
 વેળા વહેતી સતત ગતિએ તેય ત્યા સ્થભી ઉભી
 ના ના રે રે વખતનદ તો જાય આદ્યો સપાટે,
 તે રોકાતો પલ પણ નહિ પ્રેમીના કાર્ય માટે
 બિચારાની સફલ ઘડીઓ લેશ ના દીર્ઘ થાતી,
 ઓહો ! એ તો જલદી જલદી આવી કે ઉડી જાતી.
 જ્યારે બન્ને રસમય દિલો માથ માથે દબાયા
 ત્યારે તેના ગ્રહ ઉપર ડ વાદળા ફોડતાંતા,
 ને હાવા તો ઘનદળ સહુ વિખરાઈ ગયા છે,
 તારા સાથે શશી ચળકતો પશ્ચિમે ઉતરે છે

ઓહો મીઠું જરૂર દિલતુ તૃપ્તિનુ આજ દહાણુ
 કેવુ ઘેલુ કદી કદી ઉડી ગીત ગાતુ ચકોડ !
 કેવા નાચી પ્રતિવીચિ ઉરે ચક્રનુ ભિન્ન ધારે
 ને વાયુના અધર ફરકે પુષ્પના ઓળ સાથે
 હિમે ઢાક્યા ગિરિવરનણા શૃંગ શૃંગે શશી છે,
 ને ગુલ્મોના પ્રતિ પુલઉરે ભૃગ બાઝી રહ્યા છે,
 આજે ડ્યાએ વિરહ હુ ખના મ્લાનિ કે અશ્રુ છે ના,
 ક્યાએ છે ના જગત પરની સર્વવ્યાપી કટુતા
 પૂર્વે લાલી ચળકતી દિમે આલમ કેસુડાશી
 જે જોધને કલરવ ડરિ ઉડતા ડડ પક્ષી
 પિયુ સાથે શયન કચ્છી ચાલણી મુદરી તે
 બોલી “ મહારા પ્રિયતમ ગઈ રાત્રિ ચાલી ! અરેરે ! ”
 (આહા ! અ તે જન હૃદયને બોલાવાનુ. “ અરેરે ”
 ક પી રહેતા જીગર સુખમા ઉણુ નિશ્વાસ આવે
 આસુડા જ્યા નયન પરથી હર્ષના ના સૂકાયા
 ત્યા તો નેત્રો હુ ખમય બને આસુની ધારવાળા !)
 ચોટી મ્લાનિ પિયુ હૃદયને સાલણી તે “ અરેરે ”
 ને અ ગોમા હુ ખમય અરે ! મ્લાનિની સુસ્તી આવે,
 ફેડી દષ્ટિ અતિ હુ ખલરી ખ્યારીના નેત્ર સામે
 જે દષ્ટિમા હુ ખમય અમી બહાલનુ વર્ષી રે છે
 બને ઉડી શિથિલ પગલે ગોખમા આવી ઉભા
 ભારે હૈયે કુદરતતણુ શાત સૌહર્ય જોતા
 ઉગે છે ત્યા જળહળ થતો પૂર્વમા લાલ ગોળો,
 નાચી રહે છે કિરણ સલિલે રેડતા રંગ રાતો

“ કેવુ ંહાલા યુગસુરત છે વિશ્વનુ રૂપ લવ્ય !
 “ નાચે કેવો સુખમય તહિ ઢેલ સાથે મયૂર !
 “ અશ્રુ, ઝીલે પ્રિયતમ કને હેતથી તે મયૂરી,
 “ ને તે દે છે મયૂર પ્રણયી પ્રેમની ચીસ પાડી
 ચુમ્બી અશ્રુ, તુજ પ્રિય મખે ! ગાલથી લૂછી નાખુ,
 બાવુ ના ના મુજ મહ રહે એટલુ નાથ યાચું, ”
 બોલી એ ત્યા નજર ચમુનાતીર પાસે પડે છે,
 ને ત્યા પેલું શબ નિરખતા નાથને એ પૂછે છે
 “ બેને ંહાલા ! મૃત શરીર કેા કેમ ત્યા છે પડેલુ !
 “ રે રે ! શુ ના જગત પર છે કોઈએ મિત્ર તેનુ ?
 “ રાવા તેને જગ પર નથી કોઈ ના દાહ દેવા !
 “ ંહાલા ! તેનુ સુખમય હશે મૃત્યુ કેવુ થયુ હા ! ”
 બેઈ તેને પ્રણયી વદતો શાન્ત ગભીર વાણી,—
 “ હુ આવ્યો છુ ઉતરી ચમુના રાત્રીએ હોડી માની,
 “ ંહાલી ! તે એ શબ જરૂર છે, મિત્ર તેનો બનુ હુ,
 “ ચાલો તેને નદીતટ જઈ અગ્નિનેા દાહ દેશુ ”
 આભારે કે પ્રણયઉલરે શીશ નીચુ નમાવે,
 ને ખ્યારાના હૃદય સમ એ નુદરી ગાલ ચાપે,
 ત્યા તો ‘ ંહાલા નરપ લટકે ગોખની બારીએ છે, ”
 બોલી એવુ ફૂદી પડી નીચે સુન્દરી ગાલરી એ
 બેઈ તેને પ્રિયતમ કહે ઉરથી ઉર ચાપી —
 “ આવ્યો હુ તો ઉપર ચડી એ સાપને દોરી માની ”
 સુણી આવુ ચકિત થઈને માન્ય વિચારતી કે,
 ચિતાવાળા સજ્જન નયને સ્વામીને બેઈ રે’તી

ત્યા ઝોલાએ છત ઉપરથી ઝૂલતો એક દીવો,
 હાડીમાથી સરકી નીકળ્યો ધૂમ્રનો ક્યામ ઝોટો.
 તે જોઈ ને દઢ થઈ જરા ઉચ્ચરે આમ શ્યામ
 “ મહારા બહાલા હૃદય તુલસી! દાસ તુ રામનો આ ,
 ફાની છે આ જગત સઘળું, અત આ જીવવાને,
 જે છે તે ના ટકી કદિ રહે સર્વદા કાળ ક્યાએ
 શોધી લેને પ્રિય પ્રિય સખે સર્વદા જે રહેશે,
 આશા તૃપ્તિ વિભવ સુખની તુચ્છ સૌ છોડી દેને,
 હુ તારી ને મુજ પણ સખે પ્રેમી આ દિલ તારૂં,
 ને જાણીને હૃદય મુજ તો આજ ચીરાઈ બતુ-
 તારૂં તે ના તુજ રહી શકે તુટશે સર્વ મહારૂં,
 માટે છોડી “ તુજ ” “ મુજ ” હવે દાસ આ રામનો તુ-
 આ દીવો જો તુજ થઈ બધું તેજથી પૂરી દેતો
 દીપ્તિ હીણો તિમિરમય છે ધૂમ્ર તો અંત તેનો
 ભોળા તારા હૃદય સહ આ પ્રેમનું જે સરીર,
 તે તો વાયુ વતી ઉડી જતી આખરે અત ખાક
 શું છે હુમા ? મુખરૂપ તને દેહ આ ના યવાની,
 બહાલા, તેને મરણ પછી તો ક્ષત્રમા બાળવાની,
 ટેકો ન્યારે તુજ હૃદયનો કેઈ કાંઈ ન રેશે,
 રાતા ત્યારે જીવિત સઘળું પૂર્ણ તે કેમ થાયે ?
 ત્યારી તુ પ્રિયતમ કરી મૃત્યુની શ્વે અગાડી,
 ને મહારો તું કર ગ્રહી મને સાથ લેને છોપાડી,
 સોડી ભીંતો તિમિર ગઢની દિવ્ય સ્થાને ઉડી જા,
 ને તે માટે હૃદય તુલસી! દાસ શું રામનો આ

તે શીખાવ્યો રસ ઉર ભરી પ્રેમ સસારનો જો,
 દોરી જા તુ મુજ ઉર હવે દૂર સસારથી તો
 શુ શીખાવુ ? શીખવ મુજને પ્રેમ વૈરાગ્યમા તુ,
 ભગી ચેતી ઉઠ ઉઠ હવે ઉઘવા સર્વદા તુ ”
 ઉડુ ઉડુ હૃદય ઉતરી સાલણી આ રહુ’તુ
 ને પ્રેમીના મગજ ઉપરે ઉષ્ણ લોહી ફરતુ
 નિદ્રાભાથી દિવસ ઉગતા ઉઠતો જેમ હોય,
 રાત્રી તેનું મુખ ત્યમ દિસે શાત ગભીર ભવ્ય
 દષ્ટિ ફેંકી પ્રિયમુખ લણી પ્રેમ ઔદાર્ય બીની
 બોલ્યો વાણી ગદગદ ચમ્ર મેઘની ગર્જનાશી -
 “ રે કલ્યાણી ! સખી ! શુર ! પ્રિયે પ્રેમની દિવ્ય જ્યોતિ !
 તારે પથે વિહરીશ હવે જાળ જાળ તોડી
 સસારીને શીખવીશ હવે સ્નેહ, વૈરાગ્ય, ભક્તિ,
 ને અતે હુ મરીશ સુખમા રામનુ નામ બોલી,
 ચાલો ચાલો નદી તટપરે જીવડી બાધશુ ને
 જહાલા જહારા રઘુપતિતણા ગીત ગાશુ જ પ્રેમે
 મૃગારી હુ તુલસી તુજ કયા ? શાત વૈરાગ્ય તે કયા ?
 સસારી આ તુજ હૃદયમા રાનતુ ઉગવુ કયા ?
 શુ વિચાર ? મુજ મગજ તો જહાવડુ આ બને છે,
 શુ વિચાર ? મુજ હૃદયમા આસુડા ઉભરે છે ”
 જન્મને જીવના કૃત્યો આકસ્માતિક સો અરે,
 પાસા ફેંકે જનો સર્વે, દા દેવો હરિહાથ છે
 “ કરુ છુ ” ને “ કર્યું છે મેં ” બૂકુ એ અભિમાન હા,
 કરી તે શુ થકે પ્રાણી આ અનન્ત અગાધમા ?

૨૦૭

૧૩૨

બાહુક

(નળ દમયંતીનો પુનર્યોગ)

(હાથી)

ધપતી ધપતી વેગે રાત્રિ ધીમી પડી જાય છે
ઉડુગણુલરી પાખો ખડોળી કરી ઉડી જાય છે
અનહદ ધ્વનિ ઉડે ઉડે ગમીર સુણાય છે
ધીમુ વિકસતુ શીળુ ંહાણુ શિશુસમ વાય છે
અણુસમજુ એ બાહુડુ તો અખોલ હસ્યા કરે,
બટુક ગલરૂ પાવો ગેળી બબવી રમ્યા કરે,
બની રમકડુ હીચે જુલે ઉષા રવિને કરે,
સ્મિતથી સુચવે “ મોઘા લહાવા કસોટી પછી મળે.”
હૃદય સરસા રાખી શાંતિ અને સુનકારને,
હસતી રમતી ગાતી ગાતી નદી વહી જાય છે
સુરળી નલની હાથેલીમા વધાવી નચાવતી
મુદિત મુખડે બાલા વેલી વધે કુદી નાચતી
સ્થિર નજરને ન્હાના ધોધે નચાવતુ આ સમે
અહિં ઉભુ હશે ઉત્ક્રાંથી ઉષા સમ કોણુ એ ?
તીર પર જુલે આરાવળી અલૌકિક વટિકા
ભવન વચમા ત્યાથી આવે ઉજ્જસલરી શુ આ ?
વિમલ વસનો ધોળાવાળી સુમગળ મૂર્તિ ને
ઝલક વદને નિરાશાની કરૂણ છવાઈ છે,
હર ઉછળતી ઉડી આશા છતા સ્મિત છાય ને
પ્રણય પુતળી ગાતા રૂવે, રડી વળી ગાય છે:-

હો ભલા ભગવાન દેવા !

હો ભલા ભગવાન

હુ ખીના વિશ્રામ દેવા !—હો૦

ભૂલી એ 'ગઈ કાલ' જાતા ંહાણા ઉડયા કૈક વાતા

ત્હોયે આવી 'આજ' આ કા ?—હો૦

દારૂણ હુ ખના પ્રતાપે કે વળે અધારા આખે

ના સૂઝે ભવને ભૂલાવે—હો૦

વૃત્તિ ઉઠતા તો, વહાલા તજી દે વિસારે ંહાતા

ત્હોયે એ ન મટે મનમાન્યા ?—હો૦

ંહાલા ને વિચારવાની ઉરની અમી-સરવાણી—

જીવતી ન સુકાવાની ?—હો૦

જીના મર્મ સ્વજન ભોળાના કૈ ઘટે સતેજ થાવા

ઉરાડી અમીના છાટા—હો૦

કે વિચાર્યું ન જાય એવું, હુ ખડુ આ કેને કહેવું ?

કયા સુધી અમારે રહેવું—હો૦

બાળકડાની બાહ્ય ધરોને ઉગારી નિભાવી લ્યોને

રહામે અમારી જીવોને—હો૦

પ્રતિ સમય આ, નાહી આવું સ્તવી નમી તેજને

તટ—પગથીએ ઉંહા ઉડા નિસાસથી એ ચડે,

છેર ધડકતે ભીની આખે રહે નિરખી બધે,

જડ સમી હીસે સૃષ્ટિ નિત્યે છતા ઉભી કા રહે ?

મુખ ગરીબડે રોવા જેવે કરે કંઈ શોધ ત્યા—

સહરી શ્રવણે છાનું ક્રૂણ ગઈ સખીકૃત્ય ત્યા,

પીગળી પુલકે બહીલી મુગ્ધા “વિભુ દીનના”—સખી-

નિરહિણી ગઈ ભૂલી રોવું સુણી કંઈ બહાવરી

ચપલ ચતુરા ચમકે એવું એ શુ હશે લલા ?
 પરિચિત સ્મરે પૂર્વાવસ્થા ચકિત જ ચચલા
 “સ્વજન-સુર એ એનો એ હા ! ખચિત મધુર એ”
 વદી ઉમળકે, આવે ત્યાથી, જવા વાંી, સુર એ,
 ચીરી સમીપની ઉડી ખીણો લયાનક લેખડો—
 પતિત જનની પીડાનો શુ અવાજ હશે થતો ?
 ખડક સમી એ કાળી કાળી કઠિન જ લેખડો—
 ઝંઝં સમયતુ કેા એ જોતુ ઉલેસ લગ્યા કરે ?
 સ્મિત રૂદનના ભૂંડી લેદો ગા / હની આખ એ
 તહિં લીસરડા ગાખા આશા ઉડેલ તણા વસે
 વિતક વરસ્યા કે ક તેથી ફરી ગઈ આકૃતિ
 સ્વજન પરખે એવી મુદ્રા ન જેની ચ તે લવે —
 “શુ ઉડી ગયું એ ? પખી મહારા ! ઉડી ન જઈશ તું”
 લલિત મધુરી આ લીલાના અમાનુષી સત્ત્વ તુ !
 કરુણ ગીતડા ગાને, ગાયા ન કા કર તુ હજી ?
 મુજ ગરીબની ઓછી ઈચ્છા ન કા કર તુ પુરી ?
 વિદ્ય નવ થા છુપી ગાજે લલે સ્વરમૂર્તિ ! તુ
 સહચરી ઉડી સ્વપ્ન ઉડયું જશે પણ ઉડી તુ ?
 સ્મરણ ઉખળ્યા તુ ગાશે તો વ્રણો શમશે કઈ
 બ્યથિત જનની તૃપ્તિ ટાળો ન શાત્વન કા દઈ ?
 પ્રતિપળ દિને કે રાત્રીએ સુતા ત્યમ જગતા—
 તરવરી રહે વસ્તુ બહાલી તણી પ્રતિમા સદા,
 મુજ અધમતા કેરા ચિત્રો ચીરે ઉર ત્હોય ત્યા—
 સુખ અધિક હું માનુ છાજે ઘડીક ન એ છતા !

પ્રિય સ્વજનના મીઠા સ્વપ્ને મથુ શમવાય ત્યા—
 સઉ પજવતા ત્રાસે પ્રાણી ભવે અળખામણા
 અજળ સુર એ ઉઠો ગેબી સમીપ સુણાય કયા ?
 પરિચિત સમી સિંચી શાંતિ ગયો શમી એય કયા ?
 રહી હદ હવે અવી ! ત્રાહી ! સહિ ન શકાતુ કે
 પ્રિયજન વિના હૈયુ ખાલી કરી ન શકાતુ કે
 પ્રણયીજનને વહાતા પાછુ જીવે નવ પાતકી—
 ઘટતી જ દશા આવી એવા કઠોર નઠોરની !

કઈ સમજતા શીખ્યો ત્યાથી તવાય જવરે તનુ
 અનુભવ મને વહાલાઓના વિયોગ તણો બહુ
 નથી વિરહ કે ઉડી પીડા ખમાતી જરી હવે
 રતિ નથી રહી, નીચોવાતા ભવે કઈની મને
 વળી હદ વિધિ ! જોને બાપુ ! દયા કરી દે ક્ષમા
 ઘસડી ઘસડી છેલ્લે છુદે છતાં તુ જીવે ન કા ?
 નવ ઘસડ તુ, અધી આવે અગકિત અકાળથી
 વિવિધ દમને શાંતિ સ્વાને દીઠી ન કદી જરી !
 વિધિ ! ઘસડતા વહાલાએ ને જરા સ્મરવા જ દે,
 પ્રણય સુખી ચાદી મીઠી પળેક છબવ ને
 સુજ અધમને આવી ઓઠી વગે ઉગ વાસના—
 કૃપણ ક્યમ થા બાપુ ! તેને ઘડીક નિભાવવા ?
 કઈ નહિ, ભલે, વહાલા સત્ત્વે અઘૌઠિકે વિશ્વના
 રમત રમજો ગાતા નાચી અબચળ રાસમા !
 કુસુમસ્મિતના લીલા લીલી ધરે તમને જ ત્યા—
 ઉર—ઉકળતા આનુ ઉન્હાની અજલિ અપું કા !

સમજ સરતા બહેરી બુદ્ધિ કરે કકળાટ તો
 સહૃદય થઈ, લોળા બહાલા ! ન તેય વસાડજો-
 પણ શિખવજો ગાતા મીઠું દ્રવી રસ તૃપ્તિનો
 સમ વિષમ એ ઉઠા લેહો લવે સમજવજો,
 કઈ નહિ કથુ ! મુગા મારે દ્રવિશ ન આસુઠા
 વિગત ભૂલવા કે કે મિથે મથુ ત્યમ હાર કા !
 હૃદય ઉકળે રોમે રોમે વરાળ ઉન્હી વહે
 શરીર થીજતા વાયુ થડે, જવય લવી મુખે
 ગલરૂ વયની લોળી આખે કુટુબ પ્રજા વસી
 અવર ન હતી આશા, સેવા વિના મુજ એ તણી
 જનસમૂહમા સિચી શાન્તિ કુતાર્ય થતા થતા—
 સુખદ સેમયે વર્ષો કેવા વહીય જતા હતા ?
 જીવિત જગને રિદ્ધિ સિદ્ધિ પ્રવૃત્તિ સદા રચે
 સ્મિતભર મૃદુ તૃપ્તિવળી નિવૃત્તિજ લોગવે
 રમી ઉર રહે સ્વપ્નામા યે પ્રજાહિન રોજ ત્યા—
 શમતી સુખમા એના, મહારી પ્રવૃત્તિની વાસના
 હૃદય પુલતુ આનન્દે આ પવિત્ર વિચારમા
 ખમર ન હતી સહેવાની છે ભૂલેની પરપરા,
 ખમવુ વસતા વ્યથિમા કા સમઠિની લાવના ?
 જનસમજમા ના આવે કા અલેદ અનેકતા ?
 જનની વસુધા કરે અકે સુગધ-રસે-ભરી—
 વળતી, રમતા અતે સૂતા, નિરાત હસાવતી.
 ગુણવતી પ્રજા રવખે સ્વપ્ને મનેજ વધાવતી
 નિરખી રહી એ સતોષે, કે સમરૂ સ્થિતિ પૂર્વની.
 અગકતી મહુડે લીલી લીલી લતા સર સુન્દરી—
 તટ-તરૂ પરે, ધીમી ધીમી છવાય બધે રતિ.

પ્રિયજન નીચે નાચે ઉચે ઉડે કલહસ કે
 કુસુમ કુમળા માળા રૂપે લચી સ્મિત છાય કે
 હૃદય વસતી વેલી બહાલી તણા સહચારમા—
 સહચરી અને આત્મા મહારા સુવૃત્તિ વિચારમા
 અહિ રચી, લીધા દહાવા, દહાણા દીધા, સુખ સ્વર્ગના
 વળગી વળગી પુલ્યા ફાલ્યા વસતની છાયમા
 સુષીયલ સખિ ગૌરી શાહી ! ગણુ પરિણામ આ—
 સુખદ તુજ સૌ ઇચ્છાને હો અધીન થતા મદા
 સ્થિતિ અવનવી એ કયા ? આ કયા ? જડી વિકૃતિ જગે
 સમજ ન શકુ આ ત્રાસેથી અનુગ્રહ શુ થશે ?
 સમર છુ દિત એ કલ્યાણીને જરી કચવાવતા—
 વિપરીત દશ બેહરી લીધી પડ્યા હુ ખઝાળમા
 જગ-કપટમા ભોળે ભાવે ભમાઈ જરા જતા—
 અધમ જનના સગે પામ્યો અધોગતિ ખેડતા
 સમજ વિકરી પોતાનાને પીડા દીધી સામટી
 શતમુખ ગતિ આ પાપીના થઈ વિનિપાતની
 વિષ જગતના દશે વ્યાપ્યુ ફરિ મુજ આકૃતિ
 ભવિત ભગમા ભણે કોઈ ન બાહુકને કદિ,
 પ્રિય પ્રિયતમા દેવી ! આ શુ ? સતિ મુજ સાધવી !
 કળી ન શકતુ ભુકુ હૈયુ અભયળી આજની
 પૂછુ પણુ કા ? મેં તે શુ શુ અકાર્ય નથી કર્યા !
 વિપરીત અને બુદ્ધિ બેહરી વિનાશ કરાવતા
 કઈ નહિ ભલે ! ઘેલા લોડો ગમે ત્યમ છો ગણે
 મુજ મનગમી હેતુ ઇચ્છે ખીજો ન કદી મને

ન વનવગડે મેલી મે શુ ? કઠોર થયો ન શુ ?
 હ ખી મુજ હુ જે એવીને મે હુલાવી ન એમ શુ ?
 સહુદય પ્રિયે ! તારા જેવી તુ મ્હારી અરૂંધતી
 તુજ વતથકી હુ જેવાને વસિષ્ઠ બનાવતી
 કુલ તુજ સમી આ લીલાના ધરીશ સુલક્ષણી !
 ચરણરજને વદી ત્હારી, લલિત નિરખી
 લઈ તુજ રબ, જોતા રોતા પળીશ સ્થળે કઈ
 કમનસીબને સારૂ છે કે શકીશ ન ઓળખી
 નળ તુજ ભમી પુણ્યસ્થાની અખોલ અબાણુ આ
 જીવિત કરશે પૂરૂ આખી કરી તુજ આજ હા !
 મુજ જીવસમા બાલુકા ! હો સહુજ ભૂલી જવું
 ઉર શમવજે, દેતા દેવી ! ક્ષમા દમયતી તુ
 જીવન મુજ છે નીચે નીચેજ ભેરવજપથુ !
 મલિન જીવને પ્રાયશ્ચિતે નથી નિજ પાપનુ !
 મૃદુ, ઉર ! બને શાને કર્મો કઠોર કર્યા છતા ?
 બળી સળગી જા ! ત્હારી રાખે સમાધ અણાય કા ?
 સ્મરણુ રસળે બહાલાઓતુ ! ઉરે પડ ઉખળે !
 શરણુ તુજ લે ! મૃત્યુ મીકા ! ન આશ હતાશને ! ! ”
 પથિક વદતા આવી રીતે નિરાશ અતિ થયે
 શિર ખડકમા કટાણાથી અફાળી પડે નીચે,
 શિર થકી વહે લોહી ઉન્હુ ! મ્હડે ચકરી—ઢળે
 સહુદય ઉરે ભૂલોના ઘા રૂઆય ન આ ભવે
 કુદરત અલી ! અવી કા તુ અબાણુ સમી ઉભે ?
 હૃદય-ભગિની ! ત્હારે ના હો નમેરી થવું ઘટે

મરમી ભરતા દહીં દીલે ઘટે હુક આણવી
શરણહીનને પપાળી, લે સ્વઅક, દયા ધરી !
લહરીપર કે વેળા વાધે સવાર વળી ધપે
પ્રિયમયી થવા ધીમે ધીમે વિકાસ ઉપા ધરે
કુદરત સમુ સ્પર્શે ત્યા કેા ઘવાયલ વીરને
વળગી વળગી બોલતા રૂવે, ન બાહુક તે સુણે

(કાલીંગકો)

“શાત થાવ સ્વસ્થ થાવ
સ્વામી મહારા શ્યામ ! હો !

ધ્રુવ

વિતકને વિસારીયે વાડ નવ વસાડીયે
વિસરીયે વિભુને નહિ, નથ ! હો—શાત

હુ ખને પ્રભાવવા—ઉરને ઉભાવા
ઉગે બુઝે આશાનો ઉભસ ! હો—શાત”
ઉકળી ઉછળ્યુ હૈયુ ગાતા છળી દમયતી એ
વિનવી વિનવી દુભાયેલા જગડતી કથને
અશરણુ સતી હૈયાસની અધીરી ખડીતા રૂવે
કઈ ન સમજે ! ઘેલી એ તો લયેલ લગ્યા કરે —
“ રસ ભવનના ! વહાલા ! ન આમ વહાલા ઘટે કદી !
અધીન નજરે ના બુઝો કા ? ઉત્તી તુજ આ સખી !
પ્રિય ! ટળવળે તહારી આ બે બળીઝળી વેલડી
ઉભય બળતા સુગા મારે ! ન ભરમ ઘટે થવી !
તુજ હૃદયની ઉડધનેા મને જ ઉકેલ છે
પ્રકૃત ભવિતે લાગ્યા ધાનો ઉકેલ મને જ છે

મુજ વિષુ ન તુ, ઓ બહાલા, ઓ ! ન નૈષધ વિષુ હું-
 ખીરજ નથી હો ! જગો બહાલા ! હવે ન ઘટે સૂરું ”
 કરૂણ રસને અબ્ધિ ઉડે પડ્યા પણ ના ડુબ્યા !
 કલહ વિચિના બહાલા ! કે કયાય આમ ફરી મળ્યા !
 કંઈ નિતરતા આસુડે તે પ્રકાશભર્યા થયા !
 પ્રણય પ્રભુની એ સેવાના, અહો ! ફળ આ મળ્યા !
 સ્વજન સ્મરણે દષ્ટિયોગે પ્રદર્શન પ્રેમના
 પ્રતિપળ થતા તે બહાલા ! તે જગે પ્રકટાવવા
 અનુભવ ઘડ્યા અ ગે સિદ્ધિ ભરી પ્રભુતા વધે
 બસ વિદુરિયે ચાલો બહાલા ! જગજનસેવને
 પરિચિત થતા ઝખેડુ એ રસાયન સ્પર્શનું
 રૂધિર થડકો થભ્યા ! શાંતિ ભર્યું શિર તો થયું
 નયન ફરક્યા તે સાથે કે ઉડી પછડાય ને
 નળ વિમળ એ એનો એ તો નમે દમયતીને !
 ભૂલ સમજતા સર્જેલી ક રૂઝાવ મળેા ઉડા
 સહૃદય ઉરે સધાશે કે સળે સળ સામટા
 પટપર ખીલો કે કે રગો અનત વસતમા
 લલિત કુલડા મધ્યે નાચો વિમુમય વીરલા

લલિત.

૧૩૩

ઉત્તરા અને અભિમન્યુ

અનુષ્ટુપ

“ધાઓ, ધાઓ, અરે નાથ ! ઉગારો અગ્નિઝાળથી.”

લવતી ઝળકી જગી નવોઢા આસુ ઢાળતી

વસતતિલકા

“મોઘી કળી હૃદયની સુકુમાર મહારી !
 કોણે ત્હને મધુર ની દરમાહિ ડારી ?
 સૂતો સમીપ અભિમન્યુ પતિ પ્રચડ
 તે ભૂલી કોણ રમતો અહિ મૃત્યુ સગ ? ”
 એવુ વદી જ રણધીર નવીન નાથ
 દાબે ધીરે ધબકતુ ઉર ઉર સાથ,
 ખીલી ગુલાબકળી ઝાકળ બિન્દુ ધારે,
 એવા કપોલ પર આસુ ધીરે સમારે,
 ને સ્પર્શી ત્યા અધરથી મૃદુભાવ ધારી
 પૂછે ફરી ફરી પ્રિયાવદને નિહાળી —
 “ શુ છે ? મીડી ! થયુ શુ ? આવડી કેમ કાપી ”
 મુઘ્ધા ફરી હૃદયસાથ ધિરેથી ચાપી

અનુક્રુ.

ઉખેડી ભૂમિથી નેનો રોપિયા પતિનેનમા,
 લસતા દીર્ઘ પક્ષોમા આસુડા ગુથીને નવા,
 કરી કઠ ઉચો કાઠ અખોડા ક્ષણ એ રહે,
 પછી દીન બની સ્વપ્નાતાણી વાર્તા બધી કહે—

ઉપેર

“આજે નાથ ! બન્યુ વિપરીત
 તમને તે કહુ શી રીત !
 બણે પુરૂષવેશ જ ધારી
 મહે અશ્રવે કરીછ સવારી,
 ધારી ધનુષબાણ હુ ચાલી
 મૃગયાકાજ વનપથ આલી,

સુન્દર એક ત્યા સહકાર,
 તે પર એહ છે સુકુમાર
 બુગલ કપોતકેરૂં મીહું,
 કરતુ પ્રેમકેલિ દીહું
 મૂર્ખી હું ખરે બની ગઈ
 બીજી કાઈ સૂઝ હું,
 ને શર ફેંકી નર તરૂંડાળ—
 પરથી પાડીયો તત્કાળ,
 સહસા ત્યાહિ અગ્નિજવાળ
 ઉપની કપોતી કેરે ભાળ,
 કુદતો એહ અગ્નિ કરાળ
 આંચો મુજ કને ભરી ફાળ,
 જિહ્વા તીવ્ર નયવી અનેક
 મુજને વીટી વળિયો છેક
 છોડી સર્વ બીજા અગ
 અ બોલો ધર્યો નિ શક,
 છળીને એકદમ પછી નાગી
 કરવા રૂદન હું તો લાગી ”

સારકો.

એમ વદીને નાર સહસા આસુ રેડતી,—
 “સ્વપ્નાનો શો સાર હશે કારમો નાથ એ ?
 અભાગણી હું મોહ ! બીધી મતિ શાણે સૂચી !
 બીજી જડયુ નહિ કોઈ ? કપોત પ્રેમી શે હુણે ? ”

વસંતતિલકા.

“શાને મીઠી ! તુ ગભરાય અતીથે ?
આ સ્વપ્નમાહિ નવ વાસ્તવ કાઈ દીસે —
ને ! પેલી વાગી રણદુહલી રમ્ય ઘોર ?
રે ! અશ્વ ! અશ્વ !—સખિ કંઠ હવે તું છોડ. ”

ઉધોર

“ બહાલા ! ન્હોય દુહલી નાદ,
એ તો મેઘ ગાજ્યો આજ,
બધન કંઠનું કયમ છોડુ,
મુજને ભય નથી કંઈ થોડુ,
પેલી અગ્નિકેરી ઝાળ
આવે એ ! બુઓ શી કરાળ ! ”—

શિખરિણી

“ અરે ઘેલી ! એ શું બકતી ?
બધી એ સ્વપ્ના ભ્રમણા —

દુતવિલગિત

તુરગ ને મુજ કાઈ ખુ ખારતો,
‘રણ ચઢો’ કે એમ પુકારતો,
નહિ વિલમ્બ હવે કરવો પ્રિયે !
કદિ જ ધર્મ તજ્યો નથી ક્ષત્રીયે ”

ઉધોર

“ ક્ષત્રિય ધર્મ ને પ્રિય થાય,
તો તો કરી કૈટી ઉપાય

સવેં સકટોથી નિત્ય
અબળા રક્ષવી એ રીત,
પેલી તીવ્ર અગ્નિજવાળ
મુજ પૂઠળ ભમે ચિરકાળ
તેનાથી બચાવો નાથ !
અબળાનો તને નવ હાથ ”

વસતતિલકા

“છે એક જો ! સબળ નિર્બળનો જ પાતા,
બહાલી ! હવે સ્થિર થઇ ધર ચિત્ત શાતા —
જો ! દેખુ આ અસિ પહોણે ચમકે અનત,
ને ચિત્ત આ ચમકીને બન્યુ વેગવત ”

કુન્નવિવગિત.

અધર વેગથકી અધરે અડી,
નૃપકુમાર, પ્રિયા અળગી કરી,
ત્વરિત અશ્વ પદાણી પડ્યો રણે —
તુરગના પગલા યુવતી સુણે

અનુબુધ

દષ્ટિપાર થયો કાન્ત, પદ્મોષ ગયો ડુબી,
ભૂલી ત્રિકાળને મુઘ્ધા અનિમેષ રહી ઉભી.

નરસિંહરાવ

“રજનીથી ડર તોયે આજે એ લેખતી નથી,
ક્યા છે ! કય, સખે ! ક્યા છે ! કેમ હુ લેખતી નથી ! ”

લખાવેલા સ્વર મધુર આ વ્યોમ માહિ તરે છે,
 પુખ્તે પુખ્તે વિટપ વિટપે નૂતન શ્રી ભરે છે,
 ન્હાના ન્હાના વપુ ધરી શકે શોધતા એ દિશામા !
 રેલતા એ રતિ વિવિધ શી કે શશીની નિશામા

દિવ્ય પ્રભા નિરખી ઉત્સુક જે થયેલી
 દેખાડવા સુહૃદને પ્રણયાર્દ્ર થેલી,
 તે આ સ્વભાવસરલા કરી દોડ નાની
 બોલાવતી ધસતી બાલક દેવયાની

વરે જે શોભાથી વન વન વિષે બાલ હરિણી,
 સરે વા જે રીતે સુરસરિતમા સૌમ્ય કરિણી,
 કરે એવું જ્યોત્સ્ના ભ્રમણ, ભ્રમણે જ્યા અટકતો
 શશાક પ્રેક્ષીને સુભગ મણિ સે થે ઝળકતો !

તરંગો અભિનદે આ અગો લલિતને નમી,
 સમગ્ર નભ વર્ષે છે, આહા ! ઉપરથી અમી

થડો મીઠો કુમુદ વનનો માતરિશ્વ વહે છે,
 ફીડન્તો જ્યા તરલ અલકશ્રણિ સાથે રહે છે,
 બાલાને એ વ્યજન કરતો દાખવે આભિજાત્ય
 પ્રેરે નૃત્યે પદ રસિકનો અગ્રણી દાક્ષિણાત્ય

જેવી તરંગશિખરે જલદેવી નાચે,
 વક્ષસ્થળે શિશુસમી ગણી સિધુ રાચે,
 અજ્ઞાત તેવું રમણીય નિહાળી લાસ્ય
 પામે પ્રમોદ વસુધા ઉભરાય હાસ્ય

હવે તો મેદાને વરતતુ દિસે છે વિચરતી,
 વિલોકે સામે ત્યા ત્વરિત ચરણોની ગતિ થતી,

રહ્યા બન્ને બાબુ તરૂંવર નહીં કે ચમા,
 વસેલુ આવીને પણ સકલ સૌહાર્ય કચમા
 રાહિણીપતિના માથે રશ્મિઓ રમતા હતા,
 તુહિનાચલના જાણે શૃંગમા ભમતા હતા,
 શોભિતા શા સહુ અવયવો, સ્નિગ્ધ, ગોરા, ભરેલા,
 યોગાભ્યાસ પ્રબલ થકી શા યોગ્યતામા ઠરેલા,
 ગાલે, નેત્રે, સકલવદને, દીપ્તિ સર્વત્ર ભાસે,
 જ્યોત્સ્નાને એ વિશદ કરતો સ્વચ્છ આત્મીયહાસે

આકાશમડલ ભાણી દગ એ નથીજ,
 વિશ્રામ આજ નથી ભાતિક કોઈ ચીજ,
 નેત્રો નિમીલિત થતા હૃદયે તણાય,
 અધ્યાત્મ ચિન્તન નિમગ્ન થયો જણાય

હવે તો આ આવી સમીપ ગુરૂકન્યા કચતણી,
 અવસ્થાને જાણી નહિ, અગર જાણી નહીં ગણી,
 “નિહાળે શુ ? હા તો સફલ સમજુ આ ગમનને,
 નહિ, નીચી દૃષ્ટિ-અરર ! અવમાને ગગનને ”
 કર સાહી કહે મીઠું “એમ સાગરને તટે,
 મુખ તો વિધુલક્ષ્મીનું બે સખે, આમ ના ઘટે ”
 પાડી નાખે તનુ પર પડયુ બિન્દુ જે હૈમ આવી,
 આડીમાથી મૃગપતિ જરા યાજ જેવો હલાવી,
 કીધો નીચે સુતનુ કરને એ પ્રમાણે કયે બન્યા
 આખા જેવો શશી પણ થયો દૈન્ય દેખી નભે ત્યા

સાશઃ બીરૂ નિરખી રહી આસપાસ,
 નહાનુ દિસે મુખ અનાદરથી ઉદાસ,

ધીમે હવે કય લણી ન્યમ એ વળે છે,
 તેવુજ હા ! ઉતરતી દગને મળે છે
 જરા જોયુ ત્યા તો અતિશય દિસે છે પ્રસરતી
 કુમારને લજ્જા, નયન પણ નીચાજ ધરતી,
 રહી વેળા થોડી કય પણ હવે આમ ઉપરે,
 હતુ ધીમુ તોયે, પરિચિત છતા એ બહુ ડરે
 ‘ અવસ્થા ભેદનુ, દેવી, તને લાન દિસે નહિ,
 મુખ્યા શુ સમજે છે તુ બાલભાવ બધા મહી ? ”

રે ! રે ! એને શ્રવણ ન કદી વાક્ય એવુ પડેલુ,
 હૈયુ એનુ મદુલ વિરલુ ગર્ભાશ્રી ઘડેલુ,
 આસુ આવ્યા નહિ પણ બની બાલિકા છેક આખી,
 બિલી યત્ને વિવશ ચરણે મર્મ નિજવાસ નાખી

આ તે બિલી કુસુદિની સરખી નમેલી,
 જે ચ દ્રુતી વિકૃતિને ન કદી ખમેલી,
 લાવણ્યને વિવરા જોઈ નહી શકે જે,
 ચિત્તે બહુ વખત રોષ કયહા ટકે તે ?

સ્વસા જેવી જેને દિલગિર કરેલી નહિ કદી,
 રહી સાથે જેની શિશુ સમ બનેલો પણ સદા,
 ડરી આવી તેની સ્થિતિ નિજ કઠોર પ્રવચને,
 થયો પશ્ચાત્તાપ પ્રબલ મનમા તુર્ત કયને
 શબ્દ સાત્વનને માટે શોધે પણ મળે નહી,
 વિચારે બહુધા તોયે કંઈ ચેન વળે નહી
 રોતી હોશે અવનત મુખે એમ શકા કરીને
 ઉચી લીધી તનુ કટિ કને બાહુ સાથે ધરીને

“ખાલે શુ છે વદ નલ વિષે ? સજ્જ છુ સર્વ જોવા
તારી સાથે, અધિક રડશે તો પછી સાથ રોવા ”

રોકેલ અશ્રુદલ જે હૃદયે જડીને,
ભીજે કપોલ કચના હવણા પડી તે,
છાયુ હતુ ઘનપટે મુખ ખેદના એ
ત્યા એ સુહાસ્ય વિધુના મમ અદ્ય થાયે

ધરી હૈયાસાથે સદય મૃદુ આલિંગન કર્યું
વળીને ઓઠેથી મધુર વદને ચુમ્બન ઈર્યું,
ઠરી નીચી હાવા સજ્જલ નયને એ નિરખતો,
છવાયેલુ હૃદયે વદન દિસતા હૃષિત થતો

રકુરે લાવણ્યનુ શુ આ પરિવર્તન અગમા !
રમતી રમણી ભાસે દિવ્ય નૂતન રગમા !

શોભે જેવી શુચી નિસરતી માનસેથી મરાલી,
વર્ષા કેરા વિમલ જલમા નાચતી વા મૃણાલી,
ઓચિ તી વા તનુ ચમકતી મેઘથી જેમ વીજ,
ખાલા તેવી ખની ગદ્ય ખરે ! અદ્ભુત સ્પર્શથીજ
વૃત્તાન્ત પૂર્વ સઘળુ વિસરી ગદ્ય એ,
દ્રષ્ટવ્યમા દ્વિગુણ બદ્ધ હવે થઇ એ,
સ્નેહોર્મિથી સદયની થઇ આખ ભીની,
જોતો રહ્યો સરલતા કચ સુદરીની

તરે જે શોભાથી વનવન વિષે ખાલહરિણી,
સરે વા જે રીતે સુરસરિતમા સૌમ્ય કરિણી,
કરે એવુ જ્યોત્સ્ના બ્રમણુ, બ્રમણે ત્યા અટકતો
શશાક, પ્રેક્ષીને સુભગમણિ સે થે ઝબકતો !

વિશુદ્ધ સ્નેહતુ જોડું વિશ્વ સૌદર્યમા વહે,
વિલાસી વિધુને તારા નભથી નિરખી રહે ।

મણિશ કર.

૧૩૫

સ્નેહતું સ્વપ્ન

‘ હા ! હા ! આઘે રવિની સુપ્રભા વિરમી સિધુખોળે,
ને ભાનુ એ પ્રિયની પ્રતિભા શોધતો રશિમ ઢોળે
ધીરી રેલી જલધિ કલતા ઉજવળે વિશ્વ સીમા
મોઘા પેલા પરમ સુખના વાસ ખીજી ભૂમિમા ! ’

ગહન કો ઉરના પટ ખોલતુ,
અતુલ મનુલ માર્દવ ખોલતુ,
જલધિમા કઈ ઉડું શુ શોધતુ,
કરુણ કો કરતુ હતુ ચેતન

‘ વિશાલા વ્યોમની શોભા ઉગે ને આથમે અહિ,
તેજ સૌદર્યના ભેદો રમે ને વિશમે અહિ
ખેલુ ખૂણે અરણ્ય ગાન લલિત ગાય,
ઉચે ઝંઝૂમી રહી ચંદ્રકલા જણાય
સક્રાન્તિ તે ગીતની, ચન્દ્રકલાની વ્યાપી
કુન્ને સખી ! ત્યહિ થી પ્રેમપ્રતીતિ આપી

શ્રમતણા દુ ખભાર વચ્ચે કરી
ચરણપકજ મદ જ ચાલતા
અરણ્યની તટકુજ સ્મૃતિ ભરી
નિરખતી સ્થિર તે હતી અલિપ્ત.

રૂપેરી રશ્મિત તુને હિ દોળે મદ બુલતો,
 ઘેરી લીલી તરૂંબે ઝરો સ્વચ્છન્દ ખેલતો
 આછુ ધીમુ તિમિર રમતુ રેલતુ ત્યા છવાય,
 ત્હેને ઘેરી રાશીનુ ઉજળું તેજ ઉડુ સુહાય,
 શોકાર્તિમા ડુબતી ડુબતી બાલિકા મન્દ થાય
 બહાલા ! સ્થાનો પરિચિત બધા આજ ઝાખા દિસે છે '

પ્રાણેશના સ્નેહસ્થળે વિલોકે,
 ને અશ્રુ લીના કીકી કાળી રોકે,
 અસખ્ય આખે નલ સૌ બુવે તે,
 બાલાતણા નયન ચન્દ્રસુધા દહુવે છે
 શોક-પ્રેમભયુ' હૈડુ મહુઆ ગીતમા દ્રવે,
 મન્દ આર્તિતણા મૂરો લળે નિર્ઝગ્ને ગ્વે
 પ્રિય જ્યા હશે ?
 જન—વન વિશે ?

ના, ના, નથી પ્રિય દશ દિશે
 પ્રિય ! જ્યા તુ હો ત્યા પહોચને મુજ સ્નેહપૂર્ણ પ્રણામ આ,
 ઓ સ્નેહના સ્વપ્ના ! કદી મુજ ઉરથી ના દૂર થા
 વિલસતી અયિ સખિ ચન્દ્રિકા !
 નર્તતી વિકસિત લહરિકા !
 અયિ કુજ ! સ્નેહની મુદ્રિકા હૃદયે મૂકી તમ દેખતા
 —કહેને પ્રભુને—તે રહી છે હૃદયમાહિ અખ ડિના
 ઓ વ્યોમ ! સૌ જોતુ, રહસ્યો વીણતુ ।

બ્રહ્માડના ઇતિહાસ ઝાલ ! ઓ ! બાણુ તુ,
 પ્રિયના વિખડિત આત્મને કઈ સાત્વના ઉડી આપને,
 મુજ લીળમ અવિરત પ્રેમયોગની સાક્ષી સર્વે પૂરને

પ્રિય ક્યા હશે ?

નથી વન વિશે,

નથી જલ, ગગનની દશ દિશે,

પ્રિય ! જ્યાં તું હો ત્યાં પહોંચજો તુંજ આલસ્નેહિની વદના,

ઓ સ્નેહના સ્વપ્ના ! કદી મુજ ઉઘ્થી ના દૂર થા !

વિસ્તારેલું નીલ-ધવલ તે ઓમ જ્યોત્સ્ના ભરેલું,

ને ગભીર યુગયુગતાયુ નીર ઉડુ ઉભેલું,

ગુણ તહેમા ધીમી ગદ્ય ગમી ઘોષણા મદમદ,

આવે આવે તટકુહરમા એક યોગી વસે ત્યાં

અસ્કુટ શોકના ગીતો વાય છે વાયુના ફળ

આવી વિશ્વઉદાસી કેા શોધે છે નિર્જન સ્થળ

વાત્મલ્ય છાયા નયને ઠરેલી,

રેખા ઉડી ચિતનની પડેલી,

તે રેખ ઘોઈ સ્થિર નિશ્ચય કાઢ લેતો

યોગી ઉઠ્યો જલકિનારી જવલત ભેતો

હસતી ડોમલ રાત્રિ દિગન્તમા,

વસતી મિધુની ભર્મિં વિલાસમા

લસતી કામુદી વિસ્તૃત કાન્તિમા,

વસતી પ્રભુની વસની અણ્યો

‘રાત્રીની લલિતા શોભા વિરાજે ઓમને વિશે,

વિશ્વની માધુરીને ચે રસતી સખી ક્યા હશે ?’

મોતી ભરેલ અનિલે અમી પાઈ વીંખ્યો

તે કેશપાશ ગુથી પુષ્પકલા સરીખો

શીષે સુહાગમણિ શો શશીરાજ સોહે,

ઉભી પ્રકાશી મુખ મેદિની મુગ્ધ મોહે

મજુ પેલી અનિમિષ ઘટા કુજની મન્દ ઘેરી
 ઝીણુ વીંઝે મુલગનયના શાન્તિ પાખે રૂપેરી,
 યોગી આદ્યો ઉડુ નિરખતો પત્રગ્રન્થિ સુહતી
 શ્યામોજ્જ્વલ તે ઝરણુપટ ને ચદ્રિકા ત્યા વહતી
 ‘પ્રેમદીક્ષા લીધી તે હા ! પૂણ્યભૂમિ હમારી એ,
 તે જ તેજ ભરી તોયે શૂન્ય શોઝાર્ શી દીએ !

ગગનમા શશિમડલ રાજતુ
 જગતને અમી રેલી વધાવતુ,
 પ્રિય ! ચુમી તુજ આખડી ઓપતી—
 રસિકડી ! થઈ તે હતી ના હતી’
 સરી ઝઝર નાદ સમીર કરે,
 તરીને તટમા લહરી પ્રસરે,
 ધરી ઉજ્જ્વલ તેજ, ધીરી મધુરી
 નીતરી રવમાલ કઈ અધુરી

‘સ્નેહગીતે સુહાવી તે વનશ્રી આસુડા દહે !
 આત્મજલ સિચી પોખ્યુ તે અશ્રુધાર શે સહે ?

એ કુજ દ્વાદશ વસતવિભૂતિ લાવી,
 સાનદ દ્વાદશ શરત્શશિએ સુહાવી,
 મેઘ સુરમ્ય જલ દ્વાદશ વેળ સિચ્યુ,
 તોયે સખી ! ન ખીલ્યુ હા ! મુખપુષ્પ મીચ્યુ,
 જયોત્સ્ના તરત શુચિ મેઘ નભે નમેલો
 લીધી વિદાય સખિ ! ત્યા ઉર ચુખી ચુખી,
 ત્હારી પછાડી ઢળી વેલડી લુખી ગુખી,
 મ્હારી અગાડી પ્રસર્યો જલસિધુ પેલો’

રમ્ય તે કાલના સ્વપ્નો દોચનોમા રહ્યા રમી,
અખંચો ભીંજ્યો ચદ્ર તેજ ઉડા અમી અમી

‘જલધિના જલમા સખિ ! આથડ્યો,
અવનિના વનમાય જઈ રડ્યો,
દહન સૌ સ્મૃતિ કીધી વીણી વીણી,
શતશરે પુટી સર્વ ઝીણી ઝીણી
સહુ ભુસી સખિ ! તે ચરણુવલિ
ખણી શુદ્ધા અરીને નયનાજલિ
જલવને ઉડી પાથરી આખડી
પ્રિય ! હવે નિરખુ તુજ વાટડી’

સ્મૃતિને યુજતો આંખો યોગી નિર્જરને તટે,
સમઢુ ખી દીઠુ કોઈ રનેહની શોચના રટે
પત્રો પુખ્તો લળી લળી યુમે રમ્ય તે ભૂમિછેડે,
ધીરૂ ઢોળી અરણ્ય નિધિના નીરમા નીર રેડે,
રોતુ રોતુ સહુ નિરખતુ નેત્ર કે ત્યા ઉભેલુ,
ઘેરૂ ઝોરૂ, વિકલ વિધુરૂ, આસુડાથી ભીંજેલુ
એકાન્ત સ્તબ્ધ દૂર ચેતન કે ઉભુ છે,
છાયા વિશે કંઈક ત્યા જઈ યોગી પૂછે,
“ બાલે ! શુ સુખ જગમાહિ ન દીઠુ કાંઈ !
કે સિધુને જલ તુ શોધછ એલુ આહિ ? ”
મેઘવાયુ સમા શીળા ઘટ્ટ શખ્દો ઉરે ઢળ્યા
અશ્રુરૂઢુ મુખે કાંઈ ઉત્તરો પણ ના મળ્યા

તિમિરને છુતિના શુ થી વાદળો
ક્ષિતિજ તે જલનિ રચતુ સીમા,

ગહન કેા સુખસાત્વનના સ્થળેા
 નયન ભાળતુ ત્યા ઉડી ભૂમિમા.
 “ બાલે ! નથી જગતની જલની સીમા એ
 જવાલા પ્રચડ નહિ હુ ખની ત્યા વિરામે,
 આવા અઘોર નીરગર્જન ગર્જતા ત્યા,
 આવી જ હુ ખ સુખની ભૂમિકા વિકાસે
 અન્ત, બાલે ! નથી એ તો, ધૂમ્રશી બ્રાન્તિકોર છે,
 કલ્પિતા એ કમાનોની અનન્ત શ્રેણી ઘોર છે ”

આઘી આછી ભૂમિમા વિષમ વન વિશે, વૃક્ષના પુષ્પ ભારે,
 શીખા જ્યોત્સ્ના વિહારી ઝરણની ઝીણી શી ઘોષણાના વિહારે,
 ધીરૂ ગાભીર્ય ઢાળી કુહર કુહરમા કાલના ગીત ગાતો,
 ઘેરૂ ઘેરૂ અનેરૂ ગહન ધુધવતો સિધુ કોલે સુહાતો

વીધી નમેલુ નભ તે પ્રભાભર્યુ,
 વીધી શશિમહલ મેઘ નીતર્યુ,
 વિશાલ તે રાત્રિઉછગમા રૂડા
 અભ્લોધિના અતુલ નાદ શમે ઉડા ઉડા
 તે કાલે ચદ્રિકા ચારૂ, સ્થિર ભાવે ભરી હસે
 ખાલાના વદને હેનુ મૃદુ ગાભીર્ય વિલસે

“હિમ વિશે વસી કાચનવેલી શી
 તનુપ્રભા અધિ ! શે સુકવે હલે !
 વિરલ કેા પરેભોમની કેલિ શી
 સુખકલા કંઈ શોધછ આ જલે ? ”

ચોપાસેથી ગગન ભરતા તેજના પૂર ગાજે,
 હેને તીરે વિમળ વિધુરી ચદ્રલેખા વિરાજે,

તેહી શોભે જલધિત્મા સૌમ્ય સકીણ બાલા,
 નાચે આવા ચરણ સમીપે સિંધુની ઊર્મિમાલા,
 શોકબ્હીલી વદી, “ ત્યારે, સાભળો યોગીરાજ હે !
 સુણી ઉરે દુઃખી થાશે સ્નેહોચ્છેદની વાત એ
 પૃથ્વી મૂર્તિ શિશુત્વમા ઉર ઢળી, કૌમાર ખેલી બધુ,
 આશાહાર સમર્પી યોવન વિશે સર્વ જુકી દીધુ,
 હા ! હા ! માગર પાથર્યો પલવટી સોહે ઉઠા દેશ તે
 શોધુ છું સુપ્રસન્ન આ જલ વિશે યોગેન્દ્ર ! સ્નેહશને
 રે ! એકદા અવગણ્યો હુઠપાશ બારી
 હાવા રીઝાણુ રસિલો રસયોગ સાધી,
 શોધુ ઉઠાપી જગના જડ અવકારો,
 હા ! તે સુશીલ સુકુમાર કુમાર મહારો ”

શોકમુગ્ધ ઉભા બન્ને, યોગીને યોગબાલિની
 એવે બાલા વદી પાછી સ્નેહશીલા, પ્રભાલીની,
 “ યોગેન્દ્ર ! ગાય જલીરા ગીત આજ મિન્ધુ,
 શિર્ષે સુહૃત અભિષેક પીયૂષ ધંદુ
 બહાલાની સ્નેહ અમીકેરી કલા સ્મરાવે,
 ને હ્રૃદ્ હ્રદ ભુમિના—મધુરા—ભણુકાર લાવે
 ભવભવે પ્રિય એ મળને પ્રભો !
 અતુલ યોગ હવે ફળને, વિભો !
 વિધુકલા ! જલ સિંધુ સુહાગી આ !
 ચરણમા પ્રિયના લઇ મૂકને ! ”

“ હા, હા ” યોગી વદે તેવે કુદી બાલા જલે ત્યહા,
 ને સૌ જોતા રહ્યા—યોગી, તારા, ભુખરી ચદ્રિકા

સરી ઝંઝર નાદ સમીર કરે,
 તરીને તટમા લહરી પ્રસરે,
 ધરી ઉજ્જવલ તેજ કિનાર ઉભા,
 નીતરી રહી તારકનીય પ્રભા
 “ શોધી લમી વિધુમુખી વિધુના વનોમા
 શોધી પ્રિયા પ્રણયના અમી મડપોમા,
 રહેયો સુહાગ, રમી ના રમી ડુખી આલી,
 શોધુ હવે જલવિના જલમાહિ ંહાલી
 પ્રિય ! પ્રાણમખી ! લેજે સ્નેહાકે રસથી ચુમી ”—
 સાગરના તટમા આવી લહરી ભાગી—હસી—રમી
 લાખા કાળ ક્ષિતિજ લિજતા નર્તતા તે તર ગો,
 નિધુ ખોળે સુહૃદ્ વિરમ્યા, ધારી અજ્ઞાત ર ગો,
 ઉચે ચદા મહુ નિરખતી, શોધતી ંયોમશોભા,
 ને તારાઓ પરમભુમિમા આખડી માડી ઉભા
 વિસ્તારેલુ જ્યોત્સ્ના જેવુ,
 ંમુદ ઉર રહે એકદા ખીલવ્યુ તુ,
 ંહાલી ! ડિન્તુ હાવા સધુ
 ગતસમયતુ મ્નેહતુ સ્વપ્ન વીત્યુ,
 આશિષોથી હા વાગછીતી
 મમ ગીત તણી, પ્રાણ ! સ પૂતિ વિશ્વે,
 કિ ચિત રહેના અર્ધુ અ શો
 અયિ પ્રિયતમે ! ચદ્ર સ્વીકારી લેજે
 બા હિ દેસ'પ

ચક્રવાક મિથુન

પ્રસરી રહી ચોપાન શાખાઓ શેલરાજની,
ન જણાય જશે ડેવી મધ્યા એ મધ્ય આજની

સરિતના જલ કૃષ્ણ જરા થયા,

કિરણ સૂર્ય તણા શિખરે ગયા,

મલય નાથ પ્રિયા હૃદયે ધરે,

વિરહ સભવ આકુલતા કરે

આખા ભૂરા ગિરિ ઉપરના એકથી એક શૂંગ

વર્ષા કાલે જલધિજલના હોય બાણે તરંગ !

પાસે સામે તમ પ્રસરતા એક ઉદ્ગ્રીવ જોય,

ભીરૂ શ્યામા પશુ નયનમા આવતુ અશ્રુ દહોય

વિહંગયુગ્મ કિશોર ગમજા એ,

રસ મહીજ પગરૂપર પગ્ન એ,

નિભત અત્ર અહર્નિશ આવતુ,

રમણ આચરવા મન ભાવતુ

ઊંચે એસી રવિ ઉદયને જેહ માથે વિલોકે,

ઘેલા જેવા ક્ષણ સ્મૃતિ થતા જે દિસે હર્ષશોકે,

ઘાટા ભીના વિપટ પગ એ ત્યા નિહાળે સુવર્ણ

માણિક્યોથી અથિત સગખા રમ્ય જ્યા થાય પર્ણ

હસ્તિ નીલ સુદ્ધર વનસ્થલી

પર મળી સુકુમાર મૃગો રમે,

ઉપવનો તણી સવૃત આવલી

મહિ જવા પ્રણયી તરૂણો ભમે

નહાના નહાના કર્યાહુ શુચિ સરો કચ્છ ઉતાન રમ્ય,
સ્નેહે જોવા થકી ઉપજતી ભાવના કે અગમ્ય !
આધૂ આધૂ મુદિત રવનુ ચિત્ર સંગીત થાય,
શાનો કયાથી કંઈ નિસરતો મિષ્ટ આમોદ વાય

અસર સુદર અદ્ભુત રગની,
સકલ દૃષ્ટિ નવીન ખરે બની
રવિ મરીચિ બધે હિમને હરે
ગહનમા તદનન્તર ઊતરે

શાખાઓમા તરૂવર તણી ચક્રવાકી છુપાતી,
શોધી કહાડયે, દયિત નયનો જોઈને હ્રુષ્ટ થાતી,
ચત્ ચત્ મહિ લઈ પછી પક્ષને પક્ષમા લે,
કીડા એવી કંઈ કંઈ કરે મૌઞ્યમા દપતી તે.

સુચુત બે ચરણો થકી ઉડતા,
પવનથી પડતા, કંઈ બૂડતા,
વિમુખ એકલી નહાતી પ્રિયા શિરે
પતિ જઈ અભિષેક કદી કરે

કાઠે બેસી નજર કરતા આત્મછાયા જણાય
બીજાની ત્યા પ્રતિકૃતિ ભણી એક દૃષ્ટિ તણાય,
પુરા અગો નહિ કંઈ દિસે પ્રેમ તો તોય વાધે,
જોતા જોતા મુખ અવરનુ ગાઢ આશ્લેષ સાધે

પ્રણયની પણ તૃપ્તિ થતી નથી,
પ્રણયની અભિલાષ જતી નથી,
સમયનુ લવ ભાન રહે નહિ,
અવધિઅ કુશ સ્નેહ સહે નહિ

હાવા રકત ધ્રુતિ ઉડી જતા થાય વૃક્ષો સરોષ,
 હાવા થડી મૂઢ વહનથી સૂચવે છે પ્રદોષ,
 આકાશે જ્યાં હતી વિચરતી દેવતાઓ ત્યહીથી,
 જાગ્યા પ્રેમી વિરલ સુખની મોહનિદ્રા મહિથી.

વિરહ સલવને વિસર્યા હતા
 ખની નિરકુશ બેય રૂપા હતા,
 જવનિકા ત્રુટતા સ્મૃતિનાશની
 સમીપ મૂર્તિ ઉભી વિધિપાશની !
 અનુભવે, ન છતા, ક્ષણ એક તે
 વિવરા મૂઢ નિરાશ જ છેક છે,
 સહુ થનાર ક્રમે નજરે વહ્યુ,
 રૂદન અન્તરમા ઉછળી ગ્યુ

અધારાના પ્રલય જલથી યામિની પૂર્ણ ઘોર,
 સ્વેચ્છાના વા કુટિલ કૃતિના મદ અવ્યકત શોર,
 ઉડાણોમા પડી સુધ જતો નિષ્કુરપ્રાણ કાલ,
 આભાસોથી થતુ યુગલ ઉન્મત્ત એ સ્નેહખાલ

થઈ તથાપિ વિમુક્ત પ્રયાસથી,
 લઈ વિદાય નદીતટ પાસથી,
 મિથુન એહ ચડે અવગ્રાગમા,
 સ્થિતિ કરે દિનતેજ સકાશમા
 અવર કાઈ હવે નથી દેખતા,
 અવર કાઈ હવે નથી લેખતા,
 ચપલ આખરની ક્ષણ એ છતા,
 ઉભય જીવન એક થતા હીસે

ધીમે ધીમે ગતિ કરી જતો પશ્ચિમે સૂર્ય જેમ,
 બીડી બન્ને ગ્રહણ કરતા ઉન્નત સ્થાન તેમ,
 દષ્ટિ પ્રેરે વિતત ગગને કાતિ કૈ ના જણાય,
 આછી આછી રસરહિત ત્યા વાદળીઓ તણાય
 ઉદધિને રવિબિંબ હવે અડે,
 અતિ સમુચ્છિત તેય હવે ચડે
 ક્ષણ લગી પરિરંભ કરી રહે,
 હૃદય ડપિત સાથ ધરી દહે

રોમે રોમે વિરહભયની વેદનાથી બળે છે
 છુટી છુટી સહન ન થતા મત્ત પાછા મળે છે
 વેળા થાતા વિધિદમનની ગાત્ર ખેચાય સામા,
 પ્રેમી બન્ને ધૃતિ અતિ છતા થાય સંમૂઢ આમા
 ટળવળે નિરખી રચના વને,
 તરફડે સમજી રચનારને,
 —શ્વસન દુખિત છેવટ સ્પારતી
 પ્રિયતમા વચ આમ ઉચારતી

“પાલાણોમા નહિ નહિ હવે આપણે નાથ રે’વુ,
 શાને આવુ—નહિ નહિ જ રે આપણે હાય સહેવુ”,
 ચાલો એવા સ્થલ મહિ વસે સૂર્ય જેમા સદૈવ—
 આનાથી કે અધિક હૃદયે આર્દ્ર ન્યા હોય દૈવ ”

પ્રવદતા અટકી ગઈ એ અહિ
 અધિક ધીરજ ધારી શકી નહિ
 થઈ નિરાશ હવે લલના રૂવે,
 મૃદુલ પિચ્છ થકી પ્રિય તે લહુવે

પણ હજી દિન શેષ રહ્યો જરા,
 નજર ફેરવી જોઈ બધી ધરા,
 પ્રણયવીર લહી સ્થિરતા કહે,
 અગર જો ફળ અતરમા સહે —

હા ! શબ્દો આ મરલ સરખા મર્મને તીવ્ર ભેદે
 ગર્ભાત્માને સ્ફુરિત કરતા ધર્યને છેક છેદે
 —“લાખા છે જ્યા દિન પ્રિય સખિ ! રાત્રિએ તીર્થ તેવી,
 આ અઠવર્ષે પ્રણયસુખની હાય આશા જ કેવી ?

અવર કાઈ ઉપાય હવે નથી,
 વિરહ, જીવન, સહરિએ મથી
 ગહનમા પડિયે દિન દેખતા,
 નયન મીચી કરી દઈ એકતા”

પાછું જોતા દિવ્યુગલને અન્યથા થાય લાસ,
 ઊંડું ઊંડું દિનકર સમુ ઠ દેખાય હાસ
 “આહા ! આહા ! અવર દુનિયા ! ધન્ય” એ બોલતામા
 નીચે નીચે ઉતરી પડતુ વેગથી દપતી ત્યા

અધિક એહ પ્રકાશ થતો જતો
 જવ જનાર તણો વધતો જતો
 અમિત એ અવકાશ તણી મહી,
 ક્યહીજ ચેતન એક દિસે નહિ

અસ્વસ્થ શ્રુતિણી.

શાન્ત છે, બન્ધ છે આખો કાંઈ દર્દ કમી દિસે,
તોય છે તમ ને ઢીલા કોમલાંગો હજી જવરે

ખુલ્લા રહ્યા છે મૃદુ ચોખં નહાના,

નિદ્રા મહિ છે સુકુમાર બાલા,

ન અગ એકે જરી એ હલાવે,

ઉઠે ન ઉઠે ફરી, કોણ જાણે ?

ધગેલા એ બિછાનાની પામે કોઈ યુવાન છે,

‘રખે તે જાગતી,’ તેવી ભીતી તે સુખ ઉપરે

યુવાન શ્વાસે ડરતો લીએ છે,

ચિતા ભીતી એ ઉરના ઉરે છે,

છે નેત્ર એ મહો ઉપરે ઢગેલા,

ક્ષણે ભિજતા લાણુમા સુઝતા

“ મધુર પુલકા ! આવી આવી પીગાશ ધરીશ ના !

“ તુજ ભ્રમરને એ હૈયેથી ન દૂર કરીશ, હા !

“ તુજ નયન આ મીચાએલા જરીક ઉઘાડજે ! ”

પ્રણયી ડરતો કાંઈ આવુ મુખે નીરખી અરે !

નથી એ સાલજ્યા શખે, તોય આખ ઉઘાડતી,

ટાંગેલું ચિત્ર કે પામે, ત્યા તે દષ્ટિ લગાડતી

તહી ચિત્રે કે બે રમત કગતા બાળક ને,

શુભાખો શા બન્ને મગ્ન વદનો એ સ્મિત કરે,

રમાડે તેઓને કમલવદની કોઈ લલના,

મૃદુ કુળી તાજી સુખ પર હસે નૈવનદશા

ઝરા પાસે ઝુડો તરૂવર તણા દૂર દિસતા
લતાને ગુલ્મોની વિટપ પર પુષ્પો ઝુકી રહ્યા,
કુણો સન્ધ્યાભાનુ સુરખી ભરતો સૌ સ્થલ પરે,
ડુબન્તો ભાસે ત્યા જલધિવીચિથી મિકત બનતો
દેખતા રગ એ રાતા આકાશે ચિત્રમા રૂડા
બને નેત્રો કંઈ ભીના ઘેનમા લવતી જરા —

“ અહહહહા ! હશે ચિત્રનુ સમુ
“ ગૃહની ખહાર આ વિશ્વ કે રૂડું !
“ નવ દીડ કદી એમ ભાસતું !
“ નિરખવું ન તે કોઈ દી હવે !
“ મધુર પુષ્પ એ ! વેલડી સખિ !
“ પ્રણયથી તને હું ઉછેરતી !
“ નવ કદી હવે સિ ચવી તને !
“ મધુર પુષ્પ ના ચૂટવા તને !
“ મધુર પુષ્પ એ ! એ જ ખાગના !
“ મુજ ખિછાતની પાસ કે પડયા !
“ અરર ! પ્રેમની અથિએ જડ્યા,
“ મુજ જવરે અરે ! ક્ષીણ સે બન્યા ?
“ પ્રણયી પુષ્પ એ ! ખીલતા રહેા !
“ મુજ પિયુ તણા હારમા વસો !
“ નવીન રગ તુ વિશ્વ ધારજે !
“ ન તુજ લહાણ હું પામતી લલે ! ”

“ પ્રિય પ્રિય સખિ ! આ શુ ? આ શુ ? ન આમ ઘટે થવું !
“ કરૂણ હરિએ તહારે માટે હજી સુખ છે ભર્યું

“ તુજ કર વતી ચૂટાયેલા કુલો કરમાય ના,
 “ મધુર કુલડા તે આ કંઠે હજી બહુ ધારવા ! ”

નયન પર છવાતા અશ્રુનુ એક ખિન્ડુ,
 અટકી ચૂપ થયો એ કંઠ રૂધાઈ જતા,
 દરદ કંઈ કમી એ થાય છે સુદરીતુ,
 મૃદુ નયન ફરીથી શાત મીચાઈ જતા

નિદ્રા શી ગાઢ શાન્તિમા ફરી એ ગૃહ ફુગતુ,
 પડે ત્યા પાસ વાગ્યાની ટકોરી ઘડીઆળમા
 ફરી નયન ઉઘાડી સુદરી ચિત્ર જોતી,
 અરર ! નયનમાથી અશ્રુની ધાર બહેતી,
 ટપટપ ટપકન્તા ખિન્ડુડા લૂછી નાખી,
 કર્ણ સ્વર વળી એ ધ્રુજતો નીકળે છે —

“ અરર બાલુડા ! બાપલા ! અહો !

“ જનની આ હવે સ્વર્ગમા જતી !

“ સમજશે નહિ શુ થઈ ગયુ !

“ રમકડુ કયું હાથથી ગયુ !

“ વિસરી શે જશે છાતી બાપડી,

“ ઉપર જે તમે કૂદતા સદા !

“ વિસરી ના શકે બાલ માતને ?

“ રમત તો હવે રોઈને કરો !

“ તમ પિતા સદા બહાલ રાખશે !

“ પણ ન માતની ખોટ ભાગશે !

“ નહિ નહિ મળે મા ગઈ ફરી !

“ જગતમા નકી મા બને નહિ !

- “ દિવસ બે સહુ લાડ પૂરશે,
 “ દિવસ બે દયા સર્વ રાખશે !
 “ પણ ન છાતીએ કોઇની તમે,
 “ રઝળતા હવે એકલા રહો !
 “ બહુ કરી શકી વહાલ હું નથી !
 “ કદી રડાવતી હું ઘણી હતી !
 “ તમ દિલો ક્ષમા આપશે મને !
 “ પણ ન માતને એન કૈ પડે !
 “ અરર ! બાપલા ! બાલુડા ! અરે !
 “ તમ પરે હવે ઢાલના રહી !
 ‘ ગડતી ફર જે બે ઘડી થતા
 “ અરર ! તે હવે ફર સર્વદા !
 “ ત્યજી દઉં નહીં સ્વર્ગ, બાપલા !
 “ ઘડીક તેથી જો હર્ષમા રહો !
 “ સહુ હવે સદા બોલશે રડી,
 “ જનની છે જરા ગામ કો ગઘ !
 અરર ! એ તમે કેમ માનશો !
 “ રડી રડી સુખો ના સુગવજો !
 નવ જણુ ગમે ગામ એ મને !
 ‘ પણ ન ઠેલી એ સાદ કો ગકે !
 અરર ! ના ગ- ગાન્તિમા મરી !
 ‘ હૃદય ઝીલતુ ભાર આ નથી !
 ‘ પ્રભુ તણી કૃપા પાનજો ગદા
 “ -હું અનાથનો એજ નાથ છે !

“ જરીક મહેા હવે જોઇ તો લજી !
 “ ક્યમ લલા નથી આવતા અહીં ?
 “ કદી ન ખેલમા ખોટી હુ કરૂં !
 “ તમ કને નહિ કોઇ દી રડુ !
 “ પણ મને તમે દેખતાજ કા
 “ મૃદુ મુખો જરા ગાભરા કરો !
 “ દિવસ બે હવે હર્ષથી રમો !
 “ યદી સહાયમા માતની દુવા ! ”

થડીએ કમ્પતા ગાત્રો, શબ્દો બન્ધ થયા, અને
 પિયુ એ લૂછતો અશ્રુ દઢ છાતી કરી કહે —
 “ અરે ! બહાલી ! બહાલી ! રૂદન તુજ બેઢે હૃદય આ,
 “ ન કે રોવા જેવુ, પણ ન મુજ હયુ સ્થિર રહે,
 “ પ્રભુની સામે જો, તુજ જિગરને શાન્ત કરજો,
 “ ત્યજો શાને આશા ! પ્રભુ તણી અહીં જે પ્રતિકૃતિ ”
 દુખજો હસ્ત એ ઊંચો થઇને પિયુને ગ્રહે,
 છાતીથી ચાપતી છાતી સુન્દરી દુસકા ભરે
 કરી નયન ઉઘાડી સુન્દરી ચિત્ર જોતી,
 અરર ! નયનમાથી અશ્રુની ધાર બેઢતી,
 ટપટપ ટપકન્તા બિન્દુકા લૂછી નાખી,
 કર્ણ સ્વર વળી એ ધ્રુજતો નિકળે છે —
 “ બહાલા બહાલા તુજ હૃદયને ચીરનારી થઇ હુ !
 “ તે બાલાના મૃદુ હૃદયને રસનારી થઇ હુ !
 “ અચ્ચા તો તે પ્રભુ અનુગ્રહે ઉછરી કાલ જાશે
 “ કિન્તુ ઘા આ મુજ જિગરથી કેમ ભુલી જવાશે ?

“એતો મારી મરણહૃદય મેજ તેને ઉછેરી !
 “મીઠી ત્હારી હૃદયઝરણી નાચતી ત્યાજ ચાલી !
 “ઠાલા માફ જીવિત લઘુ આ મોહ તેમાજ પામી,
 “છુરી તીખી પ્રણયી દિલડા ઉપરે કા ઉગામી ?
 “જાદા કીધા ! કદી ન મળશે ! જન્દગી શોધ રહેશે !
 “રેરે ! કેની હૃદય બળતા વિશ્વમા સહાય લેશે !
 “ભોળા ઠાલા ! તુજ જિગરતુ સોખતી કે રહ્યુ ના !
 “ને હુ તો આ જખમ દઈને જાઉ છું દૂર ઠાલા !
 “ઠાલા, છેલ્લે મુજ કઠિનતા માફ પસ્તાઈ માગે,
 “માપી દેશે પણ વિસરશે નાથ ! તુ કેમ ઘા તે ?
 “કેવી રીતે મુજ બળતરા શાન્તિ પામે, અરેરે !
 “કેવી રીતે તુજ હૃદયનો દાહ હોલાય, રેરે !
 “પાપી મ્હાર હૃદય ગણતુ નાથ ! પાપી તને તો !
 “રેરે ! ભેયુ તુજ જિગરના પ્રેમમા પાપ મે તો !
 “તુ તો તારો ગગનપડદે સર્વદા ખેલનારો !
 “ઠાલા ! હુ તો જગત પરના સ્વાર્થનો છેક કીડો !
 “હોયે ઢોળ્યો તુજ વસ સદા સ્નેહથી હુ પરે રે !
 “ધિક્કાર્યો મે ! નવ કદી ગણ્યુ થાય છે શુ તને તે !
 “અર્પું છું એ કદીય સમજી અર્પનાફ શકે ના,
 “ને ઔદાર્ય મુજ હૃદયને સાચવ્યુ તેજ ઠાલા
 “પ્રેમી બાલા ! કરવત બની પ્રેમ હુ કાપનારી !
 “યાચુ શિક્ષા કુદરત કેને રૂની ફૂરતાની !
 “રેરે ! ઠાલા તમ હૃદય તો મૃત્યુમા મ્હાલનારા
 “ને એ મૃત્યુ મરતી સખીના હસ્તથી પામનારા ! ”

થડીએ કમ્પતા ગાત્રો, શબ્દો બન્ધ થયા અને

પિયુ એ લૂછતો અશ્ર પમ્પાળી પ્રિયને કહે —

“બહાલી ! પ્રાણ ! અરે ! અરે ! હૃદય આ તહાર જ તહાર સદા !

“તુ દેવી, તુજ પ્રેમના ઝરણુમા છે જીવતો જીવ આ !

“તે એ છે તુજ આ મહાન દિલના સિન્ધુ તણી માછલી !

“વાતો કિન્તુ વીતેલ સ્વપ્ન તણી ના હાવા ઘટે બોલવી !

“શુ હુ માફ કરૂં ! અરે ! પ્રિય સખી ! શુ માફ હુ ના કરૂં ?

“આપે ઇશ મને અહો હૃદય આ તહાર સદા પૂજવું !

“અહોહો ! મતભેદની તૂટી પડી આજે દિવાલો દિસે !”

“તો બહાલી ! સુખથી ગયા સમયની વાતો કરીશુ હવે !”

નયન પર છવાતા અશ્રુતુ એક બિન્દુ,

અટકી ચૂપ થયો એ કંઈ રૂઢાઈ જતા

દરદ કંઈ કમી એ થાય છે સુન્દરિતુ,

મૃદુ નયન ફરીથી શાન્ત મીચાઈ જતા

નિદ્રા શી ગાઢ શાન્તિમા ફરીથી ગૃહ આ પડે,

કાચના દ્વારમાથી ત્યા સન્ધ્યાના કિરણો ઢળે

કલાપી.

ઉદ્ગ્રીવ દષ્ટિ કરતા નલ શૂન્ય ભાસે
આખી દિશા પણુ જણાય અનિષ્ટ પાસે,
જમી ગઈ તરત ઘોર કરાલ રાત,
લાગી બધે પ્રસવા પુરમાહિ વાત,

ઇન્દ્રપ્રસ્થે જનો આજે વિચાર કરતા હતા
 એક બાળતને માટે શકા સૌ ધરતા હતા
 સુયોધન પ્રોષિત હૂત એક,
 દેખાવમા ઘાતક હુન્ટ છેક,
 જતો હતો અથ થતી નિશામા
 સુગુપ્ત રાજગૃહની દિશામા
 શાને આવ્યો હશે તેની કલ્પનાઓ ચલાવતા,
 ભય સદેહ દર્ગાવી શિર ડોઈ હલાવતા
 નિગૂઢ શકા પુરવાત્રીઓની આ!
 જરાય નિષ્કારણુ તો નહોતી હા!
 કરેલુ આમ ત્રણુ ધર્મરાજને,
 રમાડવા ઘૂત અનિષ્ટ ભાજને
 હા-કહીને રજા આપી યશસ્વી જ્યેષ્ઠ પાડવે,
 બોલાવ્યા ત્રણુ બધુને મળવાને પછી હવે
 શિશુ સમાન ગણી સહદેવને
 અબર આ કંઈએ ન કર્યા હતા,
 અવર સર્વ ગયા નૃપની કને,
 પરમ દુષિત અતરમા થતા
 કનિષ્ઠ દ્રૌપદી સાથે પોતાના વાસમા હતો,
 સતી ખેદ હતી જોતી વદને વધતો જતો
 ત્રિકાલનુ જ્ઞાન હતુ કુમારને,
 નજીક આખે નિરખે થનારને,
 સ્વપક્ષનો ઘુત વિષે પરાજય,
 વળી દીસે દ્રૌપદી માનનો ક્ષય

જાણે બધુ તથાપિ ટે કહેવાની રજા નહી,
શમાવી ન શકે તેથી મુઝાય મનની મહી

“ નહી શકુ છેક બચાવી કોઇને,
અશક્ત જેવો રહુ બેસી રોઇને,
ખરો ! દિસે હુ બદ શાપ આ મને—

નિહાળુ છુ ભૂતભવિષ્ય જે કને
“ હા ! ધિક્ હા ! ધિક્ કૃતગ્ની હુ આમ મૌન ધરી રહુ,
આવતુ વાદળ દેખી મુખથી ન કંઈ કહુ ”

વિચારતા નેત્ર જલે ભરાય છે,
શરીરતુ ચેતન ત્યા હુગાય છે
લઇ જઇને પ્રિય વક્ષની મમી,
ગ્રહી કરે મસ્તકથી રહો નમી
રહી જરા ફરી પાછો છુટો થાય શરીરથી—
પ્રિયે ! સ્પર્શ કરે શુ હુ ? અધિકાર જરા નથી

“ કરાય શુ નિષ્ફલ જ્ઞાન સર્વ આ ?

થનાર ચીજો નવ થાય અન્યથા
સદૈવ ચિન્તા જિલ્મા વહ્યા કરે,
અનેક હુ એકલડો સદ્યા કરે
રજની મહિ સખી ઘણીક વેળા,
નયન મળે નહિ ઉઘ જાય ચાલી,
કરી તુજ શિર કેશ સવ ભેળા,
વદન સુધારકને રહુ નિહાળી ”
આવુ કહ્યુ ત્યા શિર શૂળ આલ્યુ,
રહુ નહિ મસ્તક મત્ત આલ્યુ,

મારી કુમારે અતિ આર્ત હાય,
 કહ્યું “ હવે એકજ છે ઉપાય ”
 ચાલી જરાને ગ્રહી એક શીશી,
 ખ્યાલી ભરી દતથી એવડ પીસી,
 ખાલી કરી કંઠ વિશે ત્વરાથી,
 ગયો બધો એ બદલાઈ આથી
 સતી એલાન શય્યામા ગધથીજ પડી ગઈ,
 સુતો જ્યોતિષી ખ્યાલીને છાતી સાથે જડી દઈ !
મણિશ્વર

૧૩૯

રમરણાજીલ.

(ભુજગી)

ગયો ગુજરીભૂમિનો આજ હીરો
 ખરો પડિતોની સભામાથી તારો
 ચડયો “ પ્રેમ—આનદને ’ આજ બહાણે,
 વિરામી ગયો રાજયોગી કટાણે
 હવે કોણ મારે જડાસુરને રે ?
 હવે આર્જુની આર્ષ વિદ્યા તણે રે
 સુકાને કહો કોણ ધાશે જવા રે ?
 હવે અજ્ઞના સશયો કે નિવારે ?

* * * * *
 તુજ ભુજ કલમેથી પ્રેમના બહેન બહેતા,
 તુજ ભુજ કલમે તો બોધબિન્દુ રહેતા,

તુજ ભુજ કલમે તો બીજી બનીને,
 કલિમલ બહુ ઘોચો પુસ્તકોએ પડીને
 વળી જ્યારે તારા ધ્વનિ રહિત કઠેથી પડતા,
 ભળી સુસ્વાદોમા મૃદુ મૃદુ બની મદ ખરતા,
 પ્રવેશી દાઝેલા હૃદયતણી ઉખા ભુઝવતા,
 ખરે ત્યારે શબ્દો હિમજલતણી અજલિ થતા
 દુર્વાસનાને ટાળનારૂં દિલ દહનને ઠારતુ,
 મગલ વદન કયા દેખવુ કાર્પણ્યને ઝટ ટાળતુ ?
 દુર્વા મુનિની પાછળે લાગ્યુ હતુ જ્યમ ચક્ર એ,
 ત્યમ લાગ્યુ તારૂં પત્ર પણ એ નાસ્તિકોની પાછળે
 શોકને રડવુ તજીને શાન્તિ મનને જો કરૂં,
 તુ બ્રહ્મમા હુ બ્રહ્મમા એ વાત તો ના વિસ્મરૂં,
 શોક કરતા રૂદન કરતા લાલ હુને શુ અરે ?
 ગુણ ગાન તારૂં ઈર્ષ્ય કર્યાંથી લાલ તો સાચો મળે
હુ રે અજરિયા.

૧૪૦

એક મહાત્માનું સ્મરણ

(મન્દાકાન્તા-અધ્યાય)

સીચ્યુ નેને જગપર અમી મીઠડા વેણુ વ
 લેલા ગાઠા જીવનતિમિરો—અન્તરો હુ ખજાચી,
 શીળી કુળી પ્રણયલહરી ઉરકુજે સુહાતી,
 રેલે લાલિત્ય વિશ્વે, ધૃતિઝરણીય જ્યા વહેતી કલ્લોલ ગાતી,
 જુલ્યા ઘેરા જગતજુલડે આશભીતિ અનેરા,
 જીવ્યા વર્ષો સુખદુઃખલય્યા જી દગીના ઘણેરા,

પહેર્યા પ્રેમે રજનિવસનો અન્યના પાપભીના,
 ને સૌજન્યે નહવાડ્યા મનુજ હુ ખદદ્યા, પ્રીતિકુડે હુદેના
 યાત્રા પૂરી કરતી સરિતા સિન્ધુઅ ડે પળાય,
 સન્ધ્યા ચુમ્બ્યા રવિસમ મીઠી જ દગી શાન્ત થાય,
 કાલી વાડી નિજ, પુલકતાપલ્લવે—તેય કાળે
 સન્તો કેરા પ્રયાણો સૂરભૂમિપથના સોદ્યતા વિશ્વ ભાળે,
 ઉડ્યુ મોઘુ સલ્લુ જીવન તદપિ જો ! આજ તેના સુવાસે
 ખેલે પ્રીતિપ્રભુતા, અમરકિંગુની આખી મળુલ થાશે !

સુમન્ત.

૧૪૧

કવિ નર્મદ તુ મદિર

(ધ્વનિત)

વીર નર્મદ ! તુ જગમા લડી જગ ગયો
 તુજ વીર છળી નિરખી ચખ અશ્રુ ભરે !
 કંઈ પુષ્પ નવા ખીલતા તુજ પ્રેમ—ઝરે,
 સ્થળ સર્વ વિખેરી દંઢ કૃતકૃત્ય થયો,
 તુજ પ્રેમ ઝરો નિશદિન અખડ વહ્યો,
 ભરી બધુ ઉરે ભૂમિ કારણ દાઝ ખરે,
 જહિ તેહ અમાસ પછી જ્યમ આલ-ઉરે
 ચડતો અમીચદ્ર દીપે ત્યમ દીપી ગહ્યો !
 તુજ પુષ્પ સુવાસિત છે હજી નૃતન હ્યા,
 દિનદિન નવીન સુભાવ હુદે જગવે,

તુજ લેખ સ્વદેશની લકિતતુ મદિર છે,
જહિ દેશપૂજ પ્રીતથી કરવા શિખવે,
વળી પ્રેમ સુશૌર્ય બન્યુ વીરજીવન જ્યા,
ગુરૂ નર્મદ ધન્ય ઉભો તહિ તુ વીર છે ?

અમરદાર

૧૪૨

કલાપીને વિજાપના

(અશવરીની ધૂન)

કલાપી ! કેકા મધુરરવ રેવ ! કલાપી — મુવ
મીઠી મધુર ઝરણી તુજ કંઠની
વારિદ ઉર એ વસેલ કલાપી !
ધીકી રહી છે ધરા, ધમતી લુ,
બાદ્રે બકાચ જગવેલ કલાપી !
ગરજ, ગરજ, ગરજવ વારિદ, નભ—
શૈલ્ય સુધાતી ગળેલ
ઘન ગગ્ગે, જગજગ યુગાએ,
ઉપકૃતિ એ અકથેલ કલાપી !
ગરજ, મુલાગી વિહુગમ, ભોગવ
જીવિત મિષ્ટ મળેલ કલાપી !

હ જ દવે

કલાપીને સમ્બોધન

(ઓધવજીના સંદેશાની ગરબીનો દાળ)

સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !
 ઉછળતા શા ઉરસાગર ઉલ્લાસજો
 નિર્ઝરતી સૌભાગ્ય સુહાગન જ્યોત્સ્નિકા,
 તયને ઝળકે નમણુ નિર્મળ હાસ જો !

સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !
 આજે ને અજવાળે આખડલી સખી
 અન્તર ઉપર ઉઘડે આલમ નૂર જો !
 “હૈત હૈયાના વહુતી વાજે વાસળી” ?
 ઉડે સ્વર આકાશે અન્દર દૂર જો !

સુરતાની વાડીના મોઘા મોરલા !
 નન્દન વનના પ્રાસાદોની ટોચથી,
 મધુરી કેકા આજે શી ઉભરાય જો !
 સુરભિઓની સાથે સસારે સરી,
 અન્તર્ધારે ગીતા શી અથડાયજો !

સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !
 “તત સવિતાનુ ભર્ગ વરેણ્ય ધીમહિ”
 ગાયત્રીનો જૂનો લેહડ મત્ર જો !
 આજે અન્ય પ્રકારે આ માથુ નમે
 નમતો સાથે આત્માનો એ તત્ર જો !
 સુરતાની વાડીના મોઘા મોરલા !

મણિશ કર.

૨૫૧

૧૪૪

મદૂલી

(“ કાનુડો ન જાણે મારી પીડ ” મીરાના એ ભજનની ધૂનમાં)

મદૂલી મળની પેલે તીર સતો ંહાલા !
અનેરી અમારી એ લગીર ! ધ્રુવ૦
વૃક્ષો વેલડિયોવાળા કુમળા ફળકુલ રસાળા
લઈ જાવો લહાણા એ લગીર ! સન્તો૦
મનની કંઈ મોજમજાઓ રસિયા ઉરનો કંઈ લહાવો
લેવાને આવજો લગીર ! સન્તો૦
સામે સસારી વિલસે વચ્ચે જીવનસરિતા વહે,
રેલવિયે ત્યા રસરગ લગીર ! સન્તો૦
ઉડવાય સફર સહિયારી—સુખ હુ ખની કથા ધારી
આનન્દ ઓર એ લગીર ! સન્તો૦
લગની રહેવા રહાવાની ગીતડા પ્રભુના ગાવાની,
લાગે તે આવજો લગીર ! સન્તો૦

લલિત.

૧૪૫

આલેક

(ગઝલ)

હમે તો જઈ ગજવીશુ બધી આલમ,
પુદાના નામના જ્યા ત્યા કરી આલેક !
કદી રોશુ, કદી હસશુ કદી ગાશુ—
અહીંની બેવફાઈને કરી આલેક !

શરાબે ધૂશ્કના ખ્યાલા પીતા ઢોળી,
 પિવાડીશુ મિઠી સુધા કરી આલેક !
 તજ દઈ જહાગિરી બુઠી ફકીરીમા,
 ખુદા શુ દિલ લગાડીશુ કરી આલેક !
 દિવાની દુનિયાની આ ઘડી બેની,
 સુણી લેશુ રહી દરબાર કરી આલેક !
 ચહે દિલ ત્યા લગ્ન નિશાન ને ડકા
 અડિગા જઈ મચાવીશુ કરી આલેક !
 મચાવી ધૂનને દિલ મસ્ત થઈ રહેશુ
 મદદ ઉમ્તાદની સાથે ડરી આલેક !

જગન્નાથ કેવળરામ મહેતા

ખારણે પુકાર

(ચામર)

અહારે અનેક વાર ચલુએ દિઠા હતા,
 શબ્દ બે અનેક વાર કણ્ઠથી સુણ્યા હતા,
 અર્થ બે અનેક વાર ચિત્તમા ધર્યા હતા,
 તડ બે અનેક વાર ખુદિમા વન્યા હતા
 ‘ખારણે પુકાર’ વાગ્ય એ અજાણ્યુ ના હતુ,
 ગીત એ ‘પુકાર’નુ રમ્યુ હતુ નહિ નવુ,
 ગાન એ પ્રબન્ધ કેડ આપ કાઈ ના હતુ,
 ભક્તિભાવથી હતુ ન ચિત્ત છેક વેગળુ.

તોય મેં અપૂર્વ ને અનન્ય વૃત્તિ લોગવી,
 રમ્ય હારિ ત્યાં સુષ્ણી પરપરા સ્વરો તણી-
 ગીત તે મનોહર શ્રુતીન્દ્રિયે ભર્યાં ધ્વનિ,
 જે વિચિત્ર કમ્પ સાથ ચિત્તમા રહ્યા રમી,
 ભાવતર્ક કેરી સીમ ચિત્તસ્થાનથી તુટી,
 ને શરીર સર્વ માહિ વ્યાપી શક્તિ માનસી,
 ગીતકાવ્ય ભક્તિવાહિ રક્ત અગમા વહ્યુ,
 વ્યર્થ જાત તે વિના અધાર્ય પૂર હર્ષનુ
 ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયે દિહું નવુંજ દર્શન,
 ચિત્તને સ્મૃતિ પ્રમાણ લાગ્યુ નિષ્પ્રયોજન,
 જ્ઞાતપૂર્વ જે નહિ પ્રતીતિ તે થઇ નવી,
 શ્રાવ્ય સાખ્ય કેરી ન્યાં ઝરી નહી રહી વહી
 ‘ખારણે પુકાર’ ગીતની મહી ઉઠો સુહૃદો,
 દ્વારમા પુકારતોજ ભક્ત કંઠ ઓળખ્યો,
 ‘ખારણે’ જ પહોંચી શબ્દ તે ‘પુકાર’ નીકળ્યો,
 દીર્ઘસૂરભય, દીન દૂરગામિ ઉપડ્યો
 ચક્ષુની સમીપથી જ અક્ષરો ખસી ગયા,
 શબ્દ એક તે થઇ ગયો, જુદા ન જે રહ્યા—
 અર્થ તર્કના વિભાગ ભાવમા મળી ગયા,
 ગીતરાગથી દીઠી અખડ એક કલ્પના
 હાર્દ જાણ્યુ ગૂઢ ‘ખારણે પુકાર’ વાક્યમાં,
 ગીત કાવ્ય બેની સધિ ભેઠ ચિત્તક્ષોભમા,
 અદ્ભુતત્વ ગાનનુ નવું દિહું પ્રબન્ધમા,
 સ્વર્ગ દ્વાર પહોંચતો દીઠો પ્રભાવ ભક્તિમા

ભક્તાનો પુકાર સૂણી સ્વર્ગદ્વાર ઉઘડયા,
 સાધુ એ અતુલ્ય ઇશ પાસ છે જઈ વસ્યા,
 ગીત ધન્ય જે મુકયુ અહીં સદૈવ જીવતુ,
 દીન બધુ—ખારણા પુકારિ તે ગભવિશુ
 દીનકંઠ આ લાણી જ ગાનદ્રાગ બધ છે,
 પાડમથી ન વ્યક્તિ તો પુકારે શુ હું ખારણે ?
 નાથ ! ભક્તપાળ ! આત્મ આ પરે કૃપા કરી,
 અન્ય જાન સાથ ભેળી મૂક વાણી લો સુણી

રમણભાઈ.

૧૪૭

આરવાદોર્મિ

(ગરબી)

એવું બતાવે કોઈ આજ, મને કોઈ એવું બતાવે
 જેથી આવે અલેહ તુ રાજ, મને કોઈ એવું બતાવે (ધ્રુવ)
 મગ્ર અલેહ જપુ અમો, પથ અલેહ અલેહ,
 લેહ અલેહ વિશે જાળ્યા, એ અલેહ અમારો વેદ મને
 પ્રેમ પૂણ્ય પરમાર્થ એ, વિવિધ નામ વિસ્તાર,
 સ્વારથસરણિ એ બધી, છે અલેહ અનામી વિચાર મને
 હું તું લેહ પટે પૂર્યા, વિવિધ ચળકતા રંગ,
 દીઠા, વેઠ્યા, ને ગયા, નવ દીઠો અલેહ અલગ મને
 ધર્મ, કર્મ, આચાર્ય, ગુરૂ, સત, મહત અનેક,
 લેહથી જ બન્યા રહે, તે શુ આપે અલેહવિવેક ? મને

૨૫૫

લાગે તો ઘડી એકમા, ક્ષણમા પલમા, આજ,
 પ્રેમ પદારથ પારખે, તેને લાધે અલેદનુ રાજ મને०
 પ્રીતિ મેત્રી પ્રેમ ને સ્નેહ દયા રસ રગ,
 દીઠા તે વેઠ્યાજ એ, એ તો નહોય અલેદનુ અગ મને०
 હુમા, તુમા, સર્વમા, અણુમા, રજમા એહ,
 તુ, હુમા, હુ તુજમા, એ અલેદ વિના બુઠો નેહ મને०
 હુમા તુમા એમ નહિ, હુ તે તુ, તુ હુજ,
 હુ તે સર્વ ને સર્વ હુ, એવી જીડી અલેદની ગુજ મને०
 હું બૂહુ જો હુપણુ, નિત્ય તુ થઈ જાઉં,
 તોપણુ પ્રેમ કૃતાર્થ આ, નિત્ય ગાન અલેદનુ ગાઉ મને०
 ખેલ અનેક અનત છે, કર્મ વચન મનથીજ,
 વિષ સાકર કહી પાઇએ, એમા સાકર સ્વાદ નથીજ મને०
 હોય અલેદ ઉપાસી તે આવો લેટો આજ,
 તે સાચા, હુ તેમનો, બીજો પ્રેમ એ વ્યર્થ અવાજ મને०
મજીલાલ.

૧૪૮

પ્રભુમય જીવન

[તોટક]

મુજ જીવન આ, પ્રભુ ! તુથી લરૂ,
 બલ દે, અલિલાષ હુ એહ ધરૂ
 મુજ દેહ વિશે, વળી આત્મ વિશે,
 જડ ચેતનમા, પ્રભુ વાસ વસે.

મુજ રક્ત વિશે, મુજ નાડી વિશે,
 મુજ દૃષ્ટિ વિશે, મુજ વાણી વિશે,
 મુજ તર્ક વિશે, મુજ કર્મ વિશે,
 પ્રભુ ! વાસ વસો મુજ મર્મ વિશે
 શિરમા, ઉરમા, મુખમા, કરમા,
 પ્રભુ વ્યાપી રહો મુજ અંતરમા
 મુજ જીવન કેરૂં રહસ્ય ઉઠુ,
 બન પ્રેરક ચાલક શાસક તુ
 ધરીને ઉરમા રસની પ્રતિમા—
 જહિ ઉન્નતિનો સ્થિર છે મહિમા—
 સ્મરી આકૃતિ એ નિજ પીછી ધરે
 અનુસાર જ ચિત્ર પછી ચિતરે,
 જ્યમ ચિત્રક એ મન—મૂર્તિ વડે
 બહુ મુદર ઉત્તમ સૃષ્ટિ ગ્યે,
 ત્યમ જીવનના પટની ઉપરે,
 મુજ લેખન તે તુજ સાક્ષી પુરે
 પ્રભુ ! મુદ્રિત અકિત તુ હૃદમા,
 કૃતિઓ બધી ત્વન્મય હો જગમા,
 મુજ વર્તનથી છળી જે બની રહે
 તુજ ઉજ્જવલ રૂપની આખી દિયે

પ્રભો ! તુજ દ્વારમા ઉભી, જગાવ્યો મેં અહાલેક
 જગતના ચોકની વચ્ચે જગાવ્યો મેં અહાલેક—પ્રભો !
 નથી લીધી પ્રભો ! દીક્ષા, નથી અંજો ધરી કંઈની
 નમી તુજ પાંચ છુ તેવો, જગાવ્યો મેં અહાલેક—પ્રભો !
 કમડલ માહરૂ ખાલી, ભર્યું તુજ અક્ષય પાત્ર
 દીઠી ભડારમા ભિક્ષા, જગાવ્યો મેં અહાલેક—પ્રભો !
 ઘટા ઘેરી પડી નભની, ન મુજ નયનો ભેદે,
 શ્રવણ તે ભેદશે ત્હારા ? જગાવ્યો મેં અહાલેક—પ્રભો !
 વિરાજે છે તુ દિલદરિઆવ આર્ય વીરવર યજમાન !
 અણુશુ તો અમીકણુ દે, જગાવ્યો મેં અહાલેક—પ્રભો !
 ઘડાવી પાવડી મેં રાજ ! પ્રવૃત્તિ કેરી
 ચુડી તે પર જીવન ધપતા જગાવ્યો મેં અહાલેક—પ્રભો !
 નહિ કાઈ મળે તોયે મળ્યું દર્શન સાભાગ્ય
 મળી—સળગી મીઠે મીઠને જગાવ્યો મેં અહાલેક—પ્રભો !
 ઉઠી જોળી રહી અધુરી, ન તલ પણ ભીંબાયુ
 જડયો પણ સ્હોડમા સાથી, જગાવ્યો મેં અહાલેક
 જગતના ચોકની વચ્ચે જગાવ્યો મેં અહાલેક
 પ્રભો ! તુજ દ્વારમા ઉભી, જગાવ્યો મેં અહાલેક

૨૫૮

૧૫૦

પ્રાર્થના

(પૃથ્વી ૭૬)

પ્રભો, શિર નમ્યુ નમ્યુજ ધરૂ સર્વદા, એટલી
વિશુદ્ધ મતિ રાખજે સકળ અન્ય એમા લહુ
બુવે શિશુતણી ખરી જિગરની બધી લાલસા,
અને વળી બુવે ઉઠી ફરી ફરી તરંગો ઉપર
પ્રસારી નિજ મેલ, ફીણુ, વમળો, અરે ! કીટકો,
લસે અમિત—ને શમે તદ્દપિ ખાર મૂકી જતા
અરે ! સરિત માહરા જીવનની ! અરે રે પ્રભો !
વહે ફરિફરી તરગદલ ક્યા થકી એહવા ?
હશે પવનસતતિ ? ઉદ્દધિનીજ વેલા હશે ?
દીસે નહિ દીસે અગર તિમિર ગહૂવરો આત્મમા
ધસે વળી ધસે ત્યહા થકી તરગ બૂથો જ એ ?
અદૃષ્ટ—લવથી અને જીગરના બુના પાપથી
બચાવ ! જય ! આપ ! આ વિમલ સ્રોત પોતાપણે
વહે સલિલ એાધ અર્ધ્ય પ્રસરાવતો હે, પ્રભો !

બલવતરાય

૧૫૧

મેમાનને વિનંતિ

(કાશી)

અમે તો આજ તમારા, એ દિનના મેમાન—

સફલ કરો આ સહજ સમાગમ, સુખનુ એજ નિદાન—અમે●

આવ્યા જેમ જશુ તે રીતે, સર્વ એમ સમાન,
 પાછા કેઇ દિને નહિ મળીએ, કયા કરશે! સન્માન ? અમે
 સાચવજો સંબધ પરસ્પર, ધર્મે રાખી ધ્યાન;
 સખી સહયુગ લેજો દેજો, દૂર કરી અભિમાન. અમે
 લેશ ન નથી અમને અતરમા, માન અને અપમાન
 હોય કશી કડવાશ અમારી, તો પ્રિય કરજો પાન અમે
 કેશવ હરિએ કૃષ્ણ કીધી, ન લખો ભૂલી ભાન,
 તત્ત્વે તાન રહે છે તેને, થાય ન જરીએ જન અમે

કેશવલાલ હરિરામ.

૧૫૨

મહેમાનોને

(ઓધવળના સદેશની મરખીનો ઢાળ)

મહેમાનો ! ઓ બહાલા ! પુન પધારજો ?
 તમ ચરણે અમ સદન સદૈવ સુહાય જો !
 કરજો માફ હજારો પામર પાપ જે—
 દિનચર્યામા, પ્રભુ પાસે પણ થાય, જો
 મહેમાનો ! ઓ બહાલા ! પુન પધારજો !
 ઉન્નત ગિરિશૃંગોના વસનારા ત્હમે
 ઉતર્યા રક ઘરે, શો પુણ્ય પ્રભાવ જો !
 શુશ્રૂષા સારી ના અમને આવડી,
 લેશ ન લીધો લલિત ઉરોનો લ્હાવ જો !
 મહેમાનો ! ઓ બહાલા ! પુન પધારજો !

મણિજી કર

૨૬૦

૧૫૩

કલમ કરનાર વનમાળીના દિગાર,

શારદાની વનવાડીમા

પૂજે વનમાળી હા આ,

તે ડાખળી ડાખળીએ

કૂળી કૂપળીએ કૂપળીએ

વળી ઝીણી ઝીણી નસે નસે

સંજવન અણુરેણુએ હશે,

ને ધીર કે ધસમસતુ

ઘેરૂ ઘેરૂ કે ઝગઝગતું

બેવુ ને તેવુજ હશે રસ ઝરણું ઝરતુ

કેલિ કરતુ,

વળી ધજ આ ધરણી

વિદ્યાધરની

સંજવની નવ જીવન અર્પી જીળી અનેરી ફેરશે

આ જીના પણુ નવાસવા

રોપતરૂ પર વાયુ વાઓ કવાસવા !

કે કોઈ કાળે

કુલે ફાલે

એ પૂખનારની સલાળે,

ને વૃદ્ધાવનના પ્રસિદ્ધ વનમાળીએ

મલનના નવનીતરૂપ તરૂ ભાળીને

પારિભ્રમત આણી સુરવનથી

ઓપાવી કાચનપુરી,

ત્યમ આ બ્રહ્મારણ્યતાણા વનમાળીની
 રૂચિર રસશાલિની
 કલમ ગિર્વાણીની
 પાગરી પાગરી મજરી નૂતન
 પમરાવી વનવાડી રબે ધન
 પૂરે નવનવી મોહની

કેશવ હર્ષદ મુવ

૧૫૪
 (તોટક)
 અવસાન

શીળી આદનીની સમ રેલી રહે,
 કંઈ ગાન મધુર સુમન્દ વહે,
 સુણી ને વશવર્તી બની ઠરતા
 હરણા સમ અબ્ધિતરંગ બધા,
 મૃદુ એહવુ ગાન વહી વિરમે,
 તદ્દપિ શ્રવણે ધુનિ તેની રમે,—
 રૂડુ ઇન્દ્રધનુ પ્રગટી જ શમે,
 તદ્દપિ મનમા મૃદુ રંગ ભમે,—
 મીઠડા પુલકા યદ્દપિ કરમે,
 સ્મરણે ચિર તોય સુગન્ધ રમે,—
 ત્યમ કાવ્યપ્રદર્શિત ભાવ બધા
 વસબે હૃદયે રસભેર સદા

નરસિંહરાવ

સક્ષિપ્ત ટિપ્પણ

કાવ્ય ૧ મગલાચરણ

પહેલી કડીમાં જગદર્તાનું સુદર લાલિત્ય આખા વિશ્વમાં વ્યાપી ગ્હેલુ મર્ણુવ્યુ છે જગતમાં જે સૌદર્ય દૃષ્ટિગોચર થાય તે બધું જગદ્ગનાનું જ માદર્ય પ્રતિક્ષિત થયેલું છે કુસુમમાં મીઠી ગંધ, જ્યોત્સ્નામાં શીતળતા, ઉષાની મનોહરતા, કોકિલના કંઠમાં માર્દવ, એ બધી મહેશ્વરાની જ પ્રતિબિમ્બિત સુદરતા છે

બીજી કડીમાં જગતની આડે માર્ગે દોરનારી મોહની લોભાવનારી છે, તે આમે હ્રદયને બળ દેવા માટે પ્રભુને પ્રાર્થના છે, એ ઈશ્વરનું શિવ અથાત્ કયાણુકારી સ્વરૂપ બતાવે છે, તથા ત્રીજીમાં સાધુ માણસોને વ્યાપી ચેતા વિપત્તિ-અધકારને જ્ઞાનતેજથી દૂર કરવા તથા તેઓના મનરૂપી ગગનમાં શાન્તિ અક્ષવાની વિનંતિ છે, એ ઈશ્વરનું મગળ સ્વરૂપ બતાવવા માટે છે

કેટલાક વાચકો આ કાવ્યમાં (અને કેટલાક બીજામાં પણ) અપરચેલ સન્નૃત શબ્દો તથા કેટલીક જાગ તો મહા મુશ્કેલીથી સમજાય (અને તેથી તેઓને પરાણે બેસાડેલી લાગે) તેવી રચના સામે વાંધો ઉઠાવે છે, પરંતુ મહુજ દુકામાં દર્શાવેલ ઉચ્ચ વિચાર, સંગીતમાં જોઈએ તેવી મનોહારી મૃદુતા અને મીઠાશ, શબ્દોની મોહક મિઝાવટ અને કણપ્રિય સુટણી, આખા કાવ્યમાં વહેતી ગભીરતા અને લવ્યતા એ બધા ગુણો લક્ષમાં લેતા, સન્નૃતમય શબ્દોના ઉપયોગથી આરોપાતા દોષ તદ્દન નિજી અને છે અનારની મીઠી કળિયોનો રસ આપવો હોય તો ઉપરની શ્રદ્ધ તોડી, અદરના પડ કાઢી, રેસા દૂર કરી, દાણા છુટા કરવાની મહેનત તો પડે જ

લીટી ૩, ૪માં ગંધ કૌમુદી, ઉષા, રવ, એ બધા ‘સહુમાં’ ના જુદા ગણવેલા અંગ છે

લી ૧૦ દિવ્યધામપથ—દિવ્ય ધામનો પથ

લી ૧૧ મથે, કર્તા—વિષયમોહની

લી ૧૩ પરિહરવા, કર્મ—મોહનીસુરા.

લી ૧૩ — ૧૪ આ મધુરરવા મોહનીચુરા પરિહરવાને (અમારો)
ડર ધરી (હાથ ઝાલી) હે દયાકર ! તુ હૃદયમા બળ આપજો

લી ૧૬ દમે, કર્તા—વિષદજલધરા હરી તમને—(તમ=અધાડ)
અધઝાને હરી લઇને—એસવીને--દૂર ડરોને

જાવ્ય ૩

હૃદયસ્વ રેલાવનારા

કમનીય કવિતાની કનકમય પાખપર એસારી વાચકોને અને જગતને
પોતાને પથે--એટલે પ્રભુ બારણે લઈ જવાની વિનંતિ કવિવરો અને
ગાયકગણોને સુદર, કર્ણપ્રિય શબ્દોની મીઠી મીલાવટનાળી બાનીમા ડરવામા
આવી છે જગતમા શુ શુ સુદર છે, તે બતાવી તે સુદર સુદર પદાર્થોના
ખરા સૌંદર્યનો ઉપભોગ લેતા જગતને શીખવવાની પણ ચાચના છે,
'તમાગ આત્મમંદિરમા કુદરત કલા રૂપ પ્રિય કોડિલાને પાળજો, તેના
દિવ્ય જ્ઞાનથી તમારા અંતર અજનાળજો, જગતના દુઃખકેશભર્યા
અધઝારમય વ્યવહારમા શાન્તિ અને પ્રકાશ આપનારા કિરણો પ્રસરાવી
અમાડ જીવન આનંદમા નિલસાવજો, અમારા ઉડ્યનોમા આડે આવતા
વિઘ્નો વિદારી અમને ઉદ્ધારજો, મોહક, મુરખ, અવનવીન સુદરતા-
ભયા, પ્રીતિ ભર્યા રસસાચનારા, અને એવા એવા અનેક લાભ આપ
નારા અને સુખ વર્ષનારા કુદરતના સુસવાદી સંગીતથી કાચરસંગીતા
વહેવરાવવા માટે તમારા મનસદન પુરલા મુકી દેજો અને તેમથી અમીઝ-
રણને સતત વહેવા દેજો ' આવી આવી સુદર માગણીઓથી મોહક બનવું
આ જાવ્ય કવિની સુદર કર્પનાના ઉડ્યનો બહુ અચ્છી રીતે બતાવી
સૌંદર્ય અને જાવ્યાનંદનો સારો સ્વાદ ચખાડે છે.

કાવ્ય ૬

વિનમ્ર ગાન

લી ૩ મધુરતા ઉદરે ઈ આનંદની મધુરતાના આસ્વાદથી ઉત્પન્ન

યતા પ્રમોદની ધૂનમા એકતાન યતા હર્ષાતિરેક સાથે કઈકે ઉડુ શોડુ
ભાન થાય છે આ અનુભવ અગ્રેજ કવિઓમા ઘણીવાર દર્શાવેલો બેવામા
આવે છે અત્યંત મધુરતાનો અનુભવ યતા હર્ષ તો આવજ, પણ સાથે
શોકની લાગણીનો પણ અનુભવ થાય છે

લી ૭ મૌન સનાતન—eternal silence

લી ૯ બની હુ સ્તબ્ધ રહ્યો ક્ષણવાર—ભુઓ કીદસ

And a drowsy numbness pains my sense
[Ode to a nightingale]

લી ૧૦ ગાન સુણ્ય ઉડુ ઈ—ગાનમા એકાગ્રચિત્ત યતા, તેમા વિલીન
યતા, બહો ઉડેથી ગાનના પડધા રૂપે બીજુ ગાન ચાલતુ હોયની એવી શ્રાતિ
થઈ ગાનની અખડ એકાત લહેજતતુ તત્કાલર ચિત્ત પાડવ મા અ વર્ણન બહુ
સમર્થ થાય છે માત્ર ગાનની લહેજતના આસ્વાદન ઉપરાત તેમા બીજા
ઉડા લાવના અત્યંત વહે છે આ કડીમા માધુર્યથી ઉત્પન્ન યતા
શોકની વાત કરી છે, તે તેમજ ‘મૌન સનાતનમા મધુર’ ઇત્યાદિ પકિતમા
જે મરણાદિક ગંભીર વસ્તુનુ ચિન્તન છે, તે બને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે
કે એ ગાનની પછડી કાઢ ઉડુ દિવ્ય ભૂમિનુ અનન્તતાનુ ગાન સભળાતુ
લાગ્યું

લી ૧૭. વિનશ્વર આત્મા ઇ સર્વ શાસ્ત્રમા મનાતી વાતથી ગાનની
ખુબી ગાનનુ શાસ્ત્ર તો કાઈ ન્યાડ છે તેનો આત્મા નાશવત અને
શરીર અમર છે, ગાનનો ધ્વનિ —ગાનારના કંઠોનો સૂર—તે સંગીતનો
આત્મા હોય છે ગાયનને જ્યારે ગાતા સાલળીએ ત્યારે જ તેની ખસ
રૂપમા કદર થાય છે, પણ તે ગાન તો ક્ષણવાર જ ચાલે છે, ગાન બધ
થયુ કે ધ્વનિ તો લય પામે છે, એટલે આત્મા તે નાશવત અને ગાયનના
શબ્દો તે અમર છે કવિત્વદ તે શરીર અને એમા જીવ પ્રેરનાર ગાન તે
આત્મા આત્મા નાશવત અને શરીર સ્થાયી એ અન્યાય જ ગણાય

આપણી ભાષામાં પુરાતન ગહેરની કે પૂરે થઇ ગયેલા મહામાઓની પ્રશસ્તિના કાવ્યો ધણા જૂજ જોવામાં આવે છે જ્યાસુધી ગ્રામીન ખીજા મહાપુરૂષો અને સ્થળોની પુરી પિછાન થાય નહિ ત્યાસુધી ખીજા મહાપુરૂષોના ઉદ્ભવનો સભવ ધણો થોડો રહે છે એવું એક જર્મન લેખકનું કહેવું છે

સ્વદેશ વિષે-તેમાં રહેલી પરવશતા, કાયસ્તા, તથા નિરત્સાહીપણા વિષે કવિશ્રી નર્મદાશકરે થોડું ધણું લખ્યું છે, પણ સ્વદેશના મહામાઓ તથા રમણીય સ્થાનોની યોગ્ય ડ્રફ્ટ કાવ્યમાં થઈ નથી એ શાયનીય છે

લી ૮ કાણુ એહવો જેહ ઈ• સવાલો જેમ વિશેષ પુછાય તેમ સ્વદેશ ચિતવન વધારે થવા સભવ છે

Men are we, and must grieve when even the shade

Of that which once was great has passed away

પરદેશ માટે પણ આવી ખેદની લાગણી થાય એવું એક મહાકવિનું વાક્ય વાંચિયે તો પછી સ્વદેશ માટે બે અશ્રુ પણ પડે તેમાં શું નવાઈ?

કાવ્ય ૯ હિન્દનું ઐતિહાસિક સિદ્ધાવલોકન

ઐતિહાસિક મહત્વભરી કાવ્યમાં જે કાઈ કહેવા જણાવવા જેવું છે તે તો એક પ્રતિષ્ઠા પામેલા સાક્ષરને હાથે ‘પૃથુરાજરસા’ માં કહેવાયું જ છે માટે છાંસાને તે પુસ્તકમાં જોઈ લેવા વિનંતિ છે

કાવ્ય ૧૦ ત્રિખંડ ત્રિવેણી

ત્રણ નદીઓ જ્યાં સગમ પામે તે સ્થાનને ત્રિવેણી કહે છે, અને તે સ્થાન ધણું પાવન ગણાય છે હાલમાં એશીઆ, યુરોપ અને આફ્રિકા એ ત્રણ ખંડોને જે સમાગમ થયે છે, તેને આ કાવ્યમાં ત્રિખંડની

ત્રિવેણી એમ કહેવામા આવેલ છે ૨૦ લીટી સુધીમા, સમુદ્ર પર સફર કરતા, વિશ્વતુ જે સુદર સ્વરૂપ ચક્ષુને આનંદ પમાડે છે તેતુ વર્ણન છે ત્યાર પછી દશ લીટીમા પૂર્વે થઈ ગયેલા મોટા ગન્ધર્વોને અમરણાજલી અપી હાલમા થયેલી ત્રિવેણીના ભવિષ્ય માટે શુભ આશા રાખવામા આવી છે, અને છેલ્લી લીટીઓમા ત્રણ ખડના સ્વરૂપ બતાવવા સાથે અકળ કળા ઉર્જિત કરવાના તથા ભાવી ઉન્નતિની આશાથી જન્મ પામના સંતોષના ઉદ્ગાર સાથે કાવ્ય પૂર્ણ થાય છે

સાગર અને ચંદ્ર જેનીજ શોભામાન, ભવ્ય અને શીતળ સુખદાયો, તથા રસની રેલ વહનાર આ ત્રિવેણીતુ 'નયચેતન' કોઈ દિન અમને ચેતવશે, ઇત્યાદી આગા સફળ હો !

કાવ્ય ૧૧ ઉપા

ઉપા (પ્રભાત) પોતાના જગતને ઉપકારક અને આનંદજનક કામોથી ખુશી થતી પોતાનુ જ વર્ણન કરે છે

સનાતન યૌવન-કારણ ક ઉપા હમેશા જીવાન જ છે

વૃત્તિ એ ઉદાર ઉદાર કાય કરનાર હમેશા પ્રસન્ન ચિત્ત જ રહે છે

આનંદ દહાતી-આનંદનુ દહાણુ કરતી

સધ્યાસ્પ ધરી ફરી•-ઉપા અને સધ્યા એ એકજ છે રવિનાથની પ્રભાતમા ભેટ લેનાર ઉપા નામે, અને સાંજે ભેટ લેનાર સધ્યા નામે ઓળખાય છે

કાવ્ય ૧૨ પ્રભાતની વાદળીને

લી ૪ નિધિમાત-સમુદ્રમાતા

અણુસમજી લોકો વાદળા સમુદ્રમાથી પાણી ભરી લાવે છે એમ માને છે હવે તેવી માન્યતા ભાંગે જ કોઈ બાળક પણ સ્વીકારતુ હશે

સમુદ્રના પાણી વરાળરૂપ ચડે અને તેની વાદળી થાય એટલે વાદળીને સમુદ્રની પુત્રી કહેવામા એક રીતની યોગ્યતા છે એ સમજી શકાશે

વાદળીની માતા નિધિ (દરીયો સાગર હમેશા નરગતિ વાયક હોઈ તેને માતા કહેવામા અમુક જાતની અણુઘટતી માન્યતા સ્વીકારાઈ છે એવી માન્યતા કાવ્યના ગુણમા ક્ષતિ કરનારી નીવડે છે) અને તેના પિતા સૂર્ય વાદળીને ખનાવનાર સૂર્ય છે એટલે તે માન્યતામા કોઈ જાતની અયોગ્યતા નથી, બલકે સૌદર્ય અને મજા છે

લી ૫ થી ૮-વાદળી આગળ જાય છે ત્યા પ્રભાત પોતાના દ્વાર ઉઘાડી સુખવાડી ખીલની રહે છે

લી ૯ થી ૧૨-ત્યા પવનરૂપી વિમાનમા બેસી, નલ ધુમટમા લહર-વાયુની લહરે-લસતી-નાચતી, ગેલતી ઉડતી ઉડતી આગળ જા ! તું આમ જાય છે ત્યારે તારા સૌરભમા (સૌરભ એટલે સુગન્ધ એ પ્રચલિત અર્થ તેનો ખીજો અર્થ 'કેસર' થાય છે તેથી પ્રભાતના રંગ રંગાઈ કેસરી બનેલા તારા સ્વરૂપમા એવો અર્થ ઘટાવવો પડશે) હું મોહ ધર છું-સૌરભથી મોહ પામું છું

લી ૧૭ જયમ-ત્યારે=જ્યારે ત્યારે

લી ૨૫ તવ હું તુજ એ સહુ ઈન્ પ્રભાતની વાદળીમા દૃશ્યમાન સૌદર્યમા કલ્પનાના આપેલા રંગો કવિ ભેળવે છે, અને તેથી એ બધા રંગ કવિના હૃદયમા નવું-નવીન જાતનું કાંઈ ઓર તરેહનું નૃત્ય કરી રહે છે

લી ૩૯ તુજ તથુ કરી-તથુ જેમ સૂર્યના તાપથી રક્ષણ કરે છે, તેમજ વાદળી પણ સૂર્યની આડે આવી તાપથી રક્ષણ કરે છે, તેથી તેને તથુ બનવાની વિનંતિ

વાદળીની સાથે કવિ પણ આગળ અને આગળ વધતા હોય એવી કલ્પના છે

સૂર્યની બહુ નજીક આવતા, તાપથી રક્ષણ કરવા વાદળોને વિનવે
કરી, રવિ પાસે આવી રહ્યા અને દિવ્ય તેજના ઝરણાં નિહાળતા-
અનુભવતા- એવો હર્ષ થઇ ગયો કે તે શબ્દોથી કહી ન શકાય એટલે
અહહા ! અહિ હર્ષ ભરે વટ શુ '
થી જાવ્યની સુદર રીતે સમાપ્ત થઈ

કાવ્ય ૧૩ ગોપિકા

વાચક મહાશયોને આ જાવ્યની નવીનતા પ્રતીત થયા વિના
રહેશે નહિજ 'સુન્દરી સુખોવ' ના યુવાન પ્રકાશકોને દેશસેવામાં જીદી
જીદી રીતે ભાગ લેવા માટે જે અતિધણી ધન્યવાદ ધરે છે, તેમાં
આવા નવીન કાવ્યો લખવાનો પણ ઉમેરવો જોઈએ 'દુધ ને રોટલો'
અને 'ગોપિકા' એ બે તદ્દન ન્યારીજ ગીતિના કાવ્યો છે-એવા કાવ્યોની
ખોટ ગુજરાતી સાહિત્યને હજી ક્યા મુઠી ભોગવવી પડશે એ કહી
શકાતુ નથી, કારણ કે આવા પ્રયામો બહુજ ગણ્યા ગાઠ્યા છે આ
પછીનું કાવ્ય 'ધણુ' એ પણ આ વર્ગનુંજ છે આવા કાવ્યોને
'ગોપકાવ્ય' નામ અપાય છે,

આપણામાં શ્રીકૃષ્ણ સમધના કાવ્યો-તેની ગોકુલમથુરાની લીલાનું
વર્ણન કરનારા કાવ્યો-એક અશે ગોપકાવ્યો કહી શકાય, પરંતુ તે
કાવ્યોમાં 'ગોવાળીયાની એક દિવસની જીદગીનું વર્ણન', અથવા તો
તેની જીદગીના અમુક પ્રસંગનું વર્ણન, હોતુ નથી ખરું ગોપકાવ્યો
તો તે હકીકતથી આપણને પરિચિત વસ્તુમાંથી ઉત્તમ આનંદ શોધી
આપવાના હેતુથી શરૂ થાય છે અને તેમ કરવામાં જ તેમનો અંત છે
પરંતુ કૃષ્ણ લીલાના કાવ્યોમાં કુદરત સાથેના સંબંધથી ઉભરાઈ આવતી વર્ણન
વાચ્યારા ભાગ્યેજ નજરે પડે છે તેમ અમુક પદ્ધતિનાં જ બધા લખાયેલ
હોવાથી તેનું એકમાર્ગીપણું વૈવિધ્યને સ્થાન આપી શકતુ નથી

આપણામાંથી તો ગામડાની રહેણી કરણીનો ધણાને અનુભવ હોય છે કુદરત સાથે નિકટ સંબંધમાં ધણા આવેલા છે, છતાં ગ્રામ્ય પ્રસંગો, ગ્રામ્ય પ્રદેશો, કે ગ્રામ્ય જનના આચાર વિચાર અને સ્વભાવસરણી આમાંથી કશું પણ કોઈ લેખકની કલમથી લખાતું નથી એ ખરેખર શોચનિય છે નર્મદાશ કરે કેટલાક પ્રયાસો કર્યા હતા પણ તેથી કાવ્ય ભાસરમાં સારો વધારો થયો એમ કોઈ કહેશે નહિ આશા છે કે આવા કાવ્યોના વાચન પછી આપણા જીવાન લેખકો આ વિષય તરફ લક્ષ્ય મેચશે અને પોતાના લેખોમાં નવીનતા દાખવશે

ઉપરની ટીકા લખ્યે બાર વર્ષ થઈ ગયા તેટલા સમયમાં ‘ગોપ કાવ્યો’ નામનો એક લગભગ પોણોસો કાવ્યોનો સંગ્રહ રા કલ્યાણજી વીઠ્ઠલભાઈ મહેતા તથા રા સુનીલાલ રામચંદ્ર શેલતના સંયુક્ત પ્રયાસથી બહાર પડ્યો છે, તે વાચકોની જાણમાં હશે જે જાતના કાવ્યોની આશા રાખવામાં આવેલી હતી તેવા ધણા તો તેમાં દેખાતા નથી, એ ખેદ તો હજી ચાલુ જેવોજ છે

કાવ્ય ૧૪ ધણુ

ગોપગીતો યુરોપીય સાહિત્યમાં ધણા છે મથુરાના આહિર લોકો પોતાના દેવોને આર્યો પાસે પૂજનીય કરાવી શક્યા અને કૃષ્ણપૂજ તેમની પાસે અગીકરાવી ત્યારે એક અપ્રતિમમનોહર ગોપકાવ્યથી સંસ્કૃત સાહિત્ય વિભૂષિત થયું કાળના સ્રોતમાં આ કાવ્ય ભાગવતમાં સ્થાન પામ્યું અને દશમસ્કંધ તરીકે વિખ્યાત થયું

જ્યદેવે અમર ગીતગોવિંદ લખી એ રસિક ગોપકાવ્યનો પ્રસાદ મેળવવાનું સુલભ કયું મુસલમાનોના આક્રમણને લીધે સંસ્કૃત સાહિત્ય વિનષ્ટ થતું ચાલ્યું અને પ્રાકૃત સાહિત્ય ઉદય પામ્યું તેવામાં કાવ્ય પ્રેરણા, અનુપમ ગોપકાવ્યે ભારતમાં સર્વત્ર પ્રસરાવી આ કાવ્યોના અત્યંતમાં ગર્ભમાં ભક્તિરસ સ્ફુરે છે આ ગોપકાવ્યના નાયક શ્રીકૃષ્ણને ચરમાત્માં લેખવામાં આવ્યા છે

રા ન્હાનાલાલનું 'ધણુ' આથી ઉલટી રીતનું છે. ગોવાળીઆની એક દિવસની જીદગીનું વર્ણન છે. આ જીદગી અપલોકતા જે સાત્ત્વિક ધાર્મિક લાવો ઉકે છે તેમાં કરી આપણને નિમજ્જન કરાવે છે. જમ વિના-અનાયાસે આનંદથી સાધારણ ગોપડથામાંથી અધ્યાત્મ કથામાં આપણે ઉતરી પડીએ છીએ.

રણજીતરામ વાનાભાઈ

કાવ્ય ૧૫ સાગર અને શશી

કાવ્યનું વનું અસાધારણ નથી. સાગર પર શશીના ઉદયથી થતા મનોરમણીય દેખાવથી મહાન પિતા તરફ ઉપક્રાંતી લાગણી ઉભરાય છે. સર્વ સતાપ શમાવનારા એ દેખાવનું વર્ણન છે. તે વખતનો હૃદયને આનંદપૂર્ણ દુઃખો સંધિનો ઉદાસ, પૃથક પૃથક પદ્ધતિનો ઉમંગભર્યો વિલાસ અને તેથી એક પ્રસાદી હૃદયમાં ઉભરાતી રાદર્શની કદર તથા ઉપક્રાંતી લાગણી બહુજ કોમળ, નસિક રાજામાં દરાનાઈ જે

લી ૩-૪ એકદના સંગ્રો વન તથા કુચુમ વનના વિમલ પશ્ચિમ સંગ્રો ગહન હપ, નિજ ગગનમાં એટલે હૃદયમાં ઉચો ચઢે છે

લી ૪ પામે—કતા—હપ

લી ૫ ચન્દ્રનેજ પિતાનું નેત્ર કહેલ છે

કાવ્ય ૧૬ સરોવર

શેત્રુજના સિખર ઉપરથી પવતની ફહેડમાં વિરાજતું એક ન્હાનું સરોવર દેખાય છે. અવિભૂતિવનું, ન્હાનકડું, નિર્મલ જલ માત્રથી ભરેલું, વાસડીણું, ઝાડીના ઘેરાવધુમ્મટ વિનાનું, લીલોતરીવિમુખ, પત્થરોની વચમાં તે સરોવરની શોભા કઈક વિરલ છે. મહવારના સમયે પર્વતનો ખડો આડો આવે છે. તેથી સૂર્યતેજનો પ્રતાપ પણ તહેના ઉપર નથી ખડો, તેમજ પવન પણ તહેને પટ કચલી નથી પાડતો. લહરી, તેજ કે

લીલોતરી કંઈપણ અલકાર વિના સાદી સરલતામાં સ્થિર-અનિમિષ વિજ-
સેલા વિશાળ નયન જેવું-તે સરોવર કંઈક ગહન વિમલ સૌન્દર્ય દાખવે છે
ના ૬ કવિ

કાવ્ય ૧૮ આરોહણ

સાથીની સાથે પર્વતશ્રીલા નીહાળવા તેપર ચડવાનું શરૂ કર્યું છે
થોડું ચાલતા તેમાથી એક, જલુ જુદો પડી ગયો છે તે જુદો પડેલ
જલુ, આ કાવ્યનો વક્તા છે આખા કાવ્યમાં પર્વતના આરોહણ સાથે
વિચારના આરોહણનો અર્થ પણ વ્યજ્જન થયેલ છે

લી ૯-૧૦ પર્વત પરથી નીચે લીટી જેવી દેખાતી નહીંઓ, નાના
જુઠ જેવા દેખાતા વનો અને નાના જુ પડાના સમુગાય જેવા દેખાતા
ગામોનો મુદર ચિતાર અપાયો છે

લી ૧૦ વિશાળ ખેનગેવાળી ચાં તરફ પનથી વીટાઈ રહેલી ખીણો

લી ૧૩ પ્રતિપદે દિશાઓ ખમે, સગખાવો

વાધુ હુ ત્યા વાધે વનનાટ

(સમ્વતીચન્દ્ર ૪ ૨૮)

લી ૧૪-૧૮ સસારના સર્વ વમસાણો ત્યજી દઈ, પર્વતપર
હલકી હવા માણતા માણતા શાન્ત અને સુખી થએલા હૃદયમાં આવા
આવા વિચારો આપો આપજ મુકે છે તેની ખાત્રી જેઓએ એવો અનુભવ
હશે તેને તરત થશે

લી ૧૮ ભગ સકલપના—સકલપ-ઈચ્છાઓ-ભગ=મોજા જેમ
સમુદ્રમાં મોજા ચડે તે ભાગે તેમ વિધિ ક્રિમ્મત સાગરમાં સકલપરૂપી
મોજાઓની પણ તેવીજ ધમાલ લાગી રહી છે ભગ—‘નિરખી’ નું કર્મ

લી ૧૯-૨૪ અવનિના જલ ધ્રુમસ રૂપે ચડે અને એ ધ્રુમસની
આછી વાદળીયો, બહાર થર તથા પાદડા વગેરેમાં ફરતા તેના જે ટીપા

ખાંડેલા છે તેનું આ લઘ્યતાભર્યું હૃદયને વર્ણન-સૌદર્યની મોહકતાથી-
ભરતું, રમણીય બયાન છે, ખરા કવિત્વનો પ્રસાદ બતાવી આપે તેવા
ચિત્રો જ્યાં ત્યાં મળી આવતા નથી થોડા વખતપર કહેવામાં આવ્યું
હતું તેમ ભલે આવા લેખકોને કવિના કરતા રસિકનું નામ વધારે
ચોગ્ય હોય ત્રોપણુ આવા રસિકત્વમાં કવિત્વની છાપ સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ
આવે છે એક અગ્રેજ લેખક કહે છે તેમ જો કવિતાના સગ્રહ ઉપર
ન જોવાય પણ માત્ર તેના ખરા ગુણ ઉપર જોવાય તો પછી આવા
ચિત્રો આપનારને કવિત્વના પ્રસાદથી અનુગ્રહિત કહેવામાં ડરો દોષ થતો
હોય એમ લાગતું નથી

લી ૩૪ શકુતકલગી-શકુત પદીની કલગી

ચળક યુદ્ધ હીરામય-હીરા જેવા ચળકતા યુદ્ધ-પાણીના ટીપા

ખચે-કર્તા જલો (લી ૧૯) તરે, મુવે, રચે, ભરે, ખચે-દાહી લે,
શોભતા કરે, પરિબળે એ બધાનો કર્તા જલો છે

લી ૨૫ કપિ જ-કપિ જેવા ખેડાળ

લી ૨૫ કઠિન ચિત્ત કામલ સરે-કઠિન શિલાઓના ચિન્તમાં-ઉરમાં-
કામલ જલ સરે છે-પ્રવેશ કરે છે

લી, ૩૮ કવિ Byron આચરન

લી ૫૨ પદ્મિ પગલા નહિ પણ વાળ વગેરે ચિન્હ

લી ૫૪ સત્યવર વત્સ-સત્યને વરનાર-પસદ કરનાર વત્સ-બાળ
(ભોલનાર પોતે)

લી ૬૨ લપેટી=અવ્યય કૃદત, કર્મ-ખીણ

લી ૬૫-૮ આ ચિત્ર પણ મનોહર અને તદ્દુપ છે એવા એવા
વિચારો અને ચિત્રોથી આખું કાવ્ય ‘અચિત’ છે અને ઉત્તમ વર્ણનાત્મક
કાવ્યોમાં ઉચ્ચ પદ પામે છે

લી ૯૭ ગભીર અને સ્થિર સ્મિતભરી-એ બે દિવ્ય શાંતિના
વિશેષણ છે

લી ૯૭ ૯૮ જગતમેલ વિદારીનુ કર્મ, પાપકામ, વિસરાવીનુ, અને દુઃખ, રૂઝ કરીનુ, તેમ આત્માશિશુ, અક સુવરાવીને તથા યોગ્ય કરતીનુ કર્મ છે, આ બધામા 'કરતી' એ સંપૂર્ણ ક્રિયાપદ છે, ને ખીજા અવ્યય કૃત છે—બધાનો કર્તા 'દિવ્ય શાંતિ' (લી ૯૬)

લી ૧૦૧ થી તે અત સુધીમા ઉપર કહેલી દિવ્ય શાંતિને સંબોધન છે એતન ઉર તે જ દિવ્ય શાંતિ

સત્સ્વરૂપ ભારકર એ પણ તેનાજ સંબોધન છે શાશ્વત્ પ્રભુ સત્સ્વરૂપનુ તથા સકર્ષણ, નિધાન વગેરેનુ વિશેષણ છે

લી ૧૧૪ કાલ નટરાજ—કાલરૂપી નટરાજ

લી ૧૧૫ રગમા રગભૂમિમા

સૂત્ર—નાટકની વ્યવસ્થા તે સૂત્ર પુતળાનો ખેલ કરનાર એક સૂત્રને આધારે બધા પુતળાને નચવે છે તેથી તે ખેલ કરનાર સૂત્રધાર કહેવાય—તેમ નાટકની સર્વ વ્યવસ્થા કરનાર પણ સૂત્રધાર કહેવાય છે અહિં પણ કાલ નટ છે તેને નચાવનાર તે નાટકનો સૂત્રધાર—તુજ-દિવ્ય-શાંતિજ છે

કાવ્ય ૧૯ ગિરનારને ચરણુ

રા કવિ જ્યારે ગિરનાર યાત્રાએ ગયા ત્યારે તે ભવ્ય, પુરાણ-પ્રસિદ્ધ પવિત્ર પર્વતે તેમના હૃદયને જે આદોષન આપ્યું હતું તેનું આ કાવ્યમા વર્ણન છે તેમા બાહ્યવર્ણન છે તે કરતાં ગભીર પર્યેષક વિચારોનો પ્રવાહ વધારે અસર કરનાર છે લેખકને ત્યાંના શિક્ષાલેખ ઉપરથી ઐતિહાસિક અને ધાર્મિક પૌરાણિક દર્શન થયું હશે એ દેખાઈ આવે છે

કાવ્યમા લીટીએ લીટીએ તન્મયતા અને તેથી પેદા થતો આનંદ ઉભરાઈ આવે છે શબ્દો અને વિચારોનો સુખમય કર્ણપ્રિય સવાદ રવાનાવિક રીતે જ થયેલો માલમ પડે છે કેટલીક લીટીઓ તો શબ્દમા વિચારમા, ઉદ્દગારમા અને અસરમા એવી તો ભવ્ય, મધુર, અને મોહક

છે કે તેના રણુદાર જ્ઞાનમાં ધુમ્ધા કરે છે જ્યાં ઉડતા અમિત ભાગવના પુવારા 'ગીરે' 'અગ્રીર નીર સાગરનાલ ફેરે' ' મોગો સખિ ! બ્રહ્મપરાગ ઉડે ' વગેરે લીટીઓ, ઉપલી ટીકા ફેટલે દરજ્જે વાસ્તવિક છે તે બતાવી આપે છે

તે લીટીઓમાં અર્થભયા શબ્દો ગાભીર્યભર્યા અર્થ, માધુર્ય ભરી મિત્રાવટ, અને મોહન અને ભવ્ય દેવનિ એ બધા એવી તો ઉમદા રીતે, ગભીરતાથી અને અમરદાન ગીતે આવી રહેલ છે કે તેને માટે noble thoughts nobly expressed' એ સૂત્ર વિના શક્ય વાપરી નહાય

ઉપર કહ્યું જ છે કે કાવ્ય એકલુ વર્ણનાત્મક નથી વર્ણનના ચિત્ર કરના, વિચાર અને ગભીર મર્મના જે ચિત્ર તે ખડા કરે છે તે ખરેખર અદ્ભુત જ છે ' તો નૈલને જડ પડી, વદનુ સખી ' ના ? ' ' શુ ઝાઝા મૃદમ લહરી નથી એક પગે ' વગેરે લીટીઓ વિના મનમાં સ્ત્રી રહેલા તત્ત્વજ્ઞાન સમધના વિચારો બતાવી આપે છે બેશક આપણે કહ્યું જ હતું જોઈશે કે આના સર્વાંગમુદ્ગ કાવ્યો આપણા સાહિત્યમાં ધણા જુજ છે

(હરિવાલ ક'યાણુરાય માફ જી એ એવ બી, ની નોટ ઉપરથી)

૨। હરિવાલે દરેકે દરેક લીટીના મર્મ અને ગદ્ય તથા ગાભીર્ય ઝડપ કરી વિચારનાળુ વિવેચન કર્યું છે, પરંતુ સ્થળ સંક્રાંચને લીધે આટલું પ્રાગ્નાવિક ટિપ્પણુ જ દાખલ કરી શકાય છે (હિ ગ અ) તપાસ કરના હવે વિવેચન હાથ આવ્યું નથી જુન ૧૯૨૦)

કાવ્ય ૨૧ કૌયસાગર

કૌયસાગર નામનું અજમેર પાસે એક તળાવ છે તે ચોતરફ ફરતી ધારોની વચમાં આવી રહેલ છે

તેને કાંઠેજ એક બાજુની બરાબર વચમાં માલતીમડપ છે ફરવા જોના આવનાર લોકો એ મડપમાં કે એ કાંઠે ' બધ ' ઉપર બેસે છે. તે મડપમાંથી દેખાવ ધણો ભવ્ય અને રમણીય લાગે છે

લી ૧ વાદળી ઝરમર ઝરમર ઝીણા વરસાદ પાડી ગળી ગઈ-
વરસાદ રૂપે પડી ગઈ

લી ૨ અધારી-અધી

નીરવછદગનિ-વિશેષણ, વિશેષ-અધારી, નીરવ, અવાજ વગરની-છદ-
પાદગની-ગનિ જેની ગનિ છે જેની તેની અધારી રૌલના શૃંગપર જઈને
વિરામી

ઉપર નીચે ચારે તરફ વર્ષાદ વર્ષાતો હતો તેટલી વાર અધારી
હતી તે નીચેથી ચડીને તેમ ઉપરથી ઉતરતો પણ શૈલશૃંગો ઉપર રહી
અધાર સર્જતો હતો તે માત્ર શિખરો આગળ રહ્યો

લી ૮ રેખાભ્રમાલ=પાતળી વાદળીઓની માલા

લી ૯ કારેથી-જમણી-બાજીથી ચદ્ર ઉગતા તેના કિરણ પાણી પર
પડતા તે પાણી-સર-ચળક્યુ અને પાશ્વ વાળી જોના ઇન્દુનુ બિંબ
ધાર પર શોભી રહેતું દેખાતું

લી ૧૩ અધિ શશી ઇત્યાદિ-તુ શશીને આ ચિત્રનો સાર
ગણે છે શુ ?

લી ૧૪ જાણે ત્હારો-શાંતિમા એકદમ નીકળતો તારો સ્વરજ જાણે
આ સર્વ ચિત્રનો સાર હોય એમ હું જાણુ છું

કાવ્ય ૨૨ એક ચિત્ર દર્શન

આ કાવ્ય જેમા હસ નામના ચિત્રકારના ચિત્રનું વર્ણન છે તે પર
આપણા માનવતા પ્રથમ ટીકાકાર શ્રી નવલરામ ભાઈએ જે ટીકા કરેલી
છે તે નવલચિંતાલિના બીજા ભાગમા છપાઈ છે જુજાસુને તે જોઈ
લેવા વિનંતિ છે

કાવ્ય ૨૩ વર્ષાવર્ણન

વર્ષાકાળ, વાદળાઓના બદલાતા દેખાવ, વર્ષાદ પડી રહ્યા પછી વિશ્વમા વ્યાપી રહેતું અનુપમ સૌંદર્ય, તથા તેથી મનુષ્યના હૃદયમા જામતી રતિ-આનંદ-એ બધાનું આવું તાદશ, હારક અને લભ્ય વર્ણન લાગ્યેજ ખીજે મળી શકશે આપણી ભાષામા વિશ્વલીલાના વર્ણન ધણા નથી લેખકો સાર સમજાવવાનું, બોધ આપવાનું, ઉપદેશ આપી કૃતાર્થ થવાનું, તથા જગત્કર્તાના મહિમાના ગુણ ગાવાનું કે કાંઈતત્ત્વજ્ઞાન સબધી વિચારો કરવાનું વધારે પ્રિય ગણે છે નવી લેખક પ્રજામા વર્ડઝનર્યના જેવા વર્ણન તથા શૈલીની જેવી નિરાશાભરી નજર તથા ભ્રમણ કરતી કલ્પના કંઈક અંશે આવતા જણાય છે, પરંતુ તેઓના ઉત્તમ ગુણો આવવાને હજી વાર છે એમ ભાસે છે કીટસના જેવા સુદર, નર્ચા કુદત વર્ણન તો લાગ્યેજ મળે તેમ છે આ કાવ્ય તેવી ઓટ પુરી પાડવા સમર્થ છે ખરૂં, પણ જગત્ સૌંદર્યના જ્ઞાતા તથા વક્તા હજી જોઈએ છે

લી ૧૫-૨૦ વાદળામા થઈ પ્રકાશતા મૂર્ચનું ચિત્ર કેવું તાદશ તથા મનોહારી છે !

લી ૧૪ આ-વિશેષ્ય દિનમણિ

લી ૧૫ બની-દિનમણિ સાથે જાય છે

લી ૧૭ સઉ હસતી સૃષ્ટિ પર રતેલ થકી મધુર રતિ રાજતું અર્ધ બિંબ

લી ૧૯ શરીના કટાક્ષ ઝિરણુ

લી ૨૧ સલિલગર્ભ મેઘ—સલિલથી ભરેલો મેઘ

લી ૨૨ દેખાડે, કર્તા—મેઘ

લી ૨૪ તે તણી આસપાસ—તે બે ત્રણ બિંબની, આસપાસ

લી ૨૯ કંઈ—આ ને ખીજી લીટીઓમા આવતા કંઈ (અને કંઈક, કેટલાક, કોઈકોઈ) મેઘાનું વિશેષણ છે

લી ૩૩ ગ્રહેલા, “રંગ”નું વિશેષણ સૂર્યકિરણ અને વારિ સાથે સમાગમ પામી Prismatic બનેલા “મેઘ” ગ્રહેલા રંગો, ખીલોરમા રંગ ઉત્પન્ન થાય છે તે રીતે મેઘમા થયેલા.

લી ૪૦ થી ૬૩ સુધીમા ક્ષણે ક્ષણે અદ્વાતા વાદળાના રૂપનું અચ્છુ વર્ણન છે

લી ૫૦ પર્વત—મદાર પર્વત હજી—પક્ષધારી છે—તેને પાખ છે—ન્યારે ઈંદ વજ્ર હર્ષ પાખ કાપવા આવ્યા ત્યારે તે સમુદ્રમા પડી સતાર્ધ ગયો છે શુ તે પર્વત આજે સમુદ્રમાથી બહાર આવ્યો છે ?

લી ૬૦ પાડતી, નાચતી, બાઝતી, ગાતી, કરતી એ સપૂર્ણ ક્રિયાપદ છે કર્તા, સભા (લી ૫૮) લી ૬૧ બની અગ્નિ કૃદત

લી ૬૩ વર્ણતી—સપૂર્ણ ક્રિયાપદ કર્તા—રતિ

લી ૬૯ થી ૮૭ સુધીમાનુ વર્ણન, કટપનાની સુદરતા, મનમોહકતા બતાવી આપે છે એ જ્ઞાન એવુ તો ખુબીભર્યું છે કે વાચતા વાચતા હૃદય પૂર્ણ પ્રમોદ પામી પૃથ્વીના તવપરથી ઉડી દિવ્યતાના, સુદરતાના, પ્રદેશમા નિરુદ્ધા વિહાર કરતુ ફરે છે

લી ૭૧ ‘સરવર ઉપર’થી લી ૭૪ ‘પ્રસરે’ એ ઉપમાનકથન છે

લી ૭૪ પાડી, કર્તા—સમીરે લી ૭૦

લી ૮૧ ચળતો, ગાળતો, ભેસી એ કૃદતો પયોધર સાથે જાય છે

લી ૮૩ છેડે, કરતો, વધ્યો, છાઈ દીધા એ ક્રિયાપદોનો કર્તા પયોધર

લી ૧૦૧ મનુજ ચિત્તમા જન્મ હર્ષ ને શોક ધરી ધરી પલટાયા કરે છે તેમ, સરખાવો, કલાપી, ‘ પ્રેમની આશિષ ’

‘ જાળો પટા કાઈ, કાઈ સોનેરી, કાઈ રહાવે ને કાઈ હસાવે, અશ્રુ સુડ્યા ના, હાસ્ય થયુ ત્યા, હાસ્ય પછી અશ્રુ પળમા પડે છે, તેમ વીનળી પણ ભુવનને અધકારથી વારે ધડીયે વ્યાપ્ત કરે છે

લી ૧૧૬ પ્રસરી લાખા ધારાકરને ઈ સરખાવો મૃત્તિકાટિક

જલધર

ધારાહસ્તૈ પરમૃશસિ.

કાવ્ય ૨૪ વૃષ્ટિ

કવિ નર્મદાશ કરે ગુજરાતી કવિતામાં સજ્જવારોપણુતો અભાવ છે, એમ કહી જે શોચ જણાવ્યો હતો તે શોચ કઈક અશે દૂર કરે તેમ સજ્જવારોપણુ અનોહમુદ્રાદારે લખી ખોટ સારી રીતે પુરી પાડી છે તે આખા નવ્યમાં (અનોહમુદ્રામાં) પણ ખગ પ્રસંગો તેમ જ છે અચેતન વસ્તુઓને ચેતન પ્રાણી પેડે પોતાના સ્વરૂપનું ખરૂં જ્ઞાન કરતા રીખવ્યું છે તારા, આદાશ, વૃષ્ટિ, નદી વગેરે આ સગ્રહમાં દેખાતા કાવ્યોમાં પણ તે તે પદાર્થો પોતા વિશે પોતેજ બોલે છે એમ સમજવાનું છે

આ મધ્ય સજ્જવારોપણુમાં જે વિચારશ્રોત અખડ, અનુનુપિત રહ્યા છે છે, તે તે પ્રાણીપદાર્થના ચલનવલન, સ્વભાવ તથા દેવ જીવનહેતુ તથા જગતમાં તેમની ઉપયોગીતા વગેરે વિશે જે ઝીણી અત પ્રવેશી, તથા મોઢમરો નજરથી આવેખન થયું છે તે તદ્દન નવનતા ભરેલું હોઈ, યુવાન લેખકોને અધ્યયન કરના લાયક વિશાલ ક્ષેત્રનું ભાન કરાવે છે અકૃત્રિમ કવિતા, હૃદયહન પ્રસાદ, તથા તેની સાથે સાવધાન અધ્યયન અને અડગ ખત વગર આવે અ, આની જગ્યા અને આવે વિજય મળતો નથી એ તો સ્પષ્ટ જ છે

આ આખા કાવ્યમાં વહેતો અર્થ વૃષ્ટિને, તેમ ગમિક કવિની નૈસર્ગિક કવિતાને પણ લાગુ પડે છે

શ્રી ૧૧ કુસુમવૃષ્ટિ સમી જ્યારે ઝીણી ઝરમર પડે છે ત્યારે જરાપણ અનાજ થતો નથી તેની વૃષ્ટિને કુસુમવૃષ્ટિ જેની કહી કે ધૈર્યગાડમાં અને બીજે જ્યાં અર્ધ પડે છે ત્યાં આ ઉપમા વધારે યોગ્ય લાગે તેવી છે

શ્રી ૧૪ યમ સમી પડુ ઇ યમ જેમ વગર દેખાયો પડે છે તેમ ન તા જીવન-પાણી-પાણી એ વિશ્વનું જીવન કહેવાય છે) લાવુ છું

શ્રી ૨૨ વાચુ વાની સાથે

કાવ્ય ૨૫ લાગટ હુલી ઈ

જગત જીતાના આવા ચિત્રો હજી આપણી ભાષામાં ધણા થોડા છે અદ્દર રૂપકનો પ્રયોગ વડતો અને તેનો નિભાવ અનુરૂપ વિચારોથી સુસમૃદ્ધ છે છેવટે મેવાસુરસહાર પછી ધૌદ્દેનીની ખીલી નીડળતી મુદ્દરતાનુ વર્ણન વાચનારને તેવા સમયનુ તાદ્દશ ભાન ડરાવે છે ઉદ્દધિ ગગનનો ઉદ્દધિ જેવુ ગગન સમુદ્દનો રંગ ગગનના નિર્મળ રંગને મળતો આવે છે

કાવ્ય ૨૭ સર્ગ દર્શન

આત્માઓનુ અસ્મિત્ત્વ, આત્માઓના ભાવનરંગ દ્વારા વિદાસ એટલે ઉત્ક્રાંતિ, અને એ વિદાસ કે ઉત્ક્રાંતિ પરમ ન્યાયથી તેમ જ દરેક આત્માનુ વિદિષ્ટ ન્વાતત્ત્વ પ્રેરેપડ જાળનીને યોજનાર—નિરતર યોજનાર—પરમાત્માતત્ત્વ હિદ્દુ ધર્મના આ સિદ્ધાંતો પૂર્ણ વ્રદ્ધાથી સ્ત્રીકારાંતે આ કાવ્ય રનાયેનુ છે સૃષ્ટિનો સર્ગવિધિ હમ્મરો લાખો કે ડરોડો વર્ષ ઉપર એક લાખે કે એક અઠવાડીયામાં કે એક મન્વતરમાં થઈ ચૂકેનો છે અને વળી અમુક લાખો કે ટુકો સમય વીત્યા પછી સૃષ્ટિનો લય થશે, સૃષ્ટિને સંકલી લેવામાં આવશે એ વિચાર ક્રમ ઉપલા સિદ્ધાંતોથી જુદો છ એટલુજ નહિ પણ વિરુદ્ધ છે અને એવો વિચારક્રમ આ કાવ્યની સાથે મેળવી શકાશે નહિ સર્ગવિધિ એ એક નિરતર ચાલ્યા ડરતી ક્રિયા છે, અને તે પરમાત્માતત્ત્વ અખડ ઉદ્દોગથી અને ધર્મથી પ્રવર્તાની ગહેલ છે, એ સિદ્ધાંત જેને માન્ય હોય તેને સૃષ્ટિનો સર્ગ તથા તેનો પ્રકાર એવો લાગે એનુ આ કાવ્યમાં દર્શન છે

“જોતા જે નિજ ભૂતજીવન તણો ચીલો પડયો સૃષ્ટિમાં” દરેક જીવનો એક ભવ પૂરો થાય અને તે પછીનો આરભાય એ અતરાલમાં શુ અને છે? જીવ એટલો તો અપૂર્ણ છે કે તેને પોતાના વીતેલા અનુભવ ઉપરથી ખરે સાર કહાડતા કે ધટતો બોધ લેતા આવડતુ નથી તેની એટલી સ્મૃતિ નથી, શક્તિ નથી, નિર્મલ શુદ્ધિ નથી, પરંતુ એનો

નવો ભવ પાછો ધડાય છે તે તો એની પોતાની સ્વતંત્ર ઈચ્છાથી જ; અને આગલા ભવના અનુભવો રૂપી કારણો વડે એની જેટલી અને જે પ્રકારની ઉત્ક્રાંતિ ઘટે તેટલી અને તેની સાધનારો જ એ નવો ભવ ધડાય છે, આ ચમત્કાર શી રીતે સભવે? કવિ કહે છે, મૃત્યુ વખતે જીવને પરમાત્માતરવના દર્શન થાય છે જે તરનના સ્મૃતિશ્વનિપ્રવાહમાં જીવ ભળે છે અને એટલા સાક્ષાત્કાર દરમિયાન એની સ્મૃતિ શુદ્ધિ— શક્તિઓ જે વિશેષ વિમલતા અને બલ અનુભવે છે તેના વડે એ પોતાના ભૂતજીવન ઉપરથી ખરો સાર અને પડતો બોધ મેળવીને પછીના ભવ માટેની “પ્રકૃતિ નવી” વડી શકે છે ઉત્તરોત્તર વિડાસ કે ઉત્ક્રાંત અને પરિપૂર્ણ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય એ બેનો આ જાગ્યેલા આ પ્રમાણેનો સમન્વય કરેલો છે, વળી કવિ કહે છે, આપણે જેને જીવન કહીએ છીએ તે તો બહુ જાણુ જીવન છે, જે જીવન દરમિયાન જીવ પોતે આત્મા છે એ સત્ય લગભગ ભૂલી જાય છે એવા બે જીવનના વચગાળાનો મૃત્યુનો સમય, પરમાત્માતરવના સાક્ષાત્કારનો સમય જેજ ખડ જીવન જે આત્માને પોતાના આત્માપણાની સ્પષ્ટ પ્રતીતિ એ સમયે જ હોય છે અને તે કારણથી જ તેની સ્વતંત્ર ઈચ્છાશક્તિ તે કાળે યોગ્ય નિશ્ચય ઉપર આવી શકે છે અને પોતાનો તે પછીનો ભવ એ નિશ્ચય પ્રમાણેનો રચી નકે છે ધર્મના આ ગૂઢ તરવો કવિએ આ જાગ્યેલા ચીતર્યા છે, તેમાં સરવતા, છટા, મોહકતા અને સફલતા કેટલે સુધી આવી છે કે બીનકલ આવી જ નથી એ દરેક વાચનારે પોતાની મેળે જોઈ લેવું” (મળેથી નોંધ)

કાવ્ય ૨૮ નદી

આ જાગ્યેલા લેખકમાં બહુધા વિચારની પ્રૌઢતા, તથા વિષયમાં ઉચ્ચ ઉતરી તેના સત્યસ્વરૂપના વર્ણન સાથે ઉપયોગી બોધ, એ બે એમાં સારી રીતે સમાયેલા માલમ પડશે જે કાઈ વર્ણન હોય તેમાં કાઢને કાઈ ગૂઢ

અર્થ, સાસારિક ઉપદેશ તથા કવિતાના રસપ્રવાહ સાથે બોધવારિતુ સમીક્ષન, સર્વત્ર દ્રશ્યમાન થાય છે

કટપનાના સુખપ્રદ સપાટા તથા તરંગવૃત્તિની લ્હેજતદ્વાર ભ્રમણા નથી એમ નથી 'વર્ષા વર્ણન'મા વર્ણનની સુન્દરતા સાથે મળેલ રસવર્ધી તરંગવૃત્તિ પદે પદે કાવ્ય દહેમા લીન કરે છે તેમ આ કાવ્યમા 'વનમા જ્યમ કોઝિલમાળ' આદિ ઝુલ છે તેમા પણુ તેવી જ રમણીય કટપના કામે લાગેલી છે પરંતુ લેખકના તત્ત્વજ્ઞાની હૃદયમા સત્યની આતુરતા ભરી શોધમા, ઐહિક પદાર્થોને ખરા સ્વરૂપમા સમજાવવાની પરાંપકારી ઉત્ક્રાંશમા, કટપનાને બહુ નિમ્નુકિત આવવામા આવી નથી અને પાછળની લીટીઓ પાછી આત્મશોધન અને સ્વરૂપવર્ણનમા ઉતરી પડે છે

કાવ્ય ૨૯ આકાશ

આકાશ પોતે પોતાના સ્વરૂપ, ગુણ, અવધિ વગેરેનું વર્ણન કરે છે આ સ્વરૂપવર્ણનની સાથે આશ્વાસક બોધવચન, સસારયાત્રામા સફળ થવું હોય તો રાખવું પડતું જ્ઞાન, તથા અતે 'નથી તે નવું થાશે નહિ' આદિ વચનોથી ભૌતિક પદાર્થવિજ્ઞાનની સમજ સાથે અપાયેલો ઉમદા દિલાસો-આ બધા સમાયેલા છે લેખકની વિષયમા ઉડા ઉતરવાની ખુબી તથા અન્તર-દ્વાર ખોલી અન્તરવર્ણન રસભરી રીતે આપવાની શક્તિ એવી સુન્દર છે કે અનેક જાતના શાસ્ત્રીય જ્ઞાનનો બોધ કાવ્યમા આપેલો હોવા છતાં કાવ્યનું કવિતાપણુ જરા ન્યુનતાને પામ્યું નથી, અને અન્ત સુધી બોધમય આનન્દમય રસ જળવાઈ રહ્યો છે

લી ૪૧ નથી નવું ઈન્ જીઓ, કલાધી

અરે ! કે ખાલામા શરખત ભર્યું તે પડો ગયું,

હજુ પાણીમા ને ઉદધિવીચિ માહી મળી રહ્યું,

ન પીવાયું, ખોયું, પણુ નવ ગયું પૃથ્વી પરથી,

રહ્યા તરવો મીઠા ઉદધિ કડવામા ભળી જઈ

કાવ્ય ૩૦ શ્રાવણી અમાસ

આ ઉત્તમ ભાવભર્યા, ચિન્તાકર્ષક સૌન્દર્યભર્યા, ભગ્ન વર્ણનવાળા લેખને કાવ્ય કહેવું કે કેમ એ સવાન ઉત્પત્ત થાય તેવો છે. કાવ્યને સકૃતિત અર્થમાં ન લેતા હૃદયના અર્થ ભયા, ઉચ્ચગ્રાહી, ભવ્ય અને ઉત્તમ ઉદ્ગારને લગાડામાં આવે તો આ લેખને પણ તે નામ કોઈ આપી શકે પરંતુ સગીન વિષય જોતા તો તે મનાઈ શકે તેવું લાગતું નથી અને ભાવોમિતુ અદ્વિલન છદ્મય સ્વરૂપમાં થતું હોય તેના લેખને કવિતા કહેવાય એમ અર્થ લેખાય તો આ લખાણને પણ કહેતા ગદ્યન નામ વધારે યોગ્ય છે. લખમાનું વર્ણન ખરેખર ભવ્ય છે અમાસની કાળી રાત્રીનો અન્ધકાર સર્વ વ્યાપી થઈ તેમાં કમળના તરંગ વૃત્તિના અમકારાઓ હૃદયચક્રને પ્રમોદકારી નીવડે છે.

લી ૨૨ ડોલતી પર્વતાવલિ આવેશાળી નાન નાનપણ પદાર્થ મહામુ અનિમિષ જોઈ ગ્હે તો થોડી વાગે તે આવેશનું આન્દોલન મીડીમાં આવે છે અને અતે અહારના પદાર્થમાં તે ખેમાન કે એવી રીતે જ આ પવનમાલા ડોલતી અને તેથી જ તે નનના નોનગતી ગયાનું નવડ લઈ શકે.

(ના ૬ કવિ)

લી ૨૫ તમરાજની સનયભૂમિજાન—અજાની માણસ ધણુ કરી ખણુ ગહેમરીલ હોય છે અન્ધાગના ગજીનું રાજા સગવડથી ભૂમિપરજ હોય છે.

કાવ્ય ૩૬ ચદા

સા શ્રી ગોવર્ધનરામ ॥ સજ્જનારોહણને મળતુજ આ કાવ્ય છે, તેમાં ચદાને બોલતી કાંપી છે ફેર માત્ર એટલોજ છે કે જાણી, નહીં, આકારા આદિ કાવ્યોમાં તે તે પદાર્થોનું મૂલ્યમ દૃષ્ટિથી સ્વરૂપવર્ણન થયેલું છે, તેમાંથી ઉગ્ર અર્થ સમજવાયા છે, રહસ્યનું સ્ફોટન

થયુ છે, તે વિષયે વિશાળ જ્ઞાન અપાયુ છે એકમાથી અનેક અર્થ નીકળી શકે તેની અર્થગૌરવભરી શબ્દરચના થયેલી છે તે તે પદાયોતુ વર્ણન વાચી આપણે તેને વધારે સારી રીતે પિછાનીએ કા તો કાઈ નવુજ સ્ત્રય જાણીએ છીએ, બહુધા તેનું સ્વરૂપ યથાર્થિત જોઈએ છીએ અને તે વાચી વધારે જ્ઞાનવાળા, ડાહ્યા વિચાર કરનારા થઈએ છીએ જ્યારે આ ચદા વાચતા અલ્પત આપણને કંઈક નવું તો મળે છેજ, પણ તે તે નવીનતામા ગભીરતા કે ડહાપણ કરતા આનન્દ, મગ્ન અને વિલાસ વધારે રહેલા છે તે વાચતા હૃદય પ્રસન્ન થાય છે તરંગર્ગત સોત્સાહ અને છે ને કંપના જાગે છે, એક કડી વાચ્યા પછી બીજી શી ચાસ્તર કંપના થશે તે આઝાદા સહિત વિચારીએ છઈએ, ને તેમા પણ વળી કાઈ એમ તરેહની નનીજ ખુબી જોઈ અત્યંત પ્રસન્ન થઈ વાચ્યા જઈએ છઈએ

ચદા જેની વિલાસપ્રિય રમતીયાળ સ્વચ્છતી, બાળકી કંપાયેલી છે તેવું જ તેનું વર્ણન પણ પ્રમોદકારી અને રસભયુ છે ચદા પોતાને વિષે આનન્દભર્યા, મગ્ન આપનાર, દિલને હલકું કરી આનંદચોધમા નવરાવનાર શબ્દોમા જે વ્યાખ્યાન કરે છે તે ખજોળ શાસ્ત્રને દૂર મૂકી સ્વચ્છદે વર્તનાર નથી, પોતાને વિષે, પોતાના માતા પિતા વિષે, રાક્ષસી રાત્રી વિષે, મત્તીખોરા મેધ વિષે તથા રસિલા સાગર વિષે જે જે કહે છે તેમા શાસ્ત્રીય સત્યને અવલબનજ થયેલું છે આ સાથે, લૌકિક ડહાણીનો ઉપયોગ પણ બહુ મજેદારીથી અને યોગ્યતાથી થયો છે કાવ્ય વાચતા વાચતા આપણે ચદા જેવા રમતીયાળ સસારના રાગારાગથી વિમુક્ત, હલકા અને આનન્દમગ્ન થઈ તેની સાથે હસવા, રમવા, તથા તેના સોના રૂપાના દડાથી જાણે ખેલવાજ મડી જઈએ છીએ

લી ૨૫ નાવડુ—ચન્દ્રમા નાવડાની તથા મૃગજાતી હકીકત બારીક તરંગવૃત્તિથી ધરાવવામા આવી છે

લી ૩૪ સુર-સરખાવો અંગ્રેજ કવિઓમાના Music of the Spheres, (જે કે એ કંપનાઓમા કાઈકે બેઠે પણ છે)

લી પદ અચળ પેલા તારલા—ઉત્તરધ્રુવ

લી ૭૯ મુગ્ધ કરે રૂપેરી ઈંઠ તરગવૃન્તિના વિલાસીપણા તથા રસિકપણાનો સારો નમુનો છે આખા કાવ્યમા તરગવૃન્તિના રસવર્ષી, ઉલ્લાસ આપનારા વિલાસ ઠેકાણે ઠેકાણે મનરંજન કરે છે- અન્ધારી નિશામાં, કાળા આકાશમાં ઝગમગતા, શીળો પ્રકાશ આપનાર, તારલાના જેવા આ વિલાસ ચળકી રહે છે, અને હૃદયને પરિતોષ આપી પૂર્ણાનન્દમાં મગ્ન કરે છે

શેલીના The Cloud નામના કાવ્ય પરથી આ લેખ સૂચિત થયો છે તે ઉત્તમ કવિના કાવ્યથી બહુ ઉતરે તેવું આ કાવ્ય નથી એમ કહેવા હિંમત ધરાય તો ખોટું નથી એમ સુસ્ત વાચનાર જાણી શકશે

આના અનુકરણ રૂપે ‘ચન્દ્ર’ માં ‘નૂતનવાદળી’ તથા ક્લાપીનું ‘કર્મલિની’ એ બે લખાયા છે, પરંતુ આના જેવી છટાદાર મનભરતી વાણી, સુદર મનોરંજક તરગવૃન્તિ આખા કાવ્યમાં વ્યાપી રહેતો વિશિષ્ટ જાતનો આનન્દરંગ અને વિલાસ તે અનુકરણોમાં હોય તેમ લાગતું નથી

કાવ્ય ૩૭ દિવ્ય સુન્દરિયોની ગરબી

ચંદા તારા, શુક્ર અને વનરેવી એ ચાર દિવ્ય સુન્દરિયો છે તેમના ગરબા-કાવ્યમાંથી તે તે દેવી પોતાના સ્વરૂપની પિછાન આપે છે તેવી એ ગરબી લેવામાં આવી છે

કાવ્ય ૩૮ પખીડાને

સખીની ખપ્પર લાવનાર હશે એમ માની પખીડાઓને ખુલ્લા હૃદયથી ઉમંગે આવડાર આપ્યો છે નિખાલસ હૃદય, તેમાં ઉડી ઓતપ્રોત છવાએલી સૌંદર્ય ને સૌજન્યની લાગણી, ને તેથી નીકળતો હર્ષભેર, સસ્તેહ, સૌહાર્દાસ આવડાર છે હૃદયને હલકું કરી આનંદના વાતાવરણમાં ઉડાડનાર આ નાનડું કાવ્ય પ્રિય જનને ખરા લાવથી ભેટ આપનારના હૃદયનું સાર ચિત્ર પાડે છે

કાવ્ય ૩૯ કોકિલાને

વડઝવર્યના To the Cuckoo અને શેલીના To the skylark
એ એ કાવ્યોની જાયા આમા રકુટ રીતે દેખાઈ આવે છે.

And thou wert still a hope, love,
Still longed for, never seen

એ વિચાર 'તમે દેખાવ ના ન ઝલાવ,' એ શબ્દોમા તથા 'તેજ તારા
તણુ ચળકતુ ' આદિ ઉપમાઓ

Like a star of heaven
In broad day light

Thou art unseen, but yet I hear, the shrill
delight.

વગેરે શેલીની ઉપમાઓ તથા કંપનાના ઉડુપનોને મળતી આવે છે.

ઘટની ઉપમા અને રસભયુ વણુન આખા ગ્રાવ્યને સુદર મોહક
રૂપ આપે છે વડઝવર્ય તથા શેલીની જાયા સાથે લેખજનુ પોતાપણુ
મળનાથી સુર સમિશ્રણ થયુ છે શબ્દોની લલિત રચના અને મધુર
ચુટણીથી કાવ્યની મોહજના વધે છે

કાવ્ય ૪૧ મધ્ય રાત્રીયે કાવલ.

'મધ્ય રાત્રીયે કાવલ ખોલે જ નહિ માટે આ કાવ્ય કુદતી નથી'
એમ એક વખત શકા કરનામા આવી હતી પરતુ આ લખનારે પોતે
જ અનેકવાર મધ્ય રાત્રીયે કાવલનો ટહુકો સાલળેલો છે, એ થયેલો
અનુભવ જાણનાની જરૂર જણાતા આટલો ઉલ્લેખ કર્યો છે

કાવ્ય ૪૩ કુસુમની સાથે રમત

જડ જગતને પવિત્ર, શુદ્ધ, નિર્મળ અને કામળ માનનાર મનુષ્યની
સાથે રહેવાથી પોતાનુ મુખ કરમાઇ ગયુ છે એમ કહે છે જનસમાજના

દોષો તેને પણ વળગ્યા છે માત્ર સુદર, નિર્દોષ તો કુસુમો જ છે,
તેથી તેની બાહ્યાભ્યંતર સમાન સુદરતા પર પ્રસન્ન થઈ, મનુષ્યસંઘથી
દૂર કુસુમ સાથે રમવાની ઉત્કંઠા જણાવે છે

જનસમાજ પર અભારથી અને સસારમા સર્વે રીતે સુદર
રહેવાની મુશ્કેલીથી ઉત્પન્ન થયેલ દુઃખવાદ આ કાવ્યનુગ્રિમિત કારણ
લાગે છે એ દુઃખવાદ માત્ર કવિવના ભાવનુ એકદેશી સ્વરૂપ જ છે

કુસુમમા વસતો એકાત—અમિત્ર આનંદ-નીચેની લીટીઓમા સારો
દર્શાવાયો છે —

ન આનંદે તહારા બિલકુલ હશે ધ્વસ કદિએ
ઉદાસીની છાયા તુજ દિલ પર ના રજ લસે,
કરે છે પ્રીતિ તુ, સરવ તુજ પ્રેમે યુશ રહે,
અતિ તૃપ્તિની તુ સમજ નહિ પીડા પણ ખરે !

(પુષ્પ કલાપી)

મનુજ સમ્રાટમા રહેવાથી વદન કરમાઈ જાય છે અને મનુષ્યના
સુખ માત્ર નામનાજ છે એવો નિચાર પણ તે જ કાવ્યમા છે —

સુખી આ સસારે સુખમય નહિ કો તુજ સમુ,
અમારે આનંદે દિલ પર રહે છે દુઃખ છુપ્યુ
દુઃખી જો એછું તો સુખ બસ થયું એમ ગણુશે,
બિચારૂ ભોળું એ મનુજ સુખ પૂરું ન સમજે !

(પુષ્પ કલાપી)

કાવ્ય ૪૫

વસન્તગીત

નહાનાલાલના વસન્તોત્સવમા આ ગીત બાલિકાઓ ગાય છે ગીતના
પાય ખડ છે આ ગીતના બીજા ખંડમા “ લાખી કિશિર તણી રજની

વીરી ! આજ કુખી જતી ” તેમ જ ‘ વસન્તોત્સવ ’ ના અર્પણ કાવ્યમા
 “ વિરમે છે ઝાલી યામિની ? ” એવી કડીઓ છે હેમત અને શિશિરમા
 હિમ પડવાથી વનસ્પતિ પ્રકુલ નથી થઈ શકતી વસન્ત બેસનાજ
 આઝાશ સ્વચ્છ થાય છે, ધનશકલો ક્ષિતિજ પાર ચાલ્યા જાય છે, મેઘા-
 મજાદનથી નીપજતી ગ્જાનિ-ગમગીની ઉડી જાય છે, વનસ્પતિ, પક્ષીકુલ
 આદિ પ્રકૃતિમાળ આનંદમા આવી જાય છે હવે હિમ પડતું નથી, ઠીંછ
 નાખે એવી થડી પણ નથી, સર્વત્ર પ્રજાશ, ઉષ્મા છે આ બંનેના પ્રભાવે
 વનસ્પતિ નાનાવિધના અલંકાર પરિધાન કરે છે, પક્ષીઓ કંઠ ખોલી
 ગીતમાધુરી રેલાવી દે છે

અગ્રેજોના સહવાસમા આવ્યા ખેડા આપણા દેશમા શિશિર હતી-
 કાળીરાત હતી હવે વસન્ત બેઠી છે-પ્રભાત થયું છે

“ નયન ઉઘડ્યું પેલું ઓજસ્વી નવલ પ્રભાતનું,
 જગત ભરતું બહાલા ! જો તેજ ઉતરે તાતનું,
 નવવસન્તાન્નિલના પમરે પરાગ અલૌકિક,
 વિરલ વિભૂતિ વર્ષ સુરનાથ આધિદૈવિક ”

(અર્પણ કાવ્ય)

વસન્તનું આગમન કોણ સૂચવે છે ? વસન્તના આનંદમા મત
 યઈ કોણ ખીજને મત બનાવે છે ? વસન્તદૂતિઝા કોકિલા

ગહન શુક્રમાથી ચૌગેન્દ્ર ગાય,
 તહેના મહામન્ત્ર જગતમા સચરે,
 ભૂત ઉપરથી તરી આવી
 વર્તમાન મહાસંગીતે ભરે,
 અને ભવિષ્યને ભવ્ય જગાડે
 કુલપદ્મવવાસી કોકિલા

‘વસન્ત’ ‘વસન્ત’ ‘વસન્ત’ ની

પુરાણ મન્ત્રધોષણ

તેમ નવ ચૈતન્યથી પુકારતી,

નિષ્કુર જગતને સુણાવતી

આખાવાડિયુ મલ્લોલ બોલતુ,

લીમડીઓની કુજમા ધ્વનિ પાડતુ,

માનવકુળે પડઘા વિરામતુ”

આ ઉતારામાં ‘વસન્ત’ ‘કાયલ’ આદિ જે ભાવના વ્યજે છે તે સ્પષ્ટ રૂપમાં આવેલ છે એ કાલિદાસે કવિ પેતાનું વસન્તગીત સમોધે છે

ખડ ૧ મનઃપ્રેન (દારીઆવાડી પ્રયોગ છે)

મોગ્ધી છેડની=મોગ્ધી વગાડની

રજ્યા વચ્ચેના પ્રકાશથી જાણે દિશાઓના ચીજ ગગ્યા ન હોય

અચ્ચા =મૂર્ચ્ચા દિવસને જાણે પ્રકાશની અચ્ચા ન કરે હોય
(પ્રભાતનું જુન છે)

ગન્ધવતી પૂર્વી

સર્વત્ર પ્રકાશ વેલાઈ રહ્યો છે સુગન્ધ પણ પ્રસરી રહી છે
આ ચેતનપ્રદ સામગ્રીનો ધુધટ કાઢી નાખીને સત્કાર કરો

ખડ ૨ હજી ભરતખડમાં વસન્ત બેઠી છે, હજી તો પછી
ફાટ્યો છે પ્રભાત ઉડું છે,

સોનાં—પ્રભાતના પ્રકાશનું વર્ણન છે

સારિવડ—વસન્ત સર્વસ્થાને સારિવડ પ્રકાશ રેલાવે છે સાત્વિક
એટલે ઉન્નત

હવે આ વસન્ત કેવી છે ? મીઠી, સાન્તવન કરનારી, સજીવન આપનારી, ઉદ્ધાર કરનારી, અધે ફેલાનારી, પર્વ પશ્ચિમ (સકલ જગત), ટ્રિશાઓ—સૌની પરમ કલ્યાણ કરનારી—આજે ના! ચેતના આવી છે તે એકદેશી નથી, પરંતુ અખિન પૃથ્વીનું હિમ નિવારની ઉષ્મા છે

આ ખડમા જોટના ઉપમાનો છે તે Concrete જડ વસ્તુ જેવા નથી પરંતુ Abstract ભાવના રૂપ છે ન્હાનાનાટના ઉપમાનો પલ્લાખરા આ વર્ગના હોવાથી સાધારણ માણસને તે સમજના મુશ્કેલ પડે છે જેની વિચારશક્તિ પ્રતીક્ષ હોય છે, તેઓથીજ આવા ઉપમાનોનો રસ આગ્રાદી રાજ્ય છે

ખડક ન્યાય કાયદાને પૂરે છે કે ત્હારા ગીતનો પડયો ક્યા પડયો ? પહેના ખડમા અનતરણ છે, ખીજમા એ કોકિલગીતનો પ્રભાવ વર્ણવ્યો છે હવે ત્રીજા ખડમા કવિ બતાવે છે કે આ ગીત ચેતનભયુ, ભવ્ય પ્રભુને ત્યાંથી આવતુ છે

જગતના ભીયણ દુર્ગ (સીમામો) બેઠી નાખી એ ગીતનો સ્વર ક્યા જઈને આથડ્યો ? પ્રભુની ભુમિમા—જ્યા અનહન ગીત ચર્ષ રહ્યું છે ત્યાં એ સ્વર પહોંચ્યો છે આ વસન્ત માનુષી નથી—મનુષ્યે આણેલી નથી પ્રભુએ મોકલી છે પ્રભુતા ભરેલી છે

વસન્ત ક્યા ક્યા પધારે છે—ક્યા વિડમે છે ? જ્યા જ્યા સમૃત્તિ (Growth) નો પ્રસાર થાય છે, ત્યાં ત્યાં નિરતર—પ્રકાશ અને તમિસ્ત્રામા એ પ્રવૃત્તિ ધપતી જાય છે એ પ્રવૃત્તિમા યશ અને જયની પ્રાપ્તિ છે

જગતમા બે વિરોધી ભાવના વસે છે દેવી અને આસુરી પ્રકૃતિઓ સતત યુદ્ધ કરે છે એવું મનાય છે ન્હાનાલાલ કહે છે કે “ સુરો અસુરોની મેદની અખડ ત્યાહા રાસ રમે છે આછેરી જો ! ” એ ‘ ત્યા ’ નું વર્ણન છે

દેવ દાનવના નૃત્ય (રાસ) ને દોરનાર (નેતા) મોરલી ત્યાં હલકનો સૂર કહાડે છે રાસ રમતા પગ પડે છે તેનો તાલ મહા

ગમ્ભીર હોય છે આ વિરાધી ભાવનાઓ, સાથે નિવસી, બ્રહ્માને પ્રવૃત્તિમાન કુરે છે આપણુ જીવન આ બંનેને અન્વયેજ વિકસતુ—ખીલતુ જાય છે આ રાસમા જે સંગીત સલગાય છે તે અપાર્થિવ છે જગત્ની બધી વેણુઓના સૂર આ સંગીતમા ભળી જાય છે માનવજીવનના આધ્યાત્મિક આદર્શનુ અહિં આ આપણને દર્શન ડગવ્યુ છે

હાલ સડળ બ્રહ્મામાં વ્યાપી રહ્યો છે અનેક નાનાવિધની પરિક્રાંતિ, ઉત્ક્રાંતિ તે રચતો જાય છે હાલ તે ભરતખડમા રમે છે ભરતખડનો ઉદય ઉત્કર્ષ સાધે છે આમા ભરતખડમા બ્રહ્મામાં રમતી મુરારીના રાસમડળીના સંગીતનો પડયો પડયા છે એડલો ચેતના—વસન્તનોજ સૂરપડયા નહિ પરતુ અનેક ઉન્નત દિવ્ય ભાવનાના પડયો પડયા છે

ખડ ૪ પહેલા ત્રણ ખડમા સર્વેશી--તત્ત્વખંડી આલોચન થયુ આ ખડમા એડેશી-પોતાના પ્રાણમા વસન્તની વિભૂતિ સચવા પ્રાર્થના છે જદુથી અખયખ ફેરફારો થઈ જાય છે તેવુ વસન્તનુ આજણુ છે એના જદુગર આજણુથી આખ અજવા પ્રાર્થના છે નવુંજ જીવન ઐન્દ્રજલિત પ્રભાવથી જાણે ન આવતુ હોય એવો વસન્તનો પ્રતાપ છે આ આજણુ સુગન્ધ ભભૂંડે છે તેમ ખીજાઓમા પણ સુગન્ધ ઉદ્દીપન કરે જે પ્રાણમા ચેતના આણે છે પ્રિયતમાની નયનકાન્તિમા જેવુ ચિત્ર--અનિમિય સૌન્દર્ય હોય છે તેવા સૌન્દર્યથી એ ભરેલુ છે

પ્રાણમા ચેતન સામગ્રી સચવા પ્રાણના બધનો (આલ) વાળી લીધા છે અપ્રતિબંધ વસન્ત પધારી શકે એની સગવડ કરી આપે છે પ્રકાશથી આપણે નવુ જ જીવન જીવીએ છીએ-શરીર તેમજ આત્મામા પણ રક્ષિતિ આવે છે પરિમલથી પણ એવુંજ થાય છે જડતા, રૌચિર્ય, ગ્લાનિ આદિ સરી પડે છે રક્ષિતિ, પ્રગતિ, આનંદ, વિગેરે શરીરમા વ્યાપી જાય છે પ્રાણમા પરમચેતન ભરનાર જે ઉદાત્ત અપાર્થિવ, દિવ્ય ભાવનાઓ--શક્તિઓ તે ન્હાનાલાલ પ્રકાશ અને પરિમલથી બને છે

ખડ ૫ આમા વસન્તમન્ત્ર પ્રભુતાની સાથે પધારે એવી પ્રાર્થના

છે બાલિકાઓ ગીત ગાય છે માટે સ્નેહને પણ સભારે છે. સ્નેહને અંગેજ ચેતના, પ્રભુતા એમને બહાલા છે વીધ=બાકુ, બે

આ નવા યુગમાં આ નવી ચેતનાને પ્રભાવે “રસ, જ્ઞાન, આનંદ, પ્રેમ, પૂજા, પ્રભુતાના (reverence and godliness) શુદ્ધ કિરણની ચદ્રિકામાં જગત નહાય છે આ કાવ્યનું વ્યવ્ય હાર્દ આટલા ઉપરથી ગ્રાહ્ય થયું હશે

જેમ વક્તા વિશેષણોનો દુરપયોગ કરે છે તેમ સુઙ્ગિ તેમનો સદુપયોગ કરે છે વિશેષણ પ્રયોગથી તેને જે કહેવું છે તે સ્પષ્ટ તેમ જ સંપૂર્ણત કહી શકે છે આ ગીતમાં પણ જો વિશેષણની શક્તિ અદ્યુથ ધરે શકશે તો પછી રસારવાદનમાં કશો પણ પ્રત્યવાય નહિ રહે

રણજીતરામ વાવાભાઈ

કાવ્ય ૪૮ ઉડી રજની

લી ૬ ગૂઢ સદેશ બહેનાર-સરખાવો-

ઓ જન, ઓ જન, દુર દેશથી તુજ ઉર ઢાળે માલ,

લેઈને આવ્યા સઘ બનીને તારાનર વણઝાર

“મધ્ય રાત્રીએ ચળકતા તારા”-સ્નેહમુદ્રા (જો મા ત્રિપાઠી)

શાંતિપૂરમાં વર્ણન સાથે સગખાવો તેજ લેખકનો ટેકરીઓમાં સાંજનો સમય શાંતિપૂરમાં કુબી રહેલા વિશ્વનું વર્ણન ત્યાં પણ આવીજ કલ્પનાથી કરવામાં આવ્યું છે પરંતુ તે કાવ્યમાં માત્ર ઇસારોજ થયો-આમાં સવિસ્તર વર્ણન છે

શાંતિ શૂન્યતાના આવા અજબ ચિત્ર વાચનારના હૃદયમાં પણ સ્તેવીજ શાંતિ પ્રસારી તેની ભવ્યતા ગભીરતા તથા ગૂઢતાની ઉડી છાપ પાડી રહ્યા છે

કાવ્ય પર અમર આશા

સ્વામીશ્રી આત્માનંદજીએ આ કાવ્ય પર ટીકા કરી છે અને તે વીરપૂર (કાઠીઆવાડ) ના કવિ ગૌરીશંકર ગોવીંદજીએ છપાવી છે તે ટીકા અધ્યાત્મ-રહસ્ય બતાવનારી છે-અહિં તો માત્ર શબ્દાર્થ સુલભ કરવા જ પ્રયત્ન થયેલ છે સનમને જ્ઞાન સત્ય જ્ઞાનના અર્થમાં લેવાથી અધ્યાત્મ રહસ્યનો માર્ગ ક્ષત મળી શકશે

કડી ૧ લાખો નિરાશા છતાં પણ મનુષ્ય પોતાનું જીવન નિભાવી શકે છે, સંકટથી ઘેરાયલો છતાં હૃદય બળ જળવી શકે છે, અને મરણ વખતે પણ શાન્તિથી મોતને તાબે થાય છે, તે નિગાશા પાછળ છુપાયેલી ‘ અમર આશા ’ ને લીધે જ છે સનમ ખદ્દા થઈ ખજર મારવા તત્પર થાય, તોપણ તે ખદ્દગીમાં ઉડી રહેમ ધરાવે છે દષ્ટિગોચર થતા સનમના ગુસ્સાના આવેશમાં જેમ પ્રિયજનપ્રતિ અતગ્ની રહેમ સમાયેલી હોય છે જ, તેમ લાખો નિરાશામાં અમર આશા સદા છુપેલી હોય છે

કડી ૨ સનમ સાથે એકતા સાધવા માટે આખી જીંદગી સુધીની જીદાઈ રોધને વ્યતીત કરી અને આખર જે કે ગરદન પણ કપાઈ ગઈ તો પણ વસ્ત્રની-મેળાપની-આશા રહીજ ગઈ-તે આશા કદી પણ સફળ સફળ થવા વાગે આવ્યો નહિ

કડી ૩ વસ્ત્ર=મેળાપ સપૂર્ણ મેળાપ, યોગ, એકતા, દેહૈ કય, અદ્વૈત.

નહિ કે સનમ વિષે કશો પતો મળ્યોજ નહિ, તેના દિદાર દર્શન તો થયા, એટલુંજ નહિ પણ ગોખી સુખ મળ્યું એક રાત નહિ, પણ અનેક રાતો તેના સુખમાં ગાળી, પરંતુ આખર તો સનમ છેતરીને ચાલી ગઈ અને સપૂર્ણ એકયની ધડી તો આવી જ નહિ, હજારો રાત જે ગાળી તેની કમાણીમાં સનમ તો ન મળી, પણ તે રાતો ગુમાવી એજ કમાઈ હાથમાં રહી--સનમ ઉડી જતા તેનો શોધક માત્ર હાથ ધસતો જ રહ્યો

ડી ૪ સનમ માટે એટલી ઉત્ક્રાંતિ હતી છતાં ત તેજ
ચાલી ગઈ તેને પરિણામે શોધની દુનિયા મરડરી કરવા લાગી
તે શોધક ટીકાઓની લવલવીના ઝખખો સહ્યા, લોકોની
ભયરૂપી-ડટારીની-મુસીબતો ભોગવી, તેવા દુખમાં કલ્પ થતા જેટલી
સ્થિતિ આવી તેને પણ સનમના ચરણ ચુબન જેવીજ સુખદ માની લીધી
-કાળુ, ઉપર-દુનિયાની ઉપર-ખુદાઈ ક્યામત છે (ક્યામત day of
judgment ખુદા પાસે પાપ પુણ્યનો હિસાબ થવાનો દિવસ) ક્યામ-
તને દિવસે ખુદા પાસે ઇનસાફ મળવાનો છે, અને તે ઇનસાફ વાજ-
ખીજ હોય તેથી તે અમર (ખુદાથી થાના ન્યાયને પરિણામે સનમ
મળશે તો ખરી એની અમર) આશામાં ઉપગી નિગશા અચ્છ બને છે-
નિગરા પાછળની અમર આશાથી જીવનના પ્રયાસ કરી રહે છે

આ ત્રણ કડીમાં સનમની શોધ, તેની સાથે એકતા સાધવાની
મુશ્કેલી, અને પરિણામે મળતી નિરાશા પાછળ રહેલ 'અમર આશા' નું
બ્યાન કરી પહેલી કડીને સદૃશાન્ત બનાવી દે છે દરેક દરેકે કડીને નિરાશા
પાછળ છુપાયેલી અમર આશા બતાવવાના અર્થે જ લેવાશે તો આખા
કાવ્યની અને દર કડીની આર્થિકતા તથા પ્રયોજન અને બળ જણાશે

ડી ૫ શમા - દીવા - પર પતંગીયુ - કરવાના - ચડચડી મરે છે,
ફરહાદ શીરીનના પ્રેમ ખાતર પોતાના જીવનની પણ દરકાર કરતો નથી
આની રીતે અગમ્યને ગમ્ય કરવાની ખરાબી-આત્મહાનિ થાય તેવી
ખરાબ લગનીમાં ઇસ્કના દિવાનાઓ ખરી મહેદારીની લૂટ અનુભવે છે

પ્રેમના બતાવેલા માર્ગનું પરિણામ મૃત્યુ છે એમ જાણતા છતાં
'અમર આશા' આ ભોગ કરાવે છે

શીરીન અને ફરહાદનો કિસ્સો પતંગ અને દીવાના જેવા પ્રેમને
બતાવનારો છે તેની વાત એની છે કે ફરહાદ સાધારણ સ્થિતિનો એક
માણસ હતો અને તેને બાફશાહની કુવરી શીરીન માટે પ્રેમ પ્રકટ્યો

પોતાની માગણી વૃથા જશે તેની દરજાર ક્યાં વિના તેણે બાદશાહ પાસે અરજ ગુમરી બાદશાહે તે પ્રેમપ્રેમાને હુકમ આપ્યો કે ફલાણા પર્વ-તમાથી તુ એક મહેલ કાતરી કાઢે તો સીરાન આપુ દિવ્ય પ્રેમની દલતા ખરેખર વણીવાર અસભવીત કામો પણ કરે છે, તેમ કરહાદે દિવસ અને રાત અનવગત ગ્રમ લઈ મહેલ તૈયાર ક્યો તે મહેલ તૈયાર થવા આવ્યો એવું બાદશાહે જાણ્યું ત્યારે તેને બીડ લાગી કે રખેને કુવરીને આના હલકા માણસને આપરી પડે એટલે તણે કરહાદને ખબર મોકલી કે સીરાન તો ગુમરી ગઈ તે ખબર સાંભળતા જ જે પાલખ ઉપર પોતે કામ કરતો હતો ત્યાંથી ફગાદે પડતું મૃત્યુ અને પ્રેમ પાછળ પોતાનો ભોગ આપ્યા સીરાનના અત વિષે એ વાત કહેવાય છે એક એની ૭ કે તે ખબર મળતા પોતે ફગાદની ડબ્બર ઉપર ગઈ અને ત્યાં પોતાનો જીવ આપ્યો બીજી એવી છે કે પોતાના પિતાના વિશ્વાસઘાતના અપકૃત્યના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે તેણે પોતાની જીવગી ફકીરી હાલતમાં જ પુરી કરી

કડી ૬ કના કંગુ--પ્રિય જનને પોતાનામાં મેળની દઈ તેને કના કંગુ--અને કના થાવુ--પોતાને પ્રિય જનમાં સમાવી દઈ, કના થાવુ-એ કના થવા અને કરનામાં જ શબ્દ--આત્માહી-ઈજ્જતા-(આત્માનંદ) અમાયેલ છે દિવ્ય-સનમની દુહાઈ-સત્તા-મા એના તો મોહનમત્ર છે કે તેથી મર્યા પછી જ ખરી જીવગી શરૂ થાય છે-પોતે પ્રિયજનમાં લય પામી કના થાવુ-અને એ પ્રમાણે મૃત્યુ પામવું એજ ખરી જીવગી છે-પ્રિયજનમય જીવન એજ ખરૂ જીવન છે

આ કડીમાં મૂળમાં તેમજ આત્માનંદજીની રીકામાં બીજી લીટીમાં 'પરીને જીવાનો' એવો પાઠ છે અને સ્વામીશ્રીએ જીવવાને બદલે જીતવાનો એવો વિચાર પણ ગ્રહણ કરેલો છે પરંતુ અહિં 'મરીને' પાઠ રાખ્યા છે તે પાઠ બતાવનાર સદ્ગત અમૃતલાલ કેશવલાલ નાયક-એમ એ બતાવેલા લખનાર હતા તેણે રૂબરૂમાં કહેલું કે 'પરીને' એ ભૂલ છે-'મરીને' જોઈએ તે મુધારાથી અર્થ પણ વધારે સારી

રીતે મેળ લેતો લાગ્યો એટલે તેની સૂચનાથી આ ફેર કુર્યો છે તે અમૃતલાલે સ્વ મણિલાલલાઈના પ્રાણુ વિનિયમનું હીન્દીમાં ભાષાતર કર્યું છે અને સ્વર્ગસ્થ મણિભાઈ સાથે તેને સીધો સંબંધ હતો એમ તેના ઢહેવાપરથી તેની સૂચના ગ્રહણ કરના જેવું લાગ્યું છે

કડી ૭ રક્ષાઈ-ગળામા, આખમા, છરી ભાકવી, હલ ખાવી વગેરેને ગુરુ મારવી ઢહે છે તે પ્રયોગ કરનાર રક્ષાઈની પ્યાલી પીએ છે છે અને તે પ્યાલો પીવાની ક્રિયા રક્ષાઈ ઢહેવાય છે

હકીકતની રક્ષાઈ-હકીકત-તરવ ગળવા માટે પ્યાલો પીવાની ક્રિયા

સનમના હાથની છેલ્લી રક્ષાઈ માટે રક્ષાઈના પ્યાલા માટે-જે ઝહર ગળાય છે અગર જે અન્ય રીતે ઝહર તરીકે મનાતો પદાર્થ છે, પણ રક્ષાઈમાં પીવાથી દિવ્ય અસર કરે છે તેનું તું જાનદી નામ ગળી લે અને ખુશીથી તુરત પી લે પ્યાલો પીધાથી હકીકત (હક=સાચું)—સાચું જ્ઞાન—તરવ—ગળવા શરૂવા માટે યોગ્ય બળ મળશે તે પ્યાલો સનમના હાથની છેલ્લી રક્ષાઈ તરીકે પી લે કે જેથી તને સત્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય

કડી ૮ સનમ માટે દિલ તલપે છે--તે તવપ જ્યારે સાચી, કાય-મની, ઉદ્દામ થાય છે ત્યારે તે દ્વારા મનમનો રમ્તો ગળવામાં આવે છે ઘણા તડપનાથી--અસહ લાગણી થવાથી-- આશંકનું મન તૂટી પડશે, પણ તે જ્યારે તૂટશે ત્યારે અદર આશુકરૂપી સાધ--ગુરુ હાજરાહમ્મર ઉભેલ માલમ પડશે-તે ક્રિયા થવામાં, તે તૂટવામાં-તે આત્મ વિનાશમાં જ કષ્ટ પ્રાપ્તિ છે

સાધ--ફકીર, ગુરુ

કડી ૯ ગુલો--ગુલાબના ફુલો--પર આફરીન થઈ તું આ બગીચામાં આવી ઉભો છે સુદર વસ્તુથી લોભાઈ તું તેને મેળવવા તેની શોધમાં આવ્યો છે પરંતુ ગુલોમાં તો કાટા છે તેમાંથી બચનાર તો બદન-ગુલ-ગુલાબ જેવું જેનું કામળ બદન છે તેજ છે, કામળ શરીર

હોવા જ્યાં કાટાથી બચવું એ નવાઈ છે, તોપણ ગુલાબના પુલ
જેમ કાટાથી નિરાળા રહી શકે છે તેમ તું પણ જો તેના જેવી
ધ્રમજનાભર્યા હોઈશ તોજ બચી શમીશ સનમની શોધમાં આવતી
મુઝલીદેથી કાટાથી ન ડરતા જો બદન ગુલ રાખી નટમ્યપણે ઈંટ
પ્રાપ્ત માટે પ્રમાણિક પ્રયત્ન કરીશ તો તને મળશે એમાં શંક નથી

૮૩ ૧૦ માશુન્તી શોધમાં હજારો ઉમ્નાદો, બડોખાઓ કુલી
ગયા છે, જે કુલ્યા નથી તેણે એવી સખત ક્લામ ગાઈ છે કે કેમ
જાણે તેઓ પણ મુનાજ પડ્યા હોયની માશુન્તી પ્રાપ્તિમાં જીવનહાનિ
છે—જેને સત્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી તે જ ને ખુરે છે—જેને
તે પ્રાપ્ત થાય છે તેઓને એવો અનુભવ થાય છે કે તેનો અનુભવ
ખીનને નવાઈ જેવો લાગવાથી તેઓ પણ મુના જેવા જણાય છે

કાવ્ય પર આશાપખીડું

આશા પખીડાનું મોહક સ્વરૂપ ત્રણ સરસ ચિત્રાયું છે આખી
આત્મને આશા જેવી મોહક, તથા જીવનને બોલાવનાર અને ટેકાવનારી
થઈ પડે છે તેજુજ આ ચિત્ર ચતુરે પ્રયત્ન કરનાર, હૃદયને લોભાવનાર
અને જીવનને ટેકાવનાર જ બને છે જે નરગદૃત્તિથી તેજુ મનોહર
ચિત્ર અપાયું છે તે ખરેખર કેળવાયેલ, પ્રસાદ્યુક્ત અને વિવેકભરી
જ હોવી જોઈએ ‘ચદા’ ના મુદ્દર, સમતીયાળ મુદ્દર કાવ્યની સાથે
આ કામ પણ તેના લખનારની દીનપત્ર નરગદૃત્તિ તથા તેના ઉચ્ચ
ઉદ્યોગની ખાત્રી આપે છે

કાવ્ય પર ચક્રવાકી

ચક્રવાકી ઉત્સાહક શક્તિની પ્રેરણાનું દષ્ટાંત છે આખી રાત વિરહ
હું ખમા ગાળ્યા છતાં પ્રભાતની ‘નવય જખી નિહાળી’ પાછી ઉત્સાહની

સ્કુરણા થઈ રહે છે સસારની અદર પણુ તેવીજ રીતે પડેલા દુ ખો વિસારી ભવિષ્યમા ' નુ નુ જોવાને ' રસ્તે પડી, ઉચે ઉચે ઉડવાનો ઉત્તમ બોધ અપાયો છે "મ્હેણા નાના" ઈત્યાદિ કડી તથા "ખેચાના પણુ જવુ" ઇત્યાદિ વિચાર, સસારમા સફળ થવા માટે ગ્રાહી લેવાના એ ઉત્તમોત્તમ સૂચો દાખવે છે

કાવ્ય ૫૫ સરસ્વતીને

રા રા નુવના લખાણુમા ત્યા બહુજ સાધારણુ અને સાદા વિચારો નથી ત્યા ત્યા બવેય અર્થ એટલો જૂઠું મ્હેણો હોય છે કે તે મ્હેજે પામી શકાતો નથી હૃદયમા રસપ્રગ્ભાવના વર્તનમા એકતાનપણુ લાગનાને મદલે છુટક છુટક પ્રયાસ થયા હોય અને પછી એક સાથે સાધવામા આવ્યા હોય એમ પ્રથમ વાચને લાન થાય છે, પરંતુ જરાનરા તેનો માર્ગ ના પછી તથા ગહ્યમા પ્રવેશ થયા પછી તેના લખાણનો ઉત્સાહ, લાગણીની ઈચ્છા તથા વિચારની ઉચ્ચતા સમજી શકાય છે

આ કાવ્ય 'કૈમુદી માધન' નામના ખડ કાવ્યમાનુ પહેલુ જે કુન્નવિહારમા તે પુરેપુરુ થી કારણુ તે બોવાઈ ગયેલુ હતુ હરિલાલભાઈના સંગત પુત્ર ના નરસિંહ દ્રુવ પાસેથી મને તે મળ્યુ છે તે ખાતર તેમનો ઉપકાર થયો છે વાચકને માન્ય હશે કે તે કાવ્ય મળી આવતા હમણા છપાયુ છે

મિત્ર મૃત્યુની આની પડેલા શોક ભારથી જનગૃતિ આણુવા સરસ્વતીને પ્રથમોત્તેજન આપના આવ્યુ છે, પહેલી ગ લીંગમા શોકની લાગણી ઉલ્લસાર્ધ આપી છે હશે, હશે, પ્રિય વજેરે સમાધાસન વચ્ચેવ ગ્રહણુ કરી ઉત્સાહે આ પ્રયત્ન થયુ છે, તથા સ્વર્મન્દકિતી નિહટે માનસ સરવર તટે રહી આગના શુભ થયેલી સ્થિતિને નિરખનાની વિનંતિ આથે અવ્ય પુરૂ થય છે

લી ૧ રત્ન થયુ ખેતાલ-ખેતાના પતિ માણેકલાલના અકાળ મર-
ણથી વિધવા થનારી રત્નલક્ષ્મીનો સસાર ખેતાલ થયો

લી ૫ મુક્તાકરે સતત નિકળતા 'આસુ નિકળતા '

લી ૧૫ કૌમુદી પૂર્ણ-દુ--મુક્તાપ્રાશી=પૂતમના પૂર્ણ ચન્દ્રના અમ-
નથી ભરપૂર રાત્રિયે-શરદ પૂતમની રાત્રિયે-ઉત્પન્ન થનારા મોતીનો
ચારો ચરનાર

લી ૧૭ શરદાગમથી ઈ શરદ ઋતુ ખેસાયી મત ખનેલ
અવ્યક્ત મધુર શબ્દ ડરનાર, ચન્દ્રના પદ વિન્યાસ જેવો પદ વિન્યાસ
ઉજ્જવળ કે મનોહર જેવો છે એવો

લી ૧૮ માનસ સરોવર તટે વીઆમતા=માનસ સરોવરનો વાસ
જેને પ્રિય છે એવા (હસ)

કાવ્ય ૫૬

માનસ-મર

તોફાન વખતે, અતિદૃષ્ટિના સમયમા પાળ બાંધેલ સરોવરની જે
સ્થિતિ થાય છે તેનો ચિતાર સહ્ય અનુભવથી લખાયો લાગે છે માનસ-
મન-ન્યારે ડોળાણે ચડે છે--કાઈ પ્રસંગથી ન્યારે ચિત્તમા ક્ષોભ થઈ
રહે છે-શુદ્ધિ નડામી થઈ પડે છે-અતરાતમાનો કાણુ જતો રહે છે,
વિવેકસૂર્ય અસ્ત થાય છે અને કાઈ પણ જાતના વિચારનું તોફાન આખા
હૃદયને ખળભળાવી મૂકે છે તે વખતનું આમેહુમ વર્ણન છે શબ્દાર્થ
સુલભ છે, વિચાર પણ સાધારણ છે, પણ ચિત્ર અનન્ય છે અને
વર્ણન યથેષ્ટ છે

કાવ્ય ૫૭

ભણકારા

ઉંડા ભાવલયા શબ્દોમા, પરિપક્વ જામેલ વિચારમા તથા પ્રૌઢ અર્થ
ભરી શૈલીમા સુદર તદ્દપ જગતવર્ણન આ લેખકના કાવ્યોમા સપૂર્ણ-

પણે પ્રગટી રહ્યું છે (જુઓ આરોહણ, કૌયસાગર) રચના કાઠક દુર્ઘટ લાગે છે અને રૌલી પણ બહુજ મિતાક્ષરી છે, પરંતુ વિચાર તલસ્પર્શી, કર્પના પ્રસાદયુક્ત અને કથન ગભીર, પરિપૂર્ણ (જેને પ્રાકૃત ભાષામાં સડકો ખેસારનાર કહે છે તેવું) છે અલખત, સગીતની મધુરતા કે શબ્દની ક્રામળતા બહુ દેખાઈ આવે તેની કે મન હરે તેવી નથી, પણ તેને માટે વિચારની ઉચ્ચતા, રૌલીનું જોમ, કર્પનાની ઉત્કૃષ્ટતા તથા શબ્દોની યોગ્યતા અનુરૂપ અને મોહક છે

લી ૧ તટધુમસ—નદીના તટ ઉપર દેખાતું ધુમસ

લી ૧-૪ નદીમાં નાવ પડે ઉપડે છે—છોટે ઝાડ તટધુમસમાં વીટ-ળાયેલા કેમ જાણે મીઠી નિદ્રા લેતા હોય તેમ શાન, સ્થિર છે ને તે વૃક્ષો અને નાવની વચમાં પહોળો પથગતો રેવાનો પ્રગલ્ભ શોભી રહ્યો છે

લી ૫-૬ નિજ-પોતાની ચન્દ્રની

લી ૭-૮ ઉપમાં રમણીય છે વાયુ કેમ જાણે બધાઈ રહ્યો હોય તેમ ધીમે ધીમે થોડો થોડો વય છે—તે કેમ જાણે કમળમાં સુતેલો ભ્રમર સૌંદર્યથી યેનો થયલો લોટતો હોય નહિ !

લી ૧-૮ વર્ણન સુદર છે—ચિત્ર ચક્ષુ આગળ ખડું થઈ જાય છે તેમાં વર્ણનનો ચિતાર ચિત્રપટ પર જોવાની ઈચ્છા થાય તો તે કાઈ હિંદુસ્તાનમાં તો પુરી પડે તેવું નથી એવી શાંતિમાં સભળાતા ભણુ-કારાનું કથન છેલ્લી છ લીટીમાં છે

લી ૯ અનાયાસ છદ્—મેળે જ નીકળી આવતા છદ્

લી ૧૩ એ ઉપમાં પણ યોગ્ય, ભવ્ય અને મનોહર છે જેમ કમલપત્ર પરથી વગર અવાજે, એક નિમિષ માત્રમાં સ્વચ્છ પાણીના ટીપા રૂપી મોતી સરી જાય છે તેમ ‘સેહેની’ એ બાનીના ભણુકારા પડી વિરમી જાય છે.

કાવ્ય ૫૮ મહિમય સેથી

ગુજરાતી સાહિત્ય માટે હજી એટલો બધો અનાદર દેખાઈ રહ્યો છે કે આવા સંગ્રહનો સ્વિકાર થશે કે કેમ એ સન્દેહાત્મક રહે છે વિશેષ શોચનિય તો એ છે કે શૈલી કીટસ, વર્ડ્ઝવર્થ, કેન્ડી આદિ વિદેશી કવિઓના કાવ્યોનો ધણા રસપૂર્વક તથા માનપૂર્વક સત્કાર કરનારા ભાઈ ઓમાથી ધણાને સ્વભાષાના કાવ્યરત્નો વિષે જરા પણ દરકાર હોતી નથી.

આ કાવ્ય એક ઉત્તમ રત્ન બરાબર જે આખા કાવ્યમાં નહેતો ભાવ તેને ઉદ્ગીર્ણ કરવામાં વપરાયેલ મનને ગ્સાસ્વાદના ઉજમાળા પ્રદેશમાં ઉડાવનાર સૌથી તથા તેમાં તરી આપતી આશાભરી મનોવ્રત્તિ વિગેરે ગુણોનું બધાનું ‘જ્ઞાનસુધા’ના એક અક્રમાં થયેલું છે આહિ તેનો ભાવર્થ તથા લેખકની વિવક્ષા વિષે દુઝામાં કહેવાનું યોગ્ય લાગે છે.

કાવ્યનું નામ ‘મહિમય સેથી’ છે સ્ત્રીઓના ચોટવામાં વાળ છુટા પાડવામાં આવે છે ત્યાં વચ્ચેનચ, સ્વેતરેખા હોય છે તેને ‘સેથી’ કહે છે, તે સેથીને આખરણોથી શલુગારાય છે, ત્યારે તે ‘મહિમય’ બને છે સસારરૂપી કાળા અગરયમાં પણ ‘મહિમય સેથી’ (=મગથી) —સુદર મુખપદ, પ્રસારાનું સચોટી નિમૂષિત કેડી —આકરે માર્ગ આખા કાવ્યમાં સેથી બે અથમાં વપરાયેલો છે, પરંતુ ખાસ કરીને ભાટટીમાંથી સત્ય સ્થાને લઈ જનાર નાના સાકડા પણ લાલકારી માગનું અસ્તિત્વ સ્થાપેલું છે અને જગના ઘેર ગીત સાસળતા પણ મહિમય પય હાથ લાગે છે એ અર્થ વધારે વિક્ષિત જણાય છે.

શ્લોક ૧ માં જગત તેના બેર ગીત ભલે ગાય અત કાત ચિત્તને મુખદુ ખાદ્ધી ભલે નચવે, તેની નમેરી હાયા વિકટ રાતે ભલે વ્યાપી રહે, તો પણ આછી આછી પ્રચરતી આદતીનજો મહુમર પ્રીતિપથ હાથ લાગ્યો છે તે સુખાનંદે ભનસાગર તરશેજ એવો ભાવર્થ છે.

મહિમય પથ છેજ, તો પછી પ્રિયે ' ભલે વાયુના ધમસાણા મચી રહે અને વાદળીઓની દોડધામ થયા કરે, આવા દુ ખદ્યયિ દેખાવ તરફ માનવ કડોર દ્રષ્ટિ નહિ નાખે, પણ પ્રેમભીનો થઈ, તે તો સૌદર્યરેખાનીજ ઝાખી કર્યા કરશે, જગતની અદર ગમે તેવા દુ ખ હોય તોપણ ખરો માણસ જગત્કર્તાના કાર્યોમા સહેલુકતા જોઈ, તેણે રાખેલો મહિમય પ્રીતિપથ જોળી તે પથેજ પજે

પાતળા મેઘરગ છેડેના શ્યામ અગ્નિધતરગને ચુમ્બે છે, (દુ ખ તથા સુખ એકત્ર વાસો કરી રહેલ જ છે) તથા સન્ધ્યાના ઝળઝળા તેજમા આખુ જ્વલાડ રમી રહ્યું જે, અને બહાવી ' રસજીતિ પણ તારા પ્રેમમા આથમે છે-ભજે જે-વિલીન થઈ જાય છે આગવી કડીમા સુખનો માર્ગ શોધી સૌદર્ય રેખાની ઝાખી કરાતો જે વિચાર જણાવાયો છે તેને અનુદ્રાણ પ્રસંગ આ કડીમા પલવાયો છે

પ્રેમમા રસ જીતિ ગળી જરાની છે તો પછી ગળી જતા, આથ-મતા, સન્ધ્યાના નખતની રહેતી સૌમ્ય ઘટિતની ઝાખી કરી લેશુ ને પ્રેમમા ભજેત રસજીતિને પ્રસારનાર રમેન્દુનુ ગ્યાન અતરમા રાખશુ હે પ્રાણુશ્વરી ' તે વખત ઉજ્જવળ સત્યને દાખનીને દિવ્યતાભરી સેથી ખતાવજે જે મેથીથી કરીને જગતના ગીતની મોરતાને ત્યજ દિવ્ય પ્રદેશમા ગમન થશે

આગવી શ્યામ અગ્નિધતરગની કપના પાછી મગજમા તરી આવતા તેમા બહાવીની મૂર્તિ મેઘરગમા ભજેવી દેખાય છે

અને તે શ્યામ અગ્નિધતરગમા બહાવીની સુદર મૂર્તિ દેખાય છે તેમ વિશ્વમા ગાજી રહેલા ધોર ગીતડામાથી પણ પ્રભુચરમીનુ આત્મચિદુ વિરાજી રહે છે દુ ખના કાળા અધકારમા પ્રભુચથી દીપી રહેતા આત્મજ્ઞાનનુ તેજ દિવ્યતાભરી સેથી ખતાવી રહ્યું છે

જે એમજ જે તો પછી હે જગત ! તુ તહારા ધોર ગીત ગજ-આજ કરજે ! વિમલ આત્માને ધડીભર તારી શ્યામતાના પટમા ગોપી

દઈ લજવજે ! તેપણુ અતે તારી નમેરી જાયાનો વિકટ ઘટ મટશે
અને જ્યોત્સનામય મહિમય પ્રીતિપથ સ્વતઃપદ દીપી રહેશે

આટલા વિસ્તારથી અર્થ સમજાવ્યા પછી તેના રહસ્યની સાં શ્રી
નરસિંહરાવે કરેલી કદર જોવાશે તો વિશેષ લાભ થશે એમ જાણી નીચે
તે અક્ષરે અક્ષર આપવામા આવે છે -

“ જગતના ઘોર ગીત ” એટલા રાખદોમા એ રહસ્યનો અર્થ ઉતારી
શકાય છે આ જીવનમા સુખ અને દુખ એ બેનું બાહ્યાભાસે વિરોધી
સ્વરૂપ આ અર્થમા અવિરોધી બનીને રહે છે જીવનના વિષમ પ્રસંગો
ઉત્પન્ન કરનાર જગતને મન મનુષ્યના સુખ દુખ તરફ ઉપેક્ષાની વૃત્તિને
લીધે, એ વિષમ પ્રસંગો તે પણુ એક પ્રકારનું આત્માવનોદનું ગાનજ છે,
એ આશય તો ઝાઝ- ગૂઢ અને ઝાઝ- ગૌણ રીતે ધ્વનિત છે પરંતુ દિવ્ય
શ્રદ્ધાને બળે ઘોર પ્રસંગોમા પણુ કવિ સુખહેતુ જીવે છે અને સુખ અને
દુખ બને એકજ ભવ્ય દિવ્ય સંગીતના ઉચ્ચા નીચા સુર છે એમ માને
છે, તેથી આખા જગતમા એકરૂપ સવાદી સંગીતજ પ્રવર્તે છે એ શ્રદ્ધાને
લીધે નમેરા અન્ધકારની જાયામાથી પણુ જ્યોત્સનાનો મહિમય પ્રીતિપથ
પ્રગટે છે આ શ્રદ્ધાને બળે ગીતની ઘોરનામાથી પણુ ઉલ્લાસ-ઉદ્વેગ નહિ
પણુ ગભીર ઉલ્લાસ-અકુરિત થઇને સર્વ વિશ્વમા સુખ દુખનો અન્યો-
અન્ય સવાદી સંયોગ કવિ જીવે છે, સિન્ધુતરંગની સ્થામતા આજા મેઘ
રંગથી મધુરતા મેળવે છે, એ તરંગમા પ્રિયતમાની મૂર્તિ રસસ્વરૂપના પ્રતિ
બિમ્બરૂપે દીપે છે, અને વિશ્વના ઘોર ગીતમા પણુ પ્રેમમૃદુલ આધ્યાત્મિક
સૌન્દર્ય ગૂંથાયલુ જણાય છે, આ ઉન્નત શ્રદ્ધા કવિના હૃદયમા એ જગતના
ઘોર ગાન તરફ એક પ્રકારની પ્રેમમય આદરભાવથી મિશ્રિત ઉપેક્ષાવૃત્તિ
પ્રેરે છે આમ આ કાવ્યનું તત્ત્વ જણાય છે

“ છંદોમા રૂપાતર સ્થળે સ્થળે થાય છે તે પણુ જાણે સૌન્દર્યસારના
પર્વત અને લીલા ખેતરોમા થઈને વહી જતા સ્વેચ્છાનુસાર, પરંતુ રસિક
રીતેજ, વાકી ચૂકી પોતાની લલિત ગતિ ચલાવતી ના હોય, એમજ
જ્ઞાન થાય છે ”

કાવ્ય ૬૦. કૃતજ્ઞતા

આ રાજવી કવિની ઓળખ વિશેષ આપવી પડે તેમ નથી તેનું હૃદય કેટલું કામળ છે, તેની લાગણી કેટલી ઉત્કટ તથા ઉભરાતી છે, તેની લેખનશૈલી કેવી સચોટ છે, તથા તેની લેખનકળામાં કેટલા આતુર્ય અને પ્રયત્ન પ્રયાસ છે, તે સૌ વાચક સહેજમાં જાણે તેમ છે વગર પ્રયાસે સમજાય તેવી કવિતા હોવા છતાં તેમાં ઉચ્ચ પ્રકારનું કવિત્વ અક્ષરે અક્ષરે જળકાંઈ છે તેમાં fluent freshness of poetic style એવી તો રસભરી છે કે તેનું એક કાવ્ય—નાનું યા મોટું—હાથમાં લીધા પછી અથેતિ વાચ્યા વગર મુકાય તેવું નથી, તેટલુંજ નહિ પણ દરેકમાં કાંઈ ને કાંઈ નવું, નવો ભાવ, નવો વિચાર, નવો ઉદ્ગાર, નવું ચિત્ર કે નવી પ્રતિભા જણાયા વગર રહે તેવું નથી પરિચિત વસ્તુઓને પણ એવું નવું રૂપ આપતા આવડે છે કે આપણે કેમ જાણે તે વસ્તુ નવીજ નોતા હૃદયે તેવો ભુલાવો ખાઈએ છઈએ

આ કાવ્ય પોતા નરમ બતાવાયેલી કૃતજ્ઞતાથી પ્રેરાયુ છે—તેમાં કવિને ખરો જીવંતો, નિગણ, પૈરભાવની તીવ્ર લાગણી અને દુષ્ટ જનોનો તિરસ્કાર આબેહુબ દ્રશ્યમાન થાય છે પરંતુ આખર તોફાની સરોવર વાયુના ઝપાટા નરમ પડવાથી હળવે હળવે રાત, સ્વસ્થ સ્થિતિમાં આવી જાય તેમ તેનું કામળ, નરમ, પ્રેમીલું હૃદય પાશ્વ મૂળ અવસ્થાને પામે છે ને આશ્ચર્યકારક ઉદારતાથી થયું તે ભુલી ઉત્તમ દિવાસો આપી વિરામે છે

કાવ્ય-૬૪

ચાલ સખિ ઉડિયે

જડ, દુ ખલયાં, દયાભયાં જગતથી કટાણી, દુનિયામાં કયાય પણ વિશ્રામસ્થાન કે વિશ્વાસસ્થાન ન મળતા પોતાની હૃદયગમ સહચારિણી સાથે દુનિયા છોડી ઉડવાની આકાંક્ષાના ઉદ્ગાર છે જગતનો કટાણો, સસારમાં સર્વ જીવ જ છે એવી માન્યતા, તથા બહેમથી ભરેલા ખમર

લેકો એક બીજાનો તિરસ્કાર કરવામા જ મચી રહેલા છે એ વિચાર સર્વોપરી છે એજ આ કાવ્યનુ નિમિત્ત કારણ છે

લી ૫-પોતાના માનેલા તે પણ ત્યજી ઉડી ગયા, સસારની વિક-
ટતા તથા અસત્યતાનો ડરો પાલો પીવા મને એકલો મૂકી તે સર્વ
તો ગયા

લી ૭-૮ એકલા પડતા મન વિરકત થયુ હતુ પણ ત્યા તારી
સહાયતા ને સગતિથી કાઈ આશા બધાઈ

લી ૯-૧૬ ડરેલા સર્વ પ્રયાસમા દેખીતો લાલ બહુજ કિંમતી
લાગે તેવો મળતો પણ જરા તેનો અનુભવ થયો કે તે તો જાદુની બનાવટ
જેવું ! આમ કયાય પણ ઇષ્ટ સુખ મળ્યું નહિ પેલા સુખડા-જે સુખડાને
માટે મથનારા જણુ પણ ઘેવા થઈ જાય છે તેવા સુખડા

લી ૧૭-૩૯ સુધીની લીટીઓમા અપનિપરના સર્વ પદાર્થ ને તેથી
મળતા સુખો ક્ષણિક છે અતે દુખ ડરે છે અને તેથી અગ્રાહ્ય છે
એમ બતાવ્યું છે

લી ૩૧-૩૨ “To divide is not to take away-
બહેચી લેવું એટલે પાછું લેવું એમ નહિ-અગ્રેજ કવિવર શેલીના એ
સૂત્રની લાનનાને જગના સ્થુલ વાસનાથી ભરેલા લોક પોતાના પ્રપચી
વ્યવહારમા મનગમતી રીતે પરોવી દે છે એ રીતિ ક્ષુદ્ર છે, એવો
ભાવાર્થ છે ” (લલિત)

લી ૮૦ પ્રક્રિયજ પીજરા-જનમથી મળેલી ઉપાધીઓ

લી ૪૫-૫૬ રસ નિતરેલો-રસ જેમાથી નીતરી ગયો છે-ટપકા
ગયો છે-જતો રહ્યો છે તેવો

કાવ્યમા અખડ અનત રસ માટેની ઉત્ક્રાં, અવનિનો રસ તો
ક્ષણિક હઈ તેનો તિરસ્કાર, અને આ સસારના બધ તોડી ઉજળવલ,
રસભરિત, સુખ વર્ગી પ્રદેશમા જવાની ઉત્કટ ઇચ્છા પ્રબળપણે દેખાઈ
આવે જે

કાવ્ય ૬૬ એકાંત

એકાંતને પસંદ કરનાર, પ્રજનાર, શખ્સને મોજમગ્નમા જીવગીતુ
સાક્ષ્ય માનનારા તેના મિત્રો ગમત પાટીમાં આવવા નિમત્રે છે

પહેલી ચાર લીટીમાં આ નિમત્રણ છે અને તેમાં જગતના-કમ-
ભાગ્યે સૌથી વિશેષ શોચનિય હિન્દુસ્થાનના ભણેલાઓમાંથી પણ ધણના
અને તેથી પણ પતંગવત્ જીવન પ્રર્ણુ કરી જન્મની કૃતાર્થતા માનનારા
માનવોનું સાક્ષ્યિત્ર છે

લી ૫ ગયા એ ઉક્તિ એકાંતમાં મગ્ન માનનાગ્ની છે લહે માણે,
જાણે, ભોગવે ક્તા, ‘એ’ ‘ભરે’ નો પણ કર્તા ‘એ’

લી ૬ નહિ વિચારમિત્રો મળે—મને વિચારશી મિત્રોનું સુખ
છે તેવું તેઓને નથી

લી ૯ રાચતા, કર્તા—‘એ’ મને—મનમાં સુણી, ગણી, અવ્યયકૃત
‘લી. ૧૦ દેવી ! O muse ! ધૃષ્ટ-અવિચારી-પામર હે સદય
દેવી ! એ પામર જીવોના અજ્ઞાનને ક્ષમા આપજે તેઓને માટે નિરાશા
સાથે કાંઈક તિરસ્કાર ભરી લાગણી થતા—ઉદાર, વિચારશીલ હૃદય
પોતાની ઉમદા વૃત્તિથી તેઓ માટે ક્ષમા જ પાચે છે

લી ૧૧ પધાર-કર્તા [અધ્યાહાર] તું [દેવી] મિલાવ, પૂર
બહલાવ, એનો કર્તા પણ ‘તું’ અધ્યાહાર

લી ૧૩ આ મોરલો—મોલનાર

લી ૧૪ અને જેવી રીતે સુધાને લીધે વિધુ હળવે હળવે બધી
કળાઓ પામે છે તેમ હું પણ તારી અમૃતવર્ષી હાજરીથી સપૂર્ણ કળાધર
અર્ધશ ધરે—કર્તા, મોરલો

અંગ્રેજીમાં ‘સોનેટ’ કહે છે તેવી આ કાવ્યરચના છે તેમાં
ચૌદ લીટી હોય છે પહેલી આઠમાં વિચારને માટે પ્રસ્તાવિક મડાણ,
અને છેલ્લી છમાં તે વિચારનો ઉપસહાર, પરિણામ જણાવેલ હોય છે

સોનેટ બે જાતના છે ઇટાલીયન તથા અંગ્રેજી ઇટાલીયનમાં સંગીતનું પ્રાધાન્ય હોય છે જ્યારે અંગ્રેજીમાં વિચારનું પ્રાધાન્ય હોય છે, એક સુદર, સુસન્દ વિચાર, શુદ્ધિ સહીત ઘટાવી, દુકામાં અસરકારક રીતે દર્શાવવા આ જાતના લખાણ બહુ કામે લાગે તેવા છે તેમાં છદ્દનો હજી ઝાંઝ યોગ્યસપણે મેળ થયો નથી પણ ધણું કરી પૃથ્વી છદ્દ, તથા વખતે શિખન્ણી, મદાક્રાંતા કે કોઈવાર શાર્દૂલવિક્રીડિત ૧૬ વપરાય જે ની ખબરદારે એક જુના છદ્દ પરથી ધ્વનિત નામનો નવો છદ્દ ઉપજાવી ઝાઢેલ છે

કાવ્ય ૬૭ આત્મબોધ

સૃષ્ટિના ક્રમ પ્રમાણે એક પછી એક ઋતુઓ ચાલી જાય છે, મનુષ્યની જીવગીના જીવ જીવ લાગે પણ ચાલ્યા જાય છે, અનેક અતરાયો મનુષ્ય જીવનની સરળતાના આધાર થઈ પડે છે, છતાં પગ્મ કર્તવ્ય નથી મુજબ શુ ? એવો સવાલ ઉઠાવી તે કર્તવ્ય કશું તે સુઝાડી તેને અવલંબવાનો બોધ અપાયો છે

આયુષ્ય પાણીના રેલા જેવું છે-કલાપીના શબ્દોમાં તો ‘જીવગી પાણીનું પતાસુ’ છે જેને સરી જતા, ગળી જતા વાર લાગતી નથી, તોપણ શુ ઉત્તમ કર્તવ્ય મુજબ નથી ?

પહેલી બ્રહ્મે લીટીમાં નહતી અડચણો કહેવાઈ છે અને તેને ખેસવવાની મુશ્કેલી બતાવાઈ છે ચરણની ખીજ બે લીટીમાં એકજ બોધ રાખ્દાતરમાં સચોટ રીતે દેવામાં આવ્યો છે

લી ૫ પ્રકૃતિ, પ્રીતિ, આશ, એ ‘નડે’ના કર્તા છે તેમજ ત્રીજા ચરણમાં કર્પના, મતિ, અધૈય, ચલલાવના ‘નડે’ના કર્તા છે ધડી=ધડેલી, આજ સુધીના જીવનની ધડેલી પ્રકૃતિ વગેરે.

લી ૬ જીની જડો ઉખેડવા જતા તે તો ઉલટી ઉડી પેસતી જાય છે જડો જાડવા જતા જેમ કેટલીક વાર લાગ ન ફાવવાથી ઉડે ઉડે ખેસતો જાય છે તેમ

લી ૮ વમળ-પાણીમા વટોળીયાથી ભમરીઓ પડે છે તે વમળ નવુ પરમ કર્તવ્ય ઉપરિચિત થતા જીની પ્રકૃતિ પ્રીતિ આશા એજ તે કર્તવ્ય તરફ તરવામા નડી ભવસાગરમા વમળોની ગરજ સારે છે, એ વમળો-ભવસાગરમા ચડરાવો ખવરાવતી કુખાવતી પીડાઓ-વામ, તરી ઉતર તે પછીનુ કર્તવ્યમય જીવન કેવુ સુભગ અને શાંત થઈ રહે !

લી ૧૦ રહ્યા-કર્તા પાપો (લી ૯) જસે ને કખના તેનો પણુ કર્તા તેજ, ' ધર કરી રહેવુ ' એ ઉક્તિ સાધારણ છે

લી ૧૨. મામ-અહકાર એ પાપોને તુ શુ નિર્મળ કરનાર હોતો ? સ્વામી અને કર્તવ્યનુ યજ્ઞ એ શક્તિ ધરાવે છે

વિચારનુ ગૌરવ તથા શૈલીની પ્રૌઢતા અને જેમ અને તેમ થોડામા થોડા શબ્દોનો પ્રયોગ, એ આ લેખકના સઘળા કાવ્યમા દેખાઈ આવતા લક્ષણો છે તેમા અપાયેલા બોધ, જ્ઞાનથી ભરેલો, તથા પુખ્ત ધ્યાનથી પાકેલો છે, પણ તે તત્ત્વજ્ઞાનની છયા (tinge of abstruse philosophy) થી નિર્મુક્ત રહ્યો છે

કાવ્ય ૬૮ બોધ

યોગ્ય શબ્દોમા, અસરકારક રીતે, આવેશભરી શૈલીમા અપાયેલો બોધ ધણો ડિમ્મતી છે લેખકનો આવેગભર્યો જીવસો એવો તો સુજ્ઞાત છે કે તેને કેટલાક મહાનુભાવો ' મન્ત્ર કવિ ' એવુ યથાર્થ નામ અપાયુ છે એની દુનિયાના બધનથી બેદરકાર રહી, પોતાની ધૂનમા મગ્ન રહેવાની વૃત્તિ તેની દરેક કવિતામા પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે ' દુનિયાથી પછી આ બાલ બેદરકાર જીવો છે, એ શબ્દોના લખનારનુ મન દુનિયાથી કાઢી ન્યારી જ સૃષ્ટિમા મસ્તાનીના આવેશમા ધુન મગ્યાવી રહે છે.

દુનિયા જેવી છે તેવી ખરે રૂપે સમજી તેમા પ્રવૃત્ત રહેવા માટે અને સફળ થવા માટે જોઈએ તેવો આ બોધ સારી શીખ ભરેલો છે.

કાવ્ય ૭૩

વિકરાળ વીર કેસરી

ડડી ૨ લી ૧ આક્રાંટ આ-દસ્યમાન જગત-ક્રાંટે એવી રીતે.

કડી ૨ લી ૩ર્શે કૃષ્ટિ ઉપગ્નવે-સોસાવે

અગળે પળે=કોઈથી પગાળ્ય ન પામનારા પ આથી

૨જ=હેરાનગતિ, ત્રાસ

અળે=આજવાપણથી

ચૂરે=ચૂરેચૂરે થઈ જાય એવી રીતે

ડડી ૩ લી ૨ ઉત્ક્રાપાતે લુભાવી-‘લુભાડાથી ભરી

કાવ્ય ૮૨

એક પત્ર

રમ્ય ગિરિના અદ્ભુત સ્થળમાથી નીકળતા, રાત ગિરિ પ્રદેશને મધુર
અકારથી ભરતા, ઝરણુના જેવું આ કાવ્ય ખરેખર રસભરી ખુબીથી લખાયું છે

જે ઝરણા એક પર્વતમાથી નીકળી, રસળતા રસળતા, ધીમે ધીમે આગળ
વહેતા અને મધુર નાદથી ગાજી રહેતા હતા ધરા પોતાના અગ ઉપર નીચા
કરતી, ખોળો પાથરતી, પાછે પગલે ચાલતી, લળી લળીને અનેક રીતે માતાની
માફક તેમની સાથે રમતી અને તેમને મોટા કરતી તથા બોધ આપતી-એ
ઝરણુને-આગળ આકર્ષી ગઈ

ઝરણા આગળ જતા વિશાળ બને છે-તેમ થતા પ્રારભની વિમ-
ળતા જો કે મૂળ રૂપમા ગઈ હતી-ઉપર મેલ જણાતો હતો-તે છતાં
અતરમા તો તે વિમળતા વિસ્તૃત રૂપમા રહેલી જ હતી આગળ ઉપર
તે ઝરણુનો સગમ થાય છે તે પણ પ્રકુલ આનંદવર્ષી છે

આ બે વિમલ સુદર ઝરણુના જેવા બે મિત્રહૃદય પણ મળે
છે-મળ્યા છે ને પ્રકુલતાને પામેલા છે, ‘અને હવે’ એ ઉક્તિથી એવું
ભાન થાય છે કે આજ સુધી મૈત્રી હતી તેમા કાંઈ ખલેલ પહોંચી
હોય, તેથી છેવટે ગતજીવન ખ્યાનમા લેવાની નમ્ર વિનંતિની સાથે
સુદર કાવ્ય પુરૂ થાય છે

કાવ્ય ૮૪

અગતિ ગમન

અનેક સ્થુલ અડચણોને ઓળંગી, માનસિક મળ હોય તો માનસિક રીતેજ હૃદય ગમન કરી કેવા આનંદ અનુભવે છે એ કહેવાનો આ કાવ્યનો ઉદ્દેશ લાગે છે

સ્વરૂપ શિરના નમને-સ્હેજ માયુ નમે કે-શિશુના જેવી નિર્દોષ આખો-કેવલ આનંદમાં નહાતા નહાતા સ્વર્ગનું સુખ અનુભવે છે

તે ક્ષણિક અનુભવ મેળવી પાછું તરતજ સર્વ લાન સર્વ કટપના, નષ્ટ થાય છે અને ગાઢ અધકાર જેવો હતો તેવોજ પ્રત્યક્ષ થાય છે

ગતિ ક્યા વગર-સ્થુલ રીતે એક હગતુ પણ ખત્યા ગિના ધણે દૂર હૃદયનું થયેલું ગમન જાવ્યનું વસ્તુ હોઈ નામ ‘અગતિ ગમન’ રખાયું છે ન ગતિ અગતિ । અગતિ, એવ ગમનમ્ અગતિ ગમનમ્ ।

લીટી ૨ પથિક-પથના, રસ્તાના,

લી ૧૦ સખાના વિચારમાં તેની સાથેના માનસિક આલિંગનમાં સ્નેહજલમાં નહાતા નહાતા મગ્નક આનંદથી કમ્પે છે અને આખોમાં સ્વર્ગીય ઘુતિ ઉભગાય છે

લી ૧૨ ચરણ સમજીને અધારામાથી ખસી જાય છે ખસતુનું કર્તા ચરણ

નિસ્તેજ વિધુવાળી રાત્રીમાં ઝાડોથી ભરેલા વનમાં મુસાફરી કરવાનું વર્ણન છે, પણ બાહ્ય અધકારથી સૂચિત થતો માનસિક અધકાર જ આ કાવ્યનો વિષય છે દુઃખમાં, નિરાશામાં, દિડ મૂઢતામાં હૃદય પ્રિયજન તરફ વળે છે તેના સ્નેહમાં નહાય છે અને ઠરે છે, અને એ હૃદયાલિંગનની પળો ક્ષણિક હોય છે તથાપિ તે દરમિયાન સ્વર્ગીય સુખ અનુભવાય છે તેમજ તેવાથી હૃદયનો ભાર હલકો થાય છે “ચરણ એની મેળેજ અધારામાથી સરી જાય છે” એ માનસિક અનુભવનું આ ટુકડા કાવ્યમાં આખેહુખ વર્ણન થયું છે

(બલવતરાય કલ્યાણરાય ઠાકર)

કવિએ કલ્પનાને અત્યંત મૂકી દીધી છે તે સ્વચ્છ વિહાર કરતી કશું ભાગ્યે જ ભરપૂર ચિત્ર ખડું કરે છે કલ્પનાની મનોમજાણીય પ્રવૃત્તિ કેવી આનંદજનક થતી હશે એ તો તેના અનુભવી જ સંપૂર્ણપણે જાણી શકે પણ તેના શબ્દમય અવતરણના આત્માદત્તી મીઠાશ, સમ્પ્રદારી હૃદય આવા લેખો દ્વારા ચાખી શકે છે

કવિતા જેવીની માસી કલ્પના, કવિને આશીર્વાચન આપીને, દુનિયાની ગ્યના દેખાડવા લઈ જાય છે કલ્પનાની પાખ ઉપર ચડી ઉડતા એક શોભિતા પર્વત પામે એક કસ્તુરીમૃગ વિહ્વલ વૃત્તિથી આગળ આગળ ધમ્ધુ જતુ નજરે પડે છે છેટેથી ખીનના જેવો મધુર નાદ સભળાય છે અને મૃગ શરીરથી વીધાયેલું હોવા છતાં તે નાદને લક્ષી નજીક નજીક જતું જાય છે કસ્તુરીથી લુબ્ધ એલે લુબ્ધક ખીજ શરૂ માટે તૈયારી કરે છે, તેથી ખીનનો મુર બંધ થવા લાગે છે ને તેથી મૃગ પણ નિરાશ, ટીકુ થતું જણાય છે ગરની તૈયારી કરતા પારાધિને જોઈ કવિનું દયાળુ હૃદય અનુકંપાથી કંપે છે ને તેને માગ્યા તત્પર થાય છે કલ્પના તેને તરવાર લાવી આપે છે, પારાધિને તે તલવાર લાગતા ખીન હેઠે પડે છે ને મૃગ પણ ગાન ગિરમતા પ્રાણુ તજે છે કવિ, આવા દુઃખભર્યા દેખાવ પાસે લાવનાર કલ્પનાપર ગુસ્સે થઈ તેને ધમકાવવા ત્યાં ફરે છે ત્યાં કલ્પના ઉડી જાય છે

આ લેખકના વર્ણનોની મધુરી ખુબી સર્વ કોઈ વાચતાં વેત જ અનુભવી શકે તેવી છે, ગ્યના સરલ ચિત્ર સુગમ્ય ને સુદર, વિચાર સાધારણ છતાં લવ્ય અને શૈલી માધુરી ભર્યા નિર્મળ સરોવરમા મગ્ન દરાવનાર જે નથી તેમા વિચારની અટપટી ગુચવણી, શબ્દોની અતડી પડપતા કે ગ્યનાની ગહન ગોઠવણી, શાત સમુદ્રમા ધીમા નિયમિત રીતે વહેતા મોઝપર હવકવાળી મદ ગતિથી પ્રયાણ કરતી વિહાર નૌકામા

સધ્યાના સમયની મીઠી રહેર વાતા જે મીઠી મગ્નનો અનુભવ થાય તેવી મગ્ન આ લેખકના ડાંગ્યો વાચતા અનુભવાય છે ચોમેર કુદરત અનુપમ સૌંદર્ય પ્રગટ કરી રહી હોય-વૃત્તિઓને શાંતિ ને શીતળતામાં નવરાવી ઉજાત વિચારોમાં મશગુલ કરાવી રહી હોય, અને સરળતા, મધુરતા અને ભવ્યતાનું અઝૌદિગ સમીક્ષન હૃદયને અનન્ય તુષ્ટિદાતા થઈ રહ્યું હોય તેવો અનુભવ થતો જણાય છે

આ લેખકના નાના નાના સંગીતોમાં ભાવનું આલેખન સપૂર્ણ કલાત્મકતાથી થયું લાગે છે તેથી ડઘડ મોટામાં વર્ણનની ખુબી ભળે છે અને આમ મધ્ય ડાંગ્યો સુદર, મનોહારી અને ભવ્યતાભરી છાપ પાડી રહે છે

કાવ્ય ૮૬ સ્નેહનિદાન

ભરતખંડમાં સતી થવાનો રિવાજ ચાલતો હતો તે સમયે ડાઘ પરફેશી મુસાફરને એક બાલિકાને બાળી ફેવાનું નિર્ધૃણ ડમ જોઈ દયા આવી અને તે બાળાને બચાવના પોતે ફોડી ગયો બાળાને ચિતામાંથી બહાર ડાદી, તેના સગા-સહાવાને શમ તથા દમથી સમજાવ્યા અને બાળ-કીની આસનાવાસના કરી તે સાજ થઈ ત્યારે તેને તેનું વૃત્તાત પૂછ્યું તે ઉપરથી તે બાળા પોતાનું વૃત્તાત ડહેવાની શરૂઆત કરે છે

તે બાળા તેના પિતા પાસે ભણી હતી પિતાએ તેને ઉપયોગી જ્ઞાન બધું હતું વિવાહ સમય થયો ત્યારે તેને પરણાવવામાં આવી સાસરે જતી વખત પિતા શીખામણ આપે છે ત્યારે બાળા પોતાના સદેહ પિતાગુરૂ પાસે મૂકે છે ને તેમાં લખેલો અર્થ, હેતુ, પ્રકાર વગેરે સમજાવે છે.

લી ૧૯-મન જોડવા વિધિહાયમાં ઈં સરખાવો-

વ્યતિષ્ઠિતિ પદાર્થાનાન્તર કોપિ હેતુ ।

કાવ્ય ૮૭ પ્રેમ-વિકાસ

હાલમાં નવી જાતના લેખો ઉત્પન્ન થયા છે રા. નહાનાલાલે શરૂઆત કરી છે અને હળવે હળવે બીજા પણ લેખકોને તેની મોહની લાગવા મડી છે જો કે તેના લેખની વિશદ વાંધો બહુ જમરો છે તો પણ તેવા લેખની અદરની ખુબી એટલી તો મોહકારક અને સુતલ છે કે તેના તરફની પ્રતિ નરત અટક તેમ નથી મુલત્ત હોવાને લીધે તે પદ્ધતિ અધમતાએ પણ જર્ઘ બેસશે એની ધામ્ની છે ખરી તો પણ તેટલા માટે સસ્કારી લેખકોને હાથે તેનો સદુપયોગ થતો જોઈ તે નવીનતાને અભિનંદા વગર ચાલે તેમ નથી રા. મૂળજી વેદ 'ગુરુદેવ'ના અભિધાનથી ગુજરાતી અને અંગ્રેજી કવિતા લખે છે એ તો વિદિત હશે જ કંઈક અગમ્ય જેવું છે કે અંગ્રેજીમાં જે રસ, જે વિશદતા, જે સમજતા અને જે કવિત્વ માલમ પડે છે તેનો વણો થોડો જ અશ ગુજરાતીમાં આવી શકે છે

કાવ્ય ૯ પ્રેમનો મૂર્તિપૂજા

આગળ કહ્યું છે તેમ આ જમાનામાં અંગ્રેજ કવિની અસર ધણી થયેલી છે પરિણામે ભાષાતરો પણ પુષ્કળ થયા છે સંસ્કૃતમાંથી સાગોપાગ તેવા ભાષાતર થયા છે પણ અંગ્રજીમાંથી છુટક છુટક કાવ્યોના જ થયા છે તેના ભાષાતરો આ અગ્રહમાં પણ સારી પેર છે તે કેમણે કેમણે બતાવી વૃથા લખાણ કરવાની આવશ્યકતા લાગી નથી પરંતુ આ ભાષાતર તો એટલું બધું રસમય અને ભાવોભિન્ન તદ્દાદાર ચિત્ર બધું કરનાર છે કે તેની નોંધ લીધા વગર ચાલે તેવું નથી અંગ્રજ મહાન નાટકકાર શેક્સપીયરના Winter's Taleના ચોથા અક્ટમાં ત્રીજા પ્રવેશમાંની ફ્લોરીઝલની 'What you do' ઈત્યાદિ ઉક્તિનું ભાષાતર છે રસ, ભાવ, અને અર્થ સંપૂર્ણપણે જળવાયા છે ક્યાઈક આ લેખકની કલ્પના સ્હેજ-સાજ લખી છે ખરી પણ તેથી મૂળ માધુર્ય વધે છે.

કાવ્ય ૯૭ વરવહુ અમે

ટેનીસનના એક કાવ્યને તરજુમો છે ભાવ સારી રીતે અનુકૂલ થયો છે અને છદ પણ બહુ યોગ્યતા પ્રમાણેજ નૂતનત્વને પામ્યો છે શિખરિણીને આમ મરડવા મચડવાનું—અને રા રા ન્હાનાલાલના શબ્દોમા ઝહીએ તો છદોના આવી રીતે સરવાળા આદ્યાકી, નેશુણાકર ભાગા-કાર કરવાનું—કેટલાકને પસંદ નહિ હોય પરંતુ નવા ભાવ, નવા વિચારો અને નવા રૂપ સાથે છદ પણ નવીનતા પામે તો કાંઈ ના-પસંદ કરવા જેવું નથી ભાવના આલેખનને અષ્ટ રીતે બહાર કાઢતા આવા નવા છદો પરિણમે છે, અને તે નવીનતાની યોગ્યતા સા શ્રી નરસિંહરાવે રા રા ન્હાનાલાલના ‘ વસન્તોત્સવ ’ પરની વિદ્વત્તાભરી ચર્ચામા સારી રીતે સિદ્ધ કરી છે

અગ્રજી કાવ્ય આપવાને બદલે ટેનીસનના કાવ્યોની ઝલોળ એડિશનને ૧૭૩ મે પાને તે કાવ્ય છે તે જોઈ લેવા વિનંતી કર છું

આ સગ્રહમા ભાષાતરો પણ એકથી વધારે છે પણ તે બધામા પણ આ તથા કતાપીના ‘ પ્રેમીની મૂર્તિ પૂજા ’ ના જેવા તાદ્દશ, તેજ ભાવ, રસ અને મીઠાશવાળા બીજા થોડા છે

કાવ્ય ૧૦૪ વસતવિજય.

આ કાવ્યની કથા મહાભારતના આદિ પર્વના સભવ પર્વના પાકુ પરમ નામના ૧૨૫મા અધ્યાયમાથી લીધેલી છે, એ અધ્યાયના પહેલા બાર શ્લોકમાજ આ કાવ્યનું નરતુ આવી જાય છે એક વખતે પાકુ રાજા મહારણ્યમા શિકાર કરતો હતો ત્યાં કિંદમ નામે મુનિ અને તેની ભાર્યા મૃચ મૃગીને રૂપે મનુષ્યોની લજ્જા મુકી રતિ કરતા હતા મૃગ જાણી પાકુએ તેમને આણુથી બેદી નાખ્યા મરતા મગ્ના પોતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરી તે તપસ્વી ઋષિપુત્રે પાકુને શાપ દીધો કે ‘ સર્વ પ્રાણીઓના હિત અને ઇષ્ઠિત કાલમા તે મારી કામમેહિતની હિસા કરી માટે હે મૃદ

તારો પણ એવી જ અવસ્થામાં અન્ત આવશે ઋષિના મરણ પછી શોકદુઃખાતે પાડુએ વનમાં તપ કરી દેહ પાડવાનો નિશ્ચય કર્યો, તેની એ સ્ત્રીઓ—કુંતી તથા માદ્રીએ કહ્યું કે અમે પણ કામસુખ તથા ધન્દિયોના નિગ્રહ કરી તમારી સાથે તપ કરીશું પછી તેઓ વનમાં રહ્યા અને શતશૃંગ વગેરે પર્વતોમાં ફર્યા (અધ્યાય ૧૨૮—૧૩૪) હવે આપણા કાવ્યની કથા શરૂ થાય છે એક પ્રસંગે વસત ઋતુમાં વનમાં ફરતા વનની લીલા જોઈ પાડુના હૃદયમાં કામ ઉત્પન્ન થયો માદ્રીએ વાર્ષા છતાં પાડુ કામને દાખી રાડ્યો નહિ શાપનો ભય છોડી બળથી માદ્રીને ગ્રહણ કરતા પાડુ કિન્દમ ઋષિની અવસ્થામાં મરણ પામ્યો. આટલા પ્રસંગને લઈ આ કાવ્ય રચ્યું છે એમાં વસતનો તપ ઉપર વિજય વર્ણવ્યો છે કટલીક વાર કામ ધન્દિયનિગ્રહને જીતે છે અને અનિષ્ટના પૂર્વજ્ઞાનથી તથી દૂર રહેવા કસે નિશ્ચય પકારના પ્રાપ્ત્ય અગાડી જતો રહે છે તેનું કવિએ યથાર્થિત વર્ણન ક્યું છે સદ્ અને અસદ્ વૃત્તિનો વિરોધ થતા મનમાં કેવી અડગામણ થાય છે, મનમાં કેવા જુદા જુદા ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, મન કટલી વાર સત્કર્મનો (કે ઇષ્ટ કર્મનો) નિશ્ચય કરે છે ને કટલીક વાર તે નિશ્ચય તોડી પાછું નિર્બલ થઈ પડે છે, અને અન્તે કેવી રીતે અસદ્ (કે અનિષ્ટ) વૃત્તિનો જય થાય છે તેનું તથા મનુષ્ય સદ્ ઇષ્ટનું જ્ઞાન જતા અસદ્ અનિષ્ટ કૃત્ય કરે છે તેનું રસમય ચિત્ર કવિએ અત્યુત્તમ કૌશલ્યથી આપ્યું છે નીતીશાસ્ત્રના એક ઉપયોગી તત્વનું ઉદાહરણ આપતા કવિએ પરાક્ષ રીતે પ્રસસ્ત ઉપદેશનું યોજન કર્યું છે સનાતનવર્સિત કવિતાના ત્રણે વિષય—સૃષ્ટિરચના, પ્રસંગ અને જનમ્વભાવ—નો એમાં સમાવેશ થયો છે વર્ણન, વૃત્તાત અને મનોવૃત્તિના ચિત્રમાં છેલ્લાનું ચિત્ર વિશેષ મહત્વનું છે અને તે આ કાવ્યમાં અદ્ભુત છે

‘શ્લોક ૧ કાવ્યની કથા ત્રીજી સ્થાનથી શરૂ થાય છે, પણ પ્રસ્તાવના દાખલ વચ્ચેથી એક સ્લોક કહાડી કવિએ પહેલો મુક્યો છે ચમત્કારની આ એક યુક્તિ છે માદ્રીની આ પાડુ પ્રતિ યુક્તિ છે

લી. ૧૫૬ જાણુ બધું ઈ—પાડુના હૃદયમા વિચાર અને બુદ્ધિ વચ્ચે થઈ ગયેલ તુમુલ્ય ચુકતું યથાગ્નિત ચિત્ર છે અમુક કાર્ય હાનિ-કર્તા થશે એમ જાણ્યા છતાં ઘણી વાર તે અટકાવી શકતું નથી એવો અનુભવ ઘણાને થયો હશે. એવી સ્થિતિમા હૃદય કેવું પામર થઈ જાય છે, બુદ્ધિ કેવી મૂળપ્રાય થઈ રહે છે, સારા નરસાનો વિવેક કેવો નષ્ટ થઈ જાય છે, અને આધર્મીયા ડરી પતંગની માફક બળતી ઝાળમા કેવી સહેલાઈથી ઝપલાવાય છે તેનું તાદૃશ ચિત્ર મહુ જ સફળ રીતે અપાયેલું છે આ કાવ્યનો હેતુ જ એ છે માણસની બુદ્ધિ ઉપર પણ લાગણીનો કેટલો જીલમ છે, અને તેને વશ થતા ‘હાસીઓની ગુલામ-ગીરી, ભારે જીલમી નિરકુશ રાજાઓની પ્રજાનું દાસત્વ પણ મનની આ અસ્વતંત્ર વિદારાધીનતા આગળ ડાઈ નથી’ એ સિદ્ધ ડરી આપ છે.

કાવ્ય તરીકેની કિંમત ઉપરાંત નીતિશાસ્ત્રના એક ઉપયોગી તત્ત્વને સમજાવવાની અતુલ શક્તિથી કાવ્ય એક પથે બે ઉત્તમ કાર્ય સાધે છે. (સવિસ્તર ટિપ્પણ માટે જીઓ ૧૮૯૦ના જાન્યુઆરીના બુદ્ધિ પ્રકાશમા આવેલી આ કાવ્ય પરની રા રમણભાઈની ટીકા)

કાવ્ય ૧૦૮ વધાય

સધ્યા સલૂણી ઈત્યાદિ વિચાર જેમ શેલીની કવિતામા ઠેકઠેકાણે દર્શાવાયા છે તેમ આ લેખમા પણ તેવાજ વિચાર શબ્દાતર કે રૂપાતર પામી નીકળી આવે છે.

સરખાવો શેલીનું Flight of love

When the lamp is shattered &c.

આપણા હાલના લેખકોમાથી કેટલાકના વિચાર સાથે અંગ્રેજ કવિઓના વિચારનું સમિશ્રણ એવું તો થયું છે કે તે સમયે વિદ્વાત-ભરી ચર્ચા રસભરી થાય તેવું છે પરંતુ આવા નાના સંગ્રહમા ને તેમાએ તેની ટુકડી ટીકામા ઠેકાણે ઠેકાણે તેવી નોંધ લેવી એ વધારે

પડતુ ગણાય એવી ધામ્નીથી તેમ ક્યું નથી તોપણ કોઈ કોઈ કેકાણે
તો વિચારતુ તાદાત્મ્ય કે સામ્ય એટલુ બધુ મળી આવે કે કે અગ્રજ
કવિના શબ્દો ઉતારવાના મોહને અટકાવી શકાયો નથી

કાવ્ય ૧૦૯ વિપ્રયોગ

પહેલી આઠ લીટીમા પ્રશ્ન છે ને છેલ્લી આઠમા તેનો ઉત્તર છે

પત્નીવિયોગની દુખી થયેલુ હૃદય સસૃતિની અન્ય વસ્તુઓ તેવી
ને તેવી દેખે છે--તેને નાશ કે વિકાસ નથી આકાશમા તારલી, ચન્દ્રની
જ્યોત્સના, અને નિશાનો વિલાસ--એ જેવા હતા તેવાજ દેખાય છે
પણ હની તે દારા કયા છે ?

સ્વાભાવિક રીતેજ પ્રશ્ન ઉડે છે કે શુ ત્યારે હવે એ નહિ જોવાય ?
રોનારા પ્રિય જનના આસુડા, આશ્વાસડ શબ્દો સાથે તે નહિ લેહોવે ?
શુ ત્યારે ત્યા (પરવોદમા) એની એ દારા ત્યારે (મૃત્યુ પછી) લાઈલાજ
રોવાજ કરવાની ?

દુખી હૃદય, શોકના અગાધ પ્રગ્ભા નિમજન થયેલુ હૃદય આખર
કાંઈક દિવાસો મોંથી ઉતર મેળવે છે કે જ્યા સ્વર્ગની જ્યોત્સના વસી
રહે છે અને જ્યા નિશાનો અધકાર કોઈ દિવસ દ્રષ્ટિગોચર થતો નથી
ત્યા તે દારા છે

હેવટ શોકાદિધિમા કુમતા કુમતા દિવાસાડપી ત્રાપો હાથ આપે છે
અને જો ત્યા ને દારા છે તો તેને ત્યા મળશે અને ત્યા એ આસુ
પણ લૂગશે એમ વિચારી દુખ ભાર ઓછો કરવા પ્રયત્ન કરે છે અને
એની એ દારા છે તેને મળાશે માટે હમણા સાથે રોવા કે આસુ
લોવા ન આવે તોપણ તે ત્યા તો છે અને આખરે મળશે એવા
દિવાસાથી મન વાળે છે

આ નાનકડા સગીનમા જે મીઠાશ અને કામળ ભાવના લલિત
ઉદ્દગાર નીકળ્યા છે તે ખરેખર અતિ સુંદર લાગે છે રોચની પરાકાષ્ટા

તથા કામળ હૃદયની નિરાશામાંથી જગી ઉઠતી અમર આશાનું ચિત્ર રસવૃત્તિને મોહ પમાડે ને હૃદયને પીગળાવે તેવુંજ છે ડલાપીના નાના સંગીતો-માજ ફેટલેક ઠેકાણે આ માર્દવ આ કરુણભાવ, આ મીઠાશ અને આ હલક કંઈક અશૈ દેખાય છે બીજામાંથી તો ભાગ્યેજ આની પાસે ઉભુ રહી શકે તેવું કાવ્ય મળશે

કાવ્ય ૧૨૦. સ્વપ્ન-વાટકા

મૃત્યુવશ થયેલી એક સ્નેહીબાઈની કબર પાસે આવતા ‘હવામા કાઈ તરલ ઝુલતી લાગણી’ લાગવા મડી, અને તેને પરિણામે આ લીટીઓ લખાઈ મીઠા તારાપોગવાળાને ગુજરાતી-શુદ્ધ ગુજરાતીના સરકાર થયેલા છે તે આ કાવ્યમાંથી દેખી શકાય છે પારસી ભાઈઓને આવી શુદ્ધિ તરફ વળતા જોઈ કોને હપે નહિ થાય ?

કાવ્ય ૧૨૧ તુ ગઈ.

“ આ કરુણ અને માર્દવથી ઉભરાઈ જતુ લઘુ સંગીત કાવ્ય મારા એક મિત્રે પોતાની પત્નીના અવર્ગવાસ ઉપર લખેલું છે પ્રમલ ચિત્તક્ષોભના ઉદ્દગાર કે શાંતિના સમયમા સભારેલી અને ફરો નાદશ થતી અવ-શ્યાનુ ચિત્ર એ આમા નથી જે સ્થિતિમા વિચાર અને લાગણી અભિજ્ઞ થઈ જઈ પ્રસ્તુત સમયનુજ દર્શન થાય છે તે નહિ, પણ ફરી એકવાર દષ્ટિ ઈર્ષ શઙ્ગતા સમગ્ર જીવન જે પ્રકારનું ભાસે છે, તેનું પ્રતિબિંબ છે પ્રદીપ દૂર થતા શૂન્ય જાણાતી મદિગના જેવી દશાવાળા અતઃકરુણુ આ નિરાશારૂઢન છે આવેશના કરતા માર્દવ વિશેષ હોઈને સહૃદયનું હૃદય વધારે દ્રવિત અને છે દષ્ટા ઈર્ષ જીવનને નિહાળી જોતા પણ વિનૃત કરેલા નયન બાળબલથી ભરાય છે, અને લૂછાય છે આ બધું સમજનારને નીચે ફેટલું બધું છે એ કટપના આવતા અસામાન્ય અસર થવી જોઈએ, પણ સામાન્ય વાચનારને તો ફક્ત શુદ્ધ પ્રેરણા અને સરલ-

તાનોજ અનુભવ થવાનો સભવ છે આપણી ભાષામાં આવા પૂર્ણ કાવ્યરત્નો ઘણા થોડા મળી શકશે લી ૨૫-૨૮ આ કટપના એટલી બધી મુશાલિત અને તેની સાથે એટલી બધી અસરકારક છે કે પ્રસ્તુત અવસ્થાની પૂર્ણ પ્રતીતિ થવામાં કાંઈ પણ ન્યૂનતા રહેતી નથી ”

મ ૨ ભટ.

કાવ્ય ૧૧૩

માળીને ઉપાલભ

આ કાવ્ય આજ સુધી જ લ દેવની કૃતિ તરીકે મે માનેલું હતું પરંતુ મારા મિત્ર રા લલિતને ખમર થતા તેમણે ખાત્રી કરી જણાવ્યું કે તે તો રા ઈન્દ્રજીત જ્યેષ્ઠરામનું કરેલું છે, તેથી યોગ્ય ફેરફાર કરવાનું વાજબી માન્યુ છે

કાવ્ય ૧૧૪

પ્રાર્થના

આ અગ્નિ નાના કાવ્યમાં દુખી દીલને સૌ સાથે મળી માથે પડ્યું સહી લેવાનો ઉપદેશ બહુ દુઝામાં, પણ હૃદયના ખરા ભાવથી દર્શાવવામાં આવ્યો છે જેમ ભાવ બળવાન, તેનો ઉદ્ગાર આવેશભર્યો અને હૃદયની છબી ખરી હોય, તેમ શબ્દોનો ઉપયોગ થોડો કરવો પડે છે વૃથા વાગ્ગલનો ત્યા અવગણ રહેતો નથી રોનારનું હૃદય ગમે તેવું હૈયાકાંટ રૂદન કરતું હોય તોપણ તેના હૃદયને અસરકારક આશ્વાસન આપવું એ બાહ્યોપચારથી બનતું અશક્ય છે, સખાનું હૈયું ‘બહાલા કેરા દુખ શ્રવણથી પીગળે’ છે અને નિરૂપાય બની દુખી થતા બહાલા સ્વર્ગન સામું મુગામુગા જોયા કરે છે ને બહુ સારે સાથે આમું સારે છે સારે બહાલાઓ પ્રતિ ઉપદેશ એવો છે કે સાગરમાં (ભવસાગરમાં) નૌ સાથે ઈ.

રોવાની નિષ્ફળતા છતાં માનુષી હૃદયપર તેની સત્તા, આજ ઉપયો-

ગની નિરર્થકતા અને બહાલામાં બહાલા સખાનુ વધારામાં વધારે જોર અશ્રુસમર્પણનું જ છે આ બધું મિત શબ્દોમાં અમિત ભાવથી દર્શાવી, પાછળથી સૌ સાથે રહેવાનો અમોલ ઉપદેશ આપનાર આ નાનકડું કાવ્ય સસારયાત્રા સફળ રીતે કરવા ઉત્તમ શિક્ષણ આપે છે

કાવ્ય ૧૧૫ વિધવા બહેન બખાને

પ્રભુપર ખરી આરથા-તેના સર્વ રસ્તાઓ સારા માટે છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ અને આવેલી સ્થિતિમાંથી પણ ઉત્તમ બોધ અને સંપૂર્ણ સંતોષ મનાવનાર આ કાવ્યની મધુર છાપ અનેરી જ છે !

એ લેખકના કાવ્યમાં કળાવિધાન એવું તો સાવધાન રીતે થયેલું છે કે તેની એકે લીટી નવીન આનંદભરી મીઠાશ વિનાની નથી, એટલું જ નહિ પણ તેના સર્વ લખાણમાં અથથી તે ઇતિ મુઘી ભાવ વધતા જતા રસથી જળવાઈ રહે છે

કાવ્ય ૧૧૬ વિદ્વ મૃગ

૨૯ હરિલાલભાઈ જ્યારે ચન્દ્રના તત્રી હતા ત્યારે તેમની નવા લેખકોપર માયાળુ વૃત્તિને લીધે કેટલાક નવા જણને લખવાનો ઉત્સાહ ચડતો અને મળતા અભિનંદનથી કાયમ રહેતો આવા બધામાં મીઠા બોટાદકરના લેખ ઘણા ખરા બધા ખરા કવિત્વથી ઝળકી ઉઠે છે

આ કાવ્યનો પ્રસંગ બહુજ આરીક છે સહજ સમગ્ર તેવું છે-તેમાં પ્રદર્શિત થયેલ કંઈ પણ ભાવ અને માર્દવ વિશે વિશેષ નિવેચન કરવા જેવું રહેતું નથી

તેજ લેખકનો બીજો લેખ ‘પ્રેમ અને સત્કાર’ પણ તેની કલમની સચોટ લેખનશૈલી તથા વિચારમાં ઉઝા ઉતરવાની રીતિનું સારી રીતે જ્ઞાન કરાવે છે

‘કલ્પોલિની’ નામનો કાવ્ય સંગ્રહ તેમના તરફથી હમણા બહાર પડ્યો છે બીજો પણ ‘સ્રોતરિવની’ નામથી પ્રકટ થઈ ચૂક્યો છે

લી ૨૦ આ પ્રેમ પારાવારમા ઇ૦ સરખાવો
કાઈ તેથી વધુ સુખ હશે પ્રેમીને દાઝવામા

(તુલસી કલાપી)

કાવ્ય ૧૧૭ મહારા મયૂરને

આ કાવ્ય સ્વર્ગસ્થ લાહી ઠાકીરશ્રી મુરસિહજીના (કલાપી)
સ્મરણાર્થે રચાયેલુ હતુ

કાવ્ય ૧૧૯ મૃગલીને.

‘મળ કયા છે’ ના લખનાર રા લલિતનુ જ આ કાવ્ય છે,
પરતુ આમા દિલની સ્થિતિ તદ્દન જુદી જ છે પહેલી ડીમા ગ્રીષ્મના
પ્રચડ તાપથી થતી દુખદ અવસ્થાનુ વર્ણન છે અને તેમા તૃપ્તિથી
ચીડાતો, અધોગતી પામેલી મૃગલીને ઉન્નતિ માટે અવનતિ પણ સડી
લેવાનો ઉપદેશ અપાયો છે દુખના કાળા વાદળા દુર થઈ સુખસૂર્ય
ઉગશે, લીલી લીલા બવે પ્રસરશે અને અનત વસતની ભલકલરો ખુબી
પાછી અવનીમા ખીલી ગહેશે એવા આશાભર્યો ઉપદેશ તથા દિલ્લાસો
અપાયેલ છે

કાવ્ય ૧૨૨ શિકારીને

આ નાનડડા કાવ્યમા કેટલી ગભીરતા છે, એ હવે સમજાવવુ
પડે તેમ નથી જો કે પોતાનામા ડળાની ખામી છે એમ કલાપી માનતા
હતા, તોપણ વાચનારને આ કાવ્ય વાચ્યાથી જાણવામા આવશે કે,
કળાવિધાનમા તે રાજવી કવિ પોતે કહે છે તેટલા પછાત હતા નહિ
સુદર વિચારને સુન્દર રીતે વર્ણવી થોડી સુન્દર લીટીઓમા સમાપ્ત કર-
વાની સુદરતા આ નાના સુન્દર કાવ્યમા સર્વ વાચકને પ્રતીત થશે
એમ આશા છે.

કાવ્ય ૧૨૪ થોડક છટે બળતી ચિત્તા

લી ૮ મૂર્ખમનુ--મનુષ્યને મૂર્ખ ઉપનામ વાન્તવિડ જ છે
માયાના ખેવ પ્રત્યક્ષ છતા તેનુ ભોપાળુ, છતી આખે પણ જોઇ ન
શકે તો પગી તેને મૂર્ખ કહેવોજ ઘટે છે

બાળુ ને બળતી દેખાઉ, નળતી બાળતી ખાઉ,

મૂર્ખ મનુ તોયે ના સમજે માયાનુ ભોપાળુ

એ લીટીઓ ઉત્તમ સત્યને ઘણીજ સ્વભાવિડ રીતે, સુદર, સહેલા,
સાદા, શબ્દોમા સમગ્રવે છે ને ખરા કવિત્વની પ્રતિભાનુ સૂચન કરે છે
આવા સુદર, મોહક ઉદ્દગારો પ્રસાદી કવિમા ઠેકાણે ઠેકાણે મળી
આવે છે તેને માટે રસીક વાચકને જ્યા ત્યા સૂચન આપવુ યોગ્ય
લાગ્યુ નથી

કાવ્ય ૧૨૫ બહાલાઓને ઉપદેશ

દયા ધર્મ કો મૂલ છે, તથા આત્મવત્ સર્વ મૂતેષુ આદિ મહાત્માના
મહા વચનોમા ઉપદેશાયેલી મૂત્તદયા નો ઉપદેશ આમા પણ છે ઉદારચરિત
મહાત્માઓના જીવનનુ સત્વસાર--આમા જ છે મનુષ્ય જાતિ પર બધુભાવ
રાખવાનો ઉમદા, ઉત્તમ અને ઉદાર ઉપદેશ, તેવાજ સરળ શબ્દો, રહેલી રૌલી
અને રસભરી છટાથી થયેલો છે

આ લેખકના આવેલા જુદા જુદા ગ્રંથોના અનુભવથી વાચકને
તેના ગ્રંથની ભાવપૂર્ણતા, રસિકતા અને મધુરતાનો તો સ્વાદ આવ્યો જ
હશે અને તેથી તેના સ્વચ્છ હૃદય, તેને ઉકેલવા માટે વપરાતા આબેહુબ
શબ્દો, તેમા વહેતી કોમળતા અને પદ્મલાલિત્ય, તથા આખા ગ્રંથમા
ઓતપ્રોત પરોવાઇ રહેલો ભાવ વિગેરેનુ વિવેચન જરૂરનુ નથી

કાવ્ય ૧૨૮. સખા પ્રત્યે ઉક્તિ

સસારમા નેહનો અભાવ દેખી દુખી થતા હૃદયની સખા પ્રત્યે

ઉક્તિ જલને પડે-આમુ ભરી આખે નિગમતા નેહ જણાતો નથી જરા
જોના જહિ છુ કે હૃદયમા ગ્વાનિ, અસતોષ, નિરાશા ઉત્પન્ન થતા
અશ્રુધારા વહે છે ને તેથી ચક્ષુ આડે જળનો પડદો રહે છે

જો ભવસાગરમા તારા હૃદયની સાથે માગ હૃદયથી વહાય તો મને
ઐહિક આશા નથી એમ કહી સખાને ઐહિક આશમા મોહ ન પામ
વાનુ વિનવી, મ્નેહ સિંધુ વહેતો ડગવા માટે આતુર વિચ્છિન્ન સાથે કાવ્ય
અવસાન પામે છે

કાવ્ય ૧૩૧

તુલસી

‘કલાપીના કેઝારાવ’ મા આ કાવ્યને ‘બિન્દમગળ’ એવુ નામ
આપનામા આવ્યુ છે ત્યા તથા અદગ્ની લીંગીઓમા પણ છેવટના ભાગમા
જ્યા નામ આવે છે ત્યા ફેરફાર કર્યો છે તુલસીદાસ માટે દત્તકથા
જુદી તરેહની છે અને આમા વર્ણવેલી વાત સુગ્રહસને વધારે લાગુ
પડ છે, તે ખડ હોય તો પણ કાવ્યે જેવી રીતે લખેલ હોય તેજ રૂપમા
તે કવિતા વાચક આગળ સાગોપાગ મુકની ને પછી તે સમ્યક્તે જે ચર્ચા
ચોગ્ય લાગે તે કરવી એ વધારે ઉચિત છે, એમ ધારી, કલાપીએ પોતે
‘ચદ્ર’ મા જેવી છપાવી હતી તેવીજ આમા પણ દાખલ કરી છે

કાવ્ય ૧૩૬

ચક્રવાક મિથુન

“મય અને કમલ, ચદ્ર અને કુમુદ એવા કેટલાએક પ્રેમી જોડા
સંસ્કૃત કવિઓએ કહ્યા છે ચક્રવાકચક્રવાકી વિષે તેઓની કટપના એવી
છે કે એ બન્નેનો પરસ્પર પ્રેમ એટલો બધો હતો કે બેમાથી એકનું
મોત થતા બીજુ તેની પાછળ જીવ ડહાડતુ, તેમા દૈવયોગે કાઢના શાપથી, દરેક
રાત તેમને પ્રિયોગમા ડહાડવાની થઈ ત્યારથી, તેઓ રોજ સાજથી સવાર
સુધી કોઈ નદીને સામસામે ઝડે કે બીજે એવેજ કોઈ મથળે બેસીને

આખી રાત એક ખીજને ગદ્ગદ રવરે ઓલાવવામા ગાળે છે, અને દિવસે એક ધડીભર પણ વિખુટા પડતા નથી આ કાવ્યમા ચક્રવાકચક્રવાકીનું હૃદય, મનુષ્યહૃદય જેટલુંજ સુકુમાર કર્યું છે ફેર માત્ર એટલો જ કે મનુષ્યનું વિશાલ હૃદય અનેક મહાન અને તીવ્ર વિકારોથી ડપાવમાન થાય છે, પણ આ પદ્ધિઓનું હૃદય એક પ્રેમનો જ મહાવિકાર અનુભવે છે ‘સ્નેહ-આલ’ ચક્રનાકના નિરૂપણ દ્વારા મનુષ્યહૃદય પ્રેમમય જ બની રહ્યું હોય, એ વખતની તેની સ્થિતિ સૂચવવાનો આ કાવ્યનો હેતુ છે”

બ ક ઠાંગર

પ્રેમ એ જ જેતા જીવનનું પરમ કર્તવ્ય મનાએલ છે તેવા પ્રેમમય યુગજને પ્રેમીના સહવાસથી મળતા સ્વર્ગીય સુખ અને તેના વિયોગથી-વિયોગના વિચાર માત્રથી પણ-થતા અસહ્ય શોક અને અગાધ દુખનું આબેહુખ વર્ણન આ કાવ્યમા થયું છે એક નિર્જન ગિરિ પ્રદેશમા બેઠી નહિને કિનારે ચક્રવાકમિથુન રહેતું હતું થવાના વિરહથી સભય થયેલી નાયિકા વ્યાકુલ થયેલી છે માણેલા અનવધિ સુખ પછી આવતા વિરહથી થતી વ્યાકુલતા કેટલી બધી ખેસુમાર થાય તેની તુલના કરવા ખાતર સયોગના સમયે તેઓના અમિતસુખદાયી વિહારનું વર્ણન લી ૧૫ થી ૪૬ સુધીમા છે થવાના વિરહનું ભાન એહમત્ર જોડાને પિલાસને વખતે રહ્યું ન હતું, તે ભાન થતા—સ્મૃતિનાશની જવનિકા ત્રુટતા તેઓ ઉન્મત્ત (ગાડા જેવા) થઈ ગયા અને આખરે જીવદા પડવાનો સમય લખાવવા માટે ઉચે ઉચે ઉડના લાગ્યા—એવી આશાથી કે તેઓ સૂર્યોત્તેજની સમીપ રહે તો વિયોગ ન બેઠે પડે, પરંતુ દિનતેજના છેલ્લા ડિરણો જવા લાગ્યા અને તેથી રહેલી ક્ષણમા પણ તેઓ પરિરલ કરી રહ્યા વિરહ વેદનાથી બળતું જોડું ‘છુટી છુટી સહન ન થતા મત્ત પાછું મળે છે’ અને ટળવળતી નાયિકા ‘પા-પાણોમા’ ઈત્યાદિ તૃણા બતાવે છે, તેના જવાબમા નિરાશામા કુખી

રહેલો નાયક ધૈર્યને છેદનાર દિલાસો આપે છે ને કાવ્યનું મૂળ વસ્તુ પુરૂ થાય છે લી ૧૦૭ થી ૧૧૪ માં કવિની કળાની પગકાબજ છે “કવિતાદેવીએ કરેલા દિવ્ય લોચનથી કવિને જીવંત આલાસ થાય છે મનવાહિત ચિત્તહારક રસતેજપૂર્ણ એક નવીન ‘દુનિયા’ માં આ ‘સ્નેહઆલ ચક્રવાકમિથુન” પૂર્ણ આવેગથી દાખલ થઈ જતું હોય એમ તેને ઘડી ભર જણાય છે પણ કવિતાદેવીનો હાથ જ્યાં મસ્તક ઉપરથી ખસી જાય છે, આખો બધ કરીને જ્યાં પાછી ઉઘડે છે, ત્યાં તેની ખાત્રી થાય છે કે એ દેખાવ તો ફક્ત એક ઈન્દ્રજાલ હતું—છેલ્લી બે લીટીઓથી કાવ્ય માત્ર હૃદયજન્મ કવિતાના (Pure Subjective poetry) કરતા ચઢતી પકિતનું બને છે ”

બ ક ૬૮૧૨

કાવ્ય ૧૩૯. રમરણુજાલિ

૨૧ મણિલાલ નલુભાઇને અર્પણ કરેલી રમરણુજાલિમાંથી આ લીટીઓ લેવામાં આવી છે

કાવ્ય ૧૪૫ આલોક

“પ્રલાકર” નામના માસિકમાં આવેલું આ કાવ્ય લેખનરૌલી અને મસ્તી ઉપરથી બાલાશંકર ઉદાસરામનું છે એમ એક મિત્રના કહેવાથી સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું પરંતુ રા મહેતાએ તા ૨૪-૬-૧૯૦૭ ને રોજ લખેલા પત્રથી મને જણાવ્યું તે પ્રમાણે નામમાં સુધારો કર્યો છે

કાવ્ય ૧૫૦ પ્રાર્થના

પ્રાર્થના કરનારના જીવનને સરિતાનું રૂપ આપ્યું છે, અને તે રૂપક અગેઅગમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે ખરી જીગરની લાલસા-નદીને

ઊંઝાણે રહેતુ સ્વચ્છ પાણી, ખુદ્ધુદો, મેલ, શીણ, વમળ-પ્રાર્થના કરનારના પાપ, ખાર (એ પરપોટાઓ પોતે નાશ પામે છે, છતાં તેના અસ્તિત્વના ચિરસ્થાયી ચિન્હ ખાર રૂપે મુકી જાય છે)—કચ્છા પાપનો પસ્તાવો, પવન ફેટલીકવાર અગ્નિજ્વાલા આપણા કર્તવ્ય અમુક રમ્તે દોરાઈ જાય છે તે દોરનાર અકસ્માત, ઉદ્ધિની વેલા-સસારની ધડમથલ (સત્ય જ્ઞાનને ઝુરવા નહિ દેનાર રીતિરિવાજ, લાજશરમ વગેરે વગેરેનું જોર) તિમિર ગહ્વર (=નદીની અદરની ખખોલ)-જીભના પાપ આમ સર્વાંશે રૂપક અનુસ્તૂત હોઈ કાવ્ય એક પરમ્પરિત રૂપક બને છે

કાવ્ય ૧૫૩ કલિમ કરનાર વનમાળી

આ માત્રાત્મક ચિત્રણ ધના પ્રથમ પદ્યમાં, અનુવાદ સંગોપાગ સજીવન હોવાની, રસપ્રવાહ મળના જેવો જ સાહિત્ય ગતિવાળો હોવાની, અને નવી વાણી નવી ખુબીવાળી હોવાની આશસા પ્રદર્શિત કરી છે, તે પરોક્ષ એમ મુચ્ચુ છે કે શબ્દાર્થ શુદ્ધિ સાચાતા એ અનુવાદ નિર્જીવ હોય છે, ભાવ ધટાવતા એ રસપ્રવાહ કલેશથી વહેતો હોય છે, અને જૂની વાણીની ખુબી લાવવાના પ્રયાસ થતા એ નવી વાણી ખામી ભરેલી હોય છે ખીજ પદ્યમાં પ્રસંગ મળ્યે ન્યુનતા દૂર થઈ શકે એટલા માટે છુટથી વિરૂદ્ધ પણ હિતખુદ્ધિની ટીકા કરવા પ્રિવેચકને અનુનાદકની પ્રાર્થના છે અને નવીન આવૃત્તિમાં અનુવાદને અગે ઉદ્ભવતી નૂતન શોધ ભરેલી ચચાની મજરી વાચકને નિવેદન કરવા અનુવાદકની ગૂઢ પ્રતિજ્ઞા છે

કલિ કરતુ-રમતુ, રમતિયાળ (Sportive) ધજ ધરણી અનુવાદની ચાસ્તર (ચરોતર) ભૂમિની ગુજરાતી ભાષારૂપી ભૂમિ વિદ્યાધર-વિદ્વાન સજીવની—મૃત સંસ્કૃતના મૃતપ્રાય નાટકને પોતે જીવતી હોઈ સજીવન કરનારી નવ જીવન-અનુવાદની ભાષાની સમર્થના (Expressiveness), વ્યજકતા, મધુરતા, આદિ વિશિષ્ટતાથી જે નવું ચૈતન્ય

અનુદાદમા આવે તે ડવાસવા—વિરહ છતાં પણ હિતચુદ્ધિના વૃન્દાવ-
નના વનમાળી-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મથન-સમુદ્ભવન, નવનીત-માખણ
સુગવન-નદન અને ડાયનપુરી-સોનાની દ્વારકા બ્રહ્મારણ્ય-બ્રાહ્મણોના આશ્વ-
મોને લીધે પ્રાચીન ડાળથી “બ્રહ્મારણ્ય” સના પામેલો શુજરાત ગિવાણુ-
દેવવાણી, સન્કૃત પમરાવી—પરિમળથી મહમહ બનાવી

કેશવ હર્ષદ પ્રેવ

કાવ્ય ૧૫૪

અવસાન

વશવર્તી ઈ સગીતના ધ્વનિથી જળ પણ થલી જાય છે તેવો
વિચાર જુના ડવિમાથી પણ મળી આવે છે * ‘ગોપીનો રાસ’
નામના એક ડાવ્યમા કૃષ્ણની વાસળીથી જડ અજડ સૃષ્ટિપર થતી મોહક
અસન્નુ અતિ મુદ્દર અને તાદરા વર્ણન છે, તેમા આ વિચાર દર્શાવાયલો છે

હરિ વૃન્દાવન આવીયા જીરે,

કઈ વાયો મધુરો નાદ, વ્રજગોપીને રાસ રમાડીયા જીરે

ગજ્જ ગયો ચાદ લોકમા જીરે

પછી બ્રહ્માજી ભૂલ્યા વેદ,

વ્રજ૦

પવન રહ્યો મૂર્છાઈને જીરે

*

*

~

*

જમનાના જળ થીર થલીયા જીરે

પછી તૃણ ન વહે ગાય—વ્રજ૦

~

*

*

*

આખા કાવ્ય સાથે સરખાવો શેલીની

Mus c when soft voices die, ઈત્યાદિ લીટીઓ

* આનો રાસ મોહક ભાવની છાપ પાડે તેવો છે આવા કિમ્મતી રત્નોનો
ભંડાર ભેવ જાણુ આતુર નહિ થાય ? પરંતુ તેની પરીક્ષા કરી એકત્ર કરનાર
ભેદએ છે આત્મા છે - આ નમ્ર અને જવા નેવા પ્રયાસનો દાખલો લઈ ખીલ
પણ એ ક્ષેત્રમા નીકળી પડશે

પહેલી લીટી પ્રમાણે કાવ્યાનુક્રમ.

	પાનું
અમે તો આજ તમારા બે દિનના મેમાન	૨૫૮
અમે દિવ્ય ગીતો ગાનારા	૧૨૩
અડણુ તરણુ ઉદય થયો સહુ જગો સુતા લોક	૧૧૬
અરે એ ! બાળ બાળુડા !	૭૨
અરે માળી ! અડાળે કા	૨૭૮
અસતિપરથી નભ ચડ્યુ નારિ	૧૭૧
અહા રા પડ્યા હતા અમ તુલક મ્મતકે રમ્ય '	૧૬
અહિયા મહાઅલિંગ તળાવ નિશાળુ દૂતુ	૧૦
અહો પ્રભુ ! મને હૃદય ફીધુ તે	૧૧૨
અહારો અનેકવાર ચશ્તુએ હી' હતા	૨૫૨
અન્તર ઉજ્યુ હો ! સહમા ધૈર્ય ગળ્યુ હો !	૯૨
અન્ધાર થયુ પાતળુ નભ વિષે, તારાદ્યુતિ નીતરી	૫૭
આઠાશે એની એ તારા	૧૭૨
આપે ઉભુ તટધુમય જેમા દુમો નીદ સેવે	૯૩
આજ મહાગજ જલ પર ઉદય જોષને	૨૫
આવો કુલડા મધુરા રે આપણુ સગે રમિયે	૭૩
આશાપખીડુ મહે તો પ્રયુ' કનકમય પાજરે	૮૫
આના અણુગણુ તારાવન્દ રે ફીચે શ્યામ નિશામા	૮૧
આ શી ઉડી રજની આજની ભણે ઉડા ભણુકાર	૮૦
ઉગતા સૂર્યની સામે આવે છે મૃગ દોડતો	૧૫૨
ઉગે છે સુરખી ભરી રવિ મૃદુ હેમન્તનો પૂર્વમા	૯૫
ઉગે વને સુતર આઝ આલે	૧૧

ઉગ્યો સૂરજ નો લીલુડા વનમા રે	પાનુ
ઉજડ એક ગિરિકરી કરાડ	૨૨
ઉડી ના તુ પ્રિયા પાસે	૧૫૭
ઉદ્ગ્રીવ દષ્ટિ કરતા નભ શૂન્ય ભાસે	૧૪૫
ગિજ્યુ સવાર મુખરૂપ સખિ ! અમાર	૨૪૩
એક વેળા રાત્રિ પહતી હતી	૩૨
એક મુભાગી પળે પ્રિય તહારી	૫૪
એકાન્ત આ ગિરિતણા ઉદરે પડેલુ	૫૮
એવુ બતાવે કાર્ધ આજ	૭૯
ઓ મેઘ વૃષ્ટિ લાવજો ..	૨૫૪
ઓ હૃદયરવ રેલાવનારા કવિવરો ! ગાયકગણો	૪૬
કર્ધ લાખો નિરાશામા અમર આશા છુપાઇ છે	૩
કર તુ કર્ધએ, કર તુ કર્ધએ	૮૪
કલાપી ! કેડા મધુરરવ રેલ !	૧૩૮
કર્નઆઘ વારિમક વ્યાસ કલિદાસ આદિ વિનાશથી	૨૪૯
કલિ તુ જાય છે દોરી દગાબાજી કરી કિરમત !	૩૭
કાયલડી ! તારી મોરલી, લલિત ખેંદના ! છેડી જજો	૧૦૩
કયા છે મગ્ન ? કયા છે મગ્ન ? કહે તુ મુસાફર ખરડના	૭૫
કર્ધ ઋતુ વસત, પ્રાવૃષ વળી જશે પરવરો	૧૦૦
ગગને આજ, પ્રેમની ઝલક છાઈરે	૧૦૮
ગયો ગુર્જરી ભૂમિનો આજ હીરો	૧૫૬
ગાન મધુક કરી ઉછરગે હર્ષ નદી નાયતી	૨૪૬
ગુજરે જે શિરે તહારે જગતનો નાથ તે રહેજો	૧૯૨
ધુ વ્હૂ ધૂ ધ ધુધવતી ગહનગિરી, ગુફા, કાનને ગાંજ ઉઠે	૧૦૯
ચળક ચળક શી આકાશે તારલી	૧૧૪
છુપી ઉપે વનપડ મહિ તારના વ્યોમ અંકે	.. ૧૪૧
	. ૧૯૮

જગ ! ગજવજે ઘેર ગીતડા	પાતુ	
જતા'તા સાંઝે જ્યા વરવહુ અમે ધાન્ય લણના	૯૪	
જય ઉદય વિજય શિવ સમય અભય સભારો	૧૪૬	.
જયમગળ પ્રિય જન્મભૂમિનુ ગમવિયે	૧૧૩	...
જા ઉડી, બધન છુડી, પખેરૂં જા વન ઉડી	૧૧૫	
જગરનો ચાર જુદો તો બધો સસાર જુદો છે	૭૪	.
જે આઘ દિવ્ય સહુ વાઘની કયા તુ વીણા ?	૧૧૦	
જે આદલાતુ મધુર મુખહુ નિહાળ્યુ	૭	
જેવી ફરતી શરદબ્રજાય	૧૩	..
જોતજોતામા સરી ગિરિથી, મુજને પણ તે તુજ સાચલીધો	૧૭૬	
જ્યા જ્યા નજર મારો હરે યાત્રી ભરી ત્યા આપની	૧૩૪	
તુજ પાખ ચળકે પર્ણના જુડો માંહિ ચક્રો રચી	૧૬૯	
તે પખીની ઉપર પથરો ફેડતા ફેડી દીધો	૧૦૨	
તેજે ધડયા અમ-અગ, અમોવા તેજે ધડયા છે	૧૨૦	..
ત્યારે ગદ્ય શુ અહિથી પ્રિયા તુ ?	૬૪	
થયુ માફ તારૂં મિતન ચુલ એ દૈની ભૂમિમા	૧૭૪	.
દોહી રૂપાળા મરુરી મુજ ગાનડીયુ	૧૦૭	
ઘૈરેવી દીર્ઘકાળ મેયે બદી કાધી રે	૨૧	
ધન્ય ધન્ય ઓ ચિત્ત મુજ તુ	૪૪	
ધપતી ધપતી વેગે રાત્રિ ધીમી પડી જાય છે	૩૯	
ધાઓ, ધાઓ, અરે નાથ ' ઉગારો અગ્નિઝાળથી	૨૦૭	...
ધીકા રહી ધરા નીચે ઉચે તપે રવિ તીવ્ર ને	૨૧૫	
નથી નેત્ર, તુ તેજ પીનાય સખે !	૧૮૫	
નરી સરલતા ટાણુ પ્રજ્ઞે	૧૯૫	.
નહિ નાથ ! નહિ નાથ ! ન જાણો કે સસાર છે	૨૬	
નહિ બ્રાહ્મણ, નહિ ક્ષાત્રય, ન વૈશ્ય, ન શૂદ્ર	૧૬૧	...
નીચી ભૂમિ પ્રમાણે તનપદવત હુ	૧૧૮	..
	૧૪૦	...

નીલ લીલમ સમા લાલ ગાલે બેઠા તમે જે તણે રે	પાનું
પડ પાછળ પડ રચી ઉભા શિખર ગિરિવર કેરા	૬૭
પડયા જખમ સૌ સહ્યા, સહીશ હું હજીએ બહુ	૩૪
પધારો પખીડા પરદેશવાસી હા !	૧૯૪
પાપો નૂતન લાગતી રુટત તે જોતા હસીને ધડી	૬૭
પીડાનણી પરપરા માહે પડી રહેલુ	૧૬૮
પ્રભો ! તુજ દારમા ઉભી જગાવ્યો મે અહાલેજ	૧૮૩
પ્રભો ! શિર નમ્યુ, નમ્યુજ ધરૂ સર્વદા	૨૫૭
પ્રસરી રહી ચોપાસ શાખાઓ રૌલરાજની	૨૫૮
પ્રીતી પ્રેમ વડુ જ્ય જ્ય જ્ય વાણી	૨૩૨
પ્રેમની મટકી ચાખી હૃદય દ્રવતુ બન્યુ	૧૪૯
બધા જાખા તારા વિધુ પણ મહિ તેજ ન મળે	૧૦૩
બન્યુ હો ! ગાન સુણી તે સાજ	૧૨૭
બન્યો હું પ્રેમનો બદો-ખીજો રૂચે નહિ ધધો	૮
બહુ ગૂઢ તરમા બેસીને જે ગાય મીઠું કોયલ	૧૪૩
બેસી આબાડાળ આ કરતી કોઝલ ગાન	૧૧૯
બહેની લેતી અહિ તું ધરથી દૂર નિદ્રા સદાની	૬૯
ભવે પુકો પુકો પવન ! તમ જવાલા સળગતી	૧૭૩
મચી રહ્યો કોલાહલ આજે, દગે દિશે ગાજે	૯૮
મદુથી મગની પેલી તીર ! સતો બહાવા !	૮૩
મધુગ કર્મ મદમદ રવ વાય	૨૫૧
મધ્યાહને વર્ષાદ થઇ દિવસમા માધુર્ય રેડી ગયો	૯
મદ મદ સમીર બહે તરુજમા બહુ મહાલતો	૪૯
મહેમાનો ! ચો બહાલા ! પુન પધારજો	૨૭
માનવરાજે રચ્યા મદીરો કીર્તિરાજે	૨૫૯
મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી	૧૯૬
	૮૭

મીઠા દીર્ઘ ધ્વનિ થકી વન બધું હર્ષે ભરે કોકિલા	પાનું	૧૫૭
મુજ જીવન આ પ્રભુ ! તુથી ભરૂં	..	૨૫૫
મુજ વૃત્તમા નથી કો નવાઈ, શિવાય પણ હું શું કહું !		૧૩૧
મુજ બહેવુ થાય ઘડી ધીર	..	૫૧
મૂર્ખ મનુ ! માયાનો રોતો ! મૂર્ખતાની નહિ સીમા	..	૧૯૨
મૃત્યુવશ છું આજ જીવ અરે ! જાતો નથી		૧૮૬
યદિ હોત હું વર્ષાદ યિન્દુ ને તું કોમળ પાદુ		૧૪૧
રજનીથી ડરૂં તોયે આજે એ લેખની નથી		૨૧૯
રજની બધીય ગાળી ! શોઝની સીમ ભાળી		૯૦
રમતા ભમતા કદી દિવ્ય વને		૨
રસ રસ રસ કરી દીધું જ જગત પલકમાહિ		૪૩
રહે પડી શું એડલો ! ચલની વાડીની મોજમા		૧૦૭
રહેવા દે ! રહેવા દે ! આ સહાર યુવાન તું		૧૯૦
રમઝુમ ઝરણા-સાથે નીડળ્યા	.	૧૨૪
રોનારૂં ભીતરમા રોતું		૧૭૬
લખ્યું તે પત્રમા પ્યારા ! નથી સત્કાર મે કીધો		૧૨૬
વદને બહુ નીર ભરાય, સખે !	.	૧૯૬
વધ કોમળ વાદળી ! આગળ જા !	..	૧૯
વીર નર્મદ ! તું જગમા લડી જગ ગયો		૨૪૮
બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો		૧૪૬
બહાલા કેરા દુખ અવણીથી પીગળે હૈયું ભીતું	.	૧૮૪
બહાલા મહારા નિશદીન હવે થાય ઝખા નમારી	...	૧૬૯
બહાલા રમીએ ઉમંગે, ફરતા પુદડી અનત	...	૭૮
બહાલી બાપા ! સહન કરવું એય છે એક લહાણું	..	૧૮૦
શારદાની વનવાડીમા	.	૨૬૦
શાન્ત આ રજની મહિ, મધુરો કહિ રવ આ-ટુહ	.	૭૦

	પાત્ર
શાન્ત છે બધ છે આખો, કાઈ દર્દ કમી દીસે	૨૩૭
શાન્તિ ! શાન્તિ ! ઝરમર ઝરી ગઈ ગળી વાદળ આ ...	૮૬
શાન્તિ શીતળ વરણીને સુખમા સુવાહુ રાત્રિયે	૬૦
શીળી ચાદનીની સમ રેલી રહે	૨૬૧
સખિ ! મહારા વીરના જો ! ગૂઢ ઉડા આકાશમા રે	૧૧૧
સખિ સહદયતાના ખરા ભેદ સમજો જ્યાં ન કોઈ મૂઢ	૧૦૪
સખે ! હૃદય ! કયા હશે ? પથ કયો હશે આ સમે ?	૨૭
સનાતન યૌવને રાતી હસુ આનંદ હુ સ્હાતી	૧૮
સંગીત, લુખ્ધક ' સુખદ તારૂ આમ નવ અટકાવ તુ	૧૮૨
સાલજાને, બહાલાઓ ! વચનો દીનતા ..	૧૯૩
સીમ્યુ નેને જગપર અમી, મીઠડા વેણુ વાઈ ..	૨૪૭
સુન્દર શિવ મગળ ગુણુ ગાઉ ઇશ્વરા '	૧
સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા '	૨૫૦
સુર સદનતણી જ જે વાડીઓમા રમે છે	૧૨૭
સતુ જગ નિદ્રા અંત હુ પ્રજુ ચંદ્ર	૫૯
સ્વર્ગીય સંગીત રમ્ય મચ્યુ ' વાહ !	૧૬૭
હમે જોગી બધા વરવા રમશાનો હૃદનારાઓ	૧૨૨
હમે તો જઈ ગમ્મવીશુ બધી આલમ	૨૫૧
હા ! આવીઓ દિવસ આખર આજ એ તો	૧૭૧
હા ! ખસ્તાવો વિપુલ ઝરાણુ સ્વર્ગથી ઉતર્યું છે ...	૧૯૦
હા ! હા ! આયે રવિની સુપ્રભા વિરમી સિંધુ ખોજે ...	૨૨૪
હા ! હા ! તે માણુડ ખોવાયુ ! રત્ન થયુ ખેતાલ	૯૧
હીરાની કણિજ સમાન ઝળકે તારા ઝગારો ગ્રહો ...	૫૮
હુ છુ રાઝર તુ સતી શીરોમણિ સૌંદર્ય ધરાવતી ...	૧૩૬
હુ જાઉ છુ ! હુ જાઉ છુ ! ત્યાં આવશે કોઈ નહિ ..	૧૦૬
હુ વિશ્વ મહાનમા વસુ ને વિશ્વ વસતુ મુજમા	૫૧
હે પુત્રી હૃદયતની ભલી ! માતા અહો આનંદની !	૫૧

શબ્દકોષ

અકળ=કળી-સમજી ન શકાય તેવું
 અકળિત=અકલિત=ન સમજી-પારી
 શકાય તેવું
 અકારણ=કારણ વગરનું
 અકારો=રી-ર=અણુગમતો-ક ટાળો
 આપનાર
 અકીક-એક જાતનો પત્થર- જેનાં
 બટન વગેરે બને છે તે
 અખડ } =ખડ-ભાગ-વગરનું
 અખડિત } આણું
 અખણિત=ગણી ન શકાય તેટલા,
 અસખ્ય
 અગતિ=૧ ન જવું તે ૨
 અમદ્ગતિ
 અગમ્ય=જવાય નહિ તેવું, જાણી
 ન શકાય તેવું
 અગમ્યતા=ન સમજી શકાય તેવી
 સ્થિતિ
 અગર } =એક જાતનું સુગંધી લાકડું
 અગર } (જે ધૂપ તરીકે
 વપરાય છે)
 અગાધ=ધણું કિડ, જેનું તળીયું ન
 માલમ પડે તેવું.

અગજે-અગજે પજે જે પજે
 ગાજ્યો ન જાય તેવા પજ્યો.
 અગ્રણી=અગ્રમાં આગળના ભાગમાં
 ચાલનાર, દોરનાર
 અગ્રણ=ગ્રણ ન કરી શકાય તેવું,
 ન લેવા લાયક
 અગ્રિમ=પ્રથમ, પહેલું
 અધોર=ભયકર, ધણુજ ખરાબ
 અધોર નીર- મહારાવી નાખે
 તેવું-મવ્ય ગૂઢ-અગમ્ય-ગોરવ
 ભયુ-નીર-પાણી
 અચરજ=આશ્ચર્ય, નવાઈ
 અજર=વડપણું ન આવે તેવું
 અજવાળવું=કેજળું-પ્રકાશિત-
 પ્રદીપ-કરવું
 અજન=પકરી
 અટન=રખડવું તે, પ્રવાસ, ફરવું તે.
 અટારી=કંચી મેડી, ઝરખો, જોખ.
 અટળ=ટળે નહિ તેવું.
 અડગ=ડગે નહિ તેવું, બહાદુર.
 અડપણું=અટક્યાળું
 અડગમ=નાદાન, ખોચડ, જડ, અભણ;
 મૂખ, વિચિત્ર તરેહવું.

અડી=અટકીને, હડીને
અણછતી=છતી ન હોય તેવી,
ગુમ, છાની, અદશ્ય

આત }
અતિશય } =ધણ

અતુલ-અતુલ્ય=જેની તુલના ન
થઈ શકે તેવું, અતુષમ

અથાગ=ધણ, થાગ ન લાગે તેવું

અદત્ત=વધારાતું, વધતું

અદ્રિ=કુમર, પર્વત

અધમ=ધણ હલકું

અધર=(ના) નીચલો હોઈ
(વિ) લટકેતું, આધાર વગરનું

અધાર્ય=ધારણ ન કરી શકાય તેવું

અધિદેવી=મોટી દેવી, અધિષ્ઠાતા
દેવી

અધીર=ધીરજ વિનાનું, હચુપચુ

અધોગતિ=અવનતિ, પડતી, હલકી
ઉતરતી સ્થિતિ,

અનંદદ=હૃદય વગરનું, ધણજ

અનમ=અગ-દેહ વગરનો, કામદેવ

અનગ સુત-કામદેવ પુત્ર-અનિરૂદ્ધ

અનામી=નામ હપ ન શકાય તેવું

અનાયાસ=આયાસ—શ્રમ—મહેનત
વગર

અનાયાસ હૃદ=શ્રમ વગર-પોતાની
મેળે નીકળી આવતા હૃદ

અનિદ્રાશ્રમ=અનિદ્રા—ઉઝગરાથી
લાગતો થાક

અનિમિષ } =આખનો પલકારો
અનિમેષ } માર્યા વગર

અનિલ=પવન

અનિશ્ચમ્=નિરંતર, બધ રહ્યા વગર

અનુકરણુ=અનુકરણ કરવું, એક
કરે તે જોઈ તે પ્રમાણે કરવું, નકલ
કરવી

અનુકંપ } દયા, એકને કપતો જોઈ
અનુકંપા } બીજાને કપારી આવે
તે

અનુગુણુ=સમાનગુણી, એકના જેવા
બીજામા ગુણ હોય તે

અનુગ્રહ=કૃપા

અનુપ } =જેને ઉપમા ન આપી
અનુપમ } શકાય તેવું શ્રેષ્ઠ

અનુમતિ=સમતિ, અનુમોદન,

મજુરી, પરવાનગી

અનુમોદીને=અનુમોદન-ટેકા આપીને,

એકે કહેલું મજુર રાખી,

સમતિ આપી, સતોષ માની,

ખુશ થઈને

અનુસાર-અનુસારે=ની પ્રમાણે, ની
પાછળ.

અનેરી-૩=ઓર તરેહતું, જુદી જ
ગતતું

અન્યૂન=પૂરેપૂરી, જરા પણ ન્યૂન
(ઓછી) નહિ તેવી

અન્યૈન્ય=પરસ્પર

અપાર=પાર પગરતું, ધણ જ

અપૂર્વ=પહેલા નહિ જોયેલું હોય
તેવું

અદ્વાનુ=પછાડવું

અદ્વાળી=પછાડીને

અબુધ=અમાણ, યાન વગરનું

અખિધ=સમુદ્ર

અભિન=ભિન નહિ તેવું, એક ૩૫

અભિરામ=સુ હર, ખુશકારક

અભિષેક=પાણી રેડવું તે

અભેદ=ભેદી-કાપી ન શકાય તેવું,

અ હર પેસી ન શકાય તેવું,

અભાગુર=શાશ્વત, હમેશ્વ ટકે તેવું,

દહ

અભ્ર=વાદળ

અભ્રાસન=નાદળાનું આસન

અમર=(ના) દેવ, (વિ) મરે નહિ

તેવું

અમલ=(ના) સત્તા. (વિ) સ્વચ્છ

અમળ=સ્વચ્છ, ચોખ્ખું

અમદં=મદ નહિ તેવું

અમાતુષ } =દેવતાઈ, દેવી, માણુ-
અમાતુષી } સમા ન હોય તેવું

અમિત=અમાપ, અપાર

અમી=અમૃતનો પ્રવાહ

અમીદ્રવ=અમૃતનો પ્રવાહ

અમીવેલ્લડી=અમૃતનો વેલો

અમૃતાક્ષપ=અમૃત જેવી વાણી

અમોલ=અમોલ=અમર્ય

અયુત=દશ હજાર

અરણ્ય=વગડો, જંગલ

અર્યા=પૂજા

અધાધ=અરપોઅરધ

અલક=રાળ

અલકત્રેણી=અ ખોડો

અલાપવુ-અલાપવુ=ગાવું

અલિ=ભમરો

અતૌકિક=સ્વર્ગીય, ઉત્કૃષ્ટ જગતમાં

ન હોય તેવું

અદપ=થોડું

અવકાશ=ખાલી જગા

અવગચ્છવુ=ન લેખવું ની દરકાર

ન કરવી.

અવતરણુ=અવતરવું તે

અવતસ=એક ગતતું કાનનું ધરેણું.

અવધાન=ધ્યાન, કાળજી
 અવધિ=ઢેડો, સમાપ્તિ, હદ, મર્યાદા
 અવધિ અ કુશ્વ—મર્યાદાનો અ કુશ્વ
 અમુક મુદત માટેજ અમુક સ્થિતિ
 રહેવાની છે તેનો અ કુશ્વ
 અવનતિ=હિતરતી સ્થિતિ, પડતી
 અવનવીન=વિશેષ કરીને નવું, નવી
 જાતનું, નવનવું
 અવનિ=પૃથ્વી
 અવમાન=અપમાન
 અવમાનવું=હવડું પાડવું, અપમાન
 કરવું
 અવર=ખીજી
 અવરોધ=અટકાવ
 અવલંબન=આશ્રય, આધાર, ટેકો
 અવલોકવું=જોવું, તપાસવું
 અવસાન=છેડો, સમાપ્તિ, મૃત્યુ
 અવાસ=રહેઠાણ, ઘર
 અવિકૃત=જેમો ફેરફાર ન થયો
 હોય તેવું
 અવિરત=અટક્યા વગર
 અવ્યકત=અસ્પષ્ટ, વ્યક્ત દષ્ટિ ગોચર
 નહિ તેવું, અદૃશ્ય.
 અશબ્દ=શબ્દથી જણાવેલું ન હોય
 તેવું
 અમુ=અંસુ

અમૃત્વ=અસુધી રૂંધાઇ-પધ થઇ
 મૈયેલ
 અસહ } =સહન ન થઇ શકે
 અસહ્ય } તેવું
 અસિ=તરવાર
 અસિમ=અસીમ=સીમા હદ વગરનું
 અસ્તિત્વ=હયાતી
 અધુલ્લ=ક્ષોભ નહિ પામેલ, શાન્ત.
 અ ક=૧ આક્રોહ ૨ ચિન્હ
 ૩ ખોળો
 અ કાનવું=વીટી દોરી ચિન્હ કરવું,
 અ કાવળે=પરખાવળે, બતાવળે,
 ચિન્હ કરી સુઝાડળે
 અ કિત=ચિન્હવાળું, નિશાની કર-
 વામાં આવી હોય તેવું
 અ કુર=ફણગો
 અ કુશ્વ=હાથીને કાણુમાં રાખવા
 માટેનું અણીવાળું હથિયાર, દાબ,
 બધન
 અ જના=જી
 અ ગાર=ધમધમતો કાપલો
 અ ગુલી=અગળી
 અ ચળ=કપડાંની ફેર, પલ્લો,
 અ જલિ=ખોખો
 અ ટીવાળે=અ ટીવા=અડફટ -
 અ ટીવાળે આવવું=અડફટમાં આવવું,
 અટકાવું.
 અ તર=૧ છેડું ૨ તફાવત ૩.
 જૂઠાઈ ૪ મન, હૃદય.

અ તરહીપ=હૃદયનો દીવો-પ્રકાશ.
 અંતરાળ=અ તરાલ=વચ્ચો ભાગ
 અ તરિક્ષ=અ તરીક્ષ=આકાશ
 અન્તર્વિક્ષ=હૃદયની અ દર થતા
 સંકલ્પ વિકલ્પ
 અ ધાર=અ ધારૂ
 અ ધારી=અ ધારા, ઝાખ
 અ મર=૧ આકાશ ૨ કપડું
 અ બાર=ઢગલો, ઢગ
 અ બુદ્ધ=વાદ્યુ
 અ બુદ્ધ ચાપ=ચન્દ્ર ધતુષ, મેધ
 ધતુષ્ય
 અ બુધિ=સમ્પદ
 અ શ=જાગ
 અ શી=જેને જાગ છે તેવું
 અ શુનાય=અ શુ=કિરણ અ શુનાય
 =કિરણોના નાય સૂર્ય, ચન્દ્ર
 આકરમાતિક } =અકરમાતથી બ-
 આકરિમક } નેલું, એકાએક
 આક હ=ગરૂડ, કલ્પાંત, ૩૧
 આગળો=ગરણાની સલામતી વધા-
 રવા માટે લાકડા કે લોઢાની
 પટ્ટી રાખવામા આવે છે

આગાર=ધર
 આચરવું=ચાલવું, વતવું,
 આચ્છાદવું=ઢાકવું
 આશ્વિકા=મરણ્યપોષણ, નિભાવ
 આતિથ્ય=પરોણાચાકરી, ખાતર,
 મરદારત
 આત્મજ=પુત્ર
 આત્મજ=પુત્રી
 આત્મપ્રી=આત્મારૂપી પ્રી
 આત્મ મદિર=આત્મા રૂપી મદીર
 આત્મા કળી=આત્મારૂપી કળી
 આત્મીય=પોતાનું
 આદર્શ=તમુને
 આદ્ય=પહેલું, પ્રથમ હોનાર
 આદ્યન્ત=આદિથી તે અત સુધી
 આધિ=મનમાંનું દુ અ
 આનન=મોહુ
 આનન્દ હિડોળો=આનન્દ રૂપી
 હિડોળો
 આશ્વર=એકાન્ત કાંટી પડે તેવી
 રીતથી
 આશ્વરીન=વખાણુ, શાખાથી
 આશ્વરીન થવું=ઓવારી જવું, મોહી
 જવું
 આમ=પાણી
 આશ=આકાશ
 આભિજ્ઞત્ય=કુલીતતા, કુળવાનપણું.

આભો=વિસ્મય પામેલ, આવરો
 આભોગ=વિસ્તાર, પટ
 આભોદ=સુગંધ.
 આમ્ર=કેરી
 આરામ=૧ વિશ્રાન્તિ ૨ અગિયો
 આરો=ધાટ, કાઠો
 આરોગ્યુ=જમ્બુ
 આર્જુની=અર્જુનને લગતી
 આર્તિ=દુ ખ, શારીરિક પીડા
 આદ્ર=બીનુ
 આદ્રતા=બીનાશ, રસમયતા
 આર્ષે=ઋષિને લગતુ
 આર્ય=હારા સરકારવાળા લોક
 (હિન્દુઓ આર્યો કહેવાય છે)
 આસ્રમ=દુતીયા,
 આલાપ=વાતચીત
 આલિંગન=મેટવુ તે, આલેષ
 આલી=૧ સ્ત્રી મિત્ર, બહેનપણી
 ૨ દાર
 આલેખવુ=ચિત્ર કાઢવુ
 આવનિ-લી=દાર
 આવાસ=રહેઠાણ
 આવાહન=મોલાવવુ તે
 આશક=શકા, વહેમ, સશય
 આશીષ=દુવા, શુભ ઇચ્છુ તે
 આશ્ચર્ય=નવાઈ, વિસ્મય

આલેષ=મેટવુ તે, આલિંગન
 આસમાન=આકાશ
 આહ્નિદ=દિવસને લગતુ દિવસ
 દરમ્યાન કરવાનાં નિત્ય કર્મ
 આહ્વાદ=આનંદ, હુલ્લાસ
 આહ્વાદિની=આનંદ આપનાર
 આળુ=કોમળ-જરા કાષ્ઠક અડકે
 તો દુ ખે તેવુ-સુવાળુ
 આંતર=અંદરતુ
 ઇતર=બીજુ
 ઇતરેતર=એક બીજને
 ઇતિહાસવાહી=ઇતિહાસતુ વહન કર
 નાર-જાન આપનાર
 ઇન્દરા=લક્ષ્મી
 ઇન્દુ=ચન્દ્ર
 ઇન્દ્રધનુ=મેઘ ધનુષ
 ઇન્દ્રપ્રસ્થ=પાડવોનું મળેલુ ગામ
 ઇન્ધન=મળતણુ
 ઉકલવુ=વાંચી શકાય તેવુ હોવું
 ઉકલવુ=વાંચવુ
 ઉકિત=મોલવુ તે
 ઉખળવુ=વિટાળેલુ પાછુ ફરવુ
 ઉખેળવુ=વિટાળેલુ પાછુ ફેરવી
 નાખવુ.

ઉખળ્યા=ઉખળેલા ઠકાઈ રહેલા
પાછા દૃષ્ટીમાં આવી રહેલા
હોય તેવા

ઉચ્ચ=આકર, પ્રચડ

ઉચ્છ્રમ=મરતીખોર કાણુ કે દાખ
વગરનો

ઉછગ=ખોળો

ઉછરગ=ઉમગ, ઉત્સાહ

ઉછળત=ઉછળતા—ઉછળી રહેલ

ઉજ્જવલ=ઉજ્જવળ

ઉઝરડા=ચાન્ડીપર અણીદાર વસ્ત્રની
અણી વસાવાથી જે લીટા પડી
રહે તે

ઉટજ=ઝુપડું

ઉટજ-કુજ=ઝુપડાનો સમુખ

ઉડું=તારા

ઉડું ગમ્ } =તારાના ઝુડ
ઉડું મડળ }

ઉડડમન=ઉડડુ તે

ઉટક=ઉદ્દામ, આકર

ઉટકર્ષ=મોટાઈ, શ્રેષ્ઠતા, ઉત્તરિ

ઉત્તરગ=ઉછળતા મોખવાળો

ઉતાન=(૧)છીછરે ૨ વિસ્તારવાળું

ઉત્તુગ=ઉત્તુ

ઉત્સાહ=ઉમગ, ઉદ્વેગ, ઉલટ,

ઉથાપવું=હોય તેને ફેરવી નાખવું,
ની વિરુદ્ધ થવું, ન માનવું

ઉદર=પેટ

ઉદાસીન=તટસ્થ, અલગ રહેનાર,
વૃત્તિ માત્રને દાખી દઈ ત્યાગી-
વિરાગી થઈ મયેલ

ઉદે=ઉદય

ઉદ્ગાર=ઉચ્ચાર, હૃદયમાથી કુદરતી
રીતે નીકળી આવતા શબ્દો

ઉદ્ગ્રીવ=ઉચ્ચી ડોકવાળું

ઉદ્દામ=જોરદાર, ઉચ્ચ, ધીટ

ઉદ્દરો=ઉદ્દરવું=ઉદ્દાર કરવો
દુખમાંથી છોડાવવું.

ઉદ્દાન=મગીચો

ઉદ્દાન=પ્રકાશ, તેજ.

ઉદ્દવેગ=ચિંતા, દુખ અકળામણું

ઉદ્દાધન=મહુ ગરમ, જેને અડવા
થી દાઝી ઝવાય તેવા

ઉપકઠ=કઠિન-કિનાર પાસેના ભાગ

ઉપની=ઉપન્યા, 'ઉત્પન્ન થવું' ના
અર્થમાં 'ઉપનવું' ધાતુના ૩૫.

ઉપમત્ય=મત્યની પાસેનું

ઉપવન=મગીચો

ઉપહાર=ભેટ

ઉપાવન=મેણું, ઠપકો

ઉભય=બંને

ઉભરે=ઉભરાઈ જાય

ઉભાય છે=ઉભારાઇ છે ના અર્થમાં
વપરાયેલ છે (પારસી પ્રયોગ છે.)

ઉર=લાસ=હૃદયનું નામયુ, ઉરનો આ-
ન હ=ઉમળકો

ઉર=છાક=ઉરનો છાક=છાક=મિળબ
અ હકાર, ધુન

ઉર્જાત, બર્જાત=વધારે ઉમઠા, વિ-
શિષ્ટ

ઉદકાપાત=(૧) તારો ખરે તે (૨)
મોટો ઉત્પાત

ઉદ્ભવુ=ઓળગવુ, ની ઉપર થઇને
જવુ

ઉદ્ભાસ=આનંદ, હર્ષ

ઉષા=પ્રભાત, પરાઈથુ

ઉષ્ણરશ્મિ=સુર્ય

ઉષ્મા=ગરમી

ઉટ વૈદ=લેભાગુ વૈદ, વૈદક શાસ્ત્રનો

અભ્યાસ કર્યા વિના થોડા ધણા
જ્ઞાનથી ધરાળ વૈદ થઇ બેઠેલ
વૈદ

ઉર્ધ્વ=ઉંચું

ઉર્ધ્વગામી=ઉંચે જવું

ઉર્મિ=મોળ (દરિયાના).

ઋતુરાજ=વસન્ત

એકમય=એક બની ગયેલ

એકમયતા=એક બની જવું તે.

ભિન્નભાવ ભૂલી જઇ એક રૂપ

થઇ જવું તે, 'એકમય' થવું

એકમયતા અનુભવવી=એક બની
જવું

એકાત્રતા=એકાત્ર=એકજ વસ્તુ પર
ધ્યાન લાગી રહેલું હોય તેવી
સ્થિતિ

ઐહિક=આ સંસારનું, અહિનું

ઓધ=૧ હમ્મો, સમુદાય ૨
પ્રવાહ

ઓચાર=અમુક અમાનુષી શક્તિના,

અમર અવશ્યનીય વિચિત્ર સ્થિ-

તિના ક્ષોભથી થતું ભાવમય

દબાણ, છાતીપર કેમ જાણે કાંઈ

દબાણ થતું હોય તેવું થઇ આવે

ત્યારે 'ઓચારની' અસર કહેવાય છે

ઓખ=ચળકાટ, દિપ્તિ, તેજ, પ્રકાશ

ઓખવું=ધસીને ચળકાટ આપે તેવું

કરવું, ચક્રચકાટ હોવું

ઓપતી=ચળકાટ મારતી

ઓલિયા=સત, સાધુ પુરુષો ઓલિયા

એ બહુ વચન છે એક વચન ઓલિયા

વલી=મિત્ર, ખુદનો મિત્ર સત, સાક્ષી.

ઓળ્હ=ઓહ

ઔદાર્ય=ઉદારતા, મનની મોટાઇ
ઔદાર્ય=ખેદરકારી, ઉદાસીનતા,
વૈરાગ્ય, ઔર્તાપણ

કચ્છ=કાંઠાનો-છેડાનો-પ્રદેશ (પાણીના
અગર બીજ કાંઈ હદના
કાંઠા કે છેડાનો)

કળજીવુ=હોલાતા હોલાતા ઉપર
રાખ વળી બવી

કળજીના=કળજી ગયેલા=જેના ઉપર
રાખ વળી ગઈ છે તેવા

કટાણુ=કવખતે, અયોગ્ય વખતે

કટાક્ષ=આંખ મારવી તે, વાડી આંખે
સરા કરવી તે અયાગ દષ્ટી

કટુ=કડવું.

કણિ=કણી

કતલ=હથિયારથી કાપી નાંખવું તે,
ખુનરેણ,

કલ્મ=પગલું, ચરણ.

કલ્મ ખોસી=પગ ચુ મવા તે, ચરણ
ચુ બન

કલ્મ=ચુણસતા, કિમ્મત કરવી તે

કનક=સોનું, સુવર્ણ

કનકમય=સુવર્ણમય, સોનાનું બનેલું

કનડવું=હેરાન કરવું.

કન્યાકા=કન્યા

કપિ=વાદરા

કપિદળ=વાદરાનું રોળું

કપોલ=ગાલ

કપોત=પારેવું (નર)

કપોતી=પારેવી (માદા)

કમનીય=લોભામણ, આકર્ષક, સુંદર

કમ કળ=સ ન્યાસીઓ વાપરે છે તે-
ધાતુ અગર લાકડાનું એક જાતનું
પાત્ર

કયામત=ખુદા પાસે પાપ પુણ્યનો
હિસાબ થવાનો દિવસ (મુસલ
માનોના ધર્મ પ્રમાણે)

કરતાર=કરનાર, પ્રભુ

કરાકર=(કર=કિરણ, આકાર=સમુ-
દાય, જથ્થો) કિરણોનો સમુદાય

કરાડ=પર્વતનો ઉચો સીધો ભાગ,
ભેખડ

કરાળ } =મયડર
કરાલ }

કરણાર્દ્ર=કરણા-દયાથી આર્દ્ર-બીનું
પીગળેલું.

કરત=કરન્ત=કરના-તી

કર્કશ=કઠોર

કર્ણ=૧ કાન ૨ વહાણનું સુકાન.

કર્ણ્યવનિકા=કાનનો પકટો

કર્તવ્ય=કરજ, કરવા લાયક,
જે કરવું જ જોઈએ તે.

કર્દમ=કાદવ.

કલકલ=અપ્યકત અનાજ, દૂરથી
આવતો ધીરો અરપણ્ટ ધૈધાટ,
કલગી=છોગુ, પાઘડી-ટાપીમાં ખોસ
વામાં આવે છે તે

કલત'=કલકલ, અવાજ
કલાપ=૧ મોરપીંછ, ૨ જથ્થો
કલાપી=મોર.

કલામ=શબ્દ
કલિ=૧ કલ્પો ૨ કલજીગ
કલહ=કલ્પો

કલોલ } =૧ આનંદ, ઉમંગ,
હર્ષ ૨ મોટા મોખ,
કલ્લોલ } લોહ

કવતુ=કવિતા કરવી, કહેવું
કવાસના-કવા=પ્રતિકૂળ પવન-ખરાબ
પવન સવ=અનુકૂળ પવન, સારો
પવન

કવિત્વ=કવિ હોવાનો ગુણ, કવિતા
કરવાની શક્તિ

કસથી=કસમવાળું, હુન્નર કારીગરી-
વાળું, હુશીયાર

કસતુ=કસોટી કરવી, મહેનત કરવી,
ખૂમ ખે ચતુ મજબૂત કરવું

કસાવું=૧ ગટ ચઢી જવો, ખરામ
ચઈ જવું ૨ દુખ વેઠવું, કઠણ
કામમા લાગુ રહેવું સઢન કરવું

કમોટીયાથી પસાર થવું

કળીના-કળતુ=જાણતું.

કળાપ=જથ્થો, સમુદાય

કળાતુ=દેખાઈ જવું

કળાશ=કળાનો ભાગ

કચન=સોનું

કચા=કન્યા-થીમડાંનાળી ધાબળી,
ઝોદડી, સન્યાસી રાખે તેવી ઝોળી

કદર=કન્દર=ગુફા

કાઠીઅ.=શાકભાજી વેચનાર,
બકાલી

કાજળકાળી=કાજળના જેવી કાળી

કાતિલ=કતલ કરનાર, કૂર

કાનન=જમલ, અરણ્ય

કાખિલ=હુશિયાર

કામિની=સ્ત્રી

કામદેવ=મદન, અનંગ

કાય=શરીર

કારમી=કારમો=ભય કર, ખીલામણી-
જો, નિયત, અદ્વિત

કારાગાર } =૧ દીખાતું
કારાગ્રહ }

કાપ્પય=ફેન્સ, હલકાઈ

કાસાર=સરોવર

કાત-કાન્ત-પ્રિયજન

કાપતુ=કુજવું

કિતાવ=પુસ્તક, ચોપડી

કિર=પોપટ

કિસોર=ખાળક, પદર વરસથી નાની
ઉમરનો

કિકરી=ચાકરી
 કીકી=૧ નાની-ખાળક છોકરી
 ૨ અખના ડોળાની વચમાં નાની
 કાળી ગોળ ટપકી હોય છે તે
 કીટ=કીડો
 કુંઝદી=ખરાબ લક્ષણવાળો, ખરાબ
 ટેવવાળો, તોફાની
 કુંટલ=આડું, કપટવાળું, વાંકું
 હડીસો
 કુંટલતા=કપટ, બુઝાઈ, આડાઈ
 કુંદારિ=કડીયારા
 કુંજો=કુમળો, ઓછી ઉચ્ચતાવાળો,
 કામળ
 કુંવલ=કુંડલ, કોતુક, વિરમય
 કુંસિત=ધિકારવા લાગક, ખરાબ,
 રીચ
 કુમરિકા=કુમારી, અવિવાહિત
 કન્યા.
 કુંલ=વશ.
 કુંસમ=કુંલ
 કુંસમ વસન=કુંલરૂપી કપડાં
 કુંહર=ગુફા
 કુંક્ષિ=કૂખ, પગથુ
 કુંજ=માઠવો, લતાગૃહ વેલાઓથી
 ઢકાયેલો મકાન.
 કુંલ-કુંલ=ધડો
 કુંજવુ=કામલનું બોવવું, ટહુકો કરવો

કુંજન=ટહુકો કરવો તે
 કુંમડો=વરવો, કદરૂપો
 કુંતાર્ય=કૃતકૃત્ય, કર્તવ્ય જોણું કંઈ
 હોય તેવો
 કુંતિ=કામ, કામ,
 કુંપણુ=લોભી, હલકું, નીચ
 કુંપિક
 કુંપિવલ } =ખેડુત
 કુંણુ=૧ કાળુ ૨ પ્રભુનો આ-
 ઠમો અવતાર
 કુંકા=મોરનો ટહુકો
 કુંકી=મોર
 કુંકિના=કાયલ
 કુંકિ=૧ કરોડ (ખજૂતરીમાં) ૨
 ૩ આલિંગન ૪ વર્ગ
 કુંકિક=કરોડેક, લગભગ કરોડ, ધણી
 કુંકા=હોંસ
 કુંકે=હોંસે
 કુંકાલ=વચન
 કુંકાલલ=અવાજ, યોધાટ
 કુંકા=૧ ભડાર ૨ તરવાર વગેરેનું
 મિયાન ૩ કમળ વગેરે પુલ્લનો
 હોડો
 કુંકકર્ષિ=કોતુક ઉત્પન્ન કરનાર
 કુંકદી=ચાદની.
 કુંકનિત=કુંમલો, હરાવવું તે હલ્લો
 કુંમ=૧ પગલું કદમ ૨. રિવાજ

ક્રમે ક્રમે=ધીમે ધીમે.

કુસ—કૌસ-પ્રીતીઓના ધર્મનું ચિન્હ

ખ=આકાશ

ખગ=પક્ષી.

ખચિત-ખચીત=નકકી

ખગોળ=આકાશને. ગોળો

ખદ્ધા=ચુરસો, અકૃપા.

ખરજ=સ ગીતમાના સાત સૂર માહેનો

એક સૂર

ખજર=કટારી

ખાક=ધૂળ

ખાપ=અરીસો

ખાપ=કાંટા

ખાળવુ=અટકાવવુ, રોકવુ

ખુટ=ખોટ=ખામી, ઓછપ, ન્યૂનતા

ખુશતુગા=સુખકારક, સુદર

ખુન=૧ લોહી ૨ મારી નાખવુ તે

ખે=આકાશ.

ખેચર=પક્ષી

ખેશી=સગા

ખો=૧ નાશ ૨ ટેવ, આદત

૩ ગુફા, બખોલ

ખોફ=ખીક

ખોજ=રોધ

ખમાત=જાણીતુ, પ્રસિદ્ધ

ખ્યાજ=વિચાર તર્ક

ખ્યાલી=વિચારવાળા

વિપરીત ખ્યાલી=વિપરીત ખ્યાલ

કરનાર

ખવાખ=રવન

ખગણુવુ=ગણુગણુવુ

ગગન=ગાણુ=આકાશ

ગગનાગણુ=આકાશરૂપી આણુ

ગજ=હાથી

ગજગતિ=દ્વાર્જ ના જેવી ચાલ

ગજગમિની=દ્વાર્જ ના જેવી ચાલ

જેની હોય તે જી મ ભીર, કુલતી

મદભરી જેનારને ભાગ્ય અને અસ-

રકારક છાપ પાડે તેની ચાલ

ગણિતિ=ગણુ

તિ=૧ ચાલ, ૨ અવરજી, ૩.

પહોચ ૪ સમજ

ગતિમાન=ગતિવાળુ, ચાલતુ

મમરૂ=ન સાર નો ખટપટ ભરી રહેણી

કરણીકુ જેને ભાગ ન હોય તેવો,

ભોળો, નિષ્કપટ મનવાળો, કપટ થુ

હસે તે જો જાણુનોજ ન હોય તેવો

ગભીર=ગૌર, ઉડુ, જે જોઇ વિરમય

અને ભગ તાની અસર થઇ આવે

તેવુ

ગરક=કૂખી ગયેલુ, લીન થઇ ગયેલુ.

ગરવા=‘ગરવો’નું બહુ વચન
 ગરવી=મોટી, ભારે (નારીજાતિ)
 ગરવો=મોટો, ભારે (નરજાતિ)
 ગરીયસી=‘ગરવી’નું એક રૂપ વધારે
 મોટી બે વસ્ત્રની સરખામણીમાં
 એકનાથી બીજી વધારે મોટી છે
 એમ કહેવું હોય ત્યારે વધારે મોટી
 માટે ‘ગરીયસી’ શબ્દ વપરાય

ગજન=ગજનું તે
 ગજન=ગજનાં જે અવાજ થાય તે
 ગર્વ=અભિમાન, અહ કાર.
 ગર્વિષ્ટ=અભિમાની
 ગલન=ખોડું, જૂનું, ન માનવા જેવું
 ગહન=અગમ્ય, ઢિંકું, ન સમજી શકાય
 તેવું

ગહ્વર=ગુફા
 ગધવતી=ગધાવતી=પૃથ્વી
 ગધર્વ=ગધર્વ=સ્વર્ગના ગાનારાની
 એક જાત

ગાડી=નાની ગાડી.

ગાડીવ=ગાડીવ=અર્જુનના ધર્મપુત્ર
 નામ

ગાથ } ગાથ=ગાયન, વેદનો ન હોય
 ગાથા } તેવો ધર્મ વિષયક છંદ
 ૨ પ્રાકૃત ભાષા ૩ પ્રાકૃ
 તમાં લખાયેલી કવિતા

૪ સાધારણ ધર્મવિષયક
 કથા=વાર્તા (ગાથ-ગાથા બંને
 વાર્તા-કથાના અર્થમાં હવે
 વપરાય છે)

ગાત્ર=શરીરના અવયવ, શરીર
 ગાન=ગાવું તે, ગાયન

ગાન=યોગ=ગાયનનો=ગાનનો યોગ
 (યોગ એટલે એક વાતમાં તદ્દલ-
 નતા=એકાગ્રતા) ગાનમાં મશગુલ
 થઈ જવું તે

ગાન સંગમ=ગાયનનો સંગમ, બે
 ગાનારાનાં ગાન એક રૂપ થઈ
 જાય તે

ગાભ=ગભ

ગિર્વાણુ=સમૃત ભાષા

ગુમનવુ=૧ વીતાહનું, સુખ હું ખ
 ખાનવાં ૨ કાઢવું, ગાળવું ૩
 દિવસ કાઢવા જવું

ગુણુ=૧ કુદરતી ખમીયત ૨ સારી
 વખાણવા લાયક દેવ ૩ દોરી

ગુપ્ત=જાનું, છૂપેલું

ગુરુ=૧ શિષ્યવનારો, ભણાવનાર.
 ૨. (વિ) મોટો

ગુરુજન=વડીલ, મોટો

ગુલ=ગુલાબનું ફૂલ

ગુન્તાન=ગમનો, આગોઠતો, લીન,
 મગન

ગુલમ્હોર=શાલ કુલવાળું એક ઝાડ,
 જેને જેઠ-અસાડમા કુલ આવે છે
 ગુલમ=ઝાડી, ઝાડનો ઝુડ, વેલીયાનો
 ઝુડ
 ગુલ્હા=ગુફા, કોતર, બખેરા
 ગુલ્હા=ખાતગી, છૂપુ રહસ્ય
 ગુલ્હા=૧ ગણુગણાટ, ૨ અવ્યક્ત,
 અસ્પષ્ટ, ઝીણો અવાજ
 ગુલ્હાવ=ગણુગણાટ
 ગુલ્હાવ=પરોવેલ, ગુથેલ (માળાની
 પેટ)
 ગુલ્હા=છૂપુ, સતાઈ રહેલું, ઉડું, ગદન,
 અગમ્ય
 ગેખી=ખત્ર ન પડે તેવી રીતે થતું,
 અદભૂત
 ગેદ=દોડો
 ગોખ=વેશમાં બહાર નીકળતી બરી
 ગોઝાડ=જ્યા ખુન કે લોહી લોહાણુ
 ચથલ હોય તેવી જગા ગોઝારી,
 હત્યાર, ખુન થયેલ હોય તેવું
 ગોદ=ખે જો, પાસુ, પડખુ
 ગોઠડી=વાતચીત
 ગોત્ર=કુટુંબ, કુળ, નામ
 ગોપિકા=ગોપી પ્રજામાંની ગોવાલણુ
 ગોપત=રક્ષણુ કરનાર
 ગોરસ=ગામનું દહીં દુધ
 ગોઠડી=વાતચીત

અસાઓ=અસાવું=ખવાઈ જવું, કાળીયો
 ચઈ જવું હારી જવું, સુઝાઈ જવું.
 અહ=૧ નવ અહમાંનો એક ૨. પક-
 ઠવું તે
 અથિ=અનિથિ=ગાઈ
 અમ=ગામ
 અસ=કાળીયો
 અસી=ગળી જનાર
 અવા=કોક, ગરદન
 અચુમલે=અચુમલો=અથો, ભેગુ
 ચઈ જવું તે
 અન=૧ વાદળ. ૨ ઘેર, ગીચ
 બરેલું
 અનદળ=વાદળાનો જથ્થો
 અનરાજ=વંદનાની હાર
 અમસાણુ=શુદ્ધ, તોફાન, ગડમથલ
 બેળસેળ ચઈ બધું અસ્તવ્યસ્ત ચઈ
 જાર તે
 ધાત=હત્યા, મારવું તે, ખૂન
 ધાતક=મારી નાખનાર ખુની
 ધોરે=વોરવું=ઉધમા અવાજ કરવો
 તે. ગભીર વેરો મોટો અવાજ થાય
 તે ઉદા. સાગર ધોરે છે
 ધોષ=અવાજ.
 ધોષણુ=પુકારીને કહેવું તે
 યકચકવું=ઝગઝગ થવું, ઉજળો
 પ્રકાશ પાડવો

ચક્રિત=વિસ્મિત, આશ્ચય પામેલુ,
 છક્ક=અજબ=થયેલુ
 ચક્રારી કુળ-ચક્રાર પક્ષીનું ટોળુ
 ચક્રગતિ=ગોળ ગોળ ચક્ર પેઠે=ફરતી
 ગતિ
 ચતરંગ=૧ ચાર ભાગવાળુ ૨
 સાબળીને ખુશ થઈ જમ્યો તેવુ
 ૩ એક જાતનુ વાળુ
 ચપળા=વીજળી,
 ચમન=મગીચો.
 ચરખો=સ ચો, ધટી
 ચશચર=ચર=ચાલે તેવુ, જગમ,
 અચર=સ્થિર આખુ જગત, સૃષ્ટિ
 ચલ=ચલાયમાન
 ચલિત=ચાલેલુ, ચાલતુ
 ચશચશી=ચુસી, ચશ ચશ અવાજ
 ફરીને, ચૂસીને, ચશ ચશ અવાજ
 થાય તેવી રીતે-હોસથી-પીને
 ચળે=ચળવુ=ચલિત થવુ, ફરી ખરી
 જવુ
 ચળક યુદ્ધ=ચળકતા ટીપા
 ચળક ત=ચળકન્ત=ચળકતા
 ચચળતા=ચાલાકી, ચપળતા
 ચડ=ઉઠ, તીવ્ર, ગરમ
 ચડુલ=એક જાતનુ પક્ષી
 ચચુ=ચાચ
 ચદા=ચદ્રમા,
 ચાતક=એક જાતનુ પક્ષી-જે મેધ

માથી પડતું જળ જ માત્ર પીએ છે
 એમ કહેવાય છે
 ચાપ=કામડુ, ધનુષ્ય
 ચાર=સુન્દર, સાર
 ચારત=સૌન્દર્ય
 ચારો=ગાય બેસ ચરે તે
 ચાલક=ચલાવનાર, ગતિ આપનાર.
 ચાદર્ન=ચદ્રિકા, ડૉમુદી
 ચિત્ર=૧ તસવીર, છબી, ૨ વિચિત્ર
 અદ્ભુત, વિરમય પમાડે તેવુ
 ચિત્રક=ચીતારો, ચીતરનાર
 ચિત્રકાર=ચિત્ર કાઢનાર
 ચિબુક=હુડપટ્ટી
 ચીલો=ચીલા=ગાડા ચાલવાથી પડી
 રહેતો માર્ગ, ધરડ
 ચિર=લાંબા વખતનુ, લાંબો વખત
 ટકે તેવુ
 ચિન્તનાત્મક=ચિન્તન=વિચાર જેમા
 કરવો પડે=થાય છે તેવુ
 ચેત=આરામ, શાન્તિ, મોજમઝા
 ચેષ્ટા=ચાળા, વિનોદ, રમતગમત
 ચોરગ્રાહક=ચોરને પડડનાર
 છજવ=જાપી રહો, જાપ રહો
 છતાં=દષ્ટિગોચર, ખુલ્લુ છતુ છતી,
 છતો છતા છતોનુ બહુવચન
 છદ=પાંદડુ

જમીલુ=સારી જમીવાળુ, સુંદર,
 ખુશમુરત
 જળીને='જળવુ'નું અવ્યયકૃદત
 જળવુ=ડંગવુ, છેતરવુ
 જદ=કવિતાના જુદા જુદા મેળ
 પ્રમાણે થતી જુદી જુદી રચના,
 કવિતા
 જાદ=ઢાંકીને
 જાજવુ=૧ શોકવુ, ધટિત હોવુ,
 ૨ ઢાંકી દેવુ
 જાય=૧ જાયા ૨ ઢાંકી દે
 છેદવુ=કાપવુ
 જાળ=પાણીનુ મોજી
 જાળડે=પાણીની જાળનો-મોજનો-
 ઠેલો-ધકકો-હડસેલો-લાગવાથી
 જકિલો=હઠીલો, જક કરે તેવો
 જગતવદ્ધ=જગતને વદવા લાયક
 જગજરા=જગતને ધારણ કરનાર
 જગપિત=જગતના પિતા
 જટિલ=જટાવાળો
 જહર=પેટ, હોજરી
 જડ=૧ નિજીવ, ૨ જાડી યુદ્ધિનુ,
 ઠોઠ, કમ અકકલ
 જડન=ડોડપણુ, કમ અકકલ
 હોવાપણુ

જડમણિ=ચન્દ્રકાન્તમણિ જે જડ-
 નિજીવ છે
 જડવત=જડ, નિજીવ જેવું
 જતન=રક્ષણ, સભાળ
 જનની=માતા, જનેતા
 જનપદ=૧ દેશ, ૨ યાત્રિ કે કુળ
 સમુદાય ૩ એક દેશમા રહેનારા
 લોકો
 જમારવુ=એકત્ર કરી દેવુ, ભેગું
 કરવુ
 જયધ્વજ=જય-જીત-મતાનનાર
 વાવરો
 જયિની=જીતવાળી
 જરૂર=જરૂરી=કસખી ભરતવાળુ
 જરૂ=૧.પણુ
 જરાડ=શૂદ્ધ, ધરડો
 જલચર=પાણીમાં રહેનારા પ્રાણી
 જલ=વાદળુ
 જલદોદર=વાદળાની અદરનો ભાગ
 જલધરા-જલધર=વાદળુ
 જલધિ=દનિયો, અમુદ્ર
 જવ=વેગ
 જવનિકા=પડદો
 જહા=દુનિયા
 જગ=લગ્ન યુદ્ધ
 જગુ=જગુ { જીવડું, જીવડા,
 જગા=જગુ { જુદું, હલકા
 પ્રાણી

જભુ-જમ્બુ-જમ્બુદ્વીપ-મેરૂ પર્વતની
આસપાસ આવી રહેલા સાત
ખડમાના એક ખડનું નામ,
હિન્દુસ્થાનને માટે તે નામ છે
એમ મનાય છે

જપવુ-જમ્પવુ=શાન્ત થવુ, નિરાત
વાળવી, શાન્ત થઇ એસી રહેવુ
ઝાળ જપે=ઝાળ હોલાઈ જાય
જાન=હાનિ, નુકસાન

જીવન } = જીવગી
જીવિત }

જીગ=૧ ચાર જીગ માહેનો એક ૨
લાખો કાળ ૩ જોડું, જોડો
જ્યાદિ=વધારે

જ્યોતિ=પ્રકાશ, તેજ

જ્યોતિગણુ=આકાશ માહેના ગ્રહો,
ઉપગ્રહો, તારાઓ વગેરેનો સમુદાય
જ્યોતિષી=જ્યોતિષ વિદ્યા જાણનાર
જોશી

જ્યોત્સ્ના=ચંદ્ર તેજ, ચાંદની, ડૉમુદી

જ્યોત્સ્નિકા=ચાંદની, ચંદ્ર પ્રકાશ

ઝગારે=ઝગઝગ થઇ રહે

ઝાપટી=લુગડાની ડોરથી અગર પવ
નના સપાટાથી મારવુ તે, ઝાપટવુ

ઝખાકા=ચમકારો, ઝખકારો, ઝખુકો
વચમા જરા રહી જઈ જે પાછો
ચળકાટ મારતો પ્રકાશ થાય તે
વિજળીનો ઝખાકો

ઝખુડવુ=પ્રકાશવુ, ચમકારા થવા,
જરા જરા વાર અટકી જઈ
ચળકાટ થાય, પ્રકાશ થાય તે.

ઝખોળવુ=ખોળી દેવુ પ્રવાહીમા
હુખી જાય તેમ નાખવુ, અને
પાછું ડાલવુ

ઝમતી-ઝમવુ=જરા જરા ટીપે ટીપે
ગળાઈને ઉતરવુ

ઝરણી=પાણીનું નાનું સરખું બહેળીયું
ઝર્ઝર-પાણી કે પવનનો ઝર ઝર
એવો અવાજ થાય તે

ઝલક=તેજ, ચમકાર, પ્રકાશ, ખુબી

ઝલે=ઝલક, ચમકારાવાળો પ્રકાશ

ઝકારવુ=ઝમઝમ અવાજ કરવો

ઝખવીયુ=ઝાખુ પડી ગયું

ઝખા=ઝખના, ચિતાભયુ રમરણુ

ઝખવાત=વડોળીયો

ઝીણુ ઝીણુ=ખડુ ઝીણા,

ઝીણા ઝીણા

ઝુઝવુ=ધ્રુમવુ, લડવુ

ઝુલે=હીચકા ખાય, ઝુલતી દેખાય

ઝુરવુ-વિરહથી ફીણ થઈ જવુ,
ચિતાથી-વિરહનું ચિતાથી દુખી
થવુ

ટીપ=સગીતના સ્વર માહેનો એક સુર.

ટુક-ટુક=પર્વતની ટેકરી

ઠાર=ઠંરી જવાય તેવી ઘડ

હીનય-હીનવુ=ટાઢથી રાગરી જવુ,
અક્કડ થઈ જવુ

કુખગેપવાની કલમ, જે ડાળ
વાવવાથી રોપ થાય તે ડાળ કે
ડાખળી

ડોલત=ડોલતા

ઢગ=રીતભાત, સારી વર્તણુક, દેખાવ
જે બાહ્ય દેખાવ, રીતભાત, વગેરેથી
સારી રીતભાત કે સાફ ખરાબ
જણાઈ આવે છે તે રીત ટેવ,
દેખાવ

તકાવુ-તકાવવુ=તજરે રાખી જોયા
કરવુ, લાલ માટે રાહ જોયા કરવી
તટ=કનારે

તડિત=વીજળી.

તત=વિસ્તાર પામેલુ

તતિ=વિસ્તાર

તત્વ=૧ ખરૂં સત્ય ૨. સાર ૩
પચીસ તત્વ માહેતુ કોઈ

તદપિ=તોપણ

તદુપ=ખરાબર તેના જેવાજ રૂપવાળુ
તાદૃશ

તનહા=એકલો

તપતુ='તપવુ'નું એકરૂપ તપવુ-ગરમ
થવુ તપવુ=તપ કરવુ

તપ્ત=ગરમ થયેલ, તપેલ.

તપલથી=તપલા વગાડનાર.

તમ=૧ તમે તુનું બહુવચન ૨
અધાર.

તમમય=તમારામય, અધારમય

તમરાજ=અધિકારનું રાજ, ગાઢ
અધાર

તમિસા=(વિ) અધાર

તમિસ્ત્રા=રાત્રિ

તરણુ-તૃણુ=ખડ, ધાસ

તરણી=મજબો

તરલ=ચચળ, અગ્રિયર

તરગ=૧ વિચાર ૨ મોજુ (દરિયાનું)

તરૂ=ઝાડ

તરૂથ=ઝાડનો ઝુડ

તર્જીશી=તિરસ્કાર કરશે

તતુ-તનતુ=તાતણો.

તથુર=તથુરો

તુપે=તારા ઉપર

તલપવુ=તલપાપડ થવું, આતુરનાથી
ઉપર તળે થઈ રહેલું

તલસે=ઝખે.

તલીન=ત-મય, મશયુલ, નિમગ્ન,
ગર્ક થયલું

તલરપશી=તળાને અડનાર ઉડા
ઉતરનાર

તાન=૧ ગાવામા અમુક સ્વરો લાગી
પવટો મારવો તે ૨ મસ્તી ૩.

છદ, નાદ

તાપસ=તપસ્વી, તપ કરનાર
 તામડીકુ=તામડોનું બહુ વચન, દુધ
 લેવાની વટલોઈ
 તામસ=તામસી, તમોગુણવાળું
 તિમિર=અધાર
 તિમિરોદર=અધારાનું પેટ-ખુબ અ-
 ધાર હોય તેવી જગા, અધારાનું
 મધ્ય
 તિગેહિત થવું=દેખાતા બંધ થવું
 તિત્ર=આકર, તીક્ષ્ણ, અણીયાળું
 તીક્ષ્ણ=અણીવાળું, બહુ લાગે તેવું
 તુરંગારવુ=તિરસ્કાર કરવો, હલકું
 ગણવું
 તુતક=વહાણના જે ઉપલા ભાગમાં
 બેસના જેવું કરેલું હોય છે તે ભાગ
 તુષ્ટિ=સંતોષ
 તુહિનાચલ=હિમાલય
 તૃપ્તા=નરસ
 તૃપાર્ત=નરસથી ખીડતો
 તેજમય=તેજવાળો
 તોરણ-શુભ અવસરે આપ્યા તથા આ
 શોપાલવના પાન આરણના ઉપલા
 ભાગે બાધવામાં આવે છે તે
 તોલ=વજન, આબરૂ, ભાર, બોજ
 ત્રપતુ=તૃપ્તિ પામતું
 ત્રયી=ત્રણનો સમુદાય
 ત્રાહ્મ=મોટી ભુમ, સિંહ વાધ વગેરેના
 હોકાર, ગર્જના

ત્રાહિ=અચાવો, રદાણું કરો
 ત્રિકાળ=ત્રણે કાળ-જૂત, વર્તમાન,
 ભવિષ્ય
 ત્રિખંડ=ત્રણ ખંડ, એશિયા, આફ્રિકા,
 યુરોપ
 ત્રિગુણ=ત્રણ ગુણ, સત્ત્વ, રજસ, તમસ
 ત્રિપુટી=ત્રણનો સમુદાય
 ત્રિવેણી=નદીના પાણી જ્યાં સગમ
 પામે તે સ્થાન
 ત્વનમય=તુ મય
 થર=ઉપરાઉપર ગોઠવેલી વસ્તુઓની
 એક સપાટ હાર
 થભવું=થલી-અટકી જવું, સ્થિર
 થઈ રહેવું
 થાળે-થાળું=ચોરસ અથવા તેા ગોળ
 અને જરા ઉંચો કરેલો ભાગ-જેને
 ઝઈ રાખના માટે ઉંચો કરવામાં
 આવ્યો હોય તે, થાળું-કુવાની ફરતું
 કરેલું ચણતર
 થિર=સ્થિર
 થીન્નય=હીન્નય, થીજી ન્યય, ઠાંડી
 ન્યય
 થોક=જથ્થો
 થોકથોક=ઢગલો ઢગલો
 દખલ=વચમાં આવવું તે, ધડમથલ,
 હરકત, અડચણ
 દનુજ=રાક્ષસ

દખી=દક્ષિણે, કચગઈને
 દમકતી-દમકલુ=પ્રજાશત્રુ, તેજ માગ-
 વુ, ઝલુડલુ
 દમન-સતાવણી, દુ ખ દેવુ તે, જીલમ
 દમખદમ=શ્વાસોચ્વાસ
 દમલુ=દુ ખ દેવુ, જીલમ ડરવો
 દમામ=દખદખો, ભપકો, શોભા
 દયાકરા=દયા કરનારા
 દયિત-દયિતા=બહાલુ, બહાલી
 દરિયાવ=દરિયો દરિયા જેવું
 દર્પણુ=અરીસો, આરસી
 દર્શનાર્ત=દર્શન માટે પીડાતું, દર્શન
 ડરવા માટે આતુર
 દલ=પાદકું, પાખડી,
 દળ=૧ જાડાઈ ૨ સૈન્ય, લગ્નકર
 ૩ જથ્થો ૪ પાદકું, પાદડી
 દહન=આળીવું તે
 દહત-દહત=અળીવું
 દક્ષ=હુરરીયાર
 દાનવ=રાક્ષસ
 દામની=રિજળી
 દારા=સ્ત્રી, પત્ની, ઓરત
 દારણુ=આડર, બીહામણુ, ભયાનક,
 ઉગ્ર
 દાવાનળ=જગલમા બળતો અગ્નિ

દાહ-આગ=શયને બાળવા આગિ
 મૂકવો તે 'દાહ દેવો' કહેવાય છે
 દાક્ષિણ્ય=૧ વિવેક, સમ્યક્તા, ૨ પુર-
 ષત્રુ પેતાની પ્રેમપાત્ર તરફનું માન
 ભયુ' વર્તન, આશકની માથુક
 પ્રત્યેની નમનતાઈ, વિવેકભરી
 સલુકાઈ
 દક્ષિણાત્ય=દક્ષિણ દિશા તરફથી
 આવતો
 દિક્રપ્રાન્ત } =દિશાના છેડા
 દિગન્ત }
 દિગન્ત વ્યાપી=દિશાના છેડાઓ સુધી
 વ્યાપી રહેનાર, બહુજ પ્રસરી
 ગયેલ
 દિદીપી રહો-મહુજ દીપી-અતિ પ્રજા-
 શથી ઝળઝળીત થઈ રહો
 દિનચયા=દિવસમા કરવાનું કામકાજ.
 દિનનાથ } =સૂર્ય
 દિનમણિ }
 દિનેશ }
 દિલખર=પ્રિયજન, સનમ, પ્રેમપાત્ર
 દિવાકર=સૂર્ય
 દિવ્ય=સ્વર્ગીય, અલૌકિક
 દિવ્યાગના=અપ્સરા, સ્વર્ગની સ્ત્રી.
 દિશ=દિશા
 દીદાર-દિદાર=રહેશે સુરત
 દીપાવે=પ્રજાશવાળું બનાવે.

દીપ્ત=પ્રજાશીત, તેજસ્વી
 દીપ્તિ=પ્રજાશ, તેજ
 દુ ખભેઘ=દુ ખથી ભેગી શક્ય તેની
 દુ ખીયારી=દુ ખી દુ ખથી ઘેરાયલી,
 દુ ખમા હૂબેલી
 દુભવુ=(દુભી)-દુ ખ દેવુ, પીડા
 કરી
 દુરિત=પાપ, દુષ્ટકામ
 દુર્ગ=કિલો, ગઢ
 દુર્બલ=નબળુ, દુબળુ, બળ વગરનું
 દુર્ભતિ=દુષ્ટ ભતિ, ખોટી ભતિ,
 દુર્વામુનિ=દુર્વાસા મુનિ-જે ધડી
 વારમા બહુ જ કોધિષ્ઠ થઈ જતા તે
 દુશાલો=શાલ, ઉત્તરીય, ઉપર ઓઢ
 વાનું વસ્ત્ર
 દુશ્વર=ખરાબ ગીતે ચાલનાર
 દુષ્કાળ=દુઝાળ, વરસાદ ન થાય અને
 તેથી ખરાબ વખત આવી લાગે તે
 દુસ્તર=તરી ન શક્ય-મુશ્કેલીથી તરી
 શકાય તેવું
 દુહાધ=મદદ માટે પોષાર
 દુ દુભિ=દોહ, નોખત, નગારા
 દૂરગામી=દૂર જનાર
 દગ=આખ
 દશ્ય=દેખી શકાય તેવું
 દેવકુલ=દેવોના ટોળા
 દેવદૂત=દેવનો દૂત-કાસદ.

દેવાગના=દેવની સ્ત્રી
 દૈન્ય=દીનતા, ગરીબાર્થ
 દ્યુતિ=પ્રજાશ, તેજ
 દ્યૌ=આજાશ
 દ્રવવુ=પીગળવું
 દ્રુમ=ઝાડ
 દ્વાર=ખારણ
 દ્વિગુણ } =બેવડું
 દ્વિગુણ }
 દ્વિજ=૧ બ્રાહ્મણ ૨ પક્ષી ૩ દાત
 દ્વીપ=ખેટ
 દ્વીપાકૃતિ=મેટના જેવો જેનો આકાર
 છે તે
 દ્રષ્ટવ્ય=જે જોવાનું છે તે
 ધખે-ધમવુ=ગરમ હોવું, થવું
 ધજ=સાર, શ્રીકાર, સરસ ઉત્તમ
 ધણુ=ગાયોનું ટોળું
 ધનિક } =પૈસાદાર, તાલેવત
 ધની }
 ધરમૂળથી=શરૂઆતથી, પહેલેથી
 ધરા=પૃથ્વી
 ધર્મગોપ્તા=ધર્મનું રક્ષણ કરનાર
 ધર્માર્થ=ધર્મદા, ધર્મને માટે
 ધર્મ-પુણ્ય-ચાય તેવા હેતુથી
 ધવલ=ધોળું, સફેત
 ધામ=સ્થાન, ઠેકાણું
 ધારાકર=ધારા-ધાર રૂપી હાથ

ધીજી રહી=ગમ થઈ રહી
 ધીમહિ=પ્રસન્ન કરીએ છીએ, પૂછએ
 છીએ, પ્રાર્થના કરીએ છીએ
 ધુરધર=મોટો, જવાબદારી લેનાર
 આગળ ચાલનાર, અજાણ, ધુસરી
 ઉપાડનાર, બધો ભાર વહેનાર
 ધૂસર=ધુડીયા રંગનું, ધુળવાળું
 ધૂપે=તપે, ગરમી વર્ષી રહે
 ધૂમ=ધુમોડો
 ધૂમકિતુ=પ્રાણીઓ તારો
 ધેન=ધેનું, ગાય
 વૈર્યશ્રશ=ધીજીનો નાશ
 ધોમ ધમે=ખુબ ગરમ થાય, ખડુજ
 તપે
 ધોરી=મોટા
 ધ્યાહુ-ધ્યાવુ=ધ્યાન ધર્યા કરવું, વિચાર
 કર્યા કરવો, ચિંતવન કરવું.
 ધનિ=અવાજ
 ધનસ=નાશ
 ધવમી=નાશ કરીને, ટાળી દહને
 ધનાન્ત ધનાત=અધાર,
 નખલી-સતાર અળવવા માટે આગ
 ગામા-નખ ઉપર રાખવાનું એક
 જાતનું સાધન
 નગ=પર્વત
 નત=નમી ગયેલ, નીચું.
 નદ=મોટી નદી.

નલ=૧ આઠશ ૨ આવણ માસ
 નલકટિ=આઠશની કમર મધ્યમ
 ભાગ.
 નલગગ=આઠશ ગગા
 નલ પ્રાન્ત=આઠશના છેડા
 નમણુ=નમેણુ, નમે તેવું નમ્ર
 નમુલતી=અમૂલ્ય કિંમતી.
 નમેરી=દયા વગરની, કૂર
 નરી=એડલી, જેની સથે બીજી ડંચુ
 ભળેલું ન હોય તેવી, એડળ ગુણ-
 થી ભરેલી નયું-નયોં નરી, નરી
 સરળતા-માત્ર-એડલી સરળતાજ
 હોય તે સિવાય બીજી ડંચુ જેમા
 ન હોય તે
 નર્નતુ=નાચતું
 નર્મ ગાહી=માર્મિક, સહેજ, નિર્દાપ,
 હઠાભરી વાતચીત
 નવનીત=આખણ
 નવલ=નવું
 નવલી=નવી
 નવોદા=નાજેતરમાજ-થોડા વખત
 અગાઉજ-પરણેલી સ્ત્રી, પરણીને
 તુર્તજ સાસરે આવેલી તે
 નક્ષત્ર=૧ તારો ૨ સત્તાવીશ નક્ષત્ર
 છે તેમાનું એક
 નક્ષત્રમાળ=તારાના શ્રુમખા

નાટ્ય=૧ નાટ્ય ૨ નાટક ૩ નટ
પહેરે તે વેશ ૪. નટ કરે તે
ચાળા

નાદ=અવાજ

નાના=વિધવિધ પ્રકારના

નાયક-નાયિકા=નાટકના મુખ્ય પુરુષ કે

સ્ત્રી પાત્ર

નાયિકા=નાયનારી, ગણિકા

નાવ=મહાવેા, હોડી

નાવડું=નાનો મહાવેા

નિહત=પાસે, નજીક

નિહરે=ઠરે નહિ તેવું

નિદ્રાથ=નિદ્રાધીન, સુતેલ

નિદ્રિત=ઉઘમા પડેલ, સુતેલ

નિધન=મૃત્યુ

નિધનવાહી=મૃત્યુ લાવનાર

નિધાન=ભંડાર, નિધિ તીજેરી

નિધિ=ભંડાર

નિપટ=છેડ, નફન પટ નિપટ=કપ-

ડાની લગ્નલગ હોય તેમ

નિયિડ=ગીચ, ગાઢ

નિભૃત=ઝનુ, એડ્યુ, સતાયેલું

નિમમ્મ=ગડેલું,

નિમત્રવુ=નિમત્રણ આપવું, ઈજન

આપવું, ખોલાવવું

નિમીલ } બંધ કરેલું,

નિમીલિત } =મીચેલું

નિયમિતતા=નિયમિતનું નારી જાતિનું

રૂપ, નિયમમા રાખેલ, મર્યાદામા
હોય તેવી, બાધી રાખેલ

નિરવધિ=સીમા વગરનું, હદ વગરનું,
અનહદ

નિરતર=હમેશ, ચાલુ.

નિર્ગમવુ=ગાળવું, કાઢવું, પસાર
કરવું

નિર્જન=જન વગરનું, એકાત, ઉજડ.

નિર્જર=ઝરો

નિર્મળા-નિર્મળા=સ્વચ્છ, ચોખ્ખું,
મેય વગરનું

નિર્મિત=સરજીત, નિર્માણ કરેલ

નિર્મોહી=મોહ વગરની.

નિશિલવ=રાતે થનાર, રાત્રીયે ઉત્પન્ન
થાય તે

નિષેધ=મના, અટકાવવું તે

નિષ્કુર પ્રાણુ=નિષ્કુર-દયા વગરનો,
લાગણી વગરનો પ્રાણુ-જીવ છે
જેનો તે દયાહીન

નિસ્તેજ=તેજ વગરનું

નિહાળવુ=જોવું

નિશક=શકા વગર

નિક=ધોરિયો, પાણી જવા માટે
કરેલ લાખો પહોળો માર્ગ, ઉડો
માર્ગ.

નીતરવુ=ગળવુ, ટીપે ટીપે પડવુ,

ટપકી જવુ

નીભી=નીલવુ-નલવુ=ટડવુ, જારી રહેવુ, ચાલવુ

નીમ=૧ નિષમ રિવાજ ૨ બાધા આખડી

નીરવ=અવાજ વગરનુ, શુભશામ શાન્ત

નીરી-નીરીને='નીરવુ' નુ અવ્યય કૃદત નીરવુ=આગળ મૂકવુ, ઢોરને ઘાસ નાખવુ તે ઘાસ નીરવુ કહેવાય છે

નીલ=શ્યામ

નૂતન=નવુ

નૂર=તેજ

નૃત્ય=નાચ.

નૃપ=રાજા

નૃપસુતા=રાજાની પુત્રી

નેજ=ભાલા.

નેન=નયન, આંખ

નેહ=પ્રીતિ, સ્નેહ

નૈક=ન+એક=એક નહિ તે, અનેક, વણા

ન્યૂન=ઓછુ

ન્યૂનતા=ઓછપ, ખોટ, ખામી

પકવાન=૧ પકવેલુ-રોષેલુ અન્ન ૨ મીઠુ ખાવાનુ

પખાળવુ=ધોવુ.

પગથી=કેડી

પચરગી-પાચ રગવાળુ, જૂદા જૂદા રગવાળુ

પટ=વસ્ત્ર

પટનિપટ=શરીરની લગોલગ રહેતુ

વસ્ત્ર તે પટ, અને તેની ઉપર ઓઢ

વાનુ બીજુ વસ્ત્ર તે નિપટ એ બે

વસ્ત્ર જેમ હોય તેવી રીતે

પટલ=સમુદાય, જથ્થો

પટાર=પટારો

પટાયળ=લુગડાની ઢોર-છેડો

પથ=રસ્તો, માર્ગ

પથિઝ=મુસાફર

પદ્યોપ=પગના અવાજ

પદવી=પદપ કિત, પગલા, ચિન્હ, ઓધો.

પદાવાત=પગનુ પડવુ, ષગ પડતા અવાજ થાય તે

પનઘટ્ટ=પાણી ભરવાનો ઘાટ

પનોતુ=મ ગળદાથી, ભાગ્યદાયી

પમરે-પમનુ-મધમઘાટ થઇ રહેવુ, બહેકી રહેવુ

પયોફ=વાદળુ

પયોધર=વાદળુ સ્તન

પર=૧ અવર, બીજુ, પારકુ, ૨ પાખ.

પરકાર=હોકાય ત્ર

પરજન્ય-પર્જન્ય=વરસાદ.

પર નતિકા=કોયલ
 પરમ=ઉચ્ચ, મોટું
 પરવરતા=પરવરવું=જવું
 પરવારના=પત ગીઉ
 પર પરા=હાર, આવલિ, ઓળી, એક
 પછી એક એમ અનુસંધાનથી જે
 કાંઈ આવ્યે જાય તેની 'પર પરા'
 બંધાઈ છે એમ કહેવાય
 પરાગ=કુવતી રંગ
 પરાજ=હાર (હારી જવું તે)
 પરિપૂર્ણ=સંપૂર્ણ
 પરિમળ-લ=સુગંધ, સુવાસ
 પરિમલમય=સુવાસિત, સુગંધથી ભરેલ
 પરિરભ=ભેટવું તે, આલિંગન
 પરિવર્તન=ફેરવું તે, ફેરફાર ફરી
 આવી જવું તે
 પરિવેષ=સૂર્ય ચંદ્રની આસપાસ દેખાતું
 તેજવું કુણું Halo
 પરિવળે-પરિવળવું=આલિંગન દેવું,
 ભેટવું
 પરિહરવા-પરિહરવું=તજવા-તજવું
 પરી=દિવ્યાંગના, સુન્દર સ્ત્રી,
 પર્ણ=પાદકુ
 પર્ણકુટિ=પાદકાની બનાવેલી ઝુંપડી
 પર્વત=કુંડર
 પલક=આખ ઉધડે અને મીચાય તે
 દરમ્યાનનો વખત, ષળ, ક્ષણ
 પલટતી=બદલાતી

પલવટ=સ્ત્રી વસ્ત્રને ઓઢે છે તેના
 છેડાને જે ગાઠ બાંધે છે તે પલવટ-
 પલવટી=પલવટ વાળીને
 પલાણુવું=પલાણુ નાખવું, આરંભ થવું -
 પલવ=ઝાડના નવા અંતર, કુંપ
 પલવલ=ખામોચીયું, તળાન, નાનું
 સરોવર
 પવન સતતિ=પવનથી ઉત્પન્ન થયેલ.
 પળી-પળવું=ચાવી જવું
 પદ્મ=પાપણુ
 પક=કાદવ
 પડજ=કમળ
 પકિત=હાર
 પખેર=પખી, પક્ષી
 પચતવ=પાય હોવાપણું,
 પચતવ પામવું=પાય ભૂતોનું બનેલું
 શરીર તે તે ભૂતમા ભળી જાય તે,
 મરણ પામવું
 પચલાગ=પાયમો ભાગ, હિસ્સો
 પચમ=સંગીતમાના સૂર માહેનો એક
 સૂર
 પજર=પાજર
 પજે=પજા વડે
 પથ-પન્થ=રસ્તો
 પથી-પન્થી=વટેમાર્ગ, મુસાફર
 પાત=પડવું તે, ઘા
 પાનકી=પાપી

પાતા=પાલણુ કરનાર રક્ષણુ કરનાર
પાયોધિ=દરિયો

પાન=પગ

પાદ પ્રહર=પગથી મારવું તે પાટું

પાન=૧ પાદકું ૨ પીવું તે

પામર=કાળા હલકુ, રક

પામરી=ઉત કું રેશમનું ખભે નાખ-
વાનું વસ્ત્ર,

પારાવાર=દરિયો

પાર્થિવ=૧ પૃથ્વી સખધીનું ઐહિક
૨ રાજ્ય ક, માટીનું બનેલું

પાલન=વસ્ત્રનો કોડો

પાવડી=ચાખડી,

પાપાણુ=પત્થર

પાપ=ખળ, ફાસો,

પાગરી=(ખી માથી ઢાટા નીકળે તે
'પાગરવું') ઉગીને, ખીલીને

પાથ-પાન્થ=મુસાફર,

પાથુ=ધૂળ,

પિઝ ૬=પીછું,

પિતૃવ્ય=કોકો,

પિપાસિતા-પિપાસિતા નારી જાતિનું
કપ, તૃપાર્ત, તરસી

પિગળા=પિગળનું નારી જાતિનું
કપ, પીળા ભુરા રંગની

પીયળ=લવાટ પર કુકુમનો લેપ, શુભ

અવસરે કરે છે તે

પીયૂષ=અમૃત, સુધા,

પુઝછ=પૂછકું,

પુન=કરીથી

પુનિત=પવિત્ર, પાવન,

પુરદર=ધન્દ્ર,

પુરા=આગળના-પહેલાના અપતમા,
પ્રાચીન કાળમા

પુરાણુ=જૂનું, પ્રાચીન કાળનું

પુલિન=નદીનો રેતાળ કાંઠો, સમુદ્રને
કાંઠે જેટલા ભાગમા પાણી આવી
જતું હોય તે ભાગ પાણી ગયા

પડી પુલિન કહેવાય

પુજ=દુર્ગતો, રાશિ, સમુદાય,

પૂખે=પૂખવું-રોપવું, વાવવું

પૂજામિષે=પૂજાને બહાને

પૃથુ=પહોળું, મોટું

પોયણી=રાત્રિ વિડાસી કમળ, કુમુદ

પ્રકાશવું=પ્રકાશ આપવો, ઝળહળ
થવું

પ્રકમી=આતુર, બહુ કામના રાખનાર,
ઈતેજ્ઞ

પ્રકૃતિજ=પ્રકૃતિથી જન્મેલ, જન્મથી
ઉત્પન્ન થયેલ

પ્રકૃતિશાયિ-પ્રકૃતિ=કુદરત, જગત, મા
સૂતેલો-માલમ પડનાર, તે દ્વારા

પ્રત્યક્ષ થતા

પ્રખર=ઉચ્ચ, ચડ, તીવ્ર, આક્ર
 પ્રચડ=મહુ ગરમ
 પ્રચડોર્મિ=ઉચ્ચ મોત્ત
 પ્રજવતી=મગગી
 પ્રણત=પગે પડેલ
 પ્રણય=પ્રેમ, પ્રેમ
 પ્રણયચળી=પ્રેમની ચળી
 પ્રણયમયતા=પ્રેમમય હોય તેની ગિયતિ
 પ્રણયી=પ્રેમી, પ્રેમપાત્ર
 પ્રતાપ=તેજ, પ્રભાવ
 પ્રતિપદ્ધે=દરેક પગલે
 પ્રતિક્ષિતા=પ્રતિક્ષિતનું નામી જાતિનું
 રૂપ, પ્રતિબિમિત, જેનું પ્રતિબિમિત
 પડેલ છે તેવું
 પ્રતિભા-૧ પ્રભાવ, પ્રતાપ ૨ શુદ્ધિ,
 ઉચ્ચ જાતની અક્ષય ૩ ઢાંતિ
 પ્રતિભાદીપ=પ્રતિભા-શુદ્ધિરૂપી દીવો
 પ્રતિમા=પ્રતીક
 પ્રતિવીચિ=દરેક મોજે
 પ્રતિહાસ=સામું હસવું તે
 પ્રતીચી=પશ્ચિમ દિશા
 પ્રતીતિ=૧ જ્ઞાન, જ્ઞાન, ૨ ખાતરી
 પ્રદર્શિત=ખતાવાચેલ
 પ્રદક્ષિણા=કોઈની ચોતરફ ફરી જવું તે
 પ્રપચ=કપટ, માયા
 પ્રપ્રુલ્લ=પૂર્ણ ગીતે વિકસેલ

પ્રખન્ધ=ચોળના, ઘટના
 પ્રબોધ=જ્ઞાન, જનગૃતિ
 પ્રબોધવુ=જગાડવું જ્ઞાન આપવું.
 પ્રભ=પ્રભાવાળું
 પ્રભવે=સભવે, જન્મ પામે
 પ્રભા=તેજ, દીપ્તિ, પ્રકાશ, પ્રભુતા
 પ્રભાવ=પ્રતાપ, મહિમા
 પ્રમદવન=ગજ્ય મહેલમા જનાના
 માટે રાખવામા આવતો બગીચો
 પ્રમોદ=આનંદ, હર્ષ
 પ્રમાણુવુ=માનવું, પ્રમાણ તરીકે
 ચીકારવું
 પ્રયાણુ=ત્રીકળવું તે
 પ્રવચન=ભાષણ બોલવું તે
 પ્રવતા=બોલતા
 પ્રશન્ત=વખણાયેલ
 પ્રશાન્ત=શાન્ત
 પ્રસન્ન=આનંદ પામેલું
 પ્રસર=ફેલાવો વિસ્તાર
 પ્રસરવું=પથરાવું, ફેલાવું
 પ્રસંગ=અનુકુળ સમય, લાગ, ઘટનો
 વખત
 પ્રસાદ=કૃપા, અનુગ્રહ
 પ્રસૂતી=સુવાવડ, પ્રસવ
 પ્રસૂતી વેદના=પ્રસવ વખતની પીડા.
 પ્રહર=પહોર, બે ચોથડીયા અગર
 ત્રણ કલાકનો વખત

પ્રહાર=માનુ તે, ધા
 પ્રાચી=પૂર્વ વિશા
 પ્રાવૃષ=ચોમાસુ
 પ્રાગણુ=આગણુ
 પ્રાત-પ્રાન્ત=છેડો
 પ્રાશી=ખાઈને
 પ્રેમળ=પ્રેમભયુ, પ્રેમમય
 પ્રેમાવતાર=પ્રેમનો અવતાર
 પ્રેમાળ=પ્રેમથી ભરેલુ માયાળુ
 પ્રેરડ=પ્રેરનાર પ્રયોજક
 પ્રેરવુ=ઉત્તેજન આપવુ મોડલવુ
 પ્રેપિત=મોડલેવ
 પ્રેક્ષીને=જોષ્ટે
 પ્રોઈ=પરોષીને
 પ્રોઈ=પુખ્ત ઉમરનુ, ઠાવકુ, ઉચુ
 મોટુ
 પ્યામી=તરુશ્યો
 પ્યુત=ઉચો સ્વર, ત્રણ માત્રાનો
 સ્વર, લાખો સ્વર
 પ્લે=દૂર (દૂર વસ્તુ હોય તે તરફ
 આગળી ચી ધી ખતાવના વપરાય છે)
 ફના=પાયમાલ, સમૂળો નારા,
 ફડકા=ધ્રાસકા બ્હીડ
 ફલડ=થર સ્તર, Layer
 ફલ=ઝડને ફળ આવવા તે
 ફાલવુ=ફળ આવવા, વિસ્તાર થવો,
 ફાલ થવી

ફિતુર=દ્રોહ, ઝવડો, મખેડો
 ફિરસ્તા=દેવ દૂત
 શીટી નય=નકામુ થઈ જવુ, વથા
 થઈ જવુ લય પામવુ
 પુલવતી=પુલવાળી
 ફન=શીલુ
 ફલે=ફેલાઈ નય પ્રસરી નય
 ફેરમ=સુગવ
 બગ=મગલો
 બજે-બગવતુ=વગાડવુ
 બટુડ=છોડો
 બડલાગી=મોટા ભાગ્યવાળો-બડ=મોટુ.
 બનન=શરીર
 બનનચલ=ચુનામના પુલ જેવુ શરીર
 બદપાયા=પાગ (=જળ)થી બાધી
 લીધલ હોય તેરી
 બલિહારી=કુરમાન ફિદા થવુ તે.
 બથી=બલિદાન
 બહલાવ=મહલાવુ, વિકસાવવુ
 બહુધા=ઘણુ ટરીને
 બહુ વિધ=વહુલી રીતથી
 બગ=તરેહ, રીત, નમુનો
 બદી-બન્દી=કેદી
 બદો=મેવડ (પોતાને વિષે જરા
 પુલાશમા વપરાતો શબ્દ)

અધુર=૧ મોજના જેવી ગતિ
 વાળું undulating ૨ સુન્દર,
 રમણીય
 અસી=વાસળી
 આજે=વાગે
 આઝર=અઝર
 આતલ=ઝાઢી નાખવા લાયક, નકામું
 નિરૂપયોગી
 માધા=અટકાવ અટકાયત
 આપ=૧ આસુ ૨ પાણીની વરાળ
 બિસ=કમળનો તતુ
 બિન્દુ=ટપકું, બુન્દ, ટીપુ
 બદ્ધુદ=પગપોટા
 બુન્દ=ટીપુ, ટપક
 બુઝાવવું=ઠારવું, ઓલવવું
 બુરજ=દિલામાનો બહાર પડતો ગોળ
 ભાગ, જેમાથી તોપ વગેરે ગોઠવાય
 છે તે
 બેતાલ=તાલ વગરનું, માપ વગરનું,
 (એટલે મળ વગરનું), નીરસ
 બેહવાઈ=બેશરમપણું
 બો=ગધ
 બોસા=ચુમી, ચુબન
 બ્રહ્મા=૧ વશ, મહાવિશ્વ (જેમા ચૈદે
 ભુવન આવી જાય)
 ભગવું=ખાખી (જોગીઓ જે રંગના
 વસ્ત્ર પહેરે છે તેવું)

ભગીચ=સગર નામના સૂર્યવંશી
 રાગનો ભગીરથ નામનો પ્રપૌત્ર
 મહાન તપ કરી ગંગાજીને પૃથ્વી પર
 લાવવા શક્તિમાન થયો હતો તે
 ઉપરથી ટાઈ મહા મોટા પ્રયત્ન કે
 કામના વિશેષણ તરીકે પણ ભગીરથ
 શબ્દ વપરાય છે
 ભગાશ=જેની આશા ભાગી ગઈ હોય,
 નષ્ટ થઈ હોય તે
 ભમુકુવું=તેજથી પ્રકાશવું એકદમ
 પ્રકાશથી ચમકારો થય તેની રીતે
 સળગવું
 ભમવું=રખાવું ફરી આવવું
 ભવ=૧ દુનિયા, સસાર ૨ અનંતાર,
 જન્મ
 ભરતેર=પુષ્કળ તહેર આવે તેવી રીતે
 ભર્ગ=તેજ
 ભવ્ય=જોતા અચબો પમાય તેવું,
 અતિ મોટું કે અતિ સુંદર હોવાથી
 અજબ થઈએ તેવું
 ભગ=મોજી (દરિયાતું)
 ભગાણું=તટ, ભાગી પડવું તે
 ભજે=ભાગી નાખે (ભજ સમ્પ્રદાય
 ધાતુ છે, ગુજરાતીમા તેનો ઉપયોગ
 સાધારણ રીતે થતો નથી)
 ભાણું=સૂર્ય
 ભાણું=વાસણ, ઠામ, પીસેલી ઘાળા
 ભાતું=સૂર્ય

ભારતી=૧ ભાષા, વાણી ૨ દેવી
સરસ્વતી

ભાર્ગવ=ભાર્ગવ એ થુકતુ નામ છે
તે ઉપરથી તેજ, પ્રકાશ, એવો
અર્થ કરી શકાય

ભાલ=કપાળ

ભાવ=૧ હૃદયની લાગણી, વૃત્તિ ૨
ગ્નેહ, પ્રેમ ૩ રૂચિ, ધારણ

ભાવિ=ભવિષ્યમા થનાર

ભાવિત=ભાવ હોય તેવું, શ્રદ્ધાળુ

ભાન્ડર=સૂર્ય

ભાષ્ય=પુણ્ડળ સમજીતી સાથનું
વિવરણ

ભાષ્યકાર=અર્થ સમજાવતી વિવરણ
કર્તા

ભાન્ડ=બહીડણ

ભાષણુ=ભય કર, ધમકાવ

ભુખર=ભુખરા—રાખોડીયા—ગતુ

ભુજમધ=ભુજમા હાથમા—ખાધી
લેતુ તે, ભેટ, આલિંગન

ભુવન=જગત, જોડ, યૌદ ભુવન કહે
વાય છે તે

ભૂતપ=ધરતીકપ

ભૂતકણુ=ભૂતકાળની રહેલી કણી

ભૂતજીવન=ભૂતકાળનું જીવન, આગલો
ભાવ

ભૂતળ=પૃથ્વીની સપાટી

ભૂગ=ભમરો

ભેદ=તફાવત, રહસ્ય જીદાર્થ

ભેદક=ભેદનાર, અસર કરનાર

ભોજ્ય=ભોગવવા લાયક

ભોમ=ભૂમિ

ભૌતિક=જડ જગ સખધી, સ્થૂળ-
દુનિયાના સખધનું

ભ્રમણા=ભ્રાન્તિ, ભૂલચૂક, વહેમ

ભ્રા=નાશ, વિલોપ, વિલય, વિનાશ

મહાન્દ=પુણ્યોનો ગ્રસ, પુણ્યમાનું મધ-

મહલાય-મહકાય=જગ જરા હસે,
ગ્રિમત કરે

મક=ખાવા સાધુઓ, વગેરેને રહેવાની
જગા

મણિમય=મણિઓવાળું

મત્ત=ઉન્મત્ત, મદનાળું, પેલું

મથે=શ્રમ કરે, મહેનત લે, કંઠણું

કામ પણુ પાર પાડવા ઉદ્યોગ
કર્તા કરે

મદકલ કલરવ=મદથી થતો કલકલ
અવાજ

મદન=કામદેવ, ખમર

મદન તન્ત્રી=કામદેવની વીણા

મદભર=મદથી ભરેલ

મદ મીણા=મદથી ભરેલા

મધુર=લમરે
 મધુ=મીઠું, મળતું
 મધુતર=વધારે મીઠું
 મધુતરા=મધ ઝરતું હોય તેવા મીઠા
 મધુરવા=મીઠા અવાજવાળા
 મધુરવાદિની=મધુર લાગે તેની રીતે
 વાગતી-અવાજ ડરતી
 મધુરરવા-મધુરવા=મીઠા અવાજવાળા
 મધુરવગ=મીઠા અવાજ ડરતા
 મનમથ-મનમથ=કામદેવ, અમર
 મનુનેત્ર=માણસની આંખ
 મનોહર } =મન હરી લે તેવું
 મનોહરા }
 મયુ=મોન
 મર=ભલે
 મરડત=એક જાતનો માણુ
 મરહમ=મવમ
 મરાલી=હ સપ્તી
 મરીચિ=ઢિરણુ
 મરૂત=પવન, પવનના દેવ, દેવ
 મર્ય=મરે તેવા મરણાધીન
 મર્ય ભૂમિ=દુનિયા, સસાર
 મર્મ=૧ ભેદ, રહસ્ય ૨ શરીરના અતિ
 સુવાળા ભાગ જ્યાં જરા સરખી પણ
 ઈજા થવાથી જીવને હાનિ થાય તેવા
 મલકાવુ=રિમત કરવું
 મશગુલ=મગ્ન

મસ=ધણું
 મહકતી=ખહેકતી, મધમધાટ થતી
 મહતલાવ=મહતુલાવ, મોટા માણસ-
 મોટા ભાવવાળું,
 મહાકાળ=મોટા કાળ, લાંબો કાળ,
 મહાતુલાય=ઉદાર દિલનો માણસ,
 મહાશય
 મહાન્ત=મોટા
 મહારણ્ય=મોટું અરણ્ય-જંગલ
 મહાલય=મહેલ, મોટું મંદિર, પવિત્ર
 ધામ
 મહિષ=પાક
 મહી=પૃથ્વી
 મહીધર=પર્વત
 મહેશ્વરા=મહેશ્વર-શક, શિવ મોટા
 ઇશ્વર, પ્રભુ
 મહૌષધી=મોટું ઔષધ
 મગળ=શુભ
 મજરી=માજર, ઝાડનો મોર.
 મજરા=ગાતી વખત રાખવામાં આવતા
 પીતળના કાસીયા
 મજુ=મધુર, કર્ણપ્રિય
 મજુલ=મધુર, કર્ણપ્રિય, કોમળ.
 મજુલતા=માધુર્ય, કોમળતા
 મદ મદ=ધીમુ ધીમુ
 મદાકિની-મન્દાકિની=ગંગા.

મદ્ર-મન્દ્ર=૧ ગભીર, ઉડુ અને પેર,

૨, સુદ્ર, આનદદાયી

માતરિવ } =પાન
માતરિયા }

માધવી=એક જાતની વેલનું નામ

માધુરી=મધુરતા, મીઠાશ

માનસ=૧ મન-૨ તે નામનું સરોવર

માનિની=માનવાળી, મોટાધવાળી સ્ત્રી

મામ=મમત્ત, હુપાણુ, અહ કાર

માયાગ્રહ=માયાનો ગ્રહ, માયાની પન્ડ

માયાનો કસો

માર્દવ=મૃદુતા, કોમળતા

મિથુન=મેડ

મિલન=મેળાપ

મિષ=બહાનું

મિગ્સ=દાને દેવાનો રગ

મિહિર=મૃય

મીર=અમીર

મીડ=તનુ નાપમા એ પન્ડા રચેનો

મૂર જાડવા તારને હલાવવાથી ઉપ

જતો મધુરો સવાદ

મુક્તાકાર=મોતીના આકારવાળા

મુક્તાપ્રાણી=મોતી ચરનાર

મુક્તાક્ષી=મોતી

મુકુર=દર્પણ, અરીસા

મુખર=અવાજ કરતા, બોલજણા

મુખરતા=બોલકણાપણું

મુખ=૧ મોહક, સુદર, ૨ ઓછી અક-
લવાળું, પાપ રહિત

મુદ=આનંદ,

મુદપ્રદા=આનંદ આપનાર

મુદિત=આનંદી, આનંદભર્યું

મુદ્રિત=અક્ષિત, છપાયેલું

મુનિ ૧ર=મોટા મુનિ

મુરરીફ=ગુરુ, ઉસ્તાદ

મુદિ=મુદી

મુર=મુગો

મૃગતુષ્ણા=મૃગજળ, ઝાઝવાનું પાણી.

મૃણાલી=કમળનો છોડ

મતસ જાતની=મરેલા જીવતું કરવાની

ક્રિયા

મૃદગ=પખવાજ, એ હાથે વગાડવાનું
વાદ્ય

મૃદગી=મૃત-મૃદ=માટીના જેવા
અગાળો

મદુ = } કોમલ, મધુર.
મદુલ = }

મૃદુલકંઠ=કોમળ કંઠવાળું.

મેખ=ખીલી, ચુક

મેવમાળ=વાદળાની હાર

મેધાસુર=મેધરૂપી અસુર

મેદિની=પૃથ્વી

મેહુલો=મેધ, વરસાદ

મૈથિલસુતા=સીતા

મોકળી=ખુલ્લી, ઉઘાડી
 મોજ=આનંદ, મગ
 મોજે=મોજ માણે, આનંદ પામે
 મોડે-મોડવું=ભાગવું
 મોદ=આનંદ
 મોહ=જે ગુણથી બીજાનું મન પરવશ
 થઈ રહે તે માયા
 મોહની=મોહ પમાડનાર, કામણગાર
 મૌઘ્ય=મુઘલાવ, શરમાળપણું, નિ-
 બકપટપણું
 મૌન=મુગ્ધા રહેવું તે, મૂકલાવ
 મૌલિ=માથું
 મ્લાનિ=કરમાઈ જવું તે.
 મ્હાલતા=મ્હાલવું-આનંદ કરવો, આ-
 નંદથી હરવું કરવું
 મ્હેકવું=સુગંધથી મધમધાટ થતું
 મ્હેકાવવું=સુગંધથી ભરતું, બ્હેકાવવું
 મ્હોર=આખા, આમલી, વગેરેના ફુલ
 યથેચ્છ=ઈચ્છાનુસાર
 યદિ=જો
 યમ=૧ જમ, ૨ નિયમ, કાણુ
 યવન=મ્લેચ્છ, ગ્રીક લોકને 'યવન'
 કહેવામાં આવતા
 યશસ્વી=નામીયું, પ્રખ્યાત, કીર્તિમાન
 યહુદે=યાહુદીઓ.
 યામિની=રાત્રિ.
 યુક્તિ=કળા, તદબીર

યુગ=૧ જુગ, લાખો કાળ ૨ જોડું,
 જોડો
 યુગલ } =જોડું, જોડ,
 યુગ્મ
 યુનાની=યવનના, ગ્રીક લોકોના
 યુવતી=જુવાન સ્ત્રી
 યુથ=ટોળું
 યોગ=૧ જોડવું તે, સખધ ૨ પતન-
 લિએ તત્ત્વજ્ઞાનનો જે માર્ગ બતાવ્યો
 છે તે.
 યોગે=યોગથી, સખધથી
 યોજવું=ધટાવવું, વ્યવસ્થા કરવી,
 તદબીર રચવી
 યોગાધત્વ=યોગથી થયેલું અધત્વ-
 આધળાપણું
 રક્તિમા=રતાશ
 રગડાઈ=રગડાવું=ચોળાવું, મસળાવું,
 દુબી હેરાન-થવું
 રજત=રૂપું
 રજની=રાત્રી.
 રણુ=૧ રેતીનું મોટું મેદાન ૨ જંગલ
 વગડો ૩ યુદ્ધ, લડાઈ
 રણુવાઘ=લડાઈના વાળ
 રતિમૂઢ=પ્રેમથી-પ્રેમમાં મૂઢ થઈ ગયેલ
 રક્ષાઈ=રક્ષાઈના પ્યાલો પીવાની ક્રિયા.
 રમણુ=૧ રમવું તે ક્રિડા ૨.
 આશક, પ્રેમવાત્ર પુરૂષ

રમણી=સુદર સ્ત્રી, મનને રમાડે

તેની પ્રેમપાત્ર સ્ત્રી, પ્રિયા

રમણીય } =સુદર, મનમોહન
રમ્ય }

રવ=અવાજ

રવ અનુસારે=અવાજ પ્રમાણે, અવા-
જને અનુલક્ષીને, અવાજ કૃષ્ણ દિશા-
માંથી આવે છે તે જોઈ અવાજની
પાછળ પાછળ જવું તે રવ અનુ-
સારે જવું કહેવાય

રવિ=સૂર્ય

રશ્મિ=કિરણ

રસદ } =વાદળ
રસધર }

રસશાલિની=રસથી ભરેલી

રસળવું=ધીમે ધીમે ચાલવું, આળસ
અથવા એદરકારીથી પાછળ પડી
જવું, વાર લગાડવી

રસાલ=૧ આખાનું ઝાડ ૨ રસથી
ભરેલું

રસાવતી=રસથી ભરી દેતી

રસાળ=રસથી ભરેલું, રસવાળું

રસિડ=૧ નસને સમજનાર, ૨
રસથી ભરેલ, રસવાળી

રસિલા=રસવાળા, ગમી જાય તેવા

રસેન્દુ=રસનો ચન્દ્ર, રસનો ભંડાર

રહમ=દયા, કૃપા

રહસ્ય=ભેદ, મર્મ, ગૂઢ અર્થ,
છાની વાત

રહેમત=દયા, કૃપા

રગીલા=રગથી ભરેલા, રગ ઉપજાવે

-આપે-તેવા, આનંદી, રહેરી

રજાડવું=કનડવું, હેરાન કરવું

રાઘવ=રઘુનો પુત્ર, રામ

રાયવું=ખુશી થવું, આનંદમાં આવવું

રાજવું=શોભવું, સુદર દેખાવું

રાજસ=રજો ગુણ જેમાં વધારે
હોય તેવું

રાભો=ગામડીયો

રાયકો=ભરવાડ, રખારી

રાશિ=ટગલો

રાહ=રમતો

રાત્રી=રાત્રી

રખડું=ઝાડ

રચિર=રચિને ગમી જાય તેવું,
પસદ પડે તેવું, સુદર

રડલા=રડા, સારા

રદ્દ=ભય કર, બહુ મોટું, ઉગ્ર

રદ્દતા=ભય કર, ભય, બહુ મોટું
હોવાથી જે પ્રતાપ પડે તે

રદ્દ=અટકાવાયેલ, ગુ ગળાયેલ

અત્રુરદ્દ=આસુથી ગુ ગળાયેલ, એટલા
બધા આસુ આવતા હોય કે

મુઝાઈ જવાય, અકળાઈ જવાય,

ત્યારે અત્રુદ્દ મુખ કે લોચન એમ
કહેવાય

રૂધિર=લોહી

રેખા=લીટી

રેત=રેતી, વાલુકા

રેલવુ=ઢાળાઇ પ્રવાહ થવો, છલી

જવુ, ભરપૂર થઈ જવુ

રેસનારી=રેસવુ-રેસવુ-મારી નાખવુ,

દુખ દેવુ, કૂર થઈ વર્તવુ

રેનક=ઝલેહ, તેજ, ઝેમ, લખકો

રેમ-૩ વાટા=ચામડીપરના વાળ

રેમાચ=૩વાટા ઉભા થાય તે

રેશન=મહેર, ખુલ્લુ, પ્રત્યક્ષ

રોહિણીનાથ } =ચંદ્રમા

રોહિણીપતિ }

રોળવુ=મસળવુ, ડચરી નાખવુ

લગની=લેહ, પ્રીતિ, એકવુ બીજા

સાથે બહુ ભાવથી જોડાવુ તે 'લગની'

લટક-લટકો=ચાલતા અમુક જાતનો

સુદર, આકર્ષક લાગે તેવો લહેકો

લેવો ને

લચતા-લચવુ=ઝૂલી રહેવુ, ભારથી

નમી જવુ

લતા=વેલી

લપાઈ=છુપાઇને, એક બીજાની પાસે

એવુ અડોઅડ બેસે કે કેમ જાણે

તે બીજામા સમાઇ જવા કરવુ ન

હોય એની રીતે બેસવુ તે

લય=નાચ, પ્રલય

લલિત=સુદર, કે મળ, મધુર, નાજુક.

લવણુ=૧ મીઠુ ૨ ખાર

લસે=લસવુ, શોભવુ

લહરી=લહેર

લહરી ચુમ્મિત=લહેરથી જેને ચુમ્મન

કરાયેલ છે તેવુ, લહરી જેને અડી

ગયેલ હોય તેવુ

લળી લળી=નીચા નમીને લળવુ=નીચા

નમવુ

લડ=લડા

લાજવુ=લાજ પામવી, શરમાવુ

નાડવુ=નાડ કરવુ, વહાલથી રમવુ

લાધ્યા=મળ્યા

લાચ્ય=નૃપ, નાચ

લીઝ્ત=મઝા, ગમત, ખુબી, રસ

લીન=સમાઈ ગયેલ, તન્મય

લીલમકુ=લીલુ

લીલા=ફીડા, તમાસો, ખુબી, શોભા

લીના વિમુગ્ધ=આનંદથી મોહ પામી

ગયેલ, આનંદ મેહમા પડેલ

લીલકુ } =લીલમકુ 'ની પેડે 'લીલુ'

લીલેર } વાચક કામળ ધરગથ્ય

શબ્દો

લીસરડા=લિસોટા, લીટા

લુપ્ત=લોપ પામેલુ, અદૃશ્ય

લુખ્ય=લોભઈ ગયેલ, અભિલાષી

લુખ્યક=શિકરી, પારાધિ

લુમખા=લુમ, જથ્થો, સમુદાય ફળ
એક સામટા વળગીને થાય છે
તેવા ફળોનો એક સાથે વળગેલો
જથ્થો

લુગી ઝુખી=લચી પડીને, ડુલ અ
થવા ફળ કે પાનના ભારથી નમી
ગયેલ હોય તેવી

લૂ=ઉનાળામાં અપોરે ગરમ પવન
વાય છે તે પવન

લેખા=લીટી, રેખા

લેહ=લગની, ચડસ, પ્રીતિ, મઝા

લોહ=મોટું મોજી (દરિયાનું)

લ્હાવુ=૧ લ્હાણું કરવું આપવું ૨
અમિતી જવાળા જેવો ભડભડ
અવાજ થવો

લહેરીયા-લહેરીયા=મોજાના જેવી
વાડીચુકી ફારને લહેરીયા કહે છે
તેવી આકૃતિ તે રહેરીયા

લહેરાતી=રહેરીયા પાડતી

લોકડીયા=લોકો (કામળ, આશ્રય પ્રયોગ

વકરવુ=ખરાબ થવું, આડું થવું,
સામા થવું

વકારવુ=સામા કરવું, પડકારવું, આવી
જાઓ-લડવાને-એમ કહેવું ખહેકા-
વવું, ઉશ્કેરવું

વક=વાકું

વજ્જતલ=વજ્જના જેવું કરણ અભેદ
તાળીયું

વટી=ચાલી ગઈ (વટવું-વેળા વટી)

વણુ=વિના

વધાઈ=વધામણી, શુભ વર્તમાન

વનભેદી=વનને ભેદી નાખે તેવો

વનવેલી=વનમાની વેલી

વનિતાદિક=વનિતા-સ્ત્રીઓ વગેરે

વપુ=શરીર

વમળ=ચક્રી, ભમરી (પાણીમાં પડે

છે તે) ૨ દુખ, મુશ્કેલી

વરતનુ=સર શારીર

વરણુ=વર્ણુ=રંગ

વરવા=(વિ) કદરૂપા

વરવુ=(વિ) કદરૂપું (કિ) પસદ
કરવું, પરણવું

વરેરથ=પસદ કરવા લાયક, ઉત્તમ,
શ્રેષ્ઠ

વર્ણાંગ-વરણાંગ=શરીરની, કપડાની
ટાપટીપ

વર્તમાન=૧ ખબર, ૨ ચાલુ કાળ

વર્ષણુ=વરસવું તે, વરસાદ

વલકલ=છાલનું વસ્ત્ર

વલી=વેલી, વેલો

વલરી=વેલી, ધુમવલરી-ધુમાડાના
ગોટા વેલાની માફક લાગતા ધુમા-
ડાના ગોટા

વશવર્તી=વશ રહેનાર, તમે રહેનાર

વશીકરણુ=વશ કરવું તે, વશ
કરવાનો મત્ર -જાદુ

વસન=કપડું

વસની=ઝણ્યો

વસમો=વિષમ, આકરો, દુ ખ દેનારો

વસાડવું =ગણવું, માનવું, વાડ વસા-
ડવો- વાક ધ્યાનમાં લેવો

વસુ=પેસા, ધન

વસુધા } =પૃથ્વી
વસુ ધરા }

વચ્ચ=મેળાપ, સયોગ

વહતી=વહેતી

વહાવો=વહેવરાવો

વહ્નિ=અગ્નિ

વહ્નિ=છાતી

વડ=વાકા, ટેડા, નિ શક

વઘ=વ દન કરવા લાયક.

વચના=છેતરવું તે

વજ્રુલ=૧ વાસ ૨ વાકુ એવો એક
જ અર્થ માલમ પડે છે પણ કા-
વ્યની અદરનો સબ્ધ જોતા મીઠી,
કર્ણાગ્રિય, મનોહર એવો અર્થ બધે
એસાડવાની જરૂર જણાય છે

વશવિધુ=૩ શરૂ થી ચક્ર

વાઈ=વગાડી, બગાડી

વાટડી=વાટ, રાહ

વાટિકા=વાડી, બગીચો

વાણી=બોલવું તે, અવાજ.

વાદળિયું=વાદળીઓ (કાઠીયાવાડી
બહુવચન)

વાદિત=૧ વગાડેલું ૨ વાજત (સ-
સ્કૃતમાં વાદિત શબ્દ છે-તે ઉપરથી
વપરાયેલો જણાય છે)

વાદિનિ=વગાડનારી

વાઘ=વાઝુ

વાઘરવ=વાઝ નો અવાજ

વામવું=દરેક ડરેવું, નાખી દેવું, કાઢી
નાખવું

વાયરો=પવન

વારિ=પાણી

વારિદ=વાદળ

વારિધિ=દરિયો

વારિપુજ=પાણીનો ઢગલો, વાદળ.

વારણી=દાર, મદિરા

વાલુ } =રેતી
વાલુકા }

વાવું=રોપવું

વાસે છે-(વસે છે=ના અર્થમાં)=રહે છે.

વાસ્તવ=સત્ય, સાર, માનવા જેવી
હકીકત

વાગમયી=વાડ મયી-શબ્દમય-વાણીમય.

વાસી=ડાગ, વાસની મોટી લાકડી.

વિકટ=ચુસ્કેલ, અધર, દુ ખકર

વિકલપ=વિતર્ક, વિચાર, સંદેહ, શક

વિકસવું=ખીલવું.

વિકળ=વિહ્વલ, ગભરાઈ ગયેલ, એચેન

વિકીર્ણ=કુટા છરાયેલા વેરાયેલા

વિકૃતિ=તકાવત, ફેરફાર, વિકાર
 વિક્રમ=૧ પગલુ-૨ શૌર્ય, પરાક્રમ
 વિક્રમયુકત=ધણા બળવાળુ, શરવીર
 પરાક્રમી
 વિગુણુ=ગુણુ વગરનુ, જીદા જીદા ભિન્ન
 ભિન્ન ગુણુનાળુ, સપાટ ન હોય તેવુ
 વિચરવુ=ફરવુ
 વિજનન=જન વગરનુ, ઉજડ
 વિજય=ફતેહ
 વિટપ=ઝાડની ડાળી
 વિતડ=વિતેલુ, બનેલુ, દુ ખ, સ કટ,
 વિપત્તિ
 વિતત=વિસ્તૃત વિસ્તારવાળુ
 વિતથ=ફોડટ, મિથ્યા, જીડુ
 વિત્ત=ધન, પૈસા
 વિદ્ય=૧ બજેત ૨ હુશીયાર, ચતુર
 વિદ્ય=જ્ઞા વગરનુ
 વિદક્ષિણુ=બહુ દક્ષિણ, વિવેકી
 વિદૂર=ધણે દૂર, બહુ છેટે
 વિદ્વ=વિ ધાયેલ, વવાયેલ
 વિજીત=નીજળી
 વિદર્ભ—દેશનુ નામ
 વિધુ=ચંદ્ર
 વિધિ=પ્રહ્લા, નસીબ, વિધાતા
 વિધિદમન=‘વિધિ’ નસીબથી થતી
 પીડા
 વિધુરી=પ્રિયજનથી વિખૂટી પડેલી

વિનશ્વર=બહુ નશ્વર, ક્ષણભગુર,
 નાશવત
 વિનાશન=વિનાશ કરનાર
 વિનિમય=આપ લે, સાદુ, અદલો
 બદલો
 વિનિદ્રિત=ઉઘમા પડેલ, નિદ્રાધિન,
 સમાધિલીન
 વિન્યાસી=મુડતા
 વિપથ=આડો રસ્તો
 વિપથચારી=આડે રસ્તે જનાર
 વિપદ=આપત્તિ, આફત
 વિપરીત=ઉઘ
 વિપરીત ખ્યાલી=ઉધા પ્રતિદૂળ
 -ખ્યાલ-વિચાર-કરનાર
 વિપુલ=મોટુ, વિશાળ
 વિપ્રલભી=છેતરનાર
 વિફરી=ફની ગઈ, બગડી ગઈ
 વિચુધ=પણિડત, ભણેલ, હુશીયાર, ડાહ્યો
 વિભવ=વિભૂતિ, અબ્યુદય, સુખ
 સ પતિ વૈભવ
 વિભા=પ્રકાશ, શોભા
 વિભાવનરસ ઉદીતપ કરે તેવો પ્રસંગ,
 કે તેવી મિથિતિ બાહ્ય આચરણ ()
 વિભુ=સર્વવ્યાપક
 વિભુનર=પરમેશ્વર
 વિભૂતિ=પ્રતાપ, બળ, વૈભવ
 વિમલ=ચોખ્ખુ, શુદ્ધ

વિમળા=ચોખ્ખા, શુદ્ધ
 વિમાનગતિ=ઉઝે જવું તે
 વિમાસવું=વિચારવું, ચિંતાથી વિચાર
 કરવો.

વિયોગાધી=વિયોગ —વિરહથી થયેલી
 અધી-અધારૂં

વિરત=અધ થયેલ, અટકી ગયેલ

વિમરવું=અટકી જવું, અધ થવું

વિરલ=અસાધારણ, દુર્લભ

વિરહ=જૂદા પડવું તે, વિયોગ

વિરાજીત=મુશોભિત

વિગજે=શોભે

વિરાટ=મોટું ધૃશ્વરનું વિરાટ સ્વરૂપ

એટલે પ્રભુના આખા વિશ્વરૂપ દેહની

કલ્પના એ ઉપરથી વિરાટ એ અતિ

મોટાના અર્થમાં વપરાય છે

વિરામ=અટકવું તે, આરામ

વિરોધ=મતમાં જૂદા પડવું તે, અણ-

બતાવ, અટકાવ

વિરોધી=વિરોધ રાખનાર

વિરચી=બ્રહ્મા

વિલસવું=વિહાર કરવો, વિલાસ કરવો,

રમવું, શોભવું

વિલસાવવું=આનંદ પમાડવો, રમાડવું,

શોભાવવું

વિલીન=સમાધ ગયેલ

વિલુપ્ત=લોપ પામેલ, અદૃશ્ય

વિલોકી-વિજોક્તુ=નિહાળવું ધારી

ધારીને જોવું

વિલોભી=વિશેષે કરીને લોભાવનાર,

લલચાવનાર

વિલોલ=કમ્પવું, અસ્થિર, હલ્કા કરવું

ર જેમ તેમ પડેલ અસ્ત વ્યસ્ત

વિવર્ત=ફેરફાર

વિવર્તિની=ફેરીફેરીને આપનાર ગોળ

કરતી

વિવિધ=જૂદા જૂદા, ભાત ભાતનું,

નાના પ્રકારનું

વિવેકહત=વિવેક વગરના, સમજ-અજા-

ખોટાની સમજ વગરના

વિરાટ=અવૈચ, સ્પષ્ટ, સ્ફુટ

વિશાળ=વિસ્તારવાળું, મોટું

વિશુદ્ધ=અધુ શુદ્ધ

વિશ્રમ્ભ=વિશ્વાસ, ભરોસો રહસ્ય

વિશ્રામ=વિસામો, વિસામો લેવાનું

સ્થળ

વિશ્વ=દુનિયા, સૃષ્ટિ સમસ્ત

વિશ્વકર્મા=દેવતાનો શિક્ષી= (આધ-

કામનો કારીગર)

વિષ=ઝેર

વિષધરા=વિષ ધારણ કરનાર

વિષમ=સપાટ ન હોય તેવું મુશ્કેલ,

કઠણું

વિષમતા=ઉચાનીચાપણ, મુશ્કેલી

વપથ=૧ આખત ૨ દેશ મુલક ૩
ઈન્દ્રિયથી જે કાંઈ અનુભવાય છે
તે સુખ, દુઃખ, ભોગ વિલાસ
વગેરે ૪ ઈશ્કબાણ

વિપયકટી=વિપયના કીડા

■વિપય મોહની=વિપયરૂપીમોહની

વિષયાગાર=વિષયનું ઘર

વિષ્ણુપદ=આકાશ

વિસર્પિ=આમ તેમ જતા વાગ્યું કા
વહેતા, આડા અવળા હોય તેવા.

વિસામતા=વિસામો લેતા, એસતા

વિસ્તરે=વિસ્તારથી પથરાઈ ગયે

વિસ્તારવુ=ફેલાવુ

વિસ્મૃત=ભૂલાઈ ગયેલ

વિહંગ

વિહંગ

વિહંગમ

વિહંગમ

} = પક્ષી

વિહંગમાળ=પક્ષીઓની હાર.

વિહાર=રમત, ફેલી, કીડા

વીચિ=મોળી (દરિયાનું)

વીણુ=એક જાતનું વાજીત્ર

વિધ=રીત

વીર=શૂર, બળવાન, ભાઈ

વીરહાક=યુદ્ધ પ્રસંગે યોદ્ધાઓની
મોટી થયેલાવનારી બમ

વીરી=શૂરી પરાક્રમી સ્ત્રી, (નવો
પ્રયોગ છે, અર્થ એસાડેલો છે)

વીરવીરી બટુકો=પરાક્રમી ભાઈ બહેનો

પગક્રમી, શૂરી, સતત

વીઝવુ=આમતેમ ફેગવવું તરવાર
વીઝવી, ૨ ફેગડાવવું પામો વીઝવી.

વૃત્ત=વૃત્તાત, હકીકત, ઇતિહાસ

વૃત્તિ=૧ મનનું વલણ, ઇચ્છા ૨

આચરણ ૩ રોજગાર

વૃદ્ધાગ્ર=ઝાડનો આગલો ભાગ ટોચ

વૃદ્ધ=ટોળું, સધ, સમુદાય

વૃદ્ધાવન=૧ તુલસીનું વન ૨ વ્રજનું

બીજી નામ

વેડરી દેવુ=નકામું ખરચી નાખવું.

વૃથા જવા દેવું

વેણુ=૧ વચન, શબ્દ ૨ વેણુ

વેણી=અભોડો, ચોટલો

વેણુ=વાસળી.

વેદના=પીડા, દુઃખ.

વેદાન્ત=વેદના જ્ઞાનનો ભાગ, તત્ત્વજ્ઞાનનો

વિષય, તત્ત્વજ્ઞાનના મત માહેનો

એક મત

વેરવુ=છુટા છુટા પડે તેમ નાખવું

વેરાન=ઉજડ

વેલ

વેલડી

} = વેલી, વેલો

વેષધર= વેષ ધારણ કરનાર.

વેળ=વખત ૨ દરિયાની ભરતી.

વ્યજન=વીઝવો, વાચુ નાખવો.

વ્યથિત=પીડાવાળો, દુઃખી
 વ્યથિત=ચકિત, એકપણ (સમષ્ટિથી
 વિરૂદ્ધ)
 વ્યાધાકારી=વ્યાધિ-વાધ-ના જેવા
 આકારવાળું
 વ્યાધિ=શિકારી, પારધિ
 વ્યાપુ=ફેલાવું, સર્વત્ર પ્રસરી રહેવું
 વ્યુહ=લશ્કરની ગોઠવણ, રચના
 વ્યોમ=આકાશ
 વ્યોમવાસિની=આકાશમા રહેનારી
 વ્યોમસર=આકાશરૂપી સરોવર
 વ્રણ=વા
 વ્રતાનુસારિ=વ્રત પ્રમાણે વર્તનાર
 વહાણુ=પ્રભાત
 વહાર=મદદ
 વહાલપણ=વહાલા
 વહાલસોઈ=લાડકવાઈ
 વહો=પ્રવાહ
 શકલ=કટકો
 શકુન્તલ=એક જાતનું પક્ષી
 શકે=રખે.
 શતકાય=સો શરીર, અને શતકાય=સો
 શરીર રૂપે દેખાય, અનેક રૂપે દેખાય
 શતખંડ=સો ભાગ, સો ભાગ થઈ જાય
 તેવી રીતે
 શતધા=સો રીતે, અનેક રીતે
 શતધાર=સોધાર

શતાશ=સોમો ભાગ
 શક્તી=ચક્તિ, માછલીની એક જાતનું
 નામ
 શબ્દરપતિ=શબ્દ=ભીલ શબ્દરપતિ=
 ભીલનો રાજા.
 શમ=શાન્તિ
 શમવુ=શાન્ત થઈ જવું
 શમવવુ=શાન્ત કરવું.
 શમશમાકાર=શાન્તિ સૂતકાર જરા
 પણ અવાજ ન થતો હોય તેવી
 સ્થિતિ
 શમા=અત્તી, દીવો
 શયન=સુવું તે, પથારી
 શરદ્ભ=શરદના વાદળા
 શરદ્ભાગ્ય=શરદના વાદળાનો પડછાયો-
 શરદાગમ=શરદ ઋતુનું આવવું-એસવું-
 શરાપ્ય=દાર.
 શરાખી=દાર પીનાર
 શશાક } =ચન્દ્રમા
 શશી }
 શશિકલા=ચન્દ્રમાની કળા
 શશિ રેખા } =લીટી જેવો ચન્દ્ર-
 શશિ લેખા } ખીજનો ચન્દ્ર હોય તે-
 શશિપદ=ચન્દ્રના જેવા શ્વેત પગલા
 શાહ=આદશાહી, ધંષ્ટતા
 શાતા=શાન્તિ, આશ્વાસન

શાન્ત્યા=શાન્ત કર્યા-થયા
 શામલ શ્યામલ=કાળુ
 શામિલ=દાખલ
 શામે=શમી જાય
 શારદ=શારદા, સરસ્વતી
 શાલી=ભાતનો છોડ, નવ પ્રભુતશાલી
 અવયવે=નવા પકિલા ભાતના છોડના
 જેવા અવયવથી
 શાશ્વત=નિત્ય, હમેશનું
 શાશ્વતપ્રભ=જેની પ્રભા હમેશા જાયમ
 રહે છે તેવું
 શાસન=શાસન-હુકમ-ડરનાર
 શાસ્ત્રીય=શાસ્ત્રથી વિહિત, શાસ્ત્રમા
 કહેલું હોય તે પ્રમાણેનું
 શિથિલ=ઠીલું પોચું, થાકી ગયેલું
 શિખી=મોર
 શિના=પત્થર પાપાણુ
 શિશિર=ઝાઝામુખાની એક ઝાઝા
 ગિષ્ટ=૧ બાકી રહેલું ૨ માન
 આપવા લાગે વિદ્વાન, ગણા ૩
 ૪ સમગ્રી, એક
 શિવ=૧ ડાંધાણ ૨ કંધાણગરી
 ૩ શરૂ
 શિવમય=શકર સ્વરૂપ, પ્રભુમય
 રીડર=પાણીના છાટા
 રીઘ=તુર્ત, જલદી, ઉતાવળ
 રીત=ચક્ર, થડી

શીર્ષ=માથુ
 શીળો=શીતળ, થડો
 શુક=પોપટ
 શુચિ=૧ સ્વચ્છ, શુદ્ધ, પવિત્ર
 ૨ ઉનાળો, જેઠ અને અસાઃ એ
 બે માસ તે શુચિ
 શુચિતા=સ્વચ્છતા, શુદ્ધિ
 શુભ્ર=ધોળુ, સફેદ, સ્વચ્છ, ચળકતું
 શુભમુખી=શુભ મુખવાળી,
 શુભ્રૂપા=સેવા, ચાકરી
 શુષ્કતા=સુકું હોવાપણું, રસ વગરનું
 હોવાપણું
 શુક-શુણ્ડ=સૂઠ (હાથીની)
 શન્યના=શન્ય હોવાપણું
 શન્યમુખ=જેનું મુખ શન્યમુગ્ધ-
 ગર્હ પાણુ સરકાર કે ચિન્હ વગ-
 રનું હોય, તેનું
 શન્યાત્મ=આત્મા જેનો શન્ય હોય
 તેનું, બેધ્યાન, ગમાર, સુઝ વગરનો.
 શગ=૧ ટોચ, શિખર, ૨ શીંગડું
 શૈલ=થડી
 શૈલ=પત્થર
 શૈલરાજ=પર્વત
 શૈશવ=અયપણું
 શોકાર્તિ=શોકનું દુઃખ
 શોકય=સપત્ની, પોતાના ધણીની
 બીજી સ્ત્રી

શોચના=શોક, દિલગીરી, વીલાપ
 શોણિત=૧ ગતુ ૨ બોહી, શોણિત
 સમુદ્ર=રાતો સમુદ્ર
 શોભાવાન=શોભાવાળુ, મુદર ૨
 શોભતુ
 શોર=અવાજ, વોધાટ બુમ
 શ્રવણુ=૧ સાભળવુ તે ૨ એક
 નજરનુ નામ
 શ્રાપ=શાપ બદ્ધવા
 શ્રાવ્ય=સાભળવા લાયક
 શ્રુતિ=૧ જ્ઞાન ૨ સાભળવુ તે
 ૩ વેદ
 શ્રોત્ર=જ્ઞાન
 શ્વસન=નિ શામો
 પટપદ્મ=ભમરો
 સદનમ ચારિણી=મધે કેડાણે સચાર
 ૬ તારી-જનારી
 સકાશ=સાક્ષિય, નજીકપણુ
 સનનમા=ની પાસેની નજીકમા
 સગુણુ=૧ ગુણુસાળુ ૨ વેદાન્તમા
 સગુણુ બ્રહ્મ એટલે ધર્મિયર એવો
 અર્થ છે
 સધન=ગાદ, ઉકુ
 સચરાચર=સર્વત્ર, સ્થાવર અને જંગમ
 બનેનો સમાવેશ થઈ જતો હોય
 તેવુ
 સચિત=ચિત્તા સહિત

સતત=હમેશા, નિરતર, નિલ
 સતનજ્યોતિ=સદા પ્રકાશ કરે તેવા
 તેજવાળુ.
 સતી=પવિત્ર સ્ત્રી, પતિવ્રતા સ્ત્રી
 સત્કાર-સત્કાર=આવકાર, આદર, માન
 સત્કાર્ય } =સાફ કામ
 સત્કૃતિ }
 સત્વ=૧ હોવાપણુ ૨ સાર, રસ,
 બળ ૩ જીવ, જતુ ૪ ત્રણુ
 ગુણુમાનો પહેલો ગુણુ-સત્ત્વ ગુણુ
 સત્યતર=સત્યને વરનાર-પસંદ કરનાર
 સદન=ધર
 સદ્ય=દયાવાળુ, કૃપાળુ
 સદૈન=હમેશા
 સદ્ધર્મ=સારો ધર્મ
 સદ્ધ્વ=એકદમ
 સનમ=બહાવી, પ્રિયા મારુડ
 મનાનન=અનાદી અને અનંત શાશ્વત
 સપ્રભ=પ્રભા-તેજ વાળુ
 સપરિવાર=પરિવાર કુટુંબ કબિલા-
 સિદ્ધત
 સફર=મુસાફરી, પ્રવાસ
 સફરી=૧ શફરી ૨ સફર કરનાર
 સફળા=સફળ, કળ-શાળી
 સખળ=અળવાન
 સભય=ભયાનિત, ભયસહિત
 સમ=(વિ) સરખુ

સમર (નામ) = લડાઈ, યુદ્ધ (ક્રિ)
 યાદ કરે, સમરણ કરે
 સમપણુ = સમર્પણુ કરવું, આપવું
 સમષ્ટિ = સમુદાય, વ્યષ્ટિથી વીરુદ્ધ
 સમસ્ત = બધું, સધળું, એકત્ર કરેલું
 સમાધ = માધું કે સત મરી જાય ત્યારે
 તેને દાટ્યા કે બાળ્યાની જગ્યાએ
 દેરી યજ્ઞવામા આવે છે તે
 સમાધિ = એકાગ્ર ચિત્ત કરી ઉડું
 ધ્યાન ધરવું તે
 સમાધિછલ = સમાધિનો દોષ
 સમારવું = સમુ નમુ કરવું, સુધારવું
 સમાતરસ્વરૂપે સરખું અતર હોય
 તેવું
 સમીર = પવન
 સમુચિત = ઉચે
 સમુલ્લાસ = ધણો હર્ષ,
 સમૃદ્ધિ = વ્યાપ્તિ
 સમોવડ = સમોવડીયો, સરખો, બરાબરીયો
 સરજળે = સરોવરના જળમા
 સરવરયુ = નાનું સરોવર
 સરવા = સરવું - (વિ) તીક્ષ્ણ, ચચળ
 જટ સાલળે તેવું
 સરનું - ક્રિ = સરકવું, પાર પડવું
 સરસ્વતી = શારદા
 સરણી = ૧ સરકવું તે, ૨ સેર સારૂપ,
 જેથી સાર પમાય તે.

સરત = સરતા
 સરિત } = નદી
 સરિતા }
 સરોપ = રોપવાળા, રાતા
 સર્ગ = ૧ રચના, સૃષ્ટિ ૨ અધ્યાય
 સર્વ વ્યાપક = સર્વત્ર હોય તે
 સર્વ વ્યાપકતા = સર્વત્ર હોવાનો ગુણ
 સલિલ = પાણી
 સલિલગર્ભ = પાણીથી ભરેલ, જેના
 અંતરમા ગર્ભમા પાણી છે તેવો
 સલીલ = સ્ત્રીલા સહિત
 સલુણુ = નાળુડ અને સુદર, મનોરજક
 મનોહર કાન્તિનું
 સવિતા = સૂરજ
 સહકાર = આપાનુ વૃક્ષ
 સહસા = એકદમ
 સહોદર = ભાઈ
 સર્કર્પણુ = ખેચનાર
 સકલન = સકલવું તે, એકલું કરવું તે,
 સરવાળો કરવો તે મેળવી દેવું તે
 સકરપ = ધરિયા, ઠરાવ, મનસુખો.
 નિયમ, નિશ્ચય
 સકેત = ૧ સાન, ઇસારો ૨ મળવા
 માટે નક્કી કરેલો વિચાર કે સ્થાન
 સકોરવું = ઉશ્કેરવું, જાગ્રત કરવું, બેળું
 કરવું
 સગમથાન = ભગા મળવાની જગ્યા

સચરવુ=ચાલતુ થવુ, જવુ, અદર
દાખલ થવુ

સચારો=જનાર

સચારિણી=જનારી

સતતિ=પ્રભ, છોકરા

સધાન=સધિ, જોડાણ, જોગ

સધિ=અતુકુળ સજોગ, રનેહ, સપ,
સલાહ, અણીનો વખત

સન્ધ્યા=સાજનો વખત.

સપાત-સમ્પાત=ધા, પાડવુ તે

સભવ=૧ જન્મ, ૨ બની શકવુ તે.

સયોગી=જોડનાર

સજ્જત=૬ ગાઈ ગયેલ

સશયભૂમિકા=વહેમનુ સ્થાન

સસ્કૃતિ=સસ્કાર, શુદ્ધિ, જૂળ સ્વરૂપને
સુધારવા માટે-પવિત્ર કરરા માટે-જે
ક્રિયા કરવાગા આવે તે

સસૃતિ=સસાર, જન્મ પુનર્જન્મની
ઘટમાળ, પ્રવાહ.

સહારવુ=મારી નાખવુ

સાજ=ગાયન ગાતી વખતે સાથેવગાડ-
વાના વાજીત્ર, સારગી, મૃદગ, તથુર
કે તેવુ કાંઈ

સાટોપ=આટોપ—મગરૂરી-ભરેલુ

સારિવક=સરવણુવાળુ પવિત્ર શુદ્ધ,

ઉદાર, શાન્ત, વગેરે સારાગુણો જેમા
હોય તે, ઉત્કૃષ્ટ, ઉત્તમ, શ્રષ્ઠ

સાથી=જોડિયો, સોબતી, સાથે રહેનાર
સાધુ=ભલો, સારો, માણસ, પવિત્ર,
ઉચ્ચ પ્રવૃત્તિવાળો માણસ

સાધ્ય=સાધવા-પ્રાપ્ત કરવા લાયક,
જે સિદ્ધ કરવુ જોઈએ તે

સાન=નિશાન, ઇશારત, સમજણ,
અકકલ

સાન્વની=શાત પમાડતી

સાનદ=આનદ સહિત

સામ્રાજ્ય=મહારાજ્ય, મોટુ રાજ્ય-જે
વિશાળ રાજ્યમા એકજ મહારાજ
તરીકે સ્વીકારાતો હોય તેવુ મોટું

રાજ્ય

સાયક=તીર, બાણ

સાયકપાત=માણુનો ધા, સીર મારવુ
તે

સાર=મુખ્ય તરવ, ફળ, રહસ્ય

સારડી=કાણા પાડવાનુ સુતારનુ
હથીઆર

સારવુ=૧ શ્રાદ્ધ, તર્પણ કરવુ ૨
વર્ષાવવુ, ચાલુ રહે તેવી રીતે પાડવુ,
૩ પ્રણ કરવુ ૪ રેડવુ

સારગી=તન્તુ વાદ્યની એક જાતનુ
નામ

સારિગમ=સ ગીતના સ્વરો માટે વપ-
રાતા લઘુ શબ્દ અમુક રાગમા
ક્યા ક્યા સ્વરો આવે છે તેનો નિર્ણય
ખતાવનાર તે ગયનના સ્વરોની
નોંધ તે ગાયનની 'સારિગમ' કહે-
વાય છે

સાર્થ=૧ અર્થ સહિત, અર્થવાળું
૨ સામુદાય, સમ, ટોળું

સાશ ક=શ કાયુક્ત, બહેમવાળું

સાહિત્ય=૧ સાધન ૨ ગદ્યમય
પ્રબંધ, કાવ્ય, ગદ્ય, વગેરેનું સાર
લખાણ

સાહી=લખને, પકડીને

સાધ=૧ ભેટ, આલિંગન ૨ ફકીર

સાચી=સચ્ચ કરાને સત્ય કરાને

સામ્રાજ્ય=હાલનું

સિકત=મીઝેનું, છટાયેનું, પાણીથી
ભીંજાયેલું

સિતમ=મુનમ

સિતારી=મિતાગ ઉપરથી, સિતારી
બજા રહી-ગાયન ગવાઈ રહ્યું

સિદ્ધાર્થ=બુદ્ધદેવ જેણે પોતાનો
અર્થ-જીવન હેતુ-સિદ્ધ કર્યો હોય

તેણે પુરૂષ

સિધુ=દરિયો

સીકર=પાણીના છાટા

સીજીવુ-સીઝીવુ=ઉપર ઉપરથી બળા
જીવુ, ૨ પાર પડ્યું

સુકર=સહેલું

સુકઈ=સારા કઈવાળું સારા અવાજ-
વાળું

સુકોમળ=ખડું દ્રામળ

સુખડર } સુખ આપે તેવું
સુખડરા }

સુખદ=સુખ આપે તેવું

સુખવાડી=સુખની સુખરૂપ વાડી

સુખસાર=સુખ જેનો સાર છે તેવું

સુખના સાર રૂપ, ધણ સુખ
આપનાર

સુગન્ધ=સુવાસ, આમોદ પરિમળ

સુતનું=સરા, નમળ, સારીરવાળું,

સુધા=અમૃત

સુધામન=અમૃતમય

સુધાશુ=અમૃતના ડિગ્લો જેને છે
તે એટલે ચન્દ્રમા

સુનન્દન=સારાં ની આનંદ આપનાર,

સુનાવી=સહજાની

સુપરત કરનું=નાપી તેવું

સુખત=સૂતેલો ઉપલો

સુખભા=સાર લાગે તેવું-ગમી જાય
તેવું તેજ

સુખધ=સારી ની મધાયેલ

સુભગ=સારા ભાગ્યવાળું,

સુમૃત્=સારી મુર્તિવાળુ, દેખાવે સુદર
 સુર=૧ અવાજ, રાગ દેવ
 સુરખ=તેજ, ચળકાટ
 સુરતા=દેહ હોવાપણુ, દિવ્ય ગુણના
 ભડારૂપ દેવત્વ
 સુન્તાની વાડી=દેવ લોકાની વાડી
 દેવત્વના ગુણથી ભરેલી વાડી
 સુરનન્દિની=દેવોને આનંદ આપનારી
 સુરભિ=૧ સુગંધ ૨ સુગંધી ૩
 ગાય ૪ કામધેનુ
 સુરમ્ય=અતિ રમ્ય
 સુરવ=સારો અવાજ
 સુગન્ધ=સારો રસ
 સુરસરિત=દેવોની-સ્વર્ગની નદી ગંગા
 સુરગ=સારા રગસાળુ, સુશોભિત
 સુરા=મદ્ય-દાર
 સુરેખ } =સારી રેખાવાળો, સુદર
 સુરેખિત }
 સુયુત=સારી રીતે જોડાયેલ
 સુધુમ્ભ=સુતેલ, ભર ઉધમા પડેલ
 મુસમીર=સારો પાન
 મુસારિનક=સારી રીતે સારિવક
 મુહર્ધ-મુહાર્ધ-શોભીને
 મુહવશે-શોભાવશે
 મુહાગન=શોભાવનાર
 મુહવિ=શોભાવી
 મુહાય=સુદર લાગે.

સૂકત=સારૂ વચન, સારી ઉક્તિ
 સૂત્ર=૧ દોરો ૨ સકળ આધાર-
 પુતળાના ખેલ કરનાર દોરો પોતાના
 હાથમા રાખી પુતળાને નચવે છે
 તેથી પુતળાનો બધો આધાર તે સૂત્ર
 ઉપર હોય છે તે ઉપરથી સૂત્ર
 એટલે બધો આધાર જેના ઉપર
 હોય તે દોરો
 સૂતકાર=શાન્તિ, ચુપચાપ હોય તેવી
 સ્થિતિ
 સૂતુ=(ના) દીકરો, પુત્ર
 સૂતુ=(વિ) એકાત, ઉજડ, નિર્જન
 સેક=ગેરવુ તે, સિચન
 સેજ=પથારી, શય્યા
 સેથો-સેથી=માથાના વાળના એ
 ભાગ કરનાથી વચ્ચે પડી રહેલી
 રેખા
 સૈયારી=મઝીયારી, સૌ સાથે મળી
 ભોગવે તે
 સોડ=પડખુ
 સોડમ=સુગંધ, સુવાસ
 સોડિયુ=સોડ, સ્ત્રીઓના કપડાનો છેડો
 વાળવામા આવે છે તે
 સોડિયુ વાળવુ=તે છેડો સપેટી લપેટી
 વાળવો તે
 સોસાવુ=દુખળા થઈ જવુ, લેવાઈ
 જવુ શરીરમા ઓછા થતા જવુ.

સોહતુ=શોભતુ
 સોહાગ=સૌભાગ્ય, શોભા
 સોહલુ=સહેલુ
 સૌમ્ય=સૌદર્ય, શીળુ સૌદર્ય,
 સૌમ્ય કાન્તિ=સુદર કાન્તિવાળુ
 સૌરભ=સુગંધ
 સૌવર્ણ=સુવર્ણનુ, સોનેરી.
 સ્કંધ=ખભો,
 સ્તન ચ્યુક=સ્તનની ડીટડી.
 સ્તબ્ધ=દિગ્મૂલ, આશ્ચર્ય ચક્રિત
 સ્તવવુ=સ્તુતિ કરવી
 સ્તભજી-થાભલા જેવુ બની ગયેલુ
 જળ, જળના દેખાતા થાભલા
 સ્તોત્ર=સ્તુતિ અર્થે ગાયેલુ ગાય
 સ્થળી-ગ્રથળ=જગ્યા ઉપરથી નાનુ,
 નાજુક, એ અર્થમા વપરાય છે,
 સ્થાથી=ટકી રહે તેવુ
 ગ્રિથરા-ગ્રિથર=કાયમ રહે તે,
 સ્તાનપાન=ન્હાવુ અને પીવુ તે,
 સ્તિગ્ધ કૃષ્ણ=ચળકાટ મારતા બીના
 ઝાળી રંગનુ,
 ગ્નેહગર્ભ=સ્નેહ જેના ગર્ભમા છે તે,
 સ્પૃહા=ધૃષ્ટિ,
 સ્ફટિક=એક જાતનો પથર, સફેત,
 પાસાવાળો સુવાળો હોય છે,
 સ્ફુટિત=ફુટેલ ઉગી નીકળેલ,

સ્ફુરત=સ્ફુરતા-ફરકતા,
 સ્ફુરાવવુ=ફરકાવવુ,
 સ્ફુર્તિ=સ્ફુરણા, ચાલાકી એકદમ
 કાઈ મુઝી આવે તે,
 સ્મરવુ=યાદ કરવુ,
 સ્મારક=સભારી આપનાર, યાદ
 કરાવનાર,
 સ્મિત=મ્હો મલકાવવુ તે,
 સ્મિતમય=મ્હો મલકાતા રહે તેવુ,
 આનંદમય,
 સ્ત્રોત=પ્રવાહ,
 સ્વ=પોતે, પોતાનુ,
 સ્વચ્છદ=પોતાની ધૃષ્ટિ,
 સ્વચ્છદી=પોતાની ધૃષ્ટિ પ્રમાણે
 વર્તનાર, (બીજને માટે દરકાર
 ન જ કરે તેવો,)
 સ્વસ્વ=પોતાપણુ, સ્વાભિમાન,
 સ્વર્મન્દ્રા કિની=આકાશ ગગા,
 સ્વરણમયી=સુવર્ણમયી, સોના જેવી,
 સોનેરી,
 સ્વર્ગીય=સ્વર્ગનુ, દિવ્ય
 સ્વપ્ન=બહુ ઓછુ
 સ્વસુખ=પોતાનુ સુખ
 સ્વસા=મ્હેન
 ગ્વગ્ધ=પોતામાજ તૃપ્ત રહેનાર,
 તદ્દન શાત, સુખરૂપ

સ્વામ=સ્વામી, પ્રભુ
 સ્વારથસરણિ=સ્વાર્થની સીટી સ્વાર્થની
 પર પરા
 સ્નેહ=પરસેવે
 સ્હાવુ=મદદમા જવુ, હાથ પકડી પાસે
 ઉભા રહેવુ
 હકીકત=ખરી ખીના
 હઠપાશ=હઠરૂપી જાળ, બહુજ હઠ
 પકડી રાખવી તે
 હતાશ=ભગ્નાશ, જેની આશા ભાગી
 ગઈ હોય તેવુ
 હબ્બુ=ખી જવુ, ડરી જવુ
 હય=ગોડો
 હરણુ=૧ તે જાતનુ પ્રાણી ૨ લઈ
 જવુ તે
 હરિત=૧ લીલુ ૨ પીળુ ૩ ઘાસ
 હરિયાળી=લીલી લીલોતરી
 હર્પ વર્પણુ=હર્પને વરસાવનાર
 હલક=ગાવામા અમુક જાતની મગ્ગ-
 અવાજને ધ્રુજવવાથી આવે તે સુર
 કંઠ
 હલે-હલા=સ્ત્રી સખીને સબોધનમા
 વપરાતો શબ્દ, સખિ, બહેનપણી.
 હવાદળ=હવાના દળ-થર પડ.
 હવિ=અલિદાન
 હસ્ત સ્થળી=હથેળી.

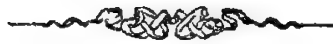
હસ્તી=હયાતી, અસ્તિત્વ
 હગમ=ધામધુમ, તોફાન, લડાઈ
 હાડ=હાડકા, શરીરનો આધો
 હારિ=હરણુ કરે તેવુ, આકર્ષક, મનો-
 હર, સુદર
 હાય=દુ ખનો પુકાર, દીલગીરી, અફ-
 સોસ
 હાર્દ=રહસ્ય, મર્મ ગુહ સત્ય
 હાલરકુ=નાના બાળકને ઉઘાડવા માટે
 ગાવામા આવે છે તે ગીત
 બાવલાવ=લટકા, અમુક જાતની
 ચેષ્ટા
 હાસ-હાસ્ય=હસવુ તે
 હિના=મેદી
 હિમ=ધણીજ સખત ઠંડી, ઠાર, બરફ
 હિમકર=ઠંડા ઠિરણોવાળો ચન્દ્ર
 હિમભૂમિ=જ્યા ઠંડી બહુ હોય તેવી
 ભૂમિ
 હિમ શિલા=ઠંડો પથ્થર
 હિમાચુ=ઠંડુ પાણી
 હિમાચુ=ઠંડા ડિરણવાળો ચન્દ્ર
 હિ સ્ત્ર=હિ સા કરે તેવુ, હિ સા કરનાર
 કુર
 હીર=૧ રેશમ ૨ તેજ, કાન્તિ
 ૩ દેવત, પાણી, બળ, જોર

હીસે-હીસવુ=હરખાવુ, ખુશી થવુ,	હેલી=અટક્યા વગરની વૃષ્ટિ
ખુશી થઇ અતિ આનંદમા આવી	હેમ=હિમનુ બનેલુ હિમના જેવુ
જવુ.	હંકુ
હુતાશન=અગ્નિ	હોલાવવુ=ઠારવુ, યુઝવવુ
હદ=ઝરો, નાનુ સરોવર, સીમા	ક્ષણુ=પળ.
હેમ=સોનુ	ક્ષિતિજ=દષ્ટિ મર્યાદા
હેમ-ત=શીયાળો, હંડી ઋતુ (માગશર	ક્ષોભ=ખળભળાટ, ગુસ્સો, વ્યગ્રતા
પોષ માસ)	જ્ઞાતપૂર્વ=પહેલા જાણેલુ હોય તેવુ

નોંધ

૧ ક્રમમા અનુનાસિકના વર્ગનુ ધોરણુ નહિ રાખતા સ્વરને અતે તે સ્વરના અનુચારનાળા શબ્દો રાખવામા આવ્યા છે

૨ ક્ષ, ન, એ બે બ્લેઝક્ષર છે, પણ ગુજરાતીમા મૂળાક્ષર માફક ગણાયેલા હોવાથી તે માટેના ક્રમ ગુજરાતી મૂળાક્ષર પ્રમાણે રાખ્યા છે

શુદ્ધિ પત્ર.

	પા	લી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
અવજોડન	૧૧	૧	ત્રેતાજનને	ત્રેતાજનને
,,	૨૩	૧૮	ઉદ્દેશ	ઉદ્દેશ
કાવ્ય				
૧	૧		વિષધરા	વિષધરા,
૮	૧૦		જાવ્યના નામમા ઉપરથા	ઉપરથી
૯	૧૩	૪	સધિ ?	સધિ ।
૧૩	૨૨	૩	ઉપવનમા	ઉપવનમા
૧૪	૨૩	૧૫	આકાશ	આકાશ
,,	૩૧	૫	પિતૃઓ	પિતૃઓ ।
,,	,,	૨૪	તન	તને
,,	૩૨	૨	ધર્મસ્મૃતિ	ધર્મસસ્મૃતિ
૧૯ મા	જાવ્યમા	બે	લીટી પછી ૩૫ આડો	છે તે ન જોઈએ
૨૩	૪૨	૨૦	છેલ્લો શબ્દ દિવસ	દિવ સમ જોઈએ
૨૫	૪૫	૧૨	ઘતિલીલા	ઘુતિલીલા
૩૬	૬૦	૮	તેવ	તેવા
,,	૬૧	૮	સુધી	સુધા
૩૭	૬૬	૧૧	રેલીને	રેડીને
૩૯	૬૮	૬	લેખા	લેખા
૪૦	૭૦	૧૭	મીઠા	મીઠો
૪૫	૭૬		ગાધવ	ગાધર્વ

કાવ્ય	પા	લી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૬	૭૮	૧	બહાલા	બહાલા
૪૮	૮૧	૮	ગઢ	ગૂઢ
૪૯	૮૨	૧	ન હાલે	ને હાલે
૬૦	૯૮	૨	વટોળાની	વટોળાની
૬૨	૧૦૩	૨	વિધિએ	વિધિએ
૬૩	૧૦૪	૩	ધુરે	ધુવે
૬૪	,,	પાનામા	છેશ્વી નિકત	વિરક્ત
૭૫	૧૧૬	૧૩	સમતિયમે	શમ નિયમે
૭૭	૧૧૯	૧૭	તેના દીકું	તે ના દીકું
૭૭	૧૨૦	૧	‘નીરખા જા યુવનાતણું’ છે તે	
			‘નીરખી કા યુવતીતણું’	જોઈએ
૭૮	,,	૯	તઉરીને	ઉતરીને
૮૮	૧૩૫	૧	વારધિએ	વારિધિએ
,,	,,	,,	હિમગિર	હિમગિરિ
,,	,,	,,	ઉરમા	ઉરમા
,,	,,	૧૬	ઉકું ઉકું	ઉકું ભીકું
૮૯	૧૩૬	૧૬	પ્રિય	પ્રિયે
૯૦	૧૩૭	૪	તથા ૯ કવચિદ્	કવચિત્
૯૨	૧૪૦	૨	ઉરતણા	ઉરતણો
૯૪	૧૪૨	૧૭	અસ્થીર	અસ્થિર
૯૫	૧૪૩	૧૩	ખળ છો	ખળ ફુલ છો
૯૬	૧૪૫	૧	ઉડી	ઉડી
૯૭	૧૪૮	૮	હત	હતા
,,	,,	૧૨	જહા	જયહા
૯૯	૧૫૦	૪	તુજ	તુજ
૧૦૦	૧૫૧	૧૫	નજ	નિજ
૧૦૧	૧૫૨	૬	રહ્યા	રહ્યા

ક્રમ	પા	લી	અશુદ્ધ	ગુદ્ધ
૧૦૧	૧૫૩	૧૧	મગમા	મૃગમા
૧૦૨	૧૫૪	૨૪	મહી	મહી
„	૧૫૬	૧૦	પાથિડ	પથિક
૧૦૨	૧૫૭	૪	ધન્ધ	ધન્ધ
૧૦૩	૧૫૮	૨૧	પારધીએ	પારાધીએ
„	૧૫૯	૧	શીખ્યા નથી	શીખ્યા એ નથી
૧૦૪	૧૬૩	૨	રક્તિમા	રક્તિમા
„	૧૬૫	૧૩	ઉતુગ	ઉતુગ
„	૧૬૬	૪	કે	કે
„	„	૭	કયાહિ	કયાહિ
„	૧૬૭	૧૪	થાતી	થાતી
„	„	૧૬	જબુ	જબુ
„	„	૧૮	નાહિ	નાહિ
„	„	૨૪	પલાવી	પલાવી
„	૧૬૮	૨	શ્રિતિ	શ્રિતિ
૧૦૫	„	૫	ઓળગુ	ઓળગુ
„	„	૬	ઉચા	ઉચા
૧૦૭	૧૭૦	૩	જાઉ	જાઉ
૧૦૮	૧૭૧	૯	હસે	હસે
„	૧૭૨	૪	નદી-એ,	નદી એ
૧૧૧	૧૭૫	૧૮	સાર	સાર
૧૧૫	૧૮૧	૨૦	ડ	કર્ધ
„	„	૨૩	ઔદાર્યને	ઔદાર્યને
૧૧૬	૧૮૨	૧૮	સાગી	સારગી
૧૧૮	૧૮૪	૧૧	લૂછાવતા	લૂછાવતા
„	૧૮૫	૯	ટરે	કરે
૧૧૯	„	૧	ચડુએ	ચડ એ

ક્રાંત્ય	પા	લી, અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧૯	૧૮૫	૭ બાળતી	બાળતી
૧૨૩	૧૯૨	૮ અદ્ભુત	અદ્ભુત
૧૨૯	૧૯૭	૧ છેલ્લો શબ્દ લેખો નેપ્રતિ	
૧૩૧	૧૯૯	૨૧ મૃત શરીરને	મૃત શરીરને
,	૨૦૪	૫ અશ્રુ	અશ્રુ
,	,	૨૩ કે	કે
,	૨૦૫	૧૦ ને જાણી તે	તે જાણીને
૧૩૨	૨૦૭	૬ મોઘા લાવા	મોઘા લાવા
,	,	૨૦ પ્રણય	પ્રણય
	૨૦૯	પહેલી લીટી નીચે પ્રમાણે વાંચો —	
		ચપલ ચતુરા એવું શું એ હશે, ચમકે ભલા ?	
,	,	૨ ચચલા	ચચલા
,	૨૧૦	૧૯ સુજ અધમને	સુજ અધમને
,	૨૧૧	૬ મથુ	મથુ
,	૨૧૧	૧૧ સિંચી	સિંચી
,	,	૨૧ કરે	કરે
,	૨૧૪	૧૭ આ લીટી નીચે પ્રમાણે વાંચો -	
		રસજીવનતા ! બહાલા ! બહાલા ! ન આમ ઘટે કદી !	
,	૨૧૫	ગામ્યની છેલ્લી લીટી વીરલા	વીરલા
૧૩૩	૨૧૬	૧૩ રોપિયા	રોપિયા
,	૨૧૭	છઠી લીટી નીચે પ્રમાણે વાંચો -	
		બીજી દાર્દ મૃત્યુ નાહિ,	
,	૨૧૮	૧૨ સ્વપ્ના ભ્રમણા	સ્વપ્ન ભ્રમણા
,	,	૧૪ કે	કે
૧૩૪	૨૨૦	૪ કે	કે
,	૨૨૧	૨ કો ચમા	કો વચમા
૧૩૫	૨૨૪	૧૫ વલ્લ કરી	વલ્લે કરી

ક્રમ	પા	લી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩૫	૨૨૬	૧૦	વાયુના	વાયુના
„	૨૨૯	૨૧	પરભોમની	પરભોમની
„	૨૩૦	૧	જલધિતમા	જલધિ તટમા
„	„	„	સકીર્ણ	સકીર્ણ
„	„	૬	યૌવન	યૌવન
„	„	„	સર્વસ્વ	સર્વસ્વ
„	„	૧૬	મુહત	મુહત
„	„	„	ધંદુ	ધંદુ
„	૨૩૧	૨૦	સપૂતિ	સપૂતિ
૧૩૬	૨૩૨	૬	આકુલતા	આકુલતા
„	૨૩૩	૧	ઉત્તાન	ઉત્તાન
„	„	૧૭	જળુાય	જળુાય,
૧૩૬	૨૩૪	૧	ધુતિ	ધુતિ
„	૨૩૬	૬	ધૈર્યને	ધૈર્યને
૧૩૭	૨૩૮	૧	તણા	તણા
„	„	૧૮	સૈ બન્યા	સૈ બન્યા
„	૨૩૯	૯	મુદરી	મુદરી
„	૨૪૨	૫	જદા	જદા
„	„	૨૨	રૂની	રૂની
„	૨૪૩	૧૨	કંઈ	કંઈ
૧૩૮	„	૪	પ્રસવા	પ્રસવા
„	૨૪૪	૬	દિશામા	દિશામા
„	„	૨૩	ધૂત	ધૂત
૧૩૯	૨૪૭	૧	‘ બીજી ’ પત્રી ગંગા શબ્દ	ઉડી ગયો છે
૧૪૦	૨૪૭	૧	વેણુ વ	વેણુ વાઈ
૧૪૨	૨૪૯	૭	શત્રુ સુધાતી	શત્રુ સુધાતી
૧૪૩	૨૫૦	૧૦, ૨૦	મોધા	મોધા

કાવ્ય	૫૧	લી	અશુદ્ધ
૧૪૩	”	૧૬	તત
૧૪૬	૨૫૨	૧	અક્ષરે
”	”	૮	વેગળુ
૧૪૭	૨૫૫	૫	અણુમા
”	”	૯	નિત્ય
૧૪૯	૨૫૭	૨	જગતના
૧૫૧	૨૫૯	૮	તત્ત્વે

શુદ્ધ.
તત
અક્ષરો
વેગળુ
અણુમા
નિત્યે
જગતના
તત્ત્વે

વ્યાસ અને પોસ્ટ કૃત

ધી સ્ટેન્ડર્ડ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી

ડીક્ષનેરી.

અષ્ટાજ સુધારા વધારા સાથે તથા ચીત્રો સજ્જિત,
કિંમત રૂ. ૧૮-૦-૦. બે વોલ્યુમ (ભાગ) માં બાંધેલી
રૂ. ૧૬-૦-૦.

ધી સ્ટુડન્ટસ સ્ટેન્ડર્ડ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડીક્ષનેરી રૂ. ૧૨
ધી કન્ડેન્સડ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડીક્ષનેરી . રૂ. ૬

ધી ન્યુ પૉકેટ ઓનાઈનસીંગ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી
ડીક્ષનેરી (યાત્રિક કૃત) ... રૂ. ૨૫
ધી પૉકેટ ગુજરાતી-ઇંગ્લીશ ડીક્ષનેરી
(યાત્રિક કૃત) ... રૂ. ૨૫
ધી સ્કાલર પૉકેટ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડીક્ષનેરી
(કારખાતી કૃત) ... રૂ. ૧
બી. પી. તથા પોસ્ટેજ બુક પડશે.

અતિશય સરળ, સુવાચ્ય, સદુપદેશપુર્ણ અનુપમ અદ્વિતીય ગ્રંથ
કેવળ જીજ્ઞ સેટ સિદ્ધકે છે. વહેલો તે પહેલો !

ભારતાર્થ પ્રકાશ અથવા મહાભારત.

એક દર અઢાર પર્વમાં આ બૃહદ્ અથ સપુર્ણ તૈયાર છે.

આ મહાભારત ગ્રંથની જાહેર ખર્ચ માટે કાર્ધ લખવું એ સુવર્ણ પર
ઢોળ ચઢાવવા બરાબર છે શોકદુઃખમય સસાર સાગરમાંથી તરી જવા ઇચ્છનાર,
આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના ત્રિવિધ તાપમાંથી મુક્ત થવાની અભિલાષા
રાખનાર, ધર્મ, નીતિ, વ્યવહાર આદિ સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવવા આહનાર,
આ લોકને સુધારી પરલોકમાં શાશ્વત શાન્તિ મેળવવા ઇચ્છનાર પ્રત્યેક મુમુક્ષુ
જનને માટે આ ગ્રંથ અનુપમ સલાહકાર કિંવા શિક્ષાગુરુ છે ગુજરાતી
વાચકને આવા એક અમુલ્ય પારસમણિરૂપ ગ્રંથનો લાભ મળે એવી ઇચ્છાથી
અમે પુણ્ડળ સાહસ અને જોખમ ખેડી સપૂર્ણ મહાભારત પ્રસિદ્ધ કર્યું છે તથા
તેના કેટલાક પર્વોની તો જીજ્ઞ નક્કો સિદ્ધકે રહેલી હોવાથી વિલય કરનારને
કદાચ પગ્તાવું પડશે આ મહાભારત તદ્દન સપૂર્ણ અને શુદ્ધ હોઈ ભાષા
સરળ-સર્વે કાર્ધ સમજી શકે એવી છે દરેક પર્વ સારા ચીકણા ઝોઝ કાગળ
ઉપર છપેલું હોઈ મજબુત પુકું કરવામાં આવ્યું છે

૩૧ આ પા		૩૧ આ પા	
પર્વ ૧ સુ આદિ પર્વ	૫૦૦	પર્વ ૨ જી સભા પર્વ	૨૦૦
„ ૩ જી વન „	૫૦૦	„ ૪ થુ વિરાટ „	૩૦૦
„ ૫ મુ ઉદ્યોગ „	૪૮૦	„ ૬ હુ ભીષ્મ „	૩૦૦
„ ૭ મુ દ્રોણ „	૫૦૦	„ ૮ મુ કર્ણ „	૩૦૦
„ ૯, ૧૦, ૧૧ શત્ય, સૌમિક અને સ્ત્રી, ૫૫			૩૦૦
„ ૧૨ મુ શાંતિપર્વભા ૧ ૫૦૦		„ ૧૨ મુ શાંતિપર્વભા ૨ જો ૬ ૮૦	
„ ૧૩ મુ અનુશાસનપર્વ ૪૦૦		„ ૧૪ મુ આશ્વમેધિકા, ૨૦૦	
„ ૧૫ થી ૧૮ આશ્રમ વાસિક, મહાપ્રસ્થાવિક, મૌસલ અને સ્વર્ગારોહણ ૨૦૦			

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

કાબજાદેવી રોડ, મુંબઈ.

મેશર્સ એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુપની
કાલબાઝેરી, મુબઈ નં ૨

